

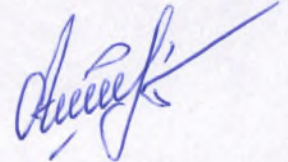
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 338.439. (575.3)

ТБК: 65.9 (2Т) 325.2

А-50

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЛИЗОДА ОЛИМҶОН МАҲМУД

**ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
НАЗАРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ ВА АМАЛИЯ**

ДИССЕРТАЦИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ
аз рӯи ихтисоси: 08.00.06.01 - Амнияти иқтисодӣ**

**Мушовири илмӣ:
д.и.и., профессор
ҚОДИРЗОДА Д.Б.**

Душанбе-2025

МУНДАРИҶА

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ	4
Муқаддима	6

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии амнияти озуқаворӣ.....	20
1.2. Амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти миллӣ: принципҳои асосӣ ва заминаҳо	41
1.3. Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	54

БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АРЗӢБИИ САТҲИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

2.1. Таҳлили асосҳои методологии арзёбии амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	90
2.2. Муносибатҳо доир ба ченкунӣ ва интиҳоби нишондиҳандаҳои амнияти озуқаворӣ дар доираи сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ	116
2.3. Муносибатҳои методӣ доир ба арзёбии сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ	133
2.4. Ҷанбаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ: байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавӣ	146

БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Таъмини рушди устувори соҳаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон - кафолати таъмини амнияти озуқаворӣ	161
3.2. Арзёбии таҳдидҳо ва хавфҳои асосӣ ба амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	188
3.3. Таҳлили таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ ва дастрасии озуқаворӣ	204
3.4. Мушкилоти худтаъминкунии кишвар бо озуқа ва танзими воридоти маводи озуқаворӣ	226

БОБИ 4. КОРКАРДИ КОНСЕПСИЯИ (ДОКТАРИНАИ) ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА МОДЕЛИ ИҚТИСОДИИ ИНДУСТРИАЛӢ-АГРАРӢ

4.1. Асосҳои заминавии доктринаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ	241

4.2. Самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	261
4.3. Дурнамои таъмини амнияти озуқавори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мониторинги сатҳи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ	277
4.4. Мукамалгардонии механизми дастгирии содирот ва мусоидат ба воридотивазкунӣ дар шароити Тоҷикистон: ҷанбаҳои озуқаворӣ	295
Хулоса ва пешниҳодҳо	314
Рӯйхати адабиёт	321
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия	359
Замимаҳо	363

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ

ECGP	Export Credit Guarantee Program (Барномаи кафолати қарзии со- диротӣ)
FGP	Facility Guarantee Program (Барномаи кафолати объектҳо)
IFC	Корпоратсияи молиявии байналмилалӣ
IT	Технологияи информатсионӣ
JETRO	Japan External Trade Organization (Ташкилоти савдои берунии Ҷопон)
UNCTD	United Nations Conference on Trade and Development (Конференсияи Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида оид ба савдо ва тараққиёт)
USDA	United States Department of Agriculture (Вазорати кишоварзии ИМА)
АКСБ	Агентии бисёрҷониба оид ба кафолати сармоягузорӣ
АЯИ	Андози ягонаи иҷтимоӣ
БАТР	Бонки АвруОсиё таҷдид ва рушд
ББТР	Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд
БДС	Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ
БОР	Бонки Осиёгии Рушд
БОСИ	Бонки Осиёгии сармоягузориҳои инфрасохторӣ
БРА	Бонки рушди Авруосиё
БҲОМ	Бонки ҳамкории Осиёи Марказӣ
ЕАБР	Бонки АвруОсиёии Рушд
ИА	Иттиҳоди Аврупо
ИИА	Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё
ИМА	Иёлоти мутаҳидаи Амрико
ИҶШС	Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сосиалистӣ
ҚДС	Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ
КИАЛ	Комиссияи иқтисодии Америкаи Лотинӣ
КИТТК	Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ
КМ	Корхонаҳои муштарак
КМҚ	Корпоратсияи молӣ-қарзӣ
КОА	Коммиссияи олии атестатсионӣ
МИА	Минтақаи иқтисодии Аврупо
ММД	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
МОИ	Минтақаҳои озоди иқтисодӣ
МС	Минтақаи саноатӣ
МСТ	Мамлакати сустрараққикарда
ОГТ	Организми аз ҷиҳати генетики тағйирёфта (ГМО)
САҲА	Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо
СММ	Созмони миллалӣ мутаҳид
СМХ	Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ

СУС	Созмони умумичаҳонии савдо
СХ	Сармоягузории хориҷӣ
СҲИР	Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд
СХШ	Созмони ҳамкориҳои Шанхай
ТҒД	Ташкилотҳои ғайри давлатӣ
ТОК	Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзӣ (FAO)
ТУТ	Ташкилоти умумичаҳонии тандурустӣ
ФАСР	Фонди АвруОсиёии субот ва рушд
ФСН	Фондҳои соҳибхӯрии некӯаҳволӣ
ХБА	Ҳазинаи байналмилалӣ асбоб
ҲАҚ	Ҳисоби амалиёти ҷорӣ
ҲХДТ	Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон
ҶМЧ	Ҷумҳурии мардумии Чин
ҶСК	Ҷамъияти саҳомии кушода
ҶФО	Ҷумҳурии Федеративии Олмон
ШСМ	Шӯрои суботи молиявӣ
ШФМ	Ширкатҳои фаромилалӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Гузаштан ба низоми хоҷагидории бозорӣ ва ислоҳоти баҳши аграрӣ дар заминаи талаботи қонуниятҳои бозор ба ташаккули низоми амнияти озуқаворӣ таваҷҷуҳи махсусро талаб мекунад. Бояд қайд намуд, ки ҳалли масъалаҳои таъмини озуқаворӣ ҳамчун гавари мавҷудият ва рушди ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Таҳқиқотҳои анҷомшуда исбот менамояд, ки мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ мураккаб ва бисёрҷанба буда, ба тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ алоқамандӣ дорад. Таъмини озуқаворӣ бо низомҳои мавҷудаи сиёсӣ иқтисодӣ бо хусусиятҳои низоми хоҷагидорӣ ва анъанаҳои миллии робитаи мустақим дорад.

Таъсири бӯҳрони ҷаҳонӣ ва вобастагии ҷиддии бозори миллии мо аз воридоти маводи ғизоӣ нигарониҳои амиқро ба миён овардааст, зеро давраи нави бӯҳрони ҷаҳонӣ, ки дар натиҷаи паҳншавии COVID-19 ба вучуд омада буд, боиси бӯҳрони озуқаворӣ гардид. Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки норасоии ғизо новобаста аз пешрафти илму техника, рушди иқтисоди миллии, сатҳи рушди саноати давлатҳо ва зиёд гардидани захираҳои озуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ҳануз ҳам аз ҷумлаи масъалаҳои мубрами ҳар як давлат ба ҳисоб меравад.

Бо назардошти вазъияти ҷойдошта Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид сохтанд, ки «Вазъи ҳассоси ҷаҳони имрӯза, баҳусус, ба танқисии шадиди озуқаворӣ дучор гардидани чоряки кишварҳои дунё моро водор месозад, ки ҷиҳати таъмин намудани ҳадафи стратегиямон – ҳифзи амнияти озуқаворӣ тадбирҳои иловагӣ андешем. Солҳои охир, бо вучуди таъсири манфии омилҳои берунӣ, пайи ҳам омадани хушксолӣ ва маҳдудсозии содироти озуқаворӣ аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон, маҳз бо заҳмати шабонарӯзии кишоварзони мамлакат амнияти озуқаворӣ ва фаровонии бозори дохилӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ таъмин карда шуд».¹

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (23.12.2023). <http://www.president.tj/node/29823>

Дар марҳилаи муосири рушд, дар ҳоле ки бӯҳрони нав ба миён меояд, ҳалалдоршавӣ дар занҷираҳои таъминоти озуқаворӣ, ки ба тавлиди маҳсулоти хӯрокворӣ таъсир мерасонанд, инчунин коҳиши даромади миллӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон хавфу хатарҳои навро ба таъмини амнияти озуқаворӣ ба вуҷуд овардаанд. Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бо мушкили таъмини худ бо ҳадди ақали ғизо барои гурӯҳҳои алоҳидаи маҳсулоти озуқа ва мушкилоти логистикӣ рӯбарӯ шуда, ҳаҷми хеле ками маҳсулоти кишоварзиро содир мекунад.

Ҳалли мушкилоти таъминоти озуқаворӣ, пеш аз ҳама, бо рушди устувори кишоварзӣ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти агроозуқаворӣ, таъминоти захиравӣ, баланд бардоштани сифат ва қобилияти рақобатпазирии он алоқаманд аст. Дар вазъияти кунунӣ соҳаи кишоварзии ватанӣ ноустувор арзёбӣ гардида, сатҳи бо маҳсулоти озуқаворӣ аввалиндараҷа таъмин гардидани аҳоли аз воридот вобастагии зиёд дорад. Пӯшида нест, ки таъмини озуқа масъалаи мураккаб ва гуногунҷанба буда, хусусияти ҳам байналмилалӣ ва ҳам миллӣ дошта, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар пасманзари зухуроти номусоиди табию иқлимӣ (камшавии захираҳои об, вазъи экология, тағирёбии иқлим ва ғайраҳо) шиддат мегирад.

Дар ҷараёни ҷаҳонишавии равандҳои иқтисодӣ ҷанбаи асосии стратегии рушди устувори иқтимоию иқтисодӣ ва таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллии давлат дар дохил ва арсаи ҷаҳонӣ таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Ба тамоюли таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омилҳо, аз қабили бахши аграрӣ ба қадри кофӣ рушдёфта, бо захираҳои озуқаворӣ аз ҳисоби афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва худтаъминкунии давлат бо озуқаворӣ метавонанд таъсири мусбӣ расонанд. Аммо, сарфи назар аз ин омилҳо, вазъи амнияти озуқаворӣ дар кишвар то ҳол ғайриқаноатбахш боқӣ мемонад, ки мубрамият ва саривақтӣ будани таҳқиқоти мазкурро собит месозад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар айни замон аз ҷониби олимони масъалаҳои мубрами таъмини амнияти озуқаворӣ таҳқиқ шуда, таваҷҷуҳи

ҷомеа ба омӯзиши масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии таъмини амнияти озуқаворӣ равона карда шудааст.

Асосҳои умумии назариявӣ ва методологӣ омӯзиши масъалаҳои рафъи гуруснагӣ ва имкониятҳои таъмини амнияти озуқавориро Барраклоу С., Валдес А., Вебер, М.Т., Даниел Максвелл, Зиппер С., Кондорсет М., Крач У., Максвелл С., Малтус Т.Р., Ротлингер С., Садлер М.Т., Саррис А.Х., Саҳн Д.Э., Сиамвалла А., Смит М., Статс Ҷ., Трейси Майкл, Фалкон В.П., Ҷейн Т.С., Ҷонссон У. ва дигарон таҳқиқ намудаанд. Дар ташаккули асосҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ наشرҳои созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили: Созмони Милали Муттаҳид (минбаъд – СММ), Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид, Бонки Ҷаҳонӣ, Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд ва ғайра низ саҳми бунёди доранд.

Дар байни олимони рус дар таҳқиқи комплекси муаммоҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ҳиссаи Алтухов А.И., Афансев С.Г., Балдов Д.В., Буздалов И.Н., Вартанова М.Л., Грешоноков А. М., Гумеров Р.Р., Жабина С.Н., Кайгородцев А. А. Крилатих Э.Н., Ломакин П.Н., Лисоченко А.А., Малхасян А.В., Маргулис Е.И., Потапов А.П., Романсов Е.В., Сафин У.З., Серова Е.В., Суслов С.А., Тихомирова В.А., Ушачев И.Г. ва ғайраҳо назаррас мебошад.

Мавқеъ, нақш ва аҳамияти таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои муҳаққиқони ватанӣ, ба мисли Азизов Ш.С., Ашуров И.С., Асроров З.У., Гулов И.М., Қиёмидинов Х., Қодирзода Д.Б., Қудратов Р.Р., Мирсаидов А.Б., Одинаев Ҳ.А., Олимов И.А., Пирзода Ҷ.С., Раҳимов О. А., Тағоев Б.Д., Тағоев Ҷ.Ҳ., Умаров Х.У. ва дигарон дидан мумкин аст.

Вале, новобаста аз таҳқиқоти зиёди анҷомшуда, ки бешубҳа, заминаи назариявии диссертатсияро ташкил медиҳанд, динамизми тағйирот дар шароити тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ тақозо менамояд, ки ин масъала васеътар омӯхта шавад. Дар айни замон, ҳеҷ гуна таҳаввулотҳои ҳамаҷониба дар бораи таъсири тақонҳои беруна, тамоюлҳои муосир ва нақши онҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ нашудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ алоқаманд аст, ки дар он диссертатсия иҷро гардидааст. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба талаботи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024», «Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2021-2025» дар қаринаи масъалаҳои таъмини бехатарии озуқворӣ ва дастрасӣ ба маҳсулоти хушсифат ва саноатикунории босуръат ҷавобгӯӣ мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ ин асосноккунии масъалаҳои назариявӣю методологӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи таҳқиқот, ҳалли вазифаҳои зерин зарур аст:

- ошкор намудани асосҳои концептуалии таҳқиқоти амнияти озуқаворӣ дар шароити бозор ва ошкор намуда, тафсири муаллифии онро ҳамчун категорияи иқтисодӣ шарҳ додан;

- таҳия ва озмоиши методологияи арзёбии амнияти озуқаворӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ, инчунин ба низом даровардани принципҳои методологӣ ва нишондиҳандаҳои муайян намудани сатҳи амнияти озуқаворӣ;

- асоснок намудани муқаррароти методологияи арзёбии сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳлили вазъи амнияти озуқаворӣ ва тамоюлҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти афзалиятҳои миллӣ дар самти расидан ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини аҳоли бо ғизои хушсифат;
- баҳодиҳии омилҳое, ки ба ҳолат ва тағйирёбии таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосир таъсир мерасонанд;
- озмоиши методологияи васеъ намудани дастрасии маҳсулоти кишоварзӣ бо назардошти ҷузъҳои гуногун;
- таҳияи заминаҳои концептуалии таъмини амнияти озуқаворӣ дар асоси даврабандии он, инчунин асоснок намудани зарурати таҳияи «Доктринаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
- ошкор намудани самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайянсозии дурнамои он;
- муайян кардани параметрҳои дурнамои истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар асоси сценарии базавии татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;
- асоснок намудани самтҳои такмили механизми дастгирии давлатии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертационӣ субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли мебошанд, ки дар раванди таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқоти диссертационӣ маҷмӯи муносибатҳои ҳамгироии субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли мебошад, ки дар раванди таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд.

Фарзияи таҳқиқот аз такомули методологияи арзёбии сатҳи амнияти озуқаворӣ ва таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ иборат аст, инчунин

зарурати таҳияи доктрина оид ба амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бояд як қатор тадбирҳоро ба монанди пешгирӣ аз хатарҳои ҷиддии ғизо ва саломатии шаҳрвандон риоя карда шуда, дастрасии ҳама одамон дар вақти дилхоҳ ба миқдори кофӣ барои ҳаёти ғаёл ва солим, барои ноил шудан ба ҳадафҳои асосии стратегияи миллии рушдро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқотро асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба мавзуи интиҳобшуда ва заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ, маводҳои илмӣю методии конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, инчунин маводҳои Интернет ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологӣ ва методии таҳқиқотро принципҳо ва концепсияҳои илмӣ таҳлили амнияти озуқаворӣ ташкил менамояд.

Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот бо истифода аз усулҳои зерини таҳлил ба даст оварда шудаанд: усулҳои абстраксияи илмӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили иқтисодӣ-оморӣ, монографӣ, таърихӣ-мантиқӣ, институтсионалӣ, индуктивӣ-дедуктивӣ ва динамикӣ, инчунин моделсозии иқтисодию риёзӣ ва ғайра..

Сарчашмаи маълумот. Манбаи иттилоотии таҳқиқотро инҳо ташкил додаанд: Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳо ва фармонҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузоришҳои таҳлилии Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии (ҒАО) Созмони Милали Муттаҳид, Бонки ҷаҳонӣ, инчунин, маводҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ки муаллиф дар рафти таҳқиқот ҷамъ овардааст. Манбаи иттилоотии таҳқиқотро ҳамзамон, маводи маълумотӣ, оморӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳавӣ, интишороти ташкилотҳои байналмилалӣ СММ, маводи назариявӣ ва монографияҳои муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар назди кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2020-2024 анҷом дода шудааст.

Навгони илмий таҳқиқот. Навгони илмий таҳқиқот ин асосноккунии назариявӣю методологӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ дар самти таъмини амнияти озуқаворӣю Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Натиҷаҳои зерини муҳимтарин ба даст оварда шудаанд, ки навгони илмий таҳқиқотро муайян мекунанд:

- асосҳои концептуалии амнияти озуқаворӣ дар заминаи таҷдиди равандҳои маҳаллисозии истеҳсолот ва коҳиш додани вобастагии истеъмоли дохилӣ аз омилҳои беруна омӯхта ва ошкор гардида, дар ин замина амнияти озуқаворӣ ҳамчун истиқлолияти низоми озуқаворӣю миллий, ки дар таъмини он давлат нақши аввалиндараҷа бозида, ҳамчун муайянкунандаи мавҷудияти бехатарии ҷомеа ва тарроҳӣ асосии амнияти иқтисодии ҳар як кишвар мебошад, тафсири муаллифӣ дода шудааст;

- методологияи баҳодиҳии амнияти озуқаворӣ дар сатҳи миллий ва минтақавӣ таҳия гардида, принципҳо ва нишондиҳандаҳои методологияи муайянсозии сатҳи амнияти озуқаворӣ, инчунин нишондиҳандаҳо ва индикаторҳои баҳодиҳии самаранокии сиёсати давлатии агросаноатӣ ба низом дароварда шудаанд. Муносибати методологияи системаи тадбирҳо ва механизмҳои татбиқи сиёсати кишоварзӣю озуқаворӣ бо назардошти нишондиҳандаҳо ва омилҳои объективӣ пешниҳод шудааст;

- муқаррароти методӣ оид ба арзёбии сатҳи захираҳои таъмини амнияти озуқаворӣ таҳия шудааст, ки ташаккули захираҳои буферӣю озуқаворӣ, мақсад, вазифаҳо, нақш ва аҳамияти захираҳои буферӣ дар ҳалли мушкилотҳои дастрасии маҳсулоти хӯрокворӣ муайян карда шудааст. Мушкилотҳое, ки ба ташаккули захираҳои буферӣ монеъа эҷод мекунанд, ошкор карда шуда, бори аввал дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми миқдори захираҳои буферӣ дар давраи муайян баҳодиҳӣ карда шудааст;

- таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи таъмини амнияти озуқаворӣю Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти татбиқи афзалияти миллий дар ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини аҳоли бо маҳсулоти хушсифати озуқаворӣ гузаронида шуда, тамоюлҳои он муайян карда шуданд. Имкониятҳои иқтисодӣ

низомии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор карда шуда, шакл ва динамикаи нишондиҳандаҳои асосие, ки истеҳсолот, таъминоти техникӣ ва ҳолати базаи захиравии маҳсулоти кишоварзиро тавсиф мекунанд, муайян карда шудаанд;

- бо дарназардошти ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосир, омилҳои таъсиргузор ба ҳолат ва динамикаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандӣ ва арзёбӣ карда шуданд. Самтҳои имконпазири таъмини амнияти озуқаворӣ бо дарназардошти рушди низомии дастгирии давлатӣ, танзими тарофавӣ-гумрукӣ, ташаккули низомии идоракунӣ сифати маҳсулот, инчунин тавсеаи механизмҳои дастгирии молиявӣ, инфрасохторӣ ва инноватсионӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ муайян карда шудаанд;

- методикаи васеъ намудани дастрасии маҳсулоти кишоварзӣ пешниҳод ва озмоиш карда шудааст, ки аз истифодаи чунин ҷузъҳо ба мисли даромад, таъминот, ҷойгиркунии шабакаҳои савдо ва тақсимот иборат мебошад. Исбот шудааст, ки бо назардошти афзалияти истеҳсолоти воридотивазкунанда афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ, кам кардани хавфи воридоти беназорат, истифодаи механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, инчунин васеъ намудани ҷузъҳои инфрасохтор зарур аст;

- асосҳои концептуалии таъмини амнияти озуқаворӣ дар асоси даврабандии он таҳия гардида, зарурати таҳияи «Доктринаи таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» асоснок карда шудааст. Зарурати бознигариҳои сиёсати давлатӣ дар самти кишоварзӣ дар шароити гузаштан аз модели рушди иқтисодии аграрӣ индустриалӣ ба модели индустриалию аграрӣ асоснок карда шудааст;

- роҳҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, ҷузъҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тижоратӣ, иҷтимоӣ ва идоракунӣ ошкор карда шудаанд. Дар ин замина бо назардошти устувории истеҳсолоти кишоварзӣ, додани қарзҳои имтиёзнок, ташаккули захираҳои буферӣ, таҳияи концепсияҳои азхудкунии заминҳои нав ва шаклҳои истифодаи замин, инчунин беҳтар

намудани сифати маҳсулоти озуқаворӣ ҳамчун самтҳои ояндадори таъмини амнияти озуқаворӣ муайян карда шуданд;

- нақш ва аҳамияти механизмҳои маркетингӣ ва самарабахши бозор дар ташаккули низомҳои устувори кишоварзӣ озуқаворӣ исбот шудааст. Ҳаҷми истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар асоси сценарии асосии татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳисоб ва ояндабинӣ карда шудааст. Зарурати рушди заминаи истеҳсолӣ, захиравӣ, инфрасохтори таъмини амнияти озуқаворӣ ва низоми мониторинги вазъи амнияти озуқаворӣ асоснок карда шудааст;

- самтҳои ояндадор оид ба такмил додани механизмҳои дастгирии давлатии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда асоснок карда шудаанд, ки аз асосноксозӣ ва ба низом даровардани воридот ва содирот, инчунин диверсификасияи истеҳсолоти кишоварзӣ иборат мебошад. Бори аввал дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурият ва принципҳои ҷорӣ намудани кишоварзӣ барқароршаванда ва айвонӣ ҳамчун самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуданд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя муқаррароти зерини илмӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот, ки муаллиф ба даст овардааст, пешниҳод карда мешавад:

- асосҳои концептуалии амнияти озуқаворӣ дар шароити бозор ва тафсири муаллифии он ҳамчун категорияи иқтисодӣ;

- методологияи баҳодиҳии амнияти озуқаворӣ дар сатҳи милли ва минтақавӣ, принципҳо ва нишондиҳандаҳои методии муайянсозии сатҳи амнияти озуқаворӣ, инчунин нишондиҳандаҳо ва индикаторҳои баҳодиҳии самаранокии сиёсати давлатии агросаноатӣ;

- муқаррароти методӣ оид ба арзёбии сатҳи захираҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ва арзёбии миқдории ҳаҷми захираҳои буферӣ дар давраи муайян;

- таҳлили комплекси вазъи таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти татбиқи афзалияти миллӣ дар ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини аҳоли бо маҳсулоти хушсифати озуқаворӣ;

- самтҳои имконпазири таъмини амнияти озуқаворӣ бо дарназардошти рушди низоми дастгирии давлатӣ, танзими тарофавӣ-гумрукӣ, ташаккули низоми идоракунии сифати маҳсулот, инчунин тавсеаи механизмҳои дастгирии молиявӣ, инфрасохторӣ ва инноватсионии истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ;

- методикаи васеъ намудани дастрасии маҳсулоти кишоварзӣ ва механизмҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ;

- асосҳои концептуалии таъмини амнияти озуқаворӣ ва зарурати таҳияи «Доктринаи таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо назардошти бознигарии сиёсати давлатӣ дар самти кишоварзӣ дар шароити гузаштан аз модели рушди иқтисодии аграрӣю индустриалӣ ба модели индустриалию аграрӣ;

- роҳҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва концепсияҳои азхудкунии заминҳои нав ва шаклҳои истифодаи замин, инчунин беҳтар намудани сифати маҳсулоти озуқаворӣ;

- механизмҳои маркетингӣ ва самарабахши бозорӣи ташаккули низомҳои устувори кишоварзӣю озуқаворӣ ва истеҳсолу истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар асоси сценарияи асосии татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

- самтҳои ояндадори такмили механизмҳои дастгирии давлатии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, инчунин принсипҳои ҷорӣ намудани кишоварзӣи барқароршаванда ва айвонӣ ҳамчун самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот - дар таҳлил ва ҷамъоварии корҳои илмӣ-амалии таҳқиқотии муаллиф аз нуқтаи назари ташаккулёбӣ ва рушди ҷанбаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад. Татбиқи амалии муқаррароти

методологӣ ва тавсияҳои амалии кори диссертатсионӣ ба тақвияти асосҳои концептуалӣ ва амалии таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти илмиро дар раванди таҳияи доктринаи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои оянда, инчунин концепсияҳо ва барномаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ истифода бурдан мумкин аст. Тавсияҳои дар диссертатсия зикргардидаро метавон дар фаъолияти мақомотҳои давлатии соҳавӣ истифода намуд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки муқаррароти асосӣ ва тавсияҳои пешниҳодгардида метавонанд дар рафти таҳризи Барномаҳои соҳавӣ ва фаъолияти Вазорати кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор бурда шаванд.

Маводҳои таҳқиқотро метавон дар таълими фанҳои «Иқтисодиёти кишоварзӣ», «Бехатарии иқтисодӣ» инчунин дар курсҳои махсус оид ба масъалаҳои назария ва амалии таъмини амнияти озуқаворӣ истифода бурд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Соҳаи таҳқиқот ба шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи самти 08.00.06.01 - Амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла: 12.1. Назарияи амнияти иқтисодӣ (категория, методология, усулҳо, механизмҳо ва абзорҳо); 12.2. Амнияти иқтисодӣ дар низоми амнияти миллӣ; 12.3. Типологияи амнияти иқтисодӣ; муҳимтарин аломатҳои тасниф (соҳавӣ, функционалӣ, ниҳодӣ, минтақавӣ) ва абзорҳои танзими он; 12.5. Арзишҳои ҳадди ниҳоии амнияти иқтисодӣ ва усулҳои муайян кардани онҳо. 12.6. Самтҳои концептуалӣ ва стратегии баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ, меъёрҳои амнияти иқтисодӣ; 12.16. Сиёсати сохторӣ ва амнияти иқтисодӣ (методология, методҳо, механизмҳо ва абзорҳо); 12.20. Вазифаи давлат оид ба ҳифзи манфиатҳои миллии кишвар дар соҳаи иқтисодиёт дар шароити иқтисоди бозорӣ; 12.21. Рушди методологияи таҳияи доктринаи амнияти иқтисодӣ дар соҳаҳои алоҳида (озуқа, энергетика, ҳарбӣ-саноатӣ ва ғ); 12.22. Методологияи мониторинги

омилҳое, ки ба амнияти иқтисодӣ таҳдид менамоянд; 12.24. Ҷанбаҳои ташкилӣ-методологӣ ва методии таъмини амнияти иқтисодӣ; 12.27. Амсилаҳои рушди амнияти иқтисодии давлат, ҷомеа ва минтақа.

Саҳми шахсии доктараби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Кори диссертатсионӣ ва интишороти асосии муаллиф саҳми шахсии ӯро дар таҳқиқоти илмӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои ҷимояшавандаи таҳқиқот муайян мекунад. Аз ҷумла, муаллиф концепсияҳои муосири таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ қарор дода, самтҳои стратегии таъмини онро асоснок намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли мақолаҳои илмӣ пешниҳод гардида, дар конференсияҳои илмӣ амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла: Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи: «Амалисозии рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва миллӣ» (Душанбе 2020); Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи: «Низомҳои иқтисоди миллӣ дар ҳошияи ташакули фазои ҷаҳонишавии иқтисодиёт» (Симферопол - 2021); Конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи: «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир» (Душанбе-2022); Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ дар мавзӯи: «Беҳатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ» (Душанбе-2023) маъруза карда шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 31 қорҳои илмӣ дар ҳаҷми 45 ҷ.ҷ., аз он ҷумла 3 монография бо ҳаҷми 29,6 ҷ.ҷ., 28 мақола бо ҳаҷми 15,4 ҷ.ҷ, ки аз онҳо 17 мақола дар маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр карда шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, чор боб, 15 зербоб, хулоса ва 431 адабиёт иборат буда, дар ҳаҷми 369 саҳифа ҷопи компютерӣ таҳия гардида аст, ки дорои 59 ҷадвал ва 41 расм мебошад.

Дар муқаддима мубрам будани рисолаи илмӣ асоснок гардида, сатҳи таҳқиқи қор, объект, предмет, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои

методологӣ ва назариявӣ, заминаҳои меъёрӣ, нағзониҳои илмӣ ва нуқтаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии рисолаи илмӣ муайян карда шудааст, ҳамзамон тасвиби хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқот ва сохтори рисолаи илмӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар боби якум «Асосҳои назариявии таъмини амнияти озуқаворӣ» ҷанбаҳои назариявии амнияти озуқаворӣ баррасӣ гардида, нақши амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти миллӣ, принсипҳои асосӣ ва заминаҳо он муайян карда шуда, таҷрибаи хориҷӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Дар боби дуюм «Ҷанбаҳои методологии арзёбии сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ» асосҳои методологии арзёбии амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шуда, нишондиҳандаҳои амнияти озуқаворӣ дар доираи сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ чен ва интиҳоб карда шуданд, инчунин муносибатҳои методӣ доир ба сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ арзёбӣ гардида, ҷанбаҳои байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавӣ таъмини амнияти озуқаворӣ муайян карда шуданд.

Дар боби сеюм «Таҳлили ҳолати муосири таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳолати муосири соҳаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун таъмини рушди устувори амнияти озуқавор омӯхта шуда, таҳдидҳо ва хавфҳои асосӣ ба амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардидаанд, инчунин, таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ ва дастрасии иқтисодӣ таҳлил карда, мушкилоти худтаъминкунии кишвар бо озуқа ва танзими воридоти маводи озуқаворӣ ошкор карда шуда аст.

Дар боби чорум «Қоркарди консепсияи (доктринаи) таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити гузариш ба модели иқтисодии индустриалӣ-аграрӣ» асосҳои заминавии консепсияи амнияти озуқаворӣ оид ба қабули доктринаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ пешниҳод карда шуда, самтҳо ва дурнамои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мониторинги сатҳи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ муайян карда шуда аст, инчунин механизми дастгирии

содирот ва мусоидат ба воридотивазкунии маҳсулоти озукаворӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуда аст.

Дар хулоса, хулосаҳои асосии назариявӣ ва тадбирҳои амалӣ пешниҳод карда шудаанд, ки расидан ба ҳадафи гузошташуда ва ҳалли вазифаҳои ин таҳқиқотро инъикос мекунанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии амнияти озуқаворӣ

Амнияти озуқаворӣ яке аз мавзӯҳои мубрам ва аввалиндараҷаи ҳар як давлати соҳибистиклол ба шумор рафта, поя асоиши амнияти миллии кишвар мебошад. Дар вазъияти муосири ҷаҳон давлатҳое, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ муваффақ гаштаанд бозори озуқаворӣ ҷаҳонро танзим мекунанд моро зарур аст, ки оид ба худтаъминкунии озуқаворӣ давлати тозаистиклоли хеш корҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда ва ҷораҳои дар амал тадбиқшударо андеша намуда, баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ миллий дар ояндаи дуру наздик қадамиҳои устувор гузорем.

Таъмини амнияти озуқаворӣ миллий ҳамеша дар мадди назари Роҳбари давлат ва Ҳукумат қарор дошта, ҷораҳои зарурӣ баҳри баланд бардоштани сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ андешида мешавад. Дар ин ҷода Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид сохтанд, ки «...тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқаворӣ кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем»².

Барои ноил гаштан ба вазифаҳои дар пеш гузошта, моро зарур аст, ки аз мафҳум ва моҳияти амнияти озуқаворӣ оғоз намоем. Истилоҳи «амнияти озуқаворӣ» дар даҳсолаҳои охир (1945-2022) бо дарназардошти равишҳои назариявӣ методии гуногун таҳқиқ ва тафсир карда мешавад. Аммо бештари мафҳумҳои, ки айни замон мавҷуданд амнияти озуқавориро ҳамчун мавҷудият, дастрасӣ, истеъмор ва устувории маҳсулоти озуқаворӣ маънидод менамоянд.

---

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023, ш. Душанбе // [Манбаи электронӣ]. - низомии дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат 02.02.2024)

Агар қаблан истилоҳи «амнияти озуқаворӣ» ҳамчун воситаи таъмини ҳастии одамон маънидод карда мешуд, ҳоло бошад он ҳамчун низоми таъмини устувор ва безарари озуқавории аҳоли фаҳмида мешавад.

Фаҳмиши илмии «амнияти озуқаворӣ», ҳамчун категорияи иқтисодии заминавӣ маротибаи аввал дар Конференсияи Умумичаҳонӣ, ки Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии (ТОК) назди Созмони Милали Муттаҳид дар соли 1974 баргузор намуда буд, мавриди муҳокима ва баҳсҳои илмӣ қарор дода шуда буд: «Амнияти озуқаворӣ - ин ҳолати иқтисоде мебошад, ки маҷмӯи аҳолии кишвар ва дар алоҳидагии ҳар як шахс таъмини дастрасӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ, оби нӯшокӣ ва дигар маҳсулотҳои хӯроквории бо сифат дар намудҳои гуногун ҳаҷми зарурӣ ва кифоя барои рушди ҷисмонӣ ва иҷтимоии ҳар як фард, таъмини саломатӣ ва такрористеҳсоли васеи аҳолии кишвар кафолат дода мешавад».³

Пас аз қабул гаштани Эъломияи Рим дар бораи амнияти озуқавории умумичаҳонӣ мушкилоти амнияти озуқавории ҷаҳонӣ гашта, дар соҳаҳои алоҳидаи таҳқиқотҳои илмӣ ва сиёсати ҳукумати кишварҳои гуногун ташаккул ёфт. Ал ҳол мушкилоти амнияти озуқаворӣ дар маркази таваҷҷуҳи дилхоҳ ҳукумат қарор дорад, чунки ҳалли бо маваффақияти он шартӣ асосии суботи ҳар як давлат ба ҳисоб мервад. Имрӯз бошад ин мушкилотро мо мехоҳем мавриди таҳқиқоти худ қарор диҳем.

Амнияти озуқавориро дар миқёси ҷаҳонӣ, давлатӣ ва минтақавӣ дар асоси нишондиҳандаҳои бисёр, мафҳум ва маҳакҳои аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва биологӣ дошта тавсиф мекунам. Амнияти озуқаворӣ дар таъмин будан ва безарарии маводи озуқа дар миқёси ҷаҳон ва давлат маҳаки умда ба ҳисоб меравад.

Истеҳсоли кофии маҳсулоти асосии озуқаворӣ барои аҳоли, кафолати безарарии он ба саломатии инсон, рушди мутавозини соҳаҳои кишоварзӣ, хӯрокворӣ ва соҳаи коркард, инчунин сохторҳои тақсимот ва фурӯши

---

³ Римская декларация по всемирной продовольственной безопасности (Рим, 13.11.1996 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.g20civil.com/ru/documents/205/577/>

маҳсулоти хӯрокворӣ барои сокинони кишварҳои мухталифи ҷаҳон ва дар маҷмӯъ аҳолии ҷаҳон аҳамияти муҳим доранд. Барои таъмини амнияти озуқаворӣ инчунин моделҳои муассир ва оқилонаи давлатӣ, ки мақсадҳои ташкилӣ, идоракунӣ ва таҳлилӣ доранд, муҳим мебошанд. Бо маънои маҳдуд, зеро ин истилоҳ мавҷудият ва дастрасии воқеӣ ва иқтисодии ғизоро барои ҳар як сокини сайёра бо назардошти хусусиятҳои функционалӣ ва эҳтиёҷоти бадани инсон фаҳмида мешавад.

«Амнияти озуқаворӣ – ин қобилияти таъмин кардани давлат бо маҳсулоти озуқаворӣ барои эҳтиёҷоти ҷорӣ ва ғавқулоддаи ҳамаи аҳолии кишвар ва ҳар як шахс дар алоҳидагӣ бо истифода аз захираҳои худӣ мутобиқи меъёрҳои илман асоснок шуда, мебошад. Амнияти озуқавории давлат ҳамон вақте таъмин ҳисобида мешавад, агар ҳадди ақалл 80% маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар дохили худӣ кишвар истеҳсол карда шавад».⁴

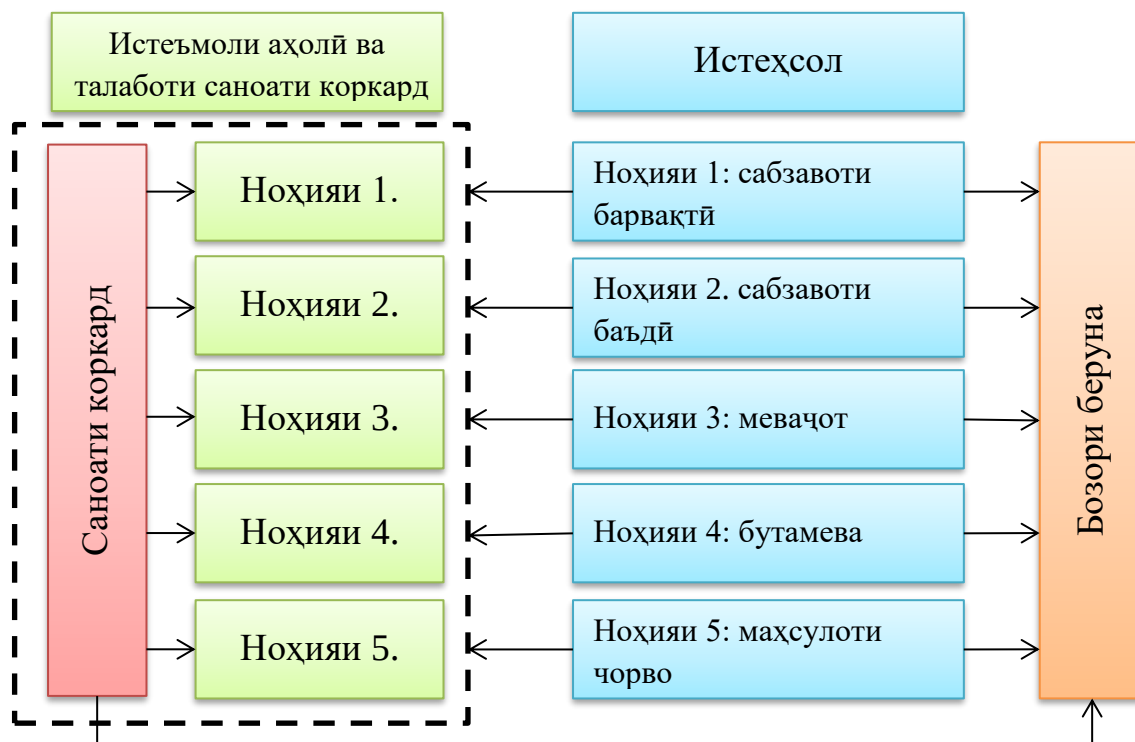
Таъмини амнияти озуқавории ҳар як кишвар вазифаи муҳимтарини давлат мансуб ёфта, онро тавассути пешгирии таҳдидҳои дохилидавлатӣ ва берунӣ ҳалу ҷарғал мекунад. Дар адабиёти ватанӣ, хориҷӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ шарҳи гуногуни хавфҳо ба таъмини амнияти озуқавории давлат таҳдидкунада дода шудааст. Ҳама таҳдидҳоро ба амнияти озуқавории кишвар ба панҷ гурӯҳи асосии омилҳо тақсим кардан мумкин аст: якум қоҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли мутлақӣ маҳсулоти кишоварзӣ ва ба ҳар сари аҳоли, дуюм дастрасии иқтисодӣ надоштани аксари аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ, сеюм сифати пасти маҳсулоти озуқаворӣ, ҷаҳорум вобастагии зиёд аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ва панҷум ноустувории сиёсӣ-иқтисодӣ дар кишвар. Вазифаи давлат қам кардани ин таҳдидҳо мебошад. Ҳукумат барои ҳар яке аз ин гурӯҳи таҳдидҳо, бояд ҷораҳои зиддибуҳронӣ дошта бошад, ки метавонад барои беҳтар кардани вазъии озуқавории кишвар истифода барад.

Яке аз ҷораҳои, ки метавонад ба сатҳи амнияти озуқавори таъсири мусбӣ расонад ин маҳалликунонии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ

---

⁴ Tracy Michael. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран. Введение в теорию, практику и политику. Санкт-Петербург: Экономическая школа, 1995, 431 с. 21–27

мебошад, ки метавонад вобастагии истеъмоли дохилиро аз омилҳои беруна коҳиш диҳад. Дар ин замина метавонад талаботи дохилиро (аҳолиро бо озуқа ва саноати коркардро бо ашёи хом) байни худ таъмин намуда ба содирот равона гардад (расми 1.1.1.).

Расми 1.1.1. Маҳаллисозии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Барои амали кардани маҳаллисозии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ (расми 1.1.1.), ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад гузаронидани мониторинги доимии талабот ва истеҳсолот, банақшагирии бозори дохилӣ ва берунӣ, инчунин омӯзиши интихоби истеҳсолкунанда зарур аст.

Дар айни замон, мушкилоти озуқаворӣ дар кишвар тавассути истеҳсол худӣ ва воридотӣ ҳал карда мешавад, ки бозори дохилиро бо намудҳои муҳимтарини озуқаворӣ таъмин менамояд⁵. Ҳар як давлати соҳибмухтор бояд кушиш ба харҷ диҳад, ки сатҳи воридоти маҳсулоти озуқаворӣ дар маҷмӯи

⁵ Алиев, О. М. Организационно- экономические основы обеспечения региона продовольствием / О. М. Алиев, Б. Д. Тагоев // Peasant. – 2011. – № 4. – С. 49а-51.

маҳсулоти озукавории кишварӣ кам карда шавад ва истехсоли ватанӣ бартарият дошта бошад. Мо шоҳиди он гаштем, ки давлатҳое, ки низоми озукавории миллиашон бештар аз маҳсулоти озукавории воридотӣ вобастагӣ дошта, дар айёми пандемия COVID-19 ба бухрони озукаворӣ дучор гардиданд. Ин мушкилотҳо мафҳуми истилоҳи амнияти озукавориро боз ҳам бисёррӯятар менамояд.

Мушкилоти амнияти озукаворӣ, шарҳи мафҳум ва моҳияти он дар охири асри XIX дар корҳои муҳаққиқони хориҷӣ ба монанди Сиамвалла ва Валдес, Крахт, Ройтлингер, Зипперер, Барраклоу ва Утинг, Фалкон В.П. ва С.Т. Куриен, Ф. Максвелл С., Сахн, Саррис, Стаатз, Вебер ва Чейн, Чонссон ва Туул, Даниел Максвелл ва Кит Виб мавриди таҳқиқот қарор гирифт, ки дар ҷадвали 1.1.1. оварда шудааст. Дар ин давра мушкилоти амнияти озукавориро Чемберс Р. ҳамчун «воситаи рӯзгузаронӣ» шинохта аст, ки «...аҳамияти дигар эҳтиёҷотҳо ҳамчун воситаи пурракунандаи мафҳуми амнияти озукаворӣ эътироф шудааст»⁶. Дар ин радиф Максвелл С. ибрози ақида карда, қайд мекунад, ки «...таъмини воситаҳо барои рӯзгузаронӣ шартӣ муҳим ва аксаран шартӣ кофӣи амнияти озукаворӣ мебошад»⁷. Бештари муаллифони номбурда ақидаи дастрасӣ ба озукаро бо имконияти мустақиман истехсол кардани озукаворӣ ё ин ки мубодила кардани дигар мол ва хизматрасонӣ ба озука мутобик карда шудааст, дастгирӣ мекарданд. Максвелл С. ва Смит М. дар таҳқиқоти худ оид ба концепсияҳои амнияти озукаворӣ қайд мекунанд, ки «...дар асарҳои нашршуда зиёда 180 таърифҳо мавҷуд буданд»⁸, аммо ин андешаҳои онҳо то солҳои 90-уми асри XX рост меояд, бояд қайд кард, ки аз он давра то имрӯз се даҳсолаи дигар сипари шуд, ки ин шумораи таърифҳо хелоҳам зиёд гашта ва аз он бештарро дар бар мегирад. Пас аз қабул шудани Эъломияи Рим дар бораи

---

⁶ Daniel Maxwell and Keith Wiebe. 1998. LAND TENURE AND FOOD SECURITY: A Review of Concepts, Evidence, and Methods / Land Tenure Center University of Wisconsin–Madison. pp.7

⁷ Maxwell, Simon. 1994. “Food Security: A Post-Modern Perspective.” IDS Working Paper, no. 9. Brighton: University of Sussex, Institute of Development Studies.

⁸ Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review. New York and Rome: UNICEF and IFAD.

амнияти озуқаворӣи умумичаҳонӣ соли 1996 ақидаи олимон дар ин самт такмил ёфта ва пурра гардиданд.

Чадвали 1.1.1. - Мафҳумҳои амнияти озуқаворӣ, ки аз ҷониби олимони хориҷӣ шарҳ дода шудааст*

Солҳо	Муҳаққиқон	Мафҳумҳо оид ба амнияти озуқаворӣ
1980	Сиамвалла ва Валдес ⁹	«...қобилияти мутобикати сатҳи мақсадноки истеъмолати ҳамасола»
1981	Крахт ¹⁰	«Ҳар як фард бояд дорои ҳуроки кофӣ дар дилхоҳ вақт бошад – яъне кофӣ будани ғизо барои ҳаёти солим ва фаъолияти сермаҳсули ҳар як шахс»
	Валдес ва Конан-дреас ¹¹	«Қобилияти муайяни молиякунонии воридоти маҳсулоти озуқаворӣ барои бевосита таъмин кардани сатҳи истеъмолат»
1985	Ротлингер ¹²	«...озод аз маҳрумияти ғизо барои ҳамаи одамон дар ҷаҳон ва ҳамавақт»
1987	Зипперер ¹³	«Барои хурдан, доимо миқдори зарури мавҷуд аст»
	Барраклоу ва Утинг ¹⁴	«...кафолати таъмин ва тақсимои маҳсулоти босифат озуқаворӣ ва миқдори мувофиқ ба ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида»
	Фалкон В.П. ва С.Т. Куриен ¹⁵	«...дастрасии иқтисодӣ ва воқеӣ озуқаворӣ ба ҳамаи аҳоли дар ояндаи дуру наздик»
1988	Максвелл С. ¹⁶	«Мамлакат ва аҳолии он ҳамон вақт аз ҷиҳати таъминоти озуқаворӣ дар амнанд, ки низоми озуқаворӣи онҳо самаранок фаъолият мекунад ва шаҳравандони он аз набудан ё нарасоии озуқаворӣ танқисӣ намекашанд»

⁹ Siamwalla, A., and A. Valde, (1980) "Food Insecurity in Developing Countries," Food Policy, vol 5 no 4, November, pp 258-272

¹⁰ Kracht, U., (1981) "Food Security for People in the 1980s," Paper prepared for discussion at the North-South Food Roundtable Meeting, Washington

¹¹ Valdes, A., and Panos Konandreas, (1981) "Assessing Food Insecurity Based on National Aggregates in Developing Countries," in Alberto Valdes (ed), Food Security for Developing Countries, Westview Press, Boulder

¹² Reutlinger, S., (1985a) "Food Security and Poverty in LDCs," Finance and Development, vol 22 no 4, pp 7-11

¹³ Zipperer, S., (1987) Food Security and Agricultural Policy and Hunger, Zimbabwe Foundation for Education with Production, Harare

¹⁴ Barraclough, S., and P. Utting, (1987) "Food Security Trends and Prospects in Latin America," Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies, University of Notre Dame, USA

¹⁵ Falcon, W.P., C.T. Kurien, F. Monckeberg, A.P. Okeyo, S.O. Olayide, F. Rabar and W. Tims, (1987) "The World Food and Hunger Problem: Changing Perspectives and Possibilities, 1974-84" in J.P. Gittinger, J. Leslie and C. Hoisington (eds), Food Policy: Integrating Supply, Distribution and Consumption, John Hopkins University Press, Baltimore and London

¹⁶ Maxwell, S., (1988) "National Food Security Planning: First Thoughts from Sudan," paper presented to Workshop on Food Security in the Sudan, IDS, Sussex, 3-5 October 1988

Идомаи чадвали 1.1.1.

1989	Саҳн ¹⁷	«Дастрасии ба ғизои кофӣ барои таъмини нерӯи зарурӣ барои ҳамаи аъзоёни оила барои пешбурди ҳаёти солиму фаъол ва шуғли пурмаҳсул»
	Саррис ¹⁸	«Қобилияти...ба таври кофӣ қонё гардонидани эҳтиёҷот ба хӯрок барои ҳаёти солим ва мӯътадил дар дилхоҳ вақт»
1990	Стаатз ¹⁹	«Қобилияти...бар асоси дарозмуддат таъмин кардан, яъне ки низоми озуқаворӣ ба ҳамаи аҳоли бояд дастрасӣ ба ғизои кофӣ, муосир ва бозътимодно аз нуқтаи назари ғизонокӣ ва захираи озуқаворӣ таъмин карда тавонад»
1991	Вебер ва Ҷейн ²⁰	«...ҳолате, ки дар он ҳамаи таҳаввулотӣ одамон дорои захираи озуқаворӣ барои таъмини эҳтиёҷоти рузмара ва пешбурди ҳаёти фаъол солим миқдори кофии маҳсулоти озуқавориро доранд»
	Ҷонссон ва Туле ²¹	«...дастрасӣ ба ғизои кофӣ бо миқдору сифат барои қонё гардонидани ҳамаи талаботҳои аъзоёни хонаводаҳо ба ғизо дар як соли тақвимӣ»
1995	Майкл Трейс ²²	«Амниятӣ озуқаворӣ ин далел ба манфиати чорабиниҳо оид ба ҳифзи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ мебошад»
1998	Даниел Максвелл ва Кит Вибе ²³	«...дастрасии хонавода ба замин ва озуқаворӣ»

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Пас аз омӯзиш ва таҳлили афкори олимони хориҷӣ (чадвали 1.1.1.), ки дар охири асри XX доир ба мушкилоти амниятӣ озуқаворӣ ибрази ақида кардаан чунин хулосабардори кардан мумкин аст, ки муҳаққиқон Сиамвалла ва Валдес, Крахт, Валдес ва Конандреас, Фалкон, В.П., С.Т. Куриен, Саҳн, Саррис, Стаатз, Вебер ва Ҷейн, Ҷонссон ва Туул, Даниел Максвелл ва Кит Вибе онҳо таъмини

¹⁷ Sahn, D.E., (1989) "A Conceptual Framework for Examining the Seasonal Aspects of Household Food Security," in D.E. Sahn (ed), Seasonal Variability in Third World Agriculture: The Consequences for Food Security, John Hopkins University Press, Baltimore and London

¹⁸ Sarris, A.H., (1989) "Food Security and International Security," Discussion Paper no 301, Centre for Economic Policy Research, London, May

¹⁹ Staatz, J., (1990) "Food Security and Agricultural Policy: Summary," Proceedings of the Agriculture-Nutrition Linkage Workshop, vol 1, February 12-13, Virginia

²⁰ Weber, M.T., and T.S. Jayne, (1991) "Food Security and its Relationship to Technology, Institutions, Policies, and Human Capital" in G. Johnson et al (eds), Social Science Agricultural Agendas and Strategies, Michigan State University Press, East Lansing

²¹ Jonsson, U., and D. Toole, (1991a) "Conceptual Analysis of Resources and Resource Control in Relation to Malnutrition, Disease and Mortality," mimeo, UNICEF, New York

²² Трейс Майкл. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику. – СПб.: Экономическая школа, 1995. – 431с. С.189.

²³ Daniel Maxwell and Keith Wiebe. 1998. LAND TENURE AND FOOD SECURITY: A Review of Concepts, Evidence, and Methods / Land Tenure Center University of Wisconsin–Madison. 41с., С.7

амнияти озуқавориро дар *дастрасии озуқаворӣ* мебинанд. Ройтлингер, Зипперер, Барраклоу ва Утинг ва Максвелл С. бошанд таъмини амнияти озуқавориро бештар ба мавҷудият ва кофӣ будани маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳолии кишвар, аз он ҷумла, табақаи камбизоати он мебинанд.

Олимоне, ки дар қарни гузашта оид ба амнияти озуқаворӣ ибрази андеша намудаанд аз он ҷумла муҳаққиқоне, ки афкори онҳо дар ҷадвали 1.1.1. қайд гардид, аксарияташон амнияти озуқавориро ҳамчун зермаънои «таъмини воситаи зиндагӣ (ҳастӣ)» мешуморанд, ки аҳамияти дигар талаботҳо мади назар мемонанд. Ҳарчанд таъмини воситаи зиндагӣ (ҳастӣ) шarti муҳими амнияти озуқаворӣ мебошад.

Хатари аз даст додани воситаи зиндагӣ (ҳастӣ, ҳаёт) асосан як ҷузъи осебпазирии амнияти озуқаворӣ ба шумор меравад. Дар ҳақиқат, дар аксар адабиёт оид ба бехатарии воситаи зиндагӣ (ҳастӣ), аз он ҷумла, дар рисолаи Даниел Максвелл ва Кит Вибе чунин қайд мегардад, ки «...дар шароити хавфнок, алалхусус дар ҳолати набудани амнияти озуқаворӣ муваққатӣ ва доимӣ, тасмимҳо оид ба воситаи зиндагӣ ё худ воситаи ҳастии инсоният аксар ҳолат созиш миёни истеъмолати ҷорӣ ва истеҳсоли оянда ба миён меояд. Дар ҳама гуна иқтисодиёти кишоварзӣ, дастрасӣ ба замин, захираҳои табиӣ ва ҳуқуқҳои онҳо барои таҳлили стратегияҳои таъмини ҳастии инсоният аҳамияти ҳалкунанда доранд»²⁴.

Сен Амартя дар он назар аст, ки «шarti асосии дастрасӣ ба ғизо ин қобилияти мустақим истеҳсол намудани маҳсулоти озуқаворӣ ё ин ки мубодилаи дигар молу хизматрасониҳо ба маҳсулоти озуқаворӣ мебошад»²⁵. Ин имкониятҳо, ки аз ҷониби Сен аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ тавсиф шудаанд, дар навбати худ ба дастрасӣ ба захираҳо, технологияҳои истеҳсолӣ, шароити муҳити зист, ба монанди обу ҳаво ва шароити бозор, ба монанди нархҳо асос ёфтааст.

---

²⁴ Daniel Maxwell and Keith Wiebe. 1998. LAND TENURE AND FOOD SECURITY: A Review of Concepts, Evidence, and Methods / Land Tenure Center University of Wisconsin–Madison. 41c., C.16

²⁵ Sen, Amartya. 1981. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford: Clarendon Press.

Як қатор олимони дигари хориҷӣ, аз он ҷумла, Чавас J.P. дастрасии озуқавориро тавасути шабакаҳои ғайри бозорӣ мебинанд, яъне «...ба воситаи хешу таборӣ, барномаҳои ҳукуматӣ, кумакҳои башардӯстона ё ин ки ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, инчунин дастрасӣ ба захираҳои озуқаворие, ки аз истехсол, харид ё интиқоли қаблӣ чамъ оварда (захира) шудаанд»²⁶.

Ғайр аз Майкл Трейс, ки ӯ таъмини амнияти озуқавориро дар чори кардани чорабиниҳои протексионизм барои ҳифзи истехсолкунандагонии маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ аз ҷониби давлат мешуморад.

Миёни олимони ғарб, Россия ва олимони ватанӣ оид ба мафҳум ва мушкилоти амнияти озуқаворӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Дар Федретсияи Россия оид ба мушкилоти амнияти озуқаворӣ олимони рус ба монанди И.Н. Буздалов, Э.Н. Крилатих, И. Ушачев, Р.Р. Гумеров, Е.В. Серова, Т.В. Ускова, С.Г. Афансев ва дигарон иброи андеша кардаанд, ки дар ҷадвали 1.1.2. бархе аз онҳо меоварем.

Ҷадвали 1.1.2. - Мафҳумҳои амнияти озуқаворӣ, ки аз ҷониби олимони рус пешниҳод шудааст*

Муаллиф	Моҳият ва мафҳуми амнияти озуқаворӣ
Буздалов И.Н. ²⁷	«...моҳияти амнияти озуқаворӣ дар таъмини кафолатноки давлат аҳолиро бо маҳсулоти озуқаворӣ зарурӣ ва бо сифат ифода меёбад».
Крилатих Э.Н. ²⁸	«...дар ҳолати муайян кардани амнияти озуқаворӣ сохтори ғизо ва сатҳи нерӯиро бо истеъмоли шабонарӯзии табақаҳои гуногуни аҳоли дар минтақаҳои гуногуни давлат баҳисоб гирифтани зарур аст».
Ушачев И. ²⁹	«Амнияти озуқаворӣ ҳамчун фаъолияти босуботи иқтисодӣ муайян карда мешавад: дар ҳолате, ки аҳоли қомилан бо маҳсулоти бахрӣ, масолеҳи кишоварзӣ ва маҳсулоти озуқаворӣ инчунин аз ҳисоби захираҳои мавҷудбуда таъминанд».

²⁶ Chavas, Jean-Paul. 1995. "The Micro-economics of Food Security." Working Paper. Madison: Department of Agricultural Economics, University of Wisconsin.

²⁷ Буздалов И.Н. Научно обоснованная аграрная политика – главное условие обеспечения продовольственной безопасности // Теоретико-методологические проблемы. – 2014. – С. 39-44

²⁸ Крылатых Э.Н. Концепции и методологические основы изучения продовольственной безопасности // Никоновские чтения. – 2014. -№19. – С.3-5.

²⁹ Ушачев, И.Г. Обеспечение продовольственной безопасности – первоочередная задача Российской экономики / И.Г. Ушачев // Вестник ОрелГАУ. – 2008. – Т. 14. – № 5 (08). – С. 5-10. С.7

Муаллифон	Моҳият ва мафҳуми амнияти озуқаворӣ
Гумеров Р.Р. ³⁰	«Амнияти озуқаворӣ ин чузъи муҳими амнияти миллии ҳар як давлат ба ҳисоб рафта, тавсифкунандаи суботи иқтисодӣ ва мустақилияти сиёсии низоми мавҷудбуда ва қобилияти таъмин кардани эҳтиёҷоти аҳоли бидуни зиён ба манфиатҳои миллии мебошад».
Серова Е.В. ³¹	«...сатҳи дастрасии қисми асосии аҳолии кишвар ба маҳсулоти озуқаворие, ки барои нигоҳдории ҳаёти муқаррарӣ зарур аст».
Ускова Т.В. ³² , Селименков Р.Ю., Анищенко А.Н., Чекавинский А.Н.	«...чунин ҳолати низоми истеҳсолот, захира, коркард ва фурӯш мебошад, ки қобилияти муттасил таъмин кардан ҳамаи табақаҳои аҳолии минтақаҳо бо маҳсулоти хушсифати озуқа дар давоми сол, дорад, ки асосан аз маҳсулоти ватанӣ иборатанд буда, ба меъёҳои қабулшудаи тиббӣ мутобиқ мебошанд».
Жабина С.Н. ³³	«...этимоднокии амнияти озуқаворие ҳар як давлат бо худтаъминкунии маҳсулоти озуқаворие кофӣ ва мавҷудияти воситаҳо барои воридоти миқдори лозимии озуқаворӣ ноил мегардад».
Семенов А.А. ³⁴	«...ҳолати кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ КАС-е, ки дар он аҳолии кишвар бо маҳсулоти озуқаворие ватанӣ боэтимод ва кофӣ бо рафъи хатари гуруснагӣ ва нимгуруснагӣ таъмин карда мешавад».
Лылов А.А. ³⁵	«Амнияти озуқаворӣ бо ташкил кардани имконияти кафолатноки таъмини аҳоли бо озуқаворӣ аз ҳисоби захираҳои худӣ, ки дар дараҷаи қонеъ кардани эҳтиёҷотҳои биологӣ одамон ба ғизо бо назардошти талаботҳои меъёрӣ муайян карда мешавад».
Костусенко И.И. ³⁶	«Амнияти озуқаворӣ ин ҳолати иқтисодие, ки дар доираи шароити он мавҷуд будани механизми коркардашуда оид ба қонеъгардонии талаботи аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ҷавобгӯӣ ба пардохтпазири онҳо мебошад».
Вартанова М.Л. ³⁷	«Амнияти озуқаворӣ мафҳуми фарогир буда, ҳадди ақал ду маъноро дар бар мегирад. Якум, ҷараёни дастрасии иқтисодии таъмини озуқаворӣ. Дуюм, аҳамияти таъмини озуқаворӣ барои нигоҳ доштани амнияти миллии бо дарназардошти таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад».

³⁰ Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность России: проблемы и угрозы // Всероссийский экономический журнал. – 2016. - №5. – С. 71-88.

³¹ Серова Е.В. Аграрная экономика. – М.: ГУ ВШЭ, 1999. – 480с. С224.

³² Ускова Т.В. Продовольственная безопасность региона [Текст] : монография / Т.В. Ускова, Р.Ю. Селименков, А.Н. Анищенко, А.Н. Чекавинский. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2014. – 102 с. С.11

³³ Жабина С.Н. Продовольственная безопасность России и ВТО // Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО. – М.: Энциклопедия российских деревень, ВИАПИ, 2003. – 69-71с. С70.

³⁴ Семенов А.А. Вступление России в ВТО и продовольственная безопасность // Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО. – М.: Энциклопедия российских деревень, ВИАПИ, 2003. – 64-66с. С64.

³⁵ Лылов А.А. Проблемы региональной продовольственной безопасности в Сибири // Научные основы разработки и реализации региональных программ стабилизации и развития АПК, систем ведения агропромышленного производства и обеспечение продовольственной безопасности Российской Федерации. – Новосибирск: СибНИИЭСХ, 1998. – С.152-153. С152.

³⁶ Костусенко И.И. ПБ и продовольственная независимость регионов: сущность и подходы к их оценке /// Аграрный вестник Урала. – 2009. -№1 (55). – С. 8-13. С.11

³⁷ Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – Москва: 2016. – 220 с. С.13

Муаллифон	Моҳият ва мафҳуми амнияти озуқаворӣ
Афансев С.Г. ³⁸	«Амнияти озуқаворӣ ин худтаъминкунии кишвар бо озуқаворӣи мутавозин ва ғизонок, босифат ва дастрас будани озуқаворӣ, масъулияти давлат оди ба таъмини аҳоли бо озуқаворӣ мебошад».
Грешоноков А. М. ³⁹	«Амнияти озуқаворӣ ба таъмини мустақилияти озуқаворӣи кишвар, дар ҳолати ноил гаштан ба дастрасии воқеӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣи бо сифату миқдори зарурӣ барои ҳаёти ғайбӣ ва солим бо роҳи ташаккул ва азнавкунии захираҳои озуқаворӣи давлатӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ равона шудааст».
Ломакин П.Н. ⁴⁰	«Амнияти озуқаворӣ ин ҳолати босуботи иқтисодӣ ва дастрасии ҷисмонӣ маҳсулоти озуқаворӣи бехатар барои ҳама табақаҳои аҳоли бо миқдори ҷавобгӯ ба меъёрҳои физиологӣ, ки аз тарафи давлат ҳамчун вазифаи аввалин дараҷа бо роҳи оқилона ва самаранок истифодабарии маҷмӯи омилҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад».
Лисоченко А.А. ⁴¹	«Амнияти озуқаворӣ таъмини бехатарии валеологӣ ⁴² ва сифати баланди маҳсулоти озуқавориро дар назар дорад, ки аз нигоҳи назарияи иқтисодӣ ба минтақаҳои “шикасти” бозори озуқаворӣ таъин шудааст марбут мебошад ва аз ин рӯ, таъминоти онҳо ба соҳаи молҳои ҷамъиятӣ аз ҷониби давлат таҳвил ва танзим карда мешавад».
Маргулис Е.И. ⁴³	«Амнияти озуқаворӣ – категорияи муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад, ки ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ бо сарвари давлат ӯҳдадоранд истеҳсоли озуқаворӣи сохторашон миқдорӣ-сифатан рақобатпазари навъҳои васеъ истеъмолшаванда аз ҷониби ҳамаи табақаҳои аҳоли аз он ҷумла камбизоатонро дар назар дорад, ки истеъмоли хӯроки сафедаш баланд, барои пешбурдани ҳаёти солим дар саоси фароҳам овардани шароит барои дастрасии иқтисодии озуқаворӣ зарур аст».

³⁸ Афансев С.Г. Продовольственная безопасность России (теория, методология, практика), автореферат дис. д.э.н. / Государственном научном учреждении Всероссийском научно-исследовательском институте экономики сельского хозяйства РАСХН. Москва, 2005. – 47с. С.8

³⁹ Грешоноков А.М. Перманентность стратегических приоритетов экономической безопасности России в продовольственной сфере, диссертация д.э.н. / ФГБОУ ВПО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина». Тамбов, 2015. – 389с. С.31

⁴⁰ Ломакин П.Н. Обеспечение продовольственной безопасности России (внутренние и международные аспекты), автореферат дис. к.э.н. / Московский государственный институт международных отношений (университет). Москва, 2017. – 28с. С.8

⁴¹ Лисоченко А.А. Продовольственная безопасность региона: воспроизводственная концепция, автореферат дис. д.э.н. / Северо-Кавказский научно-исследовательский институт экономических и социальных проблем Южного федерального университета. Ростов-на-Дону - 2009. – 57с. С.11

⁴² Валеология (лотинӣ *vale* – шакли стандартӣи салом “саломат бошед” барои Рими қадим; юнонӣ *logos* – таълим) илм дар бораи саломатӣ, тарзи ҳаёти солим ва воқуниши мувофиқи бадан ба воқеиятҳои зудтағйирёбандаи ҳаёт аст.

⁴³ Маргулис Е.И. Теоретические и методологические аспекты повышения устойчивости продовольственной безопасности страны, автореферат дис. д.э.н. / Московский государственный университет технологий и управления (МГУТУ). Москва - 2005. – 56с. С.23

Муаллифон	Моҳият ва мафҳуми амнияти озуқаворӣ
Сафин У.З. ⁴⁴	«Таъмини амнияти озуқаворӣ на танҳо аз танзим ва назорати таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ иборат мебошад. Ба доираи он беҳтар кардани фарқияти маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ аз воридотӣ; равнақ додани шабакаҳои корхонаҳое, ки бо коркард ва савдои маҳсулоти озуқаворӣ машғул ҳастанд; ташкули нархҳои дастрас ба маҳсулотҳои озуқаворӣ барои аксарияти аҳоли дохил мешавад».
Сидоров А.Н. ⁴⁵	«...ноил гаштан ба сатҳи амнияти иқтисодиёти миллий ва озуқаворӣ читавре, ки муайян шудааст ба рушди иқтисодиёти корхонаҳо чораҳои протекционизми давлат, сарфаи захираҳои дохилӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодабарии иқтидори истеҳсолии корхона, босифат кардани ғизо, қабули стратегияи ягонаи мутамарказонидашуда оид ба ноил гаштан ба амнияти озуқаворӣ дар сатҳи макро, мезо ва микро, таъчилан қори кардани сиёсати инноватсионӣ ва азнавқукнии таҷҳизотҳо мусоидат мекунад».
Романцов Е.В. ⁴⁶	«...чораҳое, ки ба давлат имконияти истеҳсоли микдори кофии маҳсулоти озуқаворӣ мувофиқ бо меъёрҳои физиологӣ кафолат дода, дастрасии воқеӣ ва иқтисодии онро, сарфи назар аз омилҳои беруна, барои тамоми табақаҳои аҳоли таъмин менамояд».

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Чи тавре, ки аз чадвали 1.1.2. мебинем мафҳуми амнияти озуқаворӣ, ки аз ҷониби олимони рус шарҳ дода шудааст (И.Н. Буздалов, И. Ушачев, Р.Р. Гумеров, Т.В. Ускова, А.А. Семенов, А.А. Лилов, А.А. Лилов, М.Л. Вартанова), амнияти озуқаворӣ давлатро дар таъмин ва кофӣ будани маҳсулоти озуқаворӣ мебинанд, ки ба андешаи мо ин мафҳумҳое, ки муҳаққиқони дар боло зикр гардида баён намудаанд, мафҳуми амнияти озуқавориро ба тарзи кул ифода намекунад.

Аз ҷониби дигар муҳаққиқони рус, ба монанди: Э.Н. Крилатих, А.А. Лисоченко амнияти озуқаворӣ чунин шарҳ дода шудааст, ки «таъмин будани

⁴⁴ Сафин У.З. Обеспечение продовольственной безопасности в системе экономической безопасности России (теоретико-методологический подход), автореферат дис. д.э.н. / Академия экономической безопасности Министерства внутренних дел Российской Федерации. Москва - 2010. – 51с. С.11.

⁴⁵ Сидоров А.Н. Стратегические направления обеспечения хозяйствующими субъектами апк экономической и продовольственной безопасности России (Теория, методология и практика), автореферат дис. д.э.н. / Московский государственный университет технологий и управления (МГУТУ). Москва - 2007. – 50с. С.20

⁴⁶ Романцов Е.В. Современный механизм обеспечения продовольственной безопасности России и возможные пути его совершенствования, автореферат дис. к.э.н. / Института экономики Московской академии экономики и права. Москва - 2009. – 51с. С.9

амнияти озуқавории кишвар аз истеъмоли аҳоли озуқавории серғизо ва бехатар мувофиқ ба меъёрҳои муайян намудаи ТУТ вобастагӣ дорад»⁴⁷. Ба афкори ин олимон мо рози шуда наметавонем, зеро ин ақида дар ҳолати пурра таъмин будани аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ кофиро дар бар мегирад. Дар ҳолате, ки аҳолии кишвар аз норасоии озуқаворӣ азият мекашад ва дар он мардуми гурусна ва нимгурусна мавҷуд аст, ин ақида на он қадар қобили қабул аст.

Албатта, дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муассир мебозад, ки дар қорҳои илмӣ Е.В. Серова ва П.Н. Ломакин амнияти озуқаворӣ ҳамчун дастрасии аҳоли ба маҳсулоти ҳӯроқворие, ки барои нигоҳдории ҳаёти муқаррарӣ зарур аст, оварда шудааст.

Жабина С.Н., Грешоноков А. М. ва Маргулис Е.И. амнияти озуқавориро дар «... мустақилияти озуқаворӣ ва худтаъминкунии пурраи кишвар» медонанд оид ба чунин шуморидани таъмин бехатари озуқаворӣ кишвар дар қорҳои илмӣ пештари мо низ мавриди таҳқиқот қарор гирифтааст⁴⁸. Аммо доираи амнияти озуқаворӣ аз ин ҳам васеътар мебошад.

Дар радифи мустақилият ва худтаъминкунии озуқаворӣ давлат, рушд истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ватании воридотивазкунанда мебошад, ки ин ақида зери таҳқиқотҳои концептуалии олимони дигари рус ба монанди У.З. Сафин, А.Н. Сидоров ва П.Н. Ломакин мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта аст. Дар миёни олимоне, ки дар қадвали 1.1.2. ақидаҳояшон нисбати мафҳумияти амнияти озуқаворӣ оварда шудааст танҳо С.Г. Афансев ба чор принципи асосии мафҳуми таъмини амнияти озуқаворӣ: мавҷудият, дастрасӣ, истеъмол ва устуворӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст.

Пас аз таҳлили афкори аз ҷониби олимони рус шарҳ дода шуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар Россия таъмини амнияти озуқавориро дар мустақилияти истеҳсоли озуқаворӣ ва дастрас будани он ба аҳоли медонанд.

---

⁴⁷ Крылатых Э.Н. Концепции и методологические основы изучения продовольственной безопасности // Никоновские чтения. – 2014. -№19. – С.4.

⁴⁸ Алиев О.М. Проблемы продовольственного самообеспечения региона как основа устойчивого развития: Монография / О.М. Алиев. – Душанбе «Ирфон», 2018. – С.33

Амнияти озукаворӣ тавсифкунандаи қобилияти давлат оид ба таъмини ҳамаи шаҳрвандони кишвар бо миқдори кофии хӯроки солим ва серғизо мебошад. Амнияти озукаворӣ ба қатори нишондиҳандаи асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии ҳар як кишвар дохил мешавад.

Пас барои омӯзиши афкори амнияти озукаворӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷии дуру наздик, назаре меандозем ба андешаҳои олимони тоҷик, ки доир ба мафҳуми амнияти озукаворӣ ибрози андеша кардаанд.

Баррасӣ ва таҳияи мафҳуми амнияти озукаворӣ дар Тоҷикистон пас аз дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ташкилоти озукаворӣ ва кишоварзии (ТОК 20.10.1995) назди СММ мавриди амал қарор гирифта буд. Ҳамзамон ҳаҷун категорияи иқтисодӣ дар доираҳои илмӣ иқтисодӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шуда, ҳамчун фаҳмиши худтаъминкунии озукаворӣ, озукавории безарар ва новобастагии бозори озукаворӣ аз омилҳои беруна шинохта шуда, барои ташаккули фарзияи илмӣ «амнияти озукаворӣ» заминаи асосӣ гузошт.

Дар Тоҷикистон мушкилоти амнияти озукаворӣ аз ҷониби муҳаққиқон Киёмидинов Х., Қудратов Р.Р., Пирзода С.Ҷ., Тағоев Б.Д. ва ғайра омӯхта шудааст, ки дар ҷадвали 1.1.3. ба таври мухтасар оварда шудааст.

Ҷадвали 1.1.3. - Мафҳумҳо оид ба амнияти озукаворӣ, ки аз ҷониби олимони тоҷик шарҳ дода шудааст*

Муаллиф	Мохият ва мафҳуми амнияти озукаворӣ
Азизов Ш.С. ⁴⁹	«Амнияти озукаворӣ – ин як катигорияе мебошад, ки истехсоли кофии маҳсулоти озукаворӣ ва талаботе, ки аз ҷониби харидорони маҳсулот изҳор карда мешавад инъикос мекунад».
Асроров З.У. ⁵⁰	«Амнияти озукавории давлат ба монанди як раванди иқтисодие фаҳмида мешавад, ки дар он новобаста аз вазъати бозори ҷаҳонии озукаворӣ, таъмини босуботи аҳоли бо ғизои кофӣ, ки ба меъёрҳои физиологӣ ҷавобгӯӣ мебошад».

⁴⁹ Азизов Ш.С. Теоретические основы продовольственной безопасности национального государства, автореферат. к.э.н. / Института повышения квалификации Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан. Худжанд, 2012– 22с. С.9

⁵⁰ Асроров З.У. Организационно-экономические механизмы обеспечения продовольственной безопасности малоземельного региона (на материалах Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Курган-Тюинского Государственный Университет им Носира Хусрав. Душанбе, 2011 – 24с. С.12

Муаллифон	Моҳият ва мафҳуми амнияти озуқаворӣ
Гулов И.М. ⁵¹	«Амнияти озуқаворӣ ин низоми КАС, ки бо истеҳсоли маҳсулоти озуқа дар ҳаҷми зарурӣ, ҷавобгӯӣ ба меъёрҳои физиологӣ ва дастрасии озуқа ба ҳама қишрҳои аҳоли фаҳмида мешавад».
Киёмидинов Х. ⁵²	«Амнияти озуқаворӣ давлат – ин ҳолати иқтисодие, ки новобаста аз шароити номусоид таъмини босуботи аҳоли бо озуқаворӣ ҷавобгӯӣ ба меъёрҳои физиологӣ кафолат дода мешавад (арза) ва барои қонёгардонидани истеъмолот шароит фароҳам оварда мешавад (тақозо)».
Кудратов Р.Р. ⁵³	«Амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон – ин таъмин озуқаворӣ ва ғизои мутавозини аҳоли мебошад, ки худтаъминкунии аҳоли бо маводи асосии ғизоӣ ва ташаккули захираи давлатӣ тибқи меъёрҳои амалкунанда татбиқ карда мешавад».
Ергашева Т.Р. ва Оймахмадова К.Б. ⁵⁴	«Амнияти озуқаворӣ кишвар – ин ҷараёни иқтисодии таъмини аҳоли бо намудҳои асосии маводи озуқаворӣ ва ҳалли мушкилоти бехатарии милли мебошад».
Раҳимов О. А. ва Тағоев Ҷ.Ҳ. ⁵⁵	«...таъмини босуботи аҳоли бо ҳамагуна молҳои озуқаворӣ ниёзи мардум дар он ҳаҷм ва меъёри зарурӣ, навъ ва микдоре, ки бо нархҳои дастрас барои истеъмолкунанда пешниҳод мешаванд, ҳамчун ҷузъи асосӣ ва таркибии мафҳуми бехатарӣ ё бо ибораи дигар амнияти озуқаворӣ арзёбӣ мекунанд».
Тағоев Б.Д. ⁵⁶	«Амнияти озуқаворӣ – ин масъулияти давлат барои таъмини аҳолии кишвар ва ҳар нафар он дар алоҳидагӣ бо озуқаворӣ мебошад; сатҳи истеъмолати муфид барои нигоҳ доштани саломатии аҳоли дар асоси меъёрҳои илмӣ асоснок шуда; дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ ба маводи озуқаворӣ; манбаъҳои қонёгардонии талабот бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ».

⁵¹ Гулов И.М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан, автореферат. д.э.н. / Институте экономики сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Москва, 2012 – 39с. С.7

⁵² Киёмидинов Х. Организационно - экономический механизм обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан, автореферат. к.э.н. / Технологический университет Таджикистана и Институте экономики сельского хозяйства ТАСХН. Душанбе, 2010 – 22с. С.9

⁵³ Кудратов Р.Р. Формирование продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности (Вопросы теории, методологии и практики), автореферат. д.э.н. / Научно-исследовательский институт экономики и организации сельскохозяйственного производства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2005 – 34с., С 27-28

⁵⁴ Ергашева Т.Р., Оймахмадова К.Б. Продовольственная безопасность в сравнении с продовольственной самообеспеченностью /презентации на конференции «Региональное экономическое сотрудничество в Центральной Азии: Сельскохозяйственное производство и торговля (ReССА)» Ноябрь 24 - 26, 2014 Галле (Заале), Германия 9с. С.5

⁵⁵ Раҳимов О.А., Тағоев Д.Х. Мушкилот ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ шаҳри Душанбе / Кишоварз. 2013. № 2. С. 65-67.

⁵⁶ Тағоев Б.Д. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Таджикский национальный университет. Душанбе, 2013 – 23с., С 9

Муаллифон	Моҳият ва мафҳуми амнияти озуқаворӣ
Олимов И.А. ⁵⁷	«...амнияти озуқаворӣ худтаъминкунии кишвар бо озуқаворӣ, ғизои мутавозин ва солими аҳоли, сифати маҳсулот ва дастрасии он ва масъулияти давлат барои таъмини озуқаворӣ кишвар дохил мешавад».
Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. ⁵⁸	«Амнияти озуқаворӣ бо ду роҳ таъмин карда мешавад: якум бо роҳи пурра даст кашидан аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини он аз ҳисоби истеҳсоли ватанӣ. Дуюм бошад таъмини он аз ҳисоби истеҳсоли ватанӣ ва қисман аз ҳисоби воридоти маҳсулоти озуқаворӣ. Муаллифон самти дуумро бартарӣ додаанд».
Пирзода Ҷ.С. ⁵⁹	«Барои ҳалли масъалаҳои худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ ҳамон навъҳои маҳсулоти кишоварзиро ҷойгир кардан лозим аст, ки барои онҳо шароити беҳтарин мавҷуд аст ва афзоиши бартаридоштаи истеҳсоли доранд».

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Баррасии олимони иқтисоддони ватанӣ дар заминаи концептуалӣ ва моҳияти амнияти озуқаворӣ ба мо имконият медиҳад, ки оид ба ин мушкилот ибрози андеша намоем. Кудратов Р.Р., Асроров З.У., Гулов И.М., Киёмидинов Х. ва Тағоев Б.Д. дар он назаранд, ки таъмини амнияти озуқаворӣ аз истеҳсол ва истеъмоли мутавозини маҳсулоти хӯрокворӣ бо ҳаҷм ва меъёрҳои, ки илмӣ асоснок шудаанд, вобастагӣ дорад. Ба андешаи Ш.С.Азизов амнияти озуқаворӣ ин тақозое, ки аз ҷониби харидорон талаб карда мешавад, яъне ӯ таъмини амнияти озуқавориро дар мутавозинии ду унсури бозорӣ – арза ва тақозо мебинад. Дар навбати худ Тағоев Б.Д., Олимов И.А., Ергашева Т.Р. и Оймахмадова К.Б. изҳори андеша намуда, қайд мекунанд, ки таъмини амнияти озуқаворӣ ин категорияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ буда, пеш аз ҳама, масъулияти давлат барои таъмин ё худтаъминкунии озуқаворӣ аҳолии кишвар мебошад.

⁵⁷ Олимов И.А. Роль потребительской кооперации в реализации стратегии обеспечения продовольственной безопасности (На материалах Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Российско-Таджикский (славянский) университет. Душанбе, 2018 – 27с., С 9-10

⁵⁸ Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики: Монография. – Москва: Экономическое образование, 2018. – 212 с. С.181

⁵⁹ Пириев Дж.С. совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования, автореферат. д.э.н. / Таджикском научноисследовательском институте экономики и организации сельскохозяйственного производства. Москва, 2004 – 44с., С 10

Ба андешаи олимони тоҷик Азизов Ф.Х., Умаров Х.У.: «таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсоли ватанӣ ва қисман аз ҳисоби воридоти маҳсулоти озуқаворӣ», дар ҳолати набудан ё кам будани захираҳо (меҳнатӣ, замин,) ва иқлими мусоид розӣ шудан мумкин аст. Аммо мо бояд кушиш ба харҷ диҳем, ки маҳсулотҳои воридотвазкунанда дар соҳаи озуқаворӣ тавлид намоем (на ин ки ин намуди маҳсулот истеҳсол карда намешавад ва ё меҳнатталабӣ ва хароҷотталабиаш баланд аст гуфта, онро истеҳсол накунем, ин афкор воридотро ангеza мебахшад).

Ҳамин тавр, аз ақидаи иқтисоддонони ватанӣ хулоса кардан мумкин аст, ки амнияти озуқаворӣ ин истеҳсоли худии маҳсулоти озуқаворӣ набуда, дараҷаи мақсимагии пардохтпазирӣ ва ҳолати хуби некуаҳволии ҷомеа мебошад. Дар дунё давлате ёфт намешавад, ки сатҳу ва сифати некуаҳволии шаҳрвандонаш баланд бошад он дучоршудан ба бӯҳрони қаҳтии озуқаворӣ таҳдид накунад. Мушкилоти амнияти озуқаворӣ кишвари мо аз сатҳи пасти даромаднокии аҳоли ва камбизоатии он манша мегирад.

Бинобар ҳамин ба андешаи мо, мақсади олии дастёфтан ба дараҷаи баланди таъмини амнияти озуқаворӣ на бо воситаи ғушд додани тавлиди маҳсулоти кишоварзӣ-озуқавори дар дохили кишвар барои расидан ба худтаъминкунии мозуқаворӣ, балки таъмини ҳамаи шаҳрвандони кишвар бо даромади баланд, ки бо 10%-и даромади худ сабади истеъмолиро харидори карда тавонад. Дар ин ҳолат мо бо шарҳи амнияти озуқаворӣ, ки аз ҷониби Ш.С.Азизов пешниҳод гардид, яъне харидори пардохтпазир розӣ шуда метавонем. Ва ин ҳама имконпазир мегардад, агар «...дар шароити камзаминӣ ва қувваи корӣ, шартҳои муҳим барои ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ дар ҷумҳури бояд ташкили хоҷагиҳои диверсификатсияшудаи бисёрсоҳавӣ бо роҳи ҷорӣ кардани навъҳои "кӯҳӣ", "лалмӣ", "миёни кӯҳӣ" ва "водӣ" истеҳсолоти кишоварзӣ бошад»⁶⁰ қайд мекунад Кудратов Р.Р. дар таҳқиқоти худ.

---

⁶⁰ Кудратов Р.Р. Формирование продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности (Вопросы теории, методологии и практики), автореферат. д.э.н. /

Бо андешаи Тихомирова В.А. «...амнияти озуқаворӣ – ин қобилияти давлат новобаста аз вазъияти байналмилалӣ, таъмини дастрасии ҳамаи табақаҳои аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ бехатар, босифат ба миқдори зарурӣ барои пешбурди ҳаёти солим ва бе кам кардани захираи озуқаворӣ давлатӣ мебошад»⁶¹. Барои он ки давлат чунин қобилият дошта бошад, «...шуғли пурмахсулро рушд додан зарур меояд. Чунки шуғли пурмахсул фаъолиятро, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки ғоида аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад»⁶² дар бар мегирад. Бо ҳамин тартиб Чок Р. Андерсон «...таъмин набудани амнияти озуқавориро дар ноустувории бозорҳо (пасту баланд шудани нархҳои истеъмолӣ) ва аз даст додани ҷойҳои корӣ ё гирифтӣ шудан ба беморӣ»⁶³ мебинад.

Аз ҷониби дигар Лисоченко А. А. дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки «...муносибати такрористеҳсолӣ ба таҳқиқоти моҳияти мафҳуми «амнияти озуқаворӣ» имконият фароҳам овард, ки онро ҳамчун хусусияти низоми рушди КАС, ки ҳадди ақал се ҷанбаро дар бар мегирад, дида бароем: аввал, миқдорӣ (дараҷаи татбиқи талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ), дуюм, сифатӣ (қонеъ кардани талабот ба маҳсулоти хушсифати кишоварзӣ, ки ба саломатии инсон зарар надорад) ва сеюм, иҷтимоӣ-иқтисодӣ (афзоиши даромади аҳоли, таъмини дастрасии ғизо барои ҳамаи гурӯҳҳои аҳоли дар сатҳи такрористеҳсоли таъмини ҳаёти инсон)»⁶⁴.

Научно-исследовательский институт экономики и организации сельскохозяйственного производства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2005 – 34с., С 6

⁶¹ Тихомирова В.А. Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. 2015. № 6 (84). С. 123-128.

⁶² Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – 2016. 103с. С.80.

⁶³ Jock R Anderson (2018) University of New England, Armidale, Australia; Georgetown University, Washington, D.C., United States. Elsevier Inc. All rights reserved. p.5

⁶⁴ Лисоченко А.А. Продовольственная безопасность региона: воспроизводственная концепция, автореферат дис. д.э.н. / Северо-Кавказский научно-исследовательский институт экономических и социальных проблем Южного федерального университета. Ростов-на-Дону - 2009. – 57с. С.25

Пас аз таҳлилу баррасии шарҳи мафҳумҳои дар диссертатсия зикр гардида, қайд кардан ҷоиз аст, ки амнияти озуқаворӣ кишварҳо бо назардошти як қатор талаботҳои анъанавӣ ташаккул ёфтааст. Ба таъмини амнияти озуқавор дохил мешаванд: дастгирии давлат, дастрасӣ, истиқлолияти низоми озуқаворӣ, пардохтпазирӣ ва бо ҷиҳати кор таъмин будани аҳоли, захираи озуқавор, масоҳати кишт ва заминҳои чарогоҳ, ташаккул ва рушди саноати хӯрокворӣ, устуворӣ ва таҷдиди васеи низоми озуқаворӣ милли. Аммо дар радифи ҷанбаҳои зикршуда, дар амнияти озуқаворӣ дигар ҷанбаҳо низ амал мекунанд ва мустақкам шуда истодаанд, аз ҷумла, ҷанбаҳои байналмилалӣ.

Дар олам, амнияти озуқаворӣ боафзоиши аҳоли ва имконияти таъминоти замин алоқаманд аст. Агар дар дохили як муқоиса кунем, зарурати нигоҳ доштани амнияти озуқаворӣ бо расидан ба худтаъминкунии озуқаворӣ пайвастагӣ дорад. Дар ҳудуди як кишвар тақсимои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ бояд ба тақсимои ҳудудии меҳнат асос ёбад ва таъминоти озуқаворӣ он бо рушди робитаҳои байниминтақавии он алоқаманд бошад.

Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзӣ соли 1999 Стратегияи амалиёт оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳон барои солҳои 2001-2015 қабул кард, ки ҳашт самтро дар бар мегирад. Дар миёни онҳо муҳимтаринашон инҳо мебошанд:

1. Таъмини амнияти озуқаворӣ бо роҳи расонидани кумаки марказонидашуда ба кишварҳое, ки ба ҳалли ин мушкилоти бисёррӯя ниёз доранд.

2. Таъмини рушди устувори истеҳсолот ва афзоиши дастрасӣ ба истеъмоли маҳсулоти хоҷагии растанипарварӣ, чорводорӣ, моҳипарварӣ ва ҷангал.

3. Дастгирии муҳофизат, мукамалгардонӣ ва самаранок истифодабарии замин, захираҳои обӣ, моҳӣ, генетикӣ ва дигар захираҳои табиӣ.

4. Зиёд кардани саҳм ба амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳон тавассути истифодаи созишномаҳои мухталифи байналхалқӣ, кодексҳо, меъёрҳо ва дигар роҳҳо барои истеҳсоли побарҷои маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ, тичорати

маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ дар бозорҳои хориҷӣ, ашёи хоми саноати хӯрокворӣ ва маҳсулот барои хӯроки чорво мебошад.

5. Арзёбии доимии сатҳи амнияти озуқаворӣ имрӯзу оянда, инчунин бо ояндабинӣ бо дарназардошти вазъи кишоварзӣ, моҳипарварӣ ва саноати коркард.

6. Тамаркуз ба масъалаҳои амнияти озуқаворӣ тавассути мониторинги мунтазам ва гузоришдиҳӣ дар бораи рафти иҷрои нақшаи чорабиниҳое, ки дар Саммити Ҷаҳонии Озуқаворӣ дар соли 1996 қабул шудааст.

Амнияти озуқаворӣ консепсияи чандирӣ мебошад, ки дар бисёре аз таҳқиқотҳо ва сиёсат инъикос ёфтааст. Мафҳуми амнияти озуқаворӣ аз ҷониби олимони рус ва тоҷик ин қобилияти давлат дар самти кафолати қонеъгардонии эҳтиёҷот ба озуқаворӣ дар сатҳе, ки ғайриоддӣ мӯътадили аҳолиро таъмин мекунад ва мустақилияти озуқаворӣ шарҳ дода мешавад. Аз ҷониби олимони хориҷӣ бошад, консепсияи амнияти озуқаворӣ ҳамчун таъмини воситаи зиндагӣ ё худ ҳастии инсоният шарҳ дода мешавад.

Таҳлили мафҳумҳои гуногуни истилоҳи «амнияти озуқаворӣ» ва баррасии афкори олимони ватанию бурунмарзӣ имконият дод, ки ақидаи бисёррӯя будани мафҳуми амнияти озуқаворӣ тасдиқ гардад. Аз нигоҳи мо, амнияти озуқаворӣ масъалаҳои зеринро дарбар мегирад (расми 1.1.2.).

Расми 1.1.2. Маҷмӯи масъалаҳои амнияти озуқаворӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Таъмин набудан, паст будани сатҳи онҳо ё тамоман мавҷуд набудани яке аз онҳо (расми 1.1.2.) метавонад ба пурра таъмин нагардидани амнияти озуқаворӣ таъсири ҷиддӣ расонад. Аз ин ҷост, ки истилоҳи «амнияти озуқаворӣ» бисёррӯя ва ҷандирӣ мебошад. Бинобар ҳамин олимону муҳаққиқон доир ба мафҳуми «амнияти озуқаворӣ» ақидаҳои гуногун пешкаш кардаанд.

Ба андешаи мо «амнияти озуқаворӣ» ин истиқлолияти низоми озуқаворӣ миллии мебошад, ки давлат дар таъмини он нақши аввалин дараҷа мебозад. Чунки масъалаҳое, ки дар боло зикр гардиданд, бе иштироки давлат ҳалли онҳоро тассавур кардан ғайри имкон аст. Бо ибораи дигар - амнияти озуқаворӣ шартӣ асосии муайянкунандаи мавҷудияти беҳатарии ҷомеа ва тарроҳи асосии амнияти иқтисодии ҳар як кишвар мебошад.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки дар раванди ташакулёбии амнияти озуқаворӣ дастгирии давлатӣ нақши ҳалкунандаро мебозад, ки бо туфайли он афзоиши истеҳсолоти маҳсули КАС ва саноати хӯрокворӣ имконпазир мегардад.

Дар шароити Тоҷикистон шартӣ асосии таъмини амнияти озуқаворӣ ин дастгирии тамоюли минтақавӣ ва маҳаллигардонии истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, ташаққули низомҳои устувори кишоварзӣ-озуқаворӣ метавонанд ба таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат кунанд.

Механизми таъмини амнияти озуқаворӣ бо худ низоми меъёрҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва институтсионалӣ-ҳуқуқиро барои пешгирии таҳдидҳое, ки боиси аз даст додани таъмини аҳоли бо маводи асосии озуқаворӣ мегардад, дар бар мегирад.

Низоми мониторинги доимии истеҳсол ва воридоти маҳсулоти хӯроворӣ ва истеъмол ба ҳар сари аҳолиро бо назардошти мавҷудияти озуқаворӣ, захира ва меъёрҳои тандурустӣ таъмин менамояд. Ҳамзамон, меъёрҳои ҳадди ҷоизи истеъмоли озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли таҳия шуда истодаанд, ки кам шудани онҳо метавонад боиси бесуботии ҷомеа гардад.

Барои муайян кардани ҳади таъмини амнияти озуқаворӣ давлат як қатор маҳакҳо вуҷуд доранд. Барои арзёбии таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат ва

зарурати пайдории он дар сатҳу сифати тибқи меъёрҳои тавсияшаванда, арзёбии ҳаҷм ва сифатнокӣ, тарҳрезӣ ва баҳрабардории нишондиҳандаҳои махсус барои таҳлили возеҳ ва ошкор дарҷаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақозо мекунад.

Ҳамин тавр, аз андешаҳои олимоне, ки таҳқиқоти илмӣ худро ба омӯзиши амнияти озуқаворӣ бахшидаанд хулоса кардан мумкин аст, ки амнияти озуқаворӣ на ин ки ҷузъи муҳими амнияти иқтисодии давлат, балки бехатарии сиёсӣ ва иҷтимоии он мебошад, ки нақши пешбари амнияти озуқавориро дар амнияти миллӣ муайян мекунад.

1.2. Амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти миллӣ: принципҳои асосӣ ва заминаҳо

Амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти миллӣ аз даврони қадим манша мегирад. Агар мо таърихро варақ занем бо воқеаҳои рӯ ба рӯ мешавем, ки тамоми давлатҳо ва империяҳои абарқудрат бо сабаби норасои озуқа, қатъӣ ва қиматии озуқаворӣ аз харитаи ҷаҳонӣ нопадид гаштаанд. Сиёсатмадорони нав бошанд, бо барномаи иҷтимоии таъмини озуқаворӣ ва барҳам додани гуруснагӣ ҳукуматро ба даст меоварданд. Омӯзиши таърихи муосири сиёсии ҷаҳон ва иқтисоди ҷаҳонӣ аз ин шаҳодат медиҳад, ки хатарҳои ба амният ояндаи ҷомеаи башарӣ таҳдид меkunанд, аз қабилӣ бозигарии сиёсии давлатҳои абарқудрат, ки ба ноустувории иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва махсусан ноамнии озуқаворӣ оварда мерасонад. Ноамнии озуқаворӣ яке аз омилҳои мебошад, ки метавонад арзишҳои ҳаётан муҳим ва дар натиҷа амнияти миллии кишварро зерӣ хатар гузорад.

Амнияти озуқаворӣ, ки мафҳуми дастрасӣ ба ғизои кофӣ имрӯзу фардост, бо зиёдшавии босуръати тавалуди аҳолии ихтиёр аз даст додан, дар баъзе давлатҳо ҳолати сиёсӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба вуқӯъ овардааст, ки на амнияти миллии давлатҳои осебпазир, балки ба амнияти миллии мамлакатҳои абарқудрат асари худро мегузорад. Ҳамаи мочароҳо як моҳияти аслиро баён мекунад: амнияти озуқаворӣ побанди амнияти миллӣ мебошанд.

Амнияти озуқаворӣ сиёсати амнияти миллӣ мебошад, ки миқдор ва сифати он таъмин ва сифати молҳои ҷамъиятии амнияти миллиро дар ҳар як кишвар муайян мекунад. Таъмини сатҳи баланди амнияти миллӣ таъмини сатҳи оптималии амнияти озуқавориро талаб мекунад. Таърихи равобитаи кишварҳои нишон медиҳад, ки дар аксари мавридҳои кишварҳои абарқудрат аз маводи ғизоӣ алайҳи кишварҳои ҷаҳони сеюм ҳамчун тактикаи сиёсӣ истифода кардаанд. Таҷрибаи давлатҳои сулҳаҷо дар гувоҳӣ медиҳад, ки вобастагии онҳо аз воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ аз давлатҳои пешрафта онҳоро аз лиҳози сиёсӣ осебпазир гардонид, амнияти миллии онҳо ҳам аз ҳамин ҷо ҳамеша зери таҳдид қарор дошт ва ин масъала дар заминаи таҳримҳои аҳамияти хоса дорад.

Набудани амнияти озуқаворӣ ба ба қадру қимати миллӣ ҳалал ворид намуда, ваҳдати миллиро коҳиш медиҳад ва ба таъмини истиқлолияти давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ба шарофати мавҷудияти ин робитаи муҳиму зич, баланд бардоштани сатҳи амнияти озуқаворӣ ва амнияти миллӣ дар қонунҳо ва сиёсати умумии барномаҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва стратегияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст.

Ҳарчанд амнияти озуқаворӣ дорои қисмҳои таркибии сохтори умумии ҳаёти иқтисод таъминот, дастраскунии озуқавори ба аҳоли ва тандурустии аҳолиро дарбар гирад ҳам, нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ, ба монанди таваррум, таъмини ҷойҳои корӣ, камбизоатӣ, сатҳи даромади ҳамагуна табақаҳои аҳоли, нишондиҳандаҳои рушди деҳот ва вобастагии таъминот аз захираҳои дохилӣ ё воридот ба он таъсир мерасонад.

Амнияти озуқаворӣ бо ҷанбаҳои иқтисодӣ ва захираҳои инсонии амнияти миллӣ ва бавосита бо ҷанбаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, муҳофизатӣ-ҳарбӣ ва фарҳангӣ-илмӣ ва технологияи он робитаи мустақим дорад. Таъмини пайдории истеҳсоли озуқаворӣ дар таъмини амнияти миллии аҳолии кишвар нақши муассир мебозад ва дар ниҳояти дарча ба устувор тӯлонии амнияти миллиро фароҳам созад.

Амнияти озуқаворӣ доираи васеи омилҳои миллӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологиро дар бар мегирад. Ҳолати он бевосита ҳам дар маҷмӯъ

амнияти миллӣ ва ҳам дар ҳар як ҷузъи он инъикос меёбад. Таъмин набудани амнияти озуқаворӣ ҳалли мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва таъсир расонидан ба равандҳои глобалӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ғайриимкон аст. Амнияти миллии кишвар бо таъмини амнияти озуқаворӣ алоқамандии зич дорад.

Дар байни намудҳои гуногуни амнияти объектҳои иҷтимоӣ, амнияти миллии давлат мавқеи махсусро ишғол мекунад. Зери ин мафҳум ҳолати кишвар фаҳмида мешавад, ки дар он таҳдидҳо ба арзишҳои миллӣ ва тарзи ҳаёти солим дар дохил ва беруни кишвар пурра бартараф карда мешаванд ва ё умуман вучуд надорад. Амнияти миллӣ ин дараҷаи ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳими ҳар як шаҳрванд, ҷомеа, давлат, инчунин арзишҳо ва тарзи ҳаёти солим аз таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ мебошад, ки бо хусусияти худ фарқ мекунанд (сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, экологӣ ва ғ.). Нишондиҳандаи асосии воқиҳои зиндагии инсон, пеш аз ҳама, озуқаворӣ мебошад, бинобар ин нақши амнияти озуқавориро дар низоми амнияти миллӣ баҳо додан душвор аст. Ҳолат ва сатҳи рушди иқтисодии ҷомеаро аз рӯи сатҳи ғизои аҳоли дидан мумкин аст, зеро истеҳсоли озуқаворӣ аввалин шартӣ истеҳсолкунандагони мустақим ва дар маҷмӯъ ҳама гуна истеҳсолот мебошад. Омиле муҳимтарине, ки маҳаки сатҳи зиндагиро муайян мекунад ин сатҳи таъминоти аҳоли бо озуқаворӣ мебошад.

Бо сабаби офатҳои табиӣ, ҷангҳо, бӯҳронҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, хуруҷ кардани бемориҳои сироятии сатҳи байналмилалӣ (пандемия), инчунин тағирот дар низоми давлатӣ ба вучуд меояд, норасоии ғизо бар аъло ба назар мерасад. Дар робита ба ин, мушкилоти таъмини босуботи озуқаворӣ, инчунин амнияти озуқаворӣ ҳам барои як шахс, минтақа ва ҳам барои тамоми кишвар, вучуд дорад. Аҳамияти мушкилоти амнияти озуқаворӣ дар сохтори амнияти миллӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки он бо амнияти иқтисодӣ ва экологии давлат робитаи зич дорад. Фаъолият дар баҳши кишоварзӣ ба ногузор шудани вазъи экологии ҷаҳонӣ ва иқтисодиёти кишвар таъсири назаррас мерасонад, ки натавонӣ сабаби пайдошавии истеҳсоли маҳсулоти хӯроквори бо таркиби ғизоии зиёди токсинҳо мегардад, балки ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ки сарчашмаи асосии ашёи хоми саноати хӯрокворӣ маҳсуб меёбад таъсири манфӣ мерасонад.

Инчунин кишварҳое, ки саноати хӯроквориашон рушд карда буд, дар муносибатҳои иқтисодии хориҷии худ озуқавориро ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ва фишороварӣ истифода мекарданд.

Рушди концептуалии амнияти озуқаворӣ ин на танҳо самти муҳими таҳқиқоти илмӣ, балки сиёсати давлатии амнияти миллӣ мебошад. Заминаҳои асосии он худи “беҳатарӣ” ба ҳисоб рафта, санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ, концепсияҳо ва принсипҳои умумӣ, сарчашмаҳои бунёдии он мебошанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” мафҳумҳои зерин оварда шудааст:

«...*таҳдидҳо ба амният* – маҷмӯи шароит, раванд ва омилҳое, ки барои амалишавии манфиатҳои миллӣ монеа мешаванд ё ба онҳо хатар ба вучуд меоранд;

амнияти миллӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии дохиливу берунӣ;

таъмини амният – татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи таъмини амният ба воситаи низоми тадбирҳои дорони хусусияти иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва дигар хусусиятҳо, ки ҷавобгӯи таҳдид ба манфиатҳои ҳаётан муҳими инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлат мебошанд»⁶⁵.

Доир ба амнияти озуқаворӣ бошад дар ҳарду Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам “Дар бораи амният” ва ҳам “Дар бораи амнияти озуқаворӣ”, чунин оварда шудааст:

«...*амнияти озуқаворӣ* - ин ҳолати муҳофизатии иқтисодиёти давлат мебошад, ки аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ амнияти озуқавории кишвар таъмин гардида, дастрасии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғаъол ва рушди демографияи ҳамаи аҳолии кишвар зарур аст, кафолат дода мешавад»⁶⁶.

---

⁶⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи амният” // Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон - ш. Душанбе. 28.06. 2011, № 721, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” // Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон - ш. Душанбе 29.12.2010, № 671.

⁶⁶ Ҳамонҷо.

Тибқи таърифҳои дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон овардашуда “амният” бояд ҳамчун фаъолият ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва арзишҳои миллӣ, инчунин пеш бурдани онҳо равона гардад, фаҳмида ва баррасӣ карда шавад. Дар қонуни амният зери “манфиатҳои ҳаётан муҳим” кули талаботҳои одамон, ки қонеъгардонии онҳо барои таъмини бозътимоди тақвияти шахсӣ, оила, ҷомеа ва давлат мусоидат намуда шароит месозад фаҳмида мешавад. Амният дар ин ҷо бо консепсияи рушди устувори ҷомеа ва дар маҷмӯъ давлат алоқамандии зич дорад.

Дар соҳаи бехатарӣ Мелихов В.Ю. ва Е.В. Рудаков дар таҳқиқоти худ қайд мекунанд, ки «...равиши анъанавӣ ба ҳолати муайяни дохилии низоми амният, ки бо таъсири мутақобилаи унсурҳои он муайян карда мешавад, сарфи назар аз мавҷудияти таҳдидҳои муайян бояд фаъолияти мӯътадили ин низомро, инчунин фаъолият ва рушди тамоми ҷомеаро таъмин намояд»⁶⁷.

Дар соҳаи бехатарии озуқаворӣ дар низоми амнияти миллӣ, Сафонова Е.Л. ва Усатюк М.В., ки барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти иқтисодии Россия якҷоя кор кардаанд, изҳор мекунанд, ки «...амнияти озуқаворӣ ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти миллии давлат мебошад, ки дастрасии воқеӣ ва иқтисодии одамонро ба ғизои кофӣ ва бехатар, ки барои ҳаёти солими инсон зарур аст, таъмин менамояд. Илова бар ин, ин намуди амният кафолат медиҳад, ки тамоми сокинони ин ё он кишвар дар вақти дилхоҳ бо ғизои босифат ва намуди зарурӣ таъмин карда шаванд»⁶⁸.

Шапкина Л.Н. чунин мешуморад, ки «...амнияти озуқаворӣ маъмулан яке аз мушкилоти марказӣ ва афзалиятноки низоми амнияти миллӣ мебошад. Вазъият парадоксал аст: мамлакате, ки бо тамоми навъҳои асосии захираҳо - замин, об, энергия, ашёи хом ва қувваи корӣ худтаъмин аст, аз ҳисоби

---

⁶⁷ Мелихов В.Ю. Продовольственная безопасность в системе национальной безопасности России / В.Ю. Мелихов, Е.В. Рудаков // Ученые записки Российского государственного социального университета. 2011. № 4 (92). С. 10-13.

⁶⁸ Сафонова Е.Л., Усатюк М.В. Обеспечение продовольственной безопасности в системе экономической безопасности России// Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. 2015. № 3 (12). - С. 108-111.

истеҳсоли худӣ аҳолиро бо озуқаворӣи серғизо пурра таъмин карда наметавонад ва касри музминро бо воридоти миқёси калон, ҳатто он намудҳоро, ки қодир аст на танҳо барои истеъмоли дохилӣ, балки барои таъмини бозори ҷаҳонӣ маҳсулоти кишоварзӣ ба миқдори кофӣ истеҳсол кунад, пурра мекунад»⁶⁹.

Ҳамин тавр, гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, гуфтан мумкин аст, ки амнияти миллий ҳамчун ҳолати кишваре фаҳмида мешавад, ки таҳдидҳои беруна ва дохила ба арзишҳои миллий ва тарзи ҳаёти солими миллат вучуд надошта бошанд ё бартараф карда шаванд, судбахши шаҳрвандон, мамлакат, арзишҳои миллий, солимӣи ҷомеа буда, аз маҷмуи хавфҳои хориҷию ватанӣ дорои пайомадҳои гуногунсохт дар эмин бошанд.

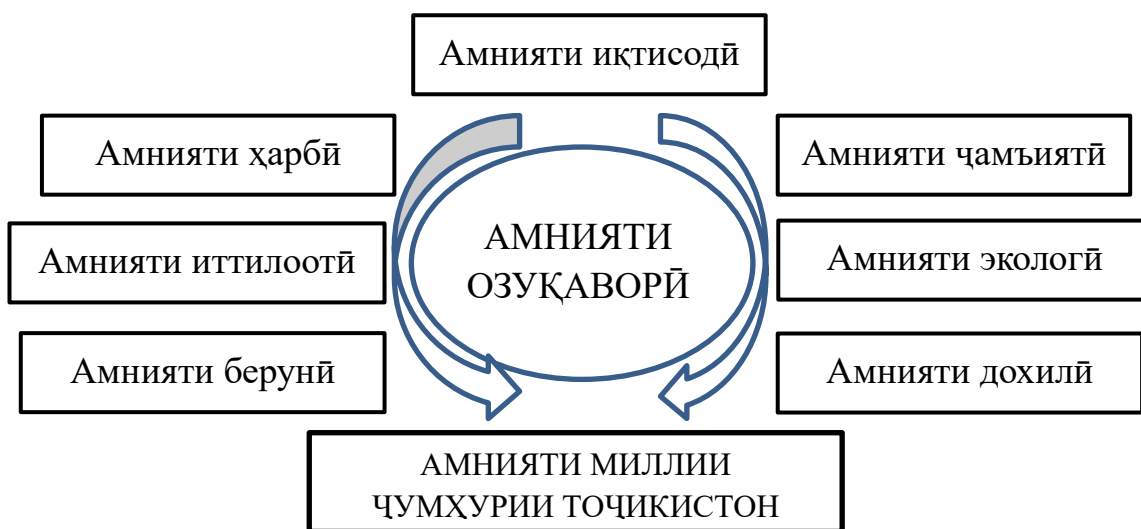
Амнияти озуқаворӣ доираи васеи омилҳои миллий, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологиро дар бар мегирад. Ҳолати он бевосита ҳам дар маҷмӯи амнияти миллий ва ҳам дар ҳар як ҷузъи он инъикос меёбад. Бе таъмини амнияти озуқаворӣ ҳалли мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва таъсир расонидан ба равандҳои глобалӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ғайриимкон аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун аъзои комилҳуқуқӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ бе таъмини амнияти озуқаворӣ, дигар амниятҳоро ба монанди амнияти ҷамъиятӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ ва ғайра, ки бахши муҳими таркибии амнияти миллий мебошанд қобили тасаввур нест (расми 1.2.1.).

Аз ин лиҳоз амнияти миллии ҳар як давлати соҳибистикло бо амнияти озуқаворӣ вобастагии зиёд дорад.

Ҳамин тариқ, амнияти озуқаворӣ яке аз унсуре муҳими низоми амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба мисли дигар кишварҳои ҷаҳон ба ҳифзи манфиатҳои миллий ва татбиқи сиёсати демографӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад, ва дарнабати худ амнияти миллиро тарроҳӣ мекунад.

---

⁶⁹ Шапкина Л.Н. Продовольственная безопасность в системе национальной безопасности России // Вестник университета. Государственный университет управления (Москва). № 6 – 2013г. - С. 190-198.

Расми 1.2.1. Амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Ба андешаи мо, таъмини амнияти озуқаворӣ на танҳо безарар гардонидани хавфҳои ба сатҳи он таъсир расонанда, балки хавфҳои дар оянда пайдошавандаро, ки метавонанд боиси коҳиш ёфтани дастрасии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ аввалиндараҷа, кам шудани истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ, ба амнияти миллии таъсир расонад.

Албатта, дар ҳолати ноустувории бозори маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ ҳар давлате, ки сиёсати он ба паст кардани хавфи норасоии озуқаворӣ ба аҳоли нигаронида шудааст, бояд аҳолии худро бо маводи озуқаворӣ аввалиндараҷа таъмин кунад. Дар шароити муосир на танҳо таҳдидҳои принципиалии нав ба амният пайдо мешаванд, балки баъзе омилҳои анъанавии ҳаёти ҷомеаи инсонӣ низ шадидтар мешаванд. Омиле, ки беҳатарии миллат ва ҷаҳонро таҳдид мекунад ин мушкилоти озуқаворӣ мебошад.

Дар таҳқиқотҳои худ Сергеева И.А. ва А.Ю.Сергеев қайд мекунанд, ки «...таҳдид ба амнияти озуқаворӣ ҳамчун маҷмӯи шароитҳо ва омилҳост, ки ба бад шудани вазъи амнияти озуқаворӣ, коҳиш ёфтани дастрасии озуқаворӣ барои аксарияти аҳолии кишвар оварда мерасонанд. Инчунин онҳо таҳдидҳо ба амнияти озуқавориро ба беруна ва дохилӣ ҷудо мекунанд. Ба таҳдидҳои дохилӣ инҳо дохил мешаванд: даромади воқеии пасти қисми зиёди аҳоли; кам шудани

шумораи корхонаҳои хурд; тағирот дар сохтори истеъмол ва талабот ба сифати маҳсулоти хӯрокворӣ; амиқтар кардани табақабандии амволи ҷомеа; рақобатпазирии пасти соҳаи кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ; сатҳи пасти рушди соҳаҳои, ки кишоварзиро бо захираҳои моддию техникаӣ (хизматҳо) таъмин мекунанд; бартариятии маҳсулоти хӯроквории воридотӣ; инфрасохтори сусти бозори хӯрокворӣ; афзоиши бекорӣ, бад шудани вазъи иҷтимоӣ дар деҳот; вобастагии бозори кишоварзӣ аз бозори энергетикӣ; нопуррагии ислоҳоти замин; таҳти назорати хориҷӣ додани заминҳои калон ва ғайра. Ба таҳдидҳои асосии беруна амнияти озуқаворӣ бошад инҳо дохил мешаванд: вазъи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, таҳримҳои иқтисодии як қатор давлатҳо; афзоиши хавфҳои ноустуворӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ; рақобатпазирии пасти маҳсулоти кишоварзии ватанӣ; тағирёбии қурби пули миллӣ; тағйирёбии нархҳои ҷаҳонии озуқаворӣ; коҳиш додани сатҳи таъминоти ҷаҳонии хӯрокворӣ; болоравии нархи энергия; маҳдудиятҳо дар самти тичорати маҳсулоти хӯрокворӣ дар бозори ҷаҳонӣ»⁷⁰.

Айни замон, мушкилоти таъмини амнияти озуқавории Тоҷикистон аз он иборат аст, ки ҳанӯз шаҳрвандонаш ба сатҳи зарурии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ нарасидааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ аз ҷониби аҳоли аз меъёрҳои муқараргардида камтар аст. Дар баробари ин сатҳи истеъмолмаҳсулоти хӯроквории аҳоли на танҳо аз ҳисоби истеҳсоли ватанӣ, балки аз ҳисоби воридот низ ба даст оварда мешавад.

Вобаста ба принципҳои асосии амнияти озуқаворӣ мо аслан така ба заминаҳои ҳуқуқӣ менамоям, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” чунин принципҳо оварда шудааст: «...таъмини дастрасии баробари бозори озуқаворӣ ба ташкилоту корхонаҳо новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон; дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти озуқа; роҳ надодан ба пастшавии сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ

---

⁷⁰ Сергеева И.А. Угрозы продовольственной безопасности России / И.А.Сергеева, .А.Ю. Сергеев // Продовольственная политика и безопасность. 2014. Т. 1. № 1. С. 13-24.

дар сатҳи давлатӣ; ташаккули захираҳои озуқаворӣ; дастгирии мувозанати бозори дохилии озуқаворӣ; баланд бардоштани аҳамияти ташкилотҳои интиқол ва коркардкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа; шаффофияти иттилоот оид ба вазъи бозори озуқа; созгории пурраи талабот ба маҳсулоти хӯрокворӣ, ташкили истеҳсоли самарабахши аграрӣ»⁷¹.

Тибқи принципҳои овардашуда, амнияти озуқаворӣ гуногундараҷа аст, ки ба аҳоли дар сатҳи байналхалқӣ, минтақавӣ, миллий, фаромиллӣ, оила ва шахсӣ таъсир мебахшад. Он дар шаклҳои гуногун, ба монанди музмин (хронические), шадид ва гузаранда зоҳир мешавад. Ғайр аз ин, барои мардон, занон, кӯдакон ва пиронсолон барои таъмини амнияти озуқаворӣ талаботҳои гуногун мавҷуданд.

Принсипҳо ва нишондиҳандаҳои маъмули заминавӣ оид ба амнияти озуқаворӣ, ки дар аксарият кишварҳо қабул гардидааст истеҳсоли озуқа, мавҷудият ва дастрас будани озуқаворӣ, замини кишт, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, тағйирёбии иқлимӣ, истеъмол, таъмин бо об, нарх ва нишондиҳандаҳои микдорӣ, даромади аҳоли ва ғайра ба шумор мераванд.

Дар ин замина муайянсозӣ, пешгирӣ ва пешгӯии таҳдидҳои дохилӣ ва берунии рақобати нокомил дар бозори дохилӣ, инчунин татбиқи принципҳои дар боло зикршуда бевосита аз таъмини ҳаҷми зарурии истеҳсоли ватанӣ ва ташаккули захираҳои давлатии маҳсулоти озуқаворӣ вобастагии зиёд дорад. Маҳз васеъ кардани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, захиракунии ва таҷдиди воситаҳои моддию техникии кишоварзӣ метавонад Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз вобастагии маводи озуқаи воридотӣ, инчунин вобастагии иқтисодиёти давлатро аз дигар кишварҳо дар амн нигоҳ дорад.

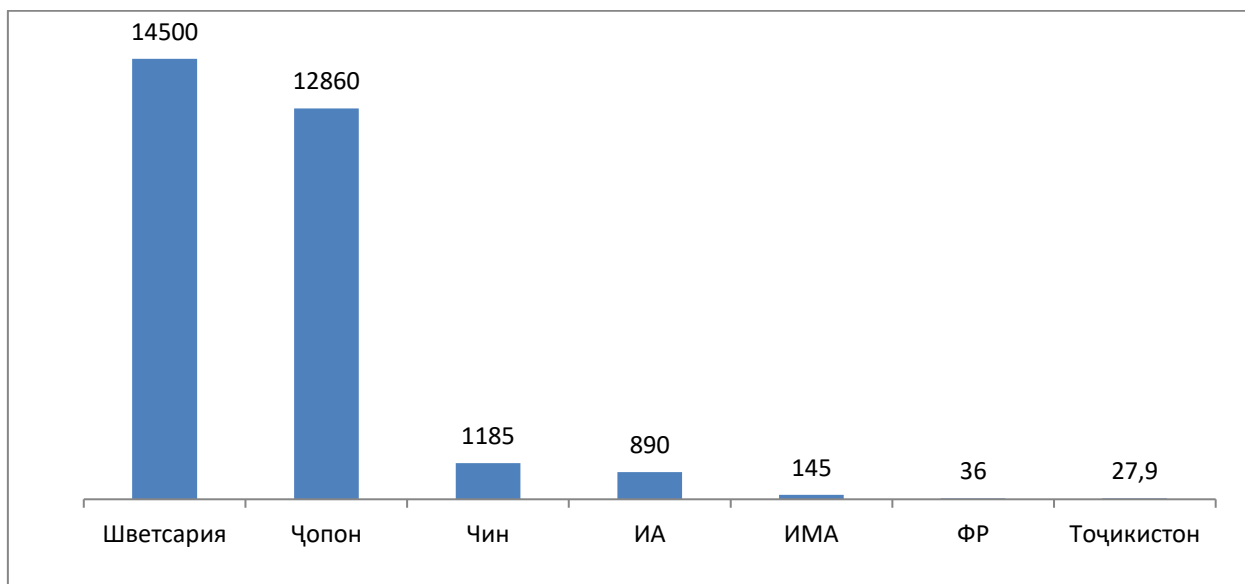
Аз ин лиҳоз, истиқлолияти давлатӣ, амнияти миллий ва пешрафти иҷтимоӣ аз амнияти озуқаворӣ вобастагӣ дорад, ки он тавассути рушди устувори соҳаи кишоварзӣ имконпазир аст.

Мушкилоти дигари ин самт бевосита дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки яке аз принципҳои

---

⁷¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” // Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон - ш. Душанбе 29.12.2010, № 671.

муҳими амнияти озуқаворӣ ва яке аз таҷрибаи паҳнғаштаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Гузашта аз ин, кишварҳои абарқудрат, индустриалӣ ва пост индустриалӣ, ки дорои пажуишгоҳҳои иқтисодӣ мебошанд, дар самти дастгирии соҳаи кишоварзӣ хароҷоти бисёреро ба амал меоранд. Инро дар расми 1.2.2. субсидияи давлатии соҳаи кишоварзӣ давлатҳои хориҷа дидан мумкин аст.

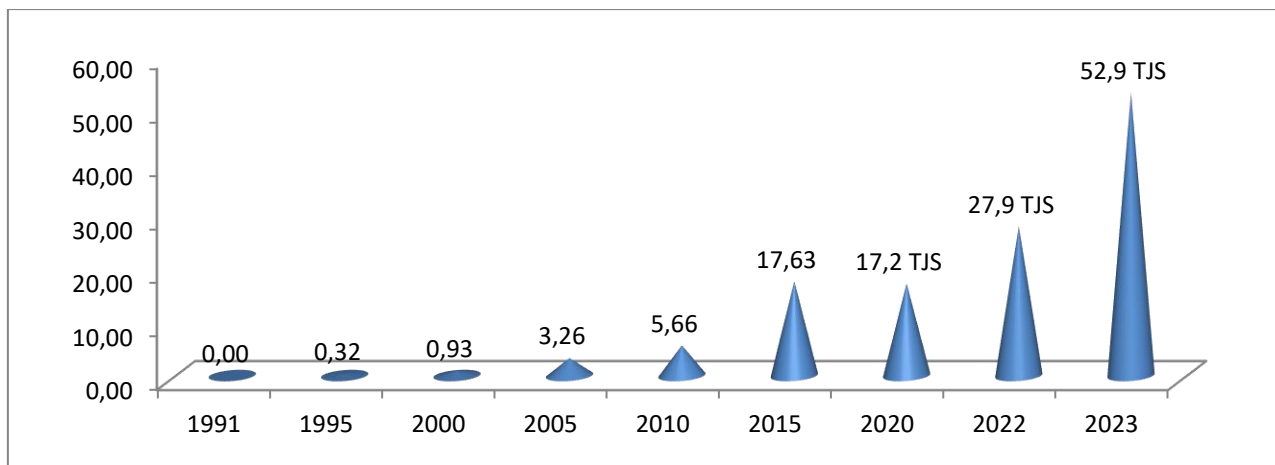

Расми 1.2.2. Субсидия ба 1-га замини қорам дар як қатор кишварҳои ҷаҳон соли 2020-2022 ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, доллари ИМА*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. – С.391, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023, маҷмӯаи омори // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2023. – С. 58, сомонии расмӣ БМТ // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://nbt.tj/ru/kurs/kurs.php?date=08.11.2022> ва сомонии расмӣ СУС// [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://www.wto.org>

Дар давлатҳои Иттиҳодияи Аврупо ба ҳисоби миёна ба як гектар 890 доллар, дар Ҷопон - 12860 доллар, дар ИМА - 145 доллар, дар Шветсария - 14500 доллар, дар ФР – 36 доллар ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳисоби соҳаи моҳидорӣ ва шикор бо қурби 10,21) – 27,9 доллар ҷудо карда мешавад. Мувофиқи маълумоти омори, дастгирии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор барои ҳар як гектар ҳамагӣ 27,9 долларро ташкил медиҳад, ки ин ба 2,96% қисми хароҷоти буҷаи давлатӣ ва 0,9% ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 баробар мебошад. Ин нишондод ҳам бошад дар соли 2023 ду

баробар афзоиш ёфта ба 52,9 доллари ИМА расида аст, ки дар тули беш аз си сол ба даст омадааст (расми 1.2.3.).

Расми 1.2.3. Харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 1-га дар буриши солҳо, доллари ИМА*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. - С.366-391

Чӣ тавре, ки дар диаграмма мебинем Тоҷикистон хароҷоти бечети давлатиро дар самти кишоварзӣ сол то сол афзоиш дода истодааст, аммо \$52,9 ё эквиваленти 579,7 сомонӣ дар ҳақиқат аз маҷмӯи хароҷоти кишоварзон ин танҳо андоз аз заминро мепӯшонаду халос. Ҳолати муносири амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати аграрӣ ислоҳоти мунтазамро талаб мекунад, хусусан дар ташаккули концепсияи амнияти озуқавории Тоҷикистон бо дарназардошти коркард ва амалӣ кардани индикаторҳои ахборикунонии субсидияҳо. Мебоист дар ин самт ба таври ҷидди фаъолиятро ба роҳ монд, ки натиҷааш баръало дар бозори озуқаворӣ мушоҳида шавад. Чунки дар ҳолати сатҳи пасти бухронӣ (табӣӣ, иқтисодӣ, ҷтимоӣ, сиёсӣ), норасоии озуқаворӣ ва ё баланд шудани арзиши он ба ҷашм мерасад. Дастгирии давлатӣ тариқи имтиёзҳо барои хариди нуриҳо, сӯзишворӣ ва техникаву таҷҳизот муқаррар карда шаванд, он гоҳ самарааш ба таъмини амнияти озуқавории кишвар ва амнияти милли таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Қобили зикр аст, ки дар чараёни гуфтушунидҳои бисёрҷониба оид ба соҳаи кишоварзӣ бо давлатҳои аъзои СУС Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист, ки

«...сатҳи дастгирии соҳаи кишоварзиро дар сатҳи 8 фоизи ММД-и соҳа нигоҳ дорад»⁷². Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад субсидияҳоро дар самти кишоварзӣ зиёд намояд.

«...Сиёсати давлатҳое, ки ба таври назаррас дастгирии давлатиро (субсидия) ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ равона мекунанд, бар хилофи манфиатҳои СУС мебошад (ин созмон кишварҳои содиркунандаи озуқавориро дастгирӣ мекунад). Дар посух ба фишори СУС барои коҳиш додани дастгирии давлатӣ ба КАС, концепсияи муносибати бисёрфункционалӣ ба соҳаи кишоварзӣ таҳия карда шуд, ки дар конфронси ТОК дар соли 1999 дар Нидерландия дастгирии васеъ пайдо карда эътирофи байналмилалиро ба даст овард»⁷³.

Ба Созмони умумичаҳонии савдо шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъро дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар дигаргун кардааст. Пешгӯиҳои пайдоиши як қатор мушкилоти марбут ба таъмини аҳоли бо озуқаворӣ босифату табиӣ мавҷуданд. То чӣ андоза мусбат будани натиҷаҳо аз рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистон вобаста аст. Рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дар шароити узвият ба СУС аз самаранокии сиёсати кишоварзӣ, мутобиқшавии он ба шароити зуд тағирёбанда, қобилияти ба афзалияти миллӣ табдил додани соҳаи кишоварзӣ, озуқавориро қисми таркибии содироти рақобатнок дар бозорҳои ҷаҳонӣ гардонидан вобастагӣ дорад. Барои ҳалли ин мушкилотҳои таъхирнопазир, бояд ғояҳои «...меркантилистҳоро»⁷⁴ истифода бурд: зиёд кардани дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулотҳои воридотивазкунанда, васеъ кардани масоҳатҳои нигоҳдорӣ (анборҳо, сардхонаҳо) ва интиқол».

---

⁷²Барномаи мутобиқгардонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар узвият дар Созмони умумичаҳонии савдо (СУС), Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2014, №691 <http://wto.tj/tj-tj-wto/database/>

⁷³Антюшина Н. Норвежская модель управления ресурсами/Экономист, №11, 2005.- С.70.

⁷⁴Меркантилизм (фр. Mercantilisme аз лот. Mercantile - "тиҷоратӣ", минбаъд аз латинӣ. Mercans - "савдогар") - низоми таълимотҳое, ки муаллифони рисолаҳои асрҳои XV-XVII ба миён гузоштаанд, зарурати дахлоти ғаёли давлатро асоснок мекунанд дар ғаёлияти иқтисодӣ, асосан дар шакли протекционизм: муқаррар кардани боҷи баланди воридотӣ, додани субсидияҳо ба истеҳсолкунандагони миллӣ ва ғайра.

Мушкилоти таъмини маводи ғизой дар давраи ба миён омадани пандемияи COVID-19 ба ҳамаи давлатҳо дарак дод, ки ҳукуматҳои мамлакат бояд дар концепсияи амнияти миллии худ мушкилоти таъмини амнияти озуқавориро ҳамчун қисми асосӣ ва мубрам дарҷ намоянд. Воқеан, таъмини "Амнияти озуқаворӣ" ё набудани он ин масъалаи аввалиндараҷаи амнияти милли ба ҳисоб меравад.

Метавонем иерархияи таҳдидҳо ба амнияти миллиро тартиб диҳем. Таҳдиди дараҷаи аввал метавонад мушкилоти мустақим ба таъмини озуқаворӣ бошад, ки ба он ноустувории сиёсӣ ва ҷангу ҷидол дар кишвар таъсири ҷиддӣ мерасонад. Таҳдиди дараҷаи дуввум метавонад ноустувории иҷтимоӣ бошад, вақте ки дастрасии ҷамъият ба озуқа душвор мешавад ба монанди таҳримҳо ба таъмини озуқа аз ҷониби кишварҳои содиркунандаи озуқаворӣ ё барҳам додани дастгирии давлатӣ ба соҳаи истеҳсолкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ. Таҳдиди дараҷаи сеюм метавонад мушкилоте бошад, ки маҳдудияти дастрасии ҷамъият ба маҳсулоти озуқаворӣ шароити доимиро касб мекунад, аз қабili заифии идоракунии давлатӣ.

Мо чунин мешуморем, ки дар самти дастгирии давлатии бозори дохилии озуқаворӣ дар ояндаи таъмини озуқавории кишвар чораҳои ҷиддӣ андешидан зарур аст. Зеро дар сурати ҳатто сатҳи пасти бухронӣ ҳам аз ҷиҳати табиӣ ва ҳам иҷтимоӣ-иқтисодӣ, харида маводи ғизой мушкил мегардад. Масалан, ҳангоми паҳншавии пандемияи COVID-19 таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки устувор будани амнияти озуқаворӣ ба ҳар гуна таҳдидҳо истодагарӣ карда метавонад. Агар дастгирии давлатӣ тавассути имтиёзҳо ба хоҷагиҳои кишоварзӣ (хоҷагиҳои деҳқонӣ, фермерӣ ва ғ...) барои харидории нуриҳои минералӣ, сӯзишворӣ, тухмии хушсифат, зотҳои сермаҳсул ва таҷҳизот ба роҳ монда шавад, самарабахшии он ба амнияти озуқавории кишвар таъсири мусбӣ мерасонад, ки амнияти миллии Тоҷикистонро боз ҳам таҳким мебахшад.

Барои боз ҳам амиқтар омӯхтани таъсири амнияти озуқаворӣ ба амнияти миллии кишвар ва тасдиқ кардани таҳқиқоти гузаронида шуда, мо зарур аст, ки аз таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба таъмини озуқаворӣ хуб омӯзем ва беҳтаринашро

барои чорӣ намудан дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқро истифода намоем.

1.3. Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва ҳамгирии бештар ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ талош меварзад. Натиҷаи ин талошҳо буд, ки таи солҳои охир ислоҳотҳои иқтисодӣ амалӣ гардида, дастовардҳо, ба монанди беҳтаргардонии фазои соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, саноатикунонӣ ва пеша кардани стратегияи истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда аз он ҷумла маҳсулотҳои озуқаворӣ натиҷаҳои чашмрас ба бор оварданд. Ҳамзамон, чараҳои ислоҳоти институтсионалӣ бо маром идома дошта, инфрасохтори воқеии иқтисодиёти бозоргонӣ ташаккул меёбад.

Президенти кишвар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба узвият ба созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ қайд карда буданд, ки «...Узвияти Тоҷикистон дар Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ба истеҳсоли маҳсулоти тайёри дорои сифати баланди мутобиқ ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва қобили рақобат тақони ҷиддӣ бахшида, инчунин ба зиёд шудани гардиши савдои хориҷӣ, ғоидаовар гардидани истеҳсоли молҳои ватании ба содирот нигаронидашуда, болоравии маърифатнокии соҳибкорони ватанӣ ва афзоиши сармоягузори хориҷӣ мусоидат менамояд»⁷⁵.

Аммо дар баробари паҳлӯҳои мусбӣ доштани узвияти Тоҷикистон ба СУС хавфҳо ва таҳдидҳои гуногунаҳамиятро барои маҷмааи кишоварзӣ ва алалхусус барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии рақобатпазир ба миён меорад. Барои рафъи оқибатҳои манфии ҳамроҳшавӣ ба СУС ҷораҳои гуногунсатҳ ва аҳамияти иқтисодиву иҷтимоидошта таҳия карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки таъмини озуқаворӣ дар шароити муосир бинобар маҳдудият ва монеаҳои марзӣ пас аз хуруҷ кардани пандемии COVID-19 ба миён омад, ки ба норасои ғизо

---

⁷⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.04.2013, ш. Душанбе // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/1084> (санаи муроҷиат 04.04.2021)

оварда расонид: маҳаки асосии сохтори амнияти озуқаворӣ яъне дастрасӣ - вазъияте, ки ҳама одамон дар ҳар лаҳза дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ ба ғизои миқдори кофӣ бехатар барои ҳаёти ғайбӣ ва солим доранд, пурра таъмин нашуд. Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди устуворгардонии муносибатҳои шарикӣ бо СУС ҷиҳати ташаккули маҷмааи агросаноатии кишвар бо монетаҳои аҳамияти институтсионалӣ ва сохторӣ дучор гардида истодааст.

Аз ҷумла, дар таъмини пасти тарофаи бозори дохилӣ имкон намедихад, ки рақобатпазирии баъзе аз маҳсулотҳои хӯроквории ватанӣ ҳатто дар бозори дохилӣ таъмин карда шавад. Бисёре аз корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ бо маҳсулоти хӯроквории хориҷӣ, ки аксаран арзонтаранд, рақобат карда наметавонанд.

Таъмини амнияти озуқаворӣ давлат чӣ дар сатҳи минтақавӣ ва чӣ дар шаҳси алоҳида пеш аз ҳама ба вазъи ғайбияти соҳаи кишоварзии кишвар вобаста аст. Вобаста ба ин мушкилот моро зарур аст, ки таҷрибаи ҷаҳониро дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ва танзими КАС-и кишварҳои мухталифро таҳлил намоем.

Вобаста аз сатҳи иқтидори иқтисодӣ кишоварзии ҳар як кишвар, аслан ду равиши таъмини амнияти озуқаворӣ мавҷуд аст: протекционистӣ ва ба содирот нигаронидашуда, инчунин дар баъзе кишварҳо равиши омехта низ истифода мешавад. Равиши протекционистӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ бештар дар сиёсати давлатии якҷатор мамлакатҳои скандианвӣ ва осие мушоҳида мегардад, ки ҳоси сиёсати иқтисодии онҳо мебошад. Равиши дуҷумро дар сиёсати аграрии ИМА дидан мумкин аст, ки ҷиҳати таъмини низоми истеҳсолоти кишоварзии ба содиротингаронидашуда, ҷораҳои алоҳида, ки танҳо ба содирот намудани як ҳаҷми муайяни озуқавориро доро мебошад, дидан мумкин аст. Аз ҷумла, онҳо новобаста аз сатҳи худтаъминкунии бозори дохилии худ бо маҳсулоти озуқаворӣ, як миқдори муайяни маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсолмешударо ба содирот равона менамунд. Гузашта аз ин, вобаста ба тағйирёбии муносибатҳои бозорӣ, сохтори истеъмолии аҳоли,

инчунин мубрам гардидани воридот ва содироти маҳсулоти озуқаворӣ аз нигоҳи экологии тоза равиши омехтаи таъмини амнияти озуқаворӣ истифода гардида истодааст. Масалан, давлатҳои Иттиҳоди Аврупо солҳои охир ба масъалаҳои сабзгардонии иқтисодиёт таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, дар доктринаи амнияти озуқаворӣ худ таъмини истеҳсолоти маводи озуқаворӣ аз нигоҳи экологии тозаро тақвият бахшида истодааст.

Ғайр аз ин дар низоми таъмини амнияти озуқаворӣ равиши либералӣ истифода мешавад. Муносибати либералӣ ин амнияти озуқаворӣ тавассути тичорати мутараққии байналмилалӣ таъмин карда мешавад, ки ба васеъшавии доираи таъминот, мубодилаи технологияҳои нав барои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, коҳиш додани монеаҳои савдо ва мутаносибан коҳиш додани нархҳо барои молҳои воридотӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣи ватанӣ, ки барои истеҳсоли онҳо технологияҳо ё ҷузъҳои воридотӣ истифода мешаванд, фаҳмида мешавад.

Фарқи асосии равиши протекционистӣ аз равиши ба содирот нигаронидашуда ҳаҷми дастгирии давлатии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Дар Ҷопон ва Норвегия дастгирии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар қатори Швейтсария, Чин ва ИА яке аз баландтарин дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад (расми 1.2.2.).

Доир ба муносибати протекционистӣ Плугов А.Г. қайд мекнад, ки «...кишварҳое, ки муносибати протекционистӣ ба рушди комплекси агросаноатӣ доранд, чун қоида, захираҳои маҳдуди кишоварзӣ доранд ва ҳатто бо вучуди доштани иқтисодиёти баланд рушдкарда, аксар намудҳои хӯроквориро, ки дар ҷаҳон ва бозорҳои дохилӣ рақобатпазиранд, истеҳсол карда наметавонанд. Дар ин робита, ин кишварҳо аз як қатор механизмҳое, ки баҳифзи истеҳсолоти ватанӣ равона шудааст, истифода мебаранд. Ҳамин тариқ, воситаҳои асосии ҳифзи бозори дохилии Ҷопон танзими нархҳои озуқаворӣи дохилӣ, маҳдуд кардани воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ тавассути танзими тарифавӣ ва пардохтҳои мустақим ба деҳқонон дар шакли субсидияҳои гуногун мебошанд. Бо ин усул, маблағе, ки барои дастгирии кишоварзӣ сарф мешавад, ба

сармоягузориҳои асосӣ ба истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ мубаддал мешавад, ки дар раванди такрористеҳсоли сармояи миллӣ иштирок мекунад. Маблағҳое, ки барои воридоти хӯрокворӣ сарф мешаванд, дар рушди истеҳсолоти маҳсулоти содиршаванда иштирок мекунад»⁷⁶.

Таҷрибаи Чопон. Бахши аграрии Чопон, ки сиёсат иқтисодии онро инъикос мекунад, кам будани заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва фермерӣ мебошад. Чопон дар таъмини соҳаи кишоварзӣ бо техника ва технологияи муосир, кадрҳои баланд ихтисос дар самти кишоварзӣ, обёрии заминҳо, нуридиҳи ба заминҳои корам ва молиякунонии соҳаи кишоварзӣ дар миёни кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ комёбшуда мавқеи хосро касб намуда аст. Таҷрибаи ин кишвари осие дар ҷори кардани инноватсия дар бахши тухмипарварӣ ва кишоварзии интенсивӣ имконият дод, ки ҳосилнокии зироатҳо баланд бардошта шавад.

Хусусияти вазъи озуқаворӣ дар Чопон дар марҳилаи кунунӣ мавҷудияти номутаносибии байни эҳтиёҷоти аҳоли ва иқтидори истеҳсолии кишвар мебошад. Чопон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ дар миёни кишварҳои ҷаҳон бо сабаби кам будани заминҳои корам ақибмонда мебошад. Аммо дар ин кишвар соҳаи коркард ва истеҳсоли маҳсулоти баҳрӣ рушд карда аст, ки дар бозори озуқавори ҷаҳон ҷойи хоси худро дорад. Дар маҷмӯъ ҳардуи ин самтҳо бо ҳам алоқамандии зич доранд.

Азбаски Чопон қисми зиёди эҳтиёҷоти ғизоии аҳолии худро аз ҳисоби воридот маҳсулоти озуқаворӣ таъмин мекунад, ки ин кишварро дар мустақилияти озуқаворӣ ва таъмини амнияти озуқаорӣ осебпазир мегардонад. Дар ин ҳолат, таъмини амнияти озуқаворӣ ҳадафи стратегии ин кишвар мегардад.

Кузнетсов П. қайд мекнад, ки «...сарфи назар аз он, ки иқтисоди Чопон аллакай ба робитаҳои иқтисодии фаромарзӣ амиқ ворид шудааст, ҳукумати ин

---

⁷⁶ Плугон А.Г. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России, автореферат. к.э.н. / Российского университета дружбы народов. Москва, 2010. 26с. - С.11

кишвар барои Ҳимоя кардани бозори дохилии озуқаворӣ тамоми кори аз дасташ меомадаро мекунад. Гарчанде ки либерализатсияи бозори дохилӣ яке аз шартҳои асосии узвияти кишвар ба СҶС мебошад, Ҷопон тавонистааст раванди либерализатсияи бозори кишоварзиро боздорад (ва мувофиқан, боҷҳои баланди тарофавиро нигоҳ дорад). Ҳифзи бозори дохилии кишоварзӣ аз рақобати беруна шартҳои асосии рушди заминавии таъминоти озуқаворӣ дохили кишвар ба ҳисоб меравад.

Бо назардошти нақши муҳим доштани маҳсулоти баҳрӣ дар вояи аҳолии Ҷопон, истеҳсоли маҳсулоти баҳрӣ дар Ҷопон, ҳамчун ҷузъи тағирнопазири ташаккули фонди озуқаворӣ кишвар мебошад. Ҷопон яке аз пешсафони ҷаҳон дар соҳаи моҳидорӣ, ки аз ҷиҳати истеҳсоли кулӣ (аз ҷумла, маҳсулотҳои обпарварӣ) дар ҷаҳон ҷои сеюмро ишғол мекунад.

Савдои хориҷии озуқаворӣ (воридот) ҳамчун омили ҳалкунандаи таъмини сатҳи зарурии истеъмоли озуқаворӣ муосир мебошад. Гарчанде ки сохтори воридоти озуқаворӣ Ҷопон дар натиҷаи диверсификатсияи истеъмоли озуқаворӣ аз ҷониби аҳоли тағир ёфта бошад ҳам, қисми асосии воридоти озуқаворӣ ҳанӯз ҳам маҳсулоти кишоварзӣ боқӣ мемонад.

Қайд кардан бо маврид аст, ки дар айни замон, фоизи худтаъминкунии озуқаворӣ дар Ҷопон 37% -ро ташкил медиҳад (Масалан: Австралия - 237%, Канада – 145%, ИМА – 128%, Фаронса – 122%, Олмон – 91%, Англия – 74%, Швейтсария – 49%, Швейтсария – 49%, Кореяи Ҷанубӣ - 49 % баробар аст), ки ин меёри ба сатҳи пасттарини соли молиявии 1993 дар Ҷопон шабеҳ аст, (сардӣ тобистон ҳосили шолӣ тамоман паст шуд). Дар робита ба ин, Ҳукумати Ҷопон ният дорад, ки то соли 2025 сатҳи худтаъминкунии озуқавориро ба 45% расонад»⁷⁷.

---

⁷⁷ Кузнецов Павел. Продовольственная безопасность Японии // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ:

https://allyslide.com/presentation/prodovolystvennaya_bezopasnosty_yaponii_prezentaciyu_podgotovil_kuznecov_pavel_120620 (санаи мурочиат 19.04.2021)

Худтаъминкунии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 аз рӯи маҳсулоти қанодӣ, рағғани растанӣ, гӯшт, моҳӣ ва тухм таъмин набуда аз рӯи сабзавот, мева, ва шир таъминанд (ҷадвали 1.3.1).

Ҷадвали 1.3.1. - Сатҳи худтаъминкунии за рӯи намудҳои маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳақиқӣ*

Намуди маҳсулот	1991			2000			2010			2020			2023		
	1*	2**	3***	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Нон ва маҳсулоти нонӣ, кг	155	54,3	0,35	148	89,8	0,61	161	112,6	0,70	165,4	165,0	0,99	155,8	172,3	1,106
Картошка, кг	33,2	32,3	0,97	37,8	49,5	1,31	35,0	100,9	2,88	41,0	108,7	2,65	41,1	112,4	2,74
Сабзавот, кг	94,2	143,3	1,52	98,5	76,5	0,78	70,7	151,7	2,15	137,1	344,0	2,51	128,7	396,4	3,08
Мева, буттамева ва ангур, кг	31,9	53,2	1,67	50,8	45,7	0,90	33,2	46,4	1,40	30,6	75,1	2,45	35,7	65,2	1,82
Рағғани растанӣ, кг	13,3	13,9	1,05	10,2	3,8	0,37	14,4	1,9	0,13	18,4	2,5	0,14	19,3	2,6	0,14
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, кг	26,1	13,4	0,51	4,4	4,8	1,09	11,0	9,5	0,86	28,1	14,8	0,53	24,2	19,2	0,79
Шир, кг	171	104,9	0,61	64,9	50,6	0,78	60,9	87,8	1,44	63,3	108,5	1,71	42,3	109,8	2,59
Тухм, дона	88	81,1	0,92	36,0	3,8	0,11	40,0	30,8	0,77	158,0	78,7	0,50	156,0	120,2	0,77
Маҳсулоти қаннодӣ, кг	12,6	8,9	0,71	6,7	0,0	0,00	12,0	0,5	0,04	19,5	1,8	0,09	16,4	3,0	0,18
Маҳсулоти моҳӣ, кг	25	26,0	1,04	-	-	-	-	-	-	1,80	0,35	0,19	1,6	0,5	0,31

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси 20-солагии истиқлолияти давлатӣ, маъмуи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2011, Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024, Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2024. * истеъмол, ** истеҳсолот, ***зариби худтаъминкунии озуқаворӣ.

Тавре ки аллакай қайд кардем, Ҳукумати Ҷопон лоиҳаҳои субсидия, сарпарастӣ ва дигар шаклҳои дастгириро барои истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзии ватанӣ бемайлон истифода мекунад.

Тибқи таҳқиқоти гузаронидаи Бадиев Б. В. доир ба амнияти озуқаворӣ Ҷопон нишон медиҳад, ки «...дар шароити муосир ин кишвар наметавонад сатҳи зарурии ғизоро барои пурра қонеъ кардани талаботи аҳолии худ истеҳсол

кунад. Сабабҳои асосии маҳдуд будани худтаъминкунии озуқаворӣ дар Ҷопон инҳо ба шумор мераванд:

- норасоии заминҳои қорам;
- коҳиши мунтазами заминҳо;
- коҳиш ёфтани захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати моҳидорӣ;
- самаранокии пасти истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти истеъмолии аввалия (ғалладона) аз ҷониби хоҷагиҳои хурду миёна ва ғайра мебошанд»⁷⁸.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки бозори истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии Ҷопонро танҳо сиёсати протекционистии давлатӣ дастгирӣ мекунад.

Таҷрибаи Норвегия. Таҷрибаи Норвегия собит менамояд, ки таъмини амнияти озуқавории кишвар бо сиёсати иқтисодиву иҷтимоӣ, инчунин таъмини амнияти миллӣ талъам буда ва таъмини амнияти озуқавориро маҳз дар истифодаи равиши протекционистӣ мансуб медонанд. Қобили қайд аст, ки чиҳати дарки дурусти таҷрибаи Ҷумҳурии Норвегия муҳим аст, ки пеш аз ҳама ба сиёсати кишоварзии он таваҷҷуҳ диҳем.

Инак «...заминҳои кишоварзӣ дар Норвегия 1025,5 ҳазор гектарро (3% масоҳати кишвар) ташкил медиҳад, аз ҷумла, заминҳои қорам - 437 ҳазор гектарро ишғол мекунанд. Дар майдони 204,5 гектар дар гармхонаҳо сабзавот ва гулҳо парвариш карда мешаванд. Ба ҳар сари аҳоли 0,23 гектар заминҳои кишоварзӣ рост меояд, ки нисфи талаботи 4,4 миллион сокини кишварро ба озуқаворӣ таъмин мекунад. Дар буҷаи истеъмолии Норвегия хароҷоти озуқаворӣ 13,9% -ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи кишоварзӣ дар ММД ба 1,5% мерасад»⁷⁹.

Манбаи асосии даромади хоҷагиҳо ҷорводории сермахсул мебошад, ки талаботи кишварро ба маҳсулоти ҷорводорӣ пурра таъмин мекунад. Маҳсулоти

---

⁷⁸ Бадурев Б. В. Продовольственная безопасность Японии, автореферат дисс. к.э.н. / Институте Дальнего Востока Российской академии наук. Москва - 2007. – С.21

⁷⁹ Шпилькин С.В. Сельское хозяйство Норвегии // [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: <http://www.norge.ru/ln> (санаи мурочиат 28.04.2021)

ширӣ ва гӯштӣ талаботи худро пурра қонъ карда ба хориҷи кишвар содир карда мешаванд. Кишоварзони Норвегия беш аз 60% даромади худро аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти ширӣ ва гӯштӣ дар дохили кишвар ва хориҷ аз он мегиранд.

Аз ҷиҳати арзиши маҷмӯи истеҳсолот дар иқтисодиёти Норвегия саноат дар ҷои аввал, моҳидорӣ дар ҷои дуюм ва кишоварзӣ дар ҷои сеюм мебошанд. Моҳигирӣ яке аз қадимтарин ва муҳимтарин фаъолияти иқтисодии аҳоли ба шумор меравад. Аз рӯи миқдори сайди солонаи моҳӣ, Норвегия бо Англия ва ИМА дар ҷаҳон ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

Ҳавасмандгардонӣ ин фишанги дигари давлатии Норвегия мебошад, ки «...ҳар сол деҳқонони Норвегия аз ҳукумат дотасияҳо ва субсидияҳо мегиранд (воситаҳо аз буҷаи давлат ҷудо карда мешавад ва қисми дигари даромад аз нигоҳ доштани сатҳи баланди нархҳои бозор ба даст меояд), ки даромади онҳоро қариб ду баробар зиёд мекунад. Бидуни ин ҳавасмандгардонӣ, истеҳсолкунандагони кишоварзии Норвегия, ки дар минтақаи хатарноки хоҷагидорӣ кор мекунанд, маҷбур мешуданд, ки ҷойгоҳи худро ба рақибони хориҷӣ супоранд, ки ин вобастагии ғизо ба таъминот аз хориҷа, даст кашидан аз сиёсати миллии озуқаворӣ, нотаъминии нигоҳ доштани анъанавии баланди сифати маҳсулот, ғизо ва меъёрҳои баланди милли барои тозагии экологии ғизоро ба миён меоварад. Қисми зиёди воридоти иловагӣ, ки деҳқонони Норвегия мегиранд, дар шакли кумаки мустақим (дотатсияҳо ва субсидияҳо тақрибан 60% мебошанд) ва қисми камтари он (тақрибан 40%) ба воситаи механизми нархҳо ба деҳқонон мерасанд, ки сатҳи он ба шарофати хариди давлатӣ ва боҷи баланд барои воридоти кишоварзӣ аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешавад»⁸⁰.

Ҳадафи асосии дастгирии давлатӣ таъмини амнияти озуқаворӣ ва кафолати ғизои баландсифат дар иқлими номусоид ва шароити душвори табиӣ мебошад.

---

⁸⁰ Антюшина Н. Норвежская модель управления ресурсами//Экономист, № 11, 2005.- С.69-70.

Худтаъминкунӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ дар Норвегия тақрибан 54% ва маҳсулоти хӯрокворӣ - тақрибан 56% -ро ташкил медиҳад. Яъне, саноати хӯроквории кишвар 44% аз воридоти маҳсулоти кишоварзӣ вобастагӣ дорад.

Аз омӯзишу таҳлили ҳолати кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвари скандинавии Норвегия, мо чунин хулосабардори кардем:

1). Дар Норвегия вобаста ба шароитҳои иқлимӣ ва табиӣ, инчунин хусусиятҳои рушди иқтисодӣ арзиши аслии маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба дигар мамлакатҳои иттиҳод нисбатан баланд мебошад.

2). Новобаста аз арзиши баланд доштани маҳсулоти озуқаворӣ дар ин кишвар воридоти феҳристи озуқаворӣ хуб ба роҳ монда шудааст. Гузашта аз ин, барои таъмини амнияти оқаворӣ худ манбаъҳои кофии молиявӣ ҷиҳати харидории муҳсулоти озуқаворӣ хориҷӣ мусоид буда, ҳамзамон механизмҳои институционалӣ ва сохтории сиёсати воридоти озуқаворӣ дуруст ба роҳ монда шудааст.

Ин давлат хориҷиёро бо сатҳи муносиби зиндагӣ, маоши баланд, низоми мусоиди андозбандӣ ва имкониятҳои кор дар ин кишвар ҷалб мекунад. Музди миёнаи корманд дар Норвегия ба сокинонаш имкон медиҳад, ки дар сатҳи муносиб зиндагӣ кунанд. «...Дар соли 2019 дар Норвегия маоши ҳадди ақал 4000 евро, миёна беш аз 5000 евро ва маоши баланд 6000 евроро ташакил мекард, ки ин нишондиҳандаҳо дар соли 2023 ба дараҷаи 20% афзоиш ёфтаанд»⁸¹.

3). Вобаста таҳдидҳои молиявӣ, ки дар асоси муносибатҳои таҳримонаи як қатор мамлакатҳо-иштирокчиёи бузурги бозори ҷаҳонии озуқаворӣ пайдо гардидааст, инчунин эълони эмбарго ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, тағйирёбии иқлим, шиддат гирифтани раванди таъмини истеҳсолоти “сабз” ва дигаргун гардидани сохтори истеъмолии аҳоли ҳукумати мамлакат метавонад оқибатҳои манфии онҳоро саривақт бартараф намояд.

---

⁸¹ Средняя зарплата в Норвегии: условия жизни и основные особенности// [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/world/norway/> (санаи мурочиат 29.04.2024)

Пас аз омӯзиши сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишварҳои бузурги пешрафта, ба мо маълум шуд, ки дар ин кишварҳо сатҳи пасти худтаъминкунии озуқаворӣ (то ба имрӯз дар Чопон наздикии 40% ва Норвегия зиёда аз 50%) вучуд дорад. Швейтсария метавонад бо 58% таъминоти озуқаворӣ дар ҷои сеюм бошад. Ин кишварҳои зикр гардида дар миқёси ҷаҳонӣ ҳамчун муаллифи лоиҳаҳо ва барномаҳои амнияти озуқаворӣ ва тарафдорони протексионизм баромад карда, ҷиҳати мутавозин либерализатсияи минбаъдаи савдои байналмилалӣ маҳсулоти кишоварзӣ амал мекунанд.

Таҷрибаи Швейтсария. Дар Швейтсария амнияти озуқаворӣ ба дараҷаи сиёсати давлатӣ баланд бардошта шуд, ки ҳадафи он сатҳи худтаъминкунии миллиро тақрибан 60% нигоҳ доштан аст. «Сиёсати амнияти озуқаворӣ кишвар, инчунин эҷоди захираҳои стратегӣ маҳсулоти асосии хӯроквориро (гандум, орд, ғалладонагиҳо, консерваҳо) дар асоси истеъмоли 5-солаи миллии пешбинӣ менамояд, ки мақомоти маҳаллӣ онро дар ҳолати ҷанг ва ба миён омадани мушкилоти озуқаворӣ ба мардум тақсим мекунанд. Мамлакат барои таъмини амнияти озуқаворӣ таҷрибаи ғанӣ дорад. Гарчанде ки Швейтсария дар ҷангҳои ҷаҳонӣ асри XX ширкат надошт, дар тӯли ин ҷангҳо тақсими маҳсулоти хӯрокворӣ дар кишвар ба назар мерасид»⁸². Ин амал дар давраи паҳн гаштани пандемияи COVID-19 низ ба ҷашм мерасид. Ҳукумати Швейтсария дар ин давра ба аҳолии камбизоат маводи хӯрокаӣ ниёзи аввалия тақсим кард.

Беғуфтугӯ пандемияи COVID-19 кишварҳоро дар иқтидорнокӣ ва тобовари дар шароити баста шудани марзҳо санҷид. «Аз он ҷумла, як қатор норасоӣҳои иҷтимоиро дар кишварҳои дуру наздик ва аз ҷумла, далели он, ки қисми зиёди аҳоли захираҳои озоди молиявӣ надоранд ё "захираи озуқаворӣ" хеле кам доранд, ошкор кард. Бисёриҳо, ногаҳон тамоми манбаъҳои даромади худро аз даст дода, ба як вазъияти душвор гирифта гардидаанд (албатта бо сабаби таътили ғайриқонунон, карантин ва ҳаргуна маҳдудиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ).

---

⁸² Алла Хромова. В Швейцарии ширится движение за продовольственную безопасность страны // [Манбаи электронӣ] - низомӣ дастрасӣ: <https://www.gosrf.ru/news/15937/> (санаи мурочиат 01.05.2021)

Истеҳсолкунандагони кишоварзии ҷумҳурии кӯҳӣ аз мақомоти кишвар даъват мекунанд, ки барои таъмини аҳолии кишвар бо ғизои истеҳсолоти миллӣ чораҳои иловагӣ бинанд. Умуман, ҳукумат барои рушди соҳаи кишоварзии кишвар на он қадар маблағи кам ҷудо мекунад (тақрибан 5,8 миллиард доллари ИМА). Аммо, деҳқонони Швейтсария аз он норозӣ буданд, ки баъзе муқаррароти сиёсати нави кишоварзии кишвар талаботҳои нави СУС-ро (аз соли 1995 Швейтсария узви СУС мебошад) оид ба либерализатсияи минбаъдаи бозорҳои кишоварзӣ ва радди ҳавасмандкунии мустақими давлатии истеҳсолот ба назар мегиранд. Масалан, тадбирҳои нав аз байн бурдани низоми дотатсияи давлатиро дар асоси саршумори ҷорӣ ва мустақам кардани гузариш ба субсидияҳое, ки аз ҳисоби як гектар ҷароғоҳ ҳисоб карда мешаванд, дар бар мегирад. Бо вуҷуди ин, масоҳати заминҳои кишоварзӣ, аз ҷумла, ҷароғоҳҳо дар Швейтсария тамоюли рӯ ба камшавӣ дорад. Худтаъминкунӣ бо маҳсулоти ҷорӣ дар Швейтсария ба 94% мерасад»⁸³.

Дар таъмини озуқаворӣ Швейтсария масъалаҳои сифат ва озуқаворӣ беҳатар аҳамияти калон пайдо мекунанд. Маҳсулот бо тамғаҳои "Made in Switzerland" ва "Bio" дар кишвар беш аз пеш маъмул шуда истодаанд, гарчанде ки арзиши ҷунин маҳсулот аз нархи маҳсулоти анъанавӣ ва воридотӣ баландтар аст. Мувофиқи маълумоти нашрияҳои "Bio Suisse", ассотсиатсияи истеҳсолкунандагони маҳсулоти биологӣ, ки маҳсулоти худро бидуни истифодаи пеститсидҳо ва нуриҳои кимиёвӣ парвариш мекунанд афзуда истодааст. Дар айни замон, нуриҳои органикӣ бештар истифода мешаванд.

Хуллас, кишвари Аврупоии Швейтсария ба монанди давлати скандинавии Норвегия истифодакунандаи равиши протексионизм мебошад ва ба монанди Норвегия дар онҳо соҳаи ҷорводорӣ рушд карда аст. Аслан ин кишвар воридкунандаи маҳсулотҳои озуқаворӣ, ба монанди сабзавот, меваҷот,

---

⁸³ Алла Хромова. В Швейцарии ширится движение за продовольственную безопасность страны // [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: <https://www.gosrf.ru/news/15937/> (санаи муроҷиат 01.05.2021)

ғалладона ба ғайр аз маҳсулоти чорво мебошад. Шарикони Шветсария дар таъмини озуқаворӣ аслан кишварҳои аъзои ИА мебошанд, ки аз онҳо маҳсулоти озуқа ворид мегардад. Умуман, мушкилоти имрӯзаи амнияти озуқаворӣ дар Швейтсария, ба гуфтаи коршиносони байналмилалӣ, ҷиддӣ нестанд.

Пас аз баррасии се кишвари тараққикарда, ки равиши протексантистиро истифода мебаранд, акнун кишварҳои дида мебароем, ки фаъолияти кишоварзиашон ба содирот нигаронидашудааст. Иттиҳоди Аврупо аз қабili онҳо ба шумор меравад.

Таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо. Иттиҳоди Аврупо (ИА) иттиҳоди беназири иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳои аврупоӣ мебошад «...Австрия, Белгия, Булғористон, Маҷористон, Олмон, Юнон, Дания, Ирландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Литва, Люксембург, Малта, Нидерланд, Лаҳистон, Португалия, Руминия, Словакия, Словения, Финляндия, Фаронса, Хорватия, Чехия, Шветсия, Эстония, ки «бозори умумӣ»-ро ташкил медиҳад, пеш аз ҳама, ҳаракати озоди молҳо ва одамонро таъмин мекунанд»⁸⁴. Ҳар як кишвар дар доираи ИА, бо назардошти таҷрибаи чандинасра, таърихи таъмини амнияти озуқаворӣ худро рушд медиҳад. Ҳангоми муттаҳид шудан ба фазои ягонаи иқтисодӣ, ин меъёрҳо бо мақсади таъмини сатҳи амнияти озуқаворӣ дар тамоми минтақаи Аврупо муттаҳид карда шуданд. Олмон нерӯмандтарин иқтисоди Иттиҳоди Аврупо ба шумор рафта «Локомотив»-и он меноманд, пас аз он Фаронса ва Италия мебошанд.

Эрасова Э.А., Васченко К.И. зимни таҳқиқотҳои худ оид ба таҷрибаи ИА дар таъмини амнияти озуқаворӣ» қайд мекунанд, ки моделҳои муосири таъмини амнияти озуқавориро шартан ба ду намуд тақсим кардан мумкин аст. Намуди аввал иборат аз дастгирии ночизи давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии ватанӣ ва монеаҳои ҳадди ақалли тарофавӣ ва ғайритарофавӣ барои маҳсулоти хӯроквории воридотӣ ва содиротӣ мебошад.

---

⁸⁴ The European Union and the WTO // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/european_communities_e.htm (санаи мурочиат: 27.06.2021).

Намуди дуҷум иборат аз дастгирии назарраси давлатии соҳаи кишоварзӣ, болоравии тарофаҳо ва дигар усулҳои танзими савдо мебошад. Назорати давлатии фаъолияти кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ бо ҳамкориҳои давлат, истехсолкунанда, фурӯшанда ва истеъмолкунандаи озуқаворӣ ба роҳ монда мешавад.

Намунаи барҷастаи модели намуди дуҷуми амнияти озуқаворӣ ин Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки «...кишоварзиро аз нигоҳи бисёрфункционалӣ дар сатқонунгузорӣ баррасӣ мекунад. Истилоҳи «кишоварзии бисёрфункционалӣ» муносибати бунёдии кишоварзиро бо вазъи экологӣ, сиёсӣ, иқтимоӣю иқтисодии кишвар, инчунин бо ҳифзи фарҳанг ва анъанаҳои ҳар як миллат дар доираи ҳамгироии Аврупои Ғарбӣ инъикос мекунад. Ин ғоя дар сиёсати кишоварзии ИА инъикос ёфтааст ва «асоси протекционизм» -и ИА ва амнияти озуқаворӣ он мебошад»⁸⁵.

Албатта Иттиҳоди Аврупо сиёсати протекционизми соҳаи кишоварзиро истифода мебарад, аммо дар навбати худ содироти маҳсулоти кишоварзиро низ маблағгузори мекунад, ки ин сиёсатро сиёсати омехта гуфтан мумкин аст. Яъне ҳам протекционизм ба монанди давлатҳои Скандинавӣ ва ба содирот нигаронидашуда ба монанди ИМА мебошад. ИА истехсолкунандаи аз меёр зиёди маҳсулоти озуқаворӣ буда, донорҳои содиротии ҷаҳон ҳастанд ва тавозуни ҷаҳонии озуқавориро нигоҳ медоранд.

Таъмини амнияти озуқаворӣ ИА аз Сиёсати аграрии он сарчашма мегирад, ки аз солҳои нимаи асри XX дар оғоз ёфта аст. Оғоз аз пешбурди ин сиёсат ба таъмини мутавозини озуқаворӣ дастрас бо истеъмолкунандагон ва ташкили рақобатпазирии самаранок дар соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама тавассути институтҳои тухмипарварӣ ва зотпарварӣ оид ба баланд бардоштани ҳосилнокии зироат ва маҳсулнокии чорво равона шуда буд. «Дар солҳои 1970 яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷа зарурати боздоштани муҳоҷирати одамон аз

---

⁸⁵ Ерасова Е.А. Опыт ЕС в обеспечении продовольственной безопасности / Е.А.Ерасова, К.И. Ващенко // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://docviewer.yandex.ru> (санаи муроҷиат 08.05.2021)

деҳот ба сӯи шаҳрҳо буд, ки ба мавҷудияти кишоварзӣ, инчунин ба вазъи муҳити зист ва манзараҳои сайёҳӣ хатари ҷиддӣ таҳдид мекард. Дар солҳои 90-ум дар сиёсати кишоварзӣ бисёр дигаргуниҳои муҳим ба амал омаданд. Тибқи ҳадафҳои нав, диққати асосӣ ба сиёсати рушди деҳот, ки тағирот дар инфрасохтори кишоварзӣ, рушди ҳудуд ва баррасии хусусиятҳои муҳити атрофро дар бар мегирифт, нигаронида шуда буд. Соли 2003 ислоҳоти дигар дар ду самт гузаронида шуд. Дар аввал, афзоиши ғолидаи кишоварзон. Дар доираи самти дуюм, барои рушди деҳот ва кишоварзӣ дастгирӣ карда шуданд.

Аз солҳои 2007–2013 оғоз карда, таваҷҷуҳи бештар ба рушди деҳот бо ҷудо кардани самтҳои асосии барномаи маблағгузорӣ, дода мешуд.

Соли 2018, Комиссияи Аврупо пешниҳодҳои қонунгузорино оид ба сиёсати ягонаи кишоварзӣ пас аз соли 2020 пешниҳод кард. Ин пешниҳодҳо пеш аз ҳама ба ҳалли чунин мушкилот, аз қабili тағирёбии иқлим ё нигоҳ доштани наслҳои оянда, инчунин дастгирии деҳқонони аврупоӣ барои рушди устувор ва рақобатпазир дар бахши кишоварзӣ нигаронида шуда буд. Ҳадафҳои асосии сиёсати умумии кишоварзӣ дар давраи баъд аз соли 2020 барои таъмини амнияти озуқаворӣ инҳоянд (ниг. Расми 1.3.1)»⁸⁶.

Расми 1.3.1. Ҳадафҳои асосии сиёсати умумии кишоварзӣ ИА*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

⁸⁶ Акимова Ю.А. Новая аграрная политика Европейского союза в целях обеспечения устойчивого развития // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://www.e-rej.ru/Articles/2019/Akimova.pdf> (санаи мурочиат 26.06.2021)

Мувофиқи мақсадҳои пешниҳодшуда, сиёсати ягонаи кишоварзӣ минбаъд низ дастрасӣ ба ғизои баландсифат ва дастгирии назаррасро барои як намунаи ягонаи кишоварзии Аврупо таъмин менамояд.

Қобили қайд аст, ки дар сиёсати аграрии ИА манфиатҳои истеҳсолии хоҷагиҳои хурд ва миёна мавқеи хоса дошта, бо истифодаи механизми давлатии ҳавасмандгардонии иқтисодӣ рушди истеҳсолии онҳо бомаром таъмин карда шуда, бо ҳамин васила онҳо дар раванди таъмини амнияти озуқаворӣ худ нақши калидиро пайдо намудаанд.

Дастгирӣ дар доираи «...Барномаи мусоидат ба деҳқонони ҷавон ба шахсони то 40-сола, шабеҳи Барномаи умумиаврупоӣ, татбиқ карда мешавад. Довталаб барои дастгирӣ бояд таҷрибаи корӣ дар соҳаи кишоварзӣ дошта бошад ё ҳадди ақалл маълумоти зарурии касбӣ гирад. Деҳқононе, ки бори аввал ба хоҷагии мустақил шурӯъ кардаанд, маблағи ҳадди аксари он 50-100 ҳазор евро ташкил медиҳад»⁸⁷.

Мақсади асосии барномаи номбурда аз такмилдиҳии сохтории соҳаи аграрӣ иборат буда, инчунин ташкил ва васеъгардонии фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳои деҳқониро, ки соҳибони онҳо мутахассисони ҷавон аст, пешбинӣ менамояд. Гузашта аз ин, ба хоҷагиҳои хурду миёна, ки масоҳати замини хоҷагидорияшон аз 1-300 га. ташкил медиҳад, ҳуқуқи истифодаи имтиёзҳои барномавӣ дода мешавад. Яке аз хусусиятҳои заминавии барномаи болозикр, аз тарафи имтиёзгиранда пешниҳод намудани нақшаи истеҳсолии худ ба мақомотҳои дахлдори соҳа мебошад. Гузашта аз ин, ба хоҷагидорони ҷавоне, ки таълимот ё итисосҳои соҳавӣ кишоварзиро надоранд, барномаҳои кутоҳмуддати таълимоти (омузишӣ) низ пешниҳод карда мешавад.

Яке аз талаботҳои муҳими барнома дар он аст, ки хоҷагидорони ҷавон бояд на камтар аз 70% маблағҳои ба дастовардаи худро, бахусус субсидияҳои давлатиро ба рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ бо назардошти бизнес-нақшаи пешниҳод намуда равона намояд. Ба назари мо, маҳз ҳамин ташаббус

---

⁸⁷ Евросоюз скорректировал Общую аграрную политику. Дайджест экономика сельского хозяйства России, №1, 2009.-С. 86.

ба деҳқонони ҷавони аврупои имконият фароҳам меоварад, ки натиҷаҳои бизнес-нақшаи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ худро саривақт ба даст оваранд.

Механизми дигари дастгирии молиявии давлатии таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакатҳои ИА ин пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок мебошад. Барои дарёфти чунин қарзҳои имтиёзнок бояд кишоварзони ҷавон фаъолияти кишоварзӣ дошта бошанд ва даромади иқтисодии онҳо бештар аз фуруши маҳсулоти кишоварзӣ ва дар намуди озуқаворӣ бошад, ҳади ақал 50% даромади умумии хоҷагиро ташкил диҳад. Инчунин ҳангоми гирифтани чунин қарзҳои имтиёзнок маҳдудиятҳои сину соли низ ба назар гирифта шудааст, ки мувофиқи талаботи барнома сину соли қарзгиранда бояд 21-40 сола бошад. Ҳаҷми ниҳонии қарзи давлатии имтиёзнок дар маҷмӯъ 500 ҳаз. Евро-ро ташиш намуда, меъёри фоизи чунин қарз 2-4% ва муҳлати бозгардонии қарз бошад, мутаносибан 9-12 солро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқот нишон медиҳад, ки меҳвари асоси таъмини амнияти озуқаворӣ дар ИА ин мунтазам такмил додани равандҳои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ мебошад. Таҷрибаи ИА нишон медиҳад, таъмини амнияти озуқаворӣ бо барномарезиҳои махсуси давлатӣ танзим гардида ба рушди кишоварзони хурду миёна нақши муҳим дорад. Пас аз омӯзиши таҷрибаи ИА ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар рушди соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ механизмҳои дастгирии давлатӣ бо роҳи субсидия ва дотатсия нақши муассир мебозад. Албатта чунин молиякунонии соҳаи кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ ин хоси давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта мебошад. Ин гуфтаҳоро ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии кишварҳои ИА, ки дар ҷадвали 1.3.2 оварда шудааст шаҳодат медиҳанд.

Соли 2023 дар кишварҳои аъзои комилҳуқуқи ИА, беш аз 133 миллион сар хук, зиёда аз 74 миллион сар чорвои калони шохдор ва наздик ба 68 миллион сар гӯсфанду буз ба ҳисоб гирифта шуда буд, ки аз ин миқдор 40,72 миллион тон гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ истеҳсол карда шуд.

Чадвали 1.3.2. - Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии 27 кишвари ИА дар соли 2022*

маҳсулоти кишоварзӣ	миллион тонна	маҳсулоти кишоварзӣ	миллион тонна
Ғалладона	271,6	Меваҷот	56,3
<i>Аз он ҷумла:</i>		<i>Аз он ҷумла:</i>	
<i>гандум</i>	125,9	<i>Ангур</i>	20,9
<i>ҷувори макка</i>	61	<i>Меваҳои тухмидор (себ, нок ва биҳӣ)</i>	14
<i>ҷав</i>	47,4	<i>Меваҳои донакдор (шафтолу, зардолу, гелос)</i>	6,3
<i>Овес</i>	5,9	<i>Меваҳои тропикӣ (анҷир, киви, авокадо ва банан)</i>	2,6
<i>Рож</i>	7,8	<i>Меваҳои ситрусӣ (афлесун, сатсума, клементин, мандарин, лимӯ, лайм ва грейпфрут)</i>	10,6
<i>дигар намуди ғалладона</i>	23,6		
Сабзавот ва полизӣ	59,8	<i>Буттамева (ба истиснои кулфинай)</i>	0,7
<i>Аз он ҷумла:</i>		<i>Чормағз</i>	1,2
<i>помидор</i>	15,4	Шир ва маҳсулоти ширӣ	160,8
<i>бехтӣёз</i>	6,2	Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	40,7
<i>сабзи</i>	4,4	<i>Аз он ҷумла:</i>	
<i>дигар намуди сабзавот</i>	33,8	<i>гӯшти гов</i>	6,4
Картошка	48,1	<i>гӯшти хук</i>	20,6
Зироатҳои равғандор	33,4	<i>гӯшти гусфанд ва буз</i>	0,4
Лаблабуи канд	110,3	<i>гӯшти мурғ</i>	13,3

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Eurostat Statistics Explained // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agricultural_production_-_crops (санаи мурочиат 10.12.2024)

Истеҳсоли шир дар ҳама кишварҳои Иттиҳоди Аврупо амалӣ карда мешавад ва он қисми зиёди арзиши маҳсулоти кишоварзии ИА-ро ташкил медиҳад. Ҳаҷми умумии маҳсулоти шир дар ИА тақрибан 160,8 миллион тонна дар як сол ҳисоб карда мешавад. Истеҳсолкунандагони асосӣ Олмон, Фаронса, Полша, Нидерландия, Италия ва Испания мебошанд. Якҷоя бо ҳам тақрибан 66% истеҳсолоти ИА-ро ташкил медиҳанд. Тақрибан 20,7 миллион сар говҳои ширдеҳ дар ИА мавҷуд мебошад, ки ба ҳисоби миёна 7,8 тонна барои ҳар як сар гов рост меояд.

Гардиши молҳо дар ҳудуди минтақаи Аврупо тавре тарҳрезӣ шудааст, ки қисми бештари он дар дохили ҳуди он хариду фурӯш мегардад. Бе ягонхел боч ҳаракат кардани молҳо дар дохили ИА имкон медиҳад, ки эҳтиёҷот ба аксарияти маҳсулоти хӯрокворӣ таъмин карда шавад. Робитаҳои хориҷии далаатҳои аъзои Иттиҳодия Аврупо сиёсати ягонаи протекционистиро пеш мебаранд. Ба маҳсулотҳои истеҳсоли худӣ ва воридоти бартарият ба сифати безарарии он ба саломати инсон ва ҷавобгӯӣ ба талаботҳои фитосанитарӣ дода мешавад.

Давлатҳои аъзои Иттиҳодияи Аврупо дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ яке аз бозингарони калидӣ ба ҳисоб мераванд. Дар давоми соли 2022, арзиши содироти маҳсулоти кишоварзии ИА ба 229,8 миллиард евро (+31,7 миллиард евро ё 16% нисбат ба соли 2021 бештар аст), дар ҳоле ки арзиши воридот ба 171,8 миллиард евро (афзоиш 0,5%) расид. Дар соли 2020 тавозуни ниҳони савдо 58 миллиард евроро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2021 аз 10% камтар мебошад⁸⁸.

Дар навбати худ ҳиссаи намоёни содироти 27 кишвари Иттиҳодия Аврупо содироти маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Ҳама гуна маҳсулотҳои хӯрокро ба ду гурӯҳи калон тақсим кардан мумкин аст: молҳои асосӣ (базавӣ), ки дар оянда коркард мешаванд; Маҳсулоти амиқ коркардшаванда бо бештари арзиши илова карда шуда. Ба гурӯҳи якуми молҳо, ки аз қаламрави Аврупо содирот мешавад рағани зайтун, гӯшт, шир, гандум ва тухми офтобпарастро дар бар мегирад.

Ба гурӯҳи дуюм, бозорҳои шароб, панир, маҳсулотҳои нонӣ ва қанодӣ, шоколад, нушокиҳои сахттаъсир, сабзавот, моҳии яхкардашуда, помидор ва макарон. Омори ИА содирот ва воридоти кишоварзиро ба се категория тақсим мекунад: маҳсулоти растанӣ, ҳайвонот ва маҳсулоти хӯрокворӣ. Дар муқоиса кардани ифодаи арзишии маводи ғизоии содиротӣ бошад, Иттиҳоди Аврупо махсусан маҳсулоти хӯроквории коркардшуда, ки арзиши бештар доранд

---

⁸⁸ Monitoring Eu Agri-Food Trade: Developments in 2022/ European Commission // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/trade-and-international-policy-analysis_en (санаи муроҷиат 13.05.2024)

содирот менамояд ва маҳсулотҳое, ки арзиши камтар доранд воридот менамояд асосан ашёи хоми маҳсулотҳои кишоварзӣ, ки онро дар оянда коркард менамояд.

Албатта барои таъмини талаботи озуқаворӣ ИА баъзе аз маҳсулотҳои ғизоиро ворид низ менамояд, ки тавозуни содирот ва воридот дар ҷадвали 1.3.3. мухтасар баррасӣ карда мешавад.

Ҷадвали 1.3.3. - Тавозуни воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ дар 27 кишвари Иттиҳоди Аврупо дар соли 2022*

НАМУДҲОИ МАҲСУЛОТИ ОЗУҚАВОРИИ	Солҳо			Вазни қиёсӣ дар соли 2023, %	Фарқият 2023-2022	
	2021	2022	2023		(+;-)	%
СОДИРОТИ ОЗУҚАВОРИ	198 141	228 707	229 175	100	468	0,20
Ғалладонагиҳо	11 993	16 860	14 613	6,4	-2 247	-13,33
Ғалладона ва маҳсулоти орд	18 814	22 916	24 306	10,6	1 390	6,07
Шир ва маҳсулоти ширӣ	16 990	20 362	19 580	8,5	-782	-3,84
Хӯрокҳои омехта ва компонентҳо	12 263	14 840	15 220	6,6	380	2,56
Маҳсулот аз меваҳо, чормағзҳо ва сабзавот	8 415	10 492	11 813	5,2	1 321	12,59
Мева ва чормағз	5 712	5 890	6 022	2,6	132	2,24
Гусфанду буз	578	679	609	0,3	-70	-10,3
Шакар ва маҳсулоти қанодӣ	596	619	725	0,3	106	17,12
Боғдорӣ	4 643	4 479	5 591	2,4	1 112	24,83
Хук	14 527	13 832	12 269	5,4	-1 563	-11,3
Маҳсулоти дигар	103610	117738	118427	51,7	689	0,59
ВОРИДОТИ ОЗУҚАВОРИ	130 122	171 432	158 805	100	-12 627	-7,37
Зироатҳои рағандор ва сафедадор	18 250	25 799	24 799	15,6	-1 000	-3,88
Ғалладонагиҳо	6 188	12 755	11 663	7,3	-1 092	-8,56
Қаҳва, чой, какао ва ғанут	16 946	21 907	20 563	12,9	-1 344	-6,14
Маҳсулотҳои техникаи ғайри истеъмолий	7 489	12 755	11 663	7,3	-1 092	-8,56
Рағанҳои растанӣ	8 239	11 049	7 675	4,8	-3 374	-30,5
Пиво, сидр ва дигар нӯшокҳо	2 015	2 314	4 804	3,0	2 490	107,6
Шароб ва маҳсулоти шаробӣ	1 664	1 846	1 524	1,0	-322	-17,4
Мева	1 928	2 097	1 998	1,3	-99	-4,72
Боғдорӣ	636	798	653	0,4	-145	-18,2
Гӯшти хук	293	373	251	0,2	-122	-32,7
Маҳсулоти дигар	66 473	79 739	73 212	46,1	-6 527	-8,19

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Monitoring Eu Agri-Food Trade: Developments in 2023/ European Commission // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/trade-and-international-policy-analysis_en (санаи муроҷиат 13.12.2024)

Чи тавре, ки аз ҷадвали 1.3.3. мебинем ИА (27 кишвари Иттиҳодияи Аврупо) содирот нисбати воридот ва маҳсулоти кишоварзӣ 335 бештар мебошад, ки он зиёда аз 62 миллиард евроро ё худ 51,6%-ро ташкил медиҳад. Танҳо аз рӯи ашёи хом ва молҳои кишоварзӣ, ки воридоти бештар нисбати содироти чунин молҳо доранд (-16 127 мил. евро). Аммо агар мо ба замимаи ҷадвали 1.3.3. нигарем боз шояд он мегардем, ки ИА 27 аз рӯи молҳои ғайри истеъмолий воридоти бештар нисбати содирот дида мешавад: паҳм ва абрешим -9 баробар, тамоқуи хом -170,2%, кислотаҳо ва муми чарбҳо -3,6 баробар, рағанҳои эфирӣ -28,8% ва спирти этилӣ -56,5%-ро ташкил медиҳад.

Акнун ба тавозуни кишварҳое менигарем, ки ИА 27 бо онҳо аксари содирот ва воридоти маҳсулоти кишоварзиро анҷом медиҳад (ҷадвали 1.3.4.).

Ҷадвали 1.3.4. - Кишварҳое, ки 27 кишвари Иттиҳоди Аврупо бо онҳо бештари воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзиро анҷом медиҳад, соли 2022*

СОДИРОТ БА КИШВАРҲО	Солҳо			Вазни қиёсӣ дар соли 2023, %	Фарқият 2023-2022	
	2021	2022	2023		(+;-)	%
МАҶМӯИ СОДИРОТИ ОЗУҚАВОРӢ БА КИШВАРҲО	198 140	228 705	229 175	100	470	0,2
Британияи Кабир	41 946	47 749	51 645	22,5	3 896	8
ИМА	24 518	28 946	27 175	11,9	-1 771	-6
Марокаш	2 368	4 002	3 797	1,7	-205	-5
Шведсария	9 858	11 168	11 558	5,0	390	3
Арабистони Саудӣ	3631	4 800	4 634	2,0	-166	-3
Ҷумҳурии Украина	3 109	2 922	3 458	1,5	536	18
Федератсияи Россия	7 341	7 113	6 755	2,9	-358	-5
Чин	17 148	15 790	14 602	6,4	-1 188	-8
Давлатҳои дигар	88 221	106 215	105 551	46,1	-664	-1
МАҶМӯИ ВОРИДОТИ ОЗУҚАВОРӢ АЗ КИШВАРҲО	130 122	171 432	158 805	100	-12 627	-7,37
Бразилия	13 548	20 177	17 213	10,8	-2 964	-15
Ҷумҳурии Украина	6 927	13 214	11 816	7,4	6 118	46
Чин	6 109	9 789	8 347	5,3	3 547	36
Британияи Кабир	11 874	15 261	15 502	9,8	3 342	22
ИМА	9 254	12 261	11 675	7,4	2 969	24
Давлатҳои дигар	82 410	100 730	94 252	59,4	19 290	19

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Monitoring Eu Agri-Food Trade: Developments in 2023/ European Commission // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/trade-and-international-policy-analysis_en (санаи муроҷиат 13.12.2024)

Дар рӯйхати кишварҳое, ки соли 2023 ба Иттиҳоди Аврупо ҳам воридот ва ҳам содирот дорад: ИМА, Британияи Кабир, Украина, ва Чи мебошанд. Бештари воридоти ИА ба: Бразилия, Украина, Чин, Британияи Кабир, ИМА, рост меояд. Кишварҳое, ки Иттиҳоди Аврупо танҳо ба онҳо содирот менамояд: Британияи Кабир, ИМА, Марокаш, Шведсария, Арабистони Саудӣ, Украина, Федератсияи Россия ва Чин мебошанд, ки ба онҳо 54% содироти маҳсулоти кишоварзӣ-озукаворӣ рост меояд. Иттиҳоди Аврупо ба дигар кишварҳо низ воридоту содирот менамояд, аммо гардиши онҳо аз як миллион евро камтар аст, ки содирот ба онҳо 46,1% ва воридот аз онҳо 59,4%-ро ташкил медиҳад.

Сарфи назар аз ҳаҷми зиёди воридоти озукаворӣ, бозори ИА27 аз он вобастагии ҷиддӣ надорад. Омӯзиши гардиши молҳои хӯрокворӣ дар ИА27 дар соли 2022 нишон дод, ки тавозуни савдо ба ҷониби содирот мусбӣ мебошад. Дар айни замон, саҳми кишоварзӣ дар ММД-и кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ночиз аст.

Ҳангоми баррасӣ ва таҳлили сиёсати аграрии ИА, мо ба хулосае омадем, ки ин иттиҳод бо сатҳи баландтарини дастгирии кишоварзӣ дар ҷаҳон хос аст. Ҳамин тариқ, ислоҳоти соли 1992 гузаронида шуда, ба ҳаҷми маблағгузории давлатии кишоварзӣ дар Иттиҳоди Аврупо бетаъсир намонд аст ва дар натиҷа субсидияҳо то ҳол тақрибан 45-50% арзиши хӯроквории истеҳсолшударо ташкил медиҳанд.

Монеаҳои баланди воридотӣ ва субсидияҳои давлатӣ истеҳсоли навҳои зиёди маҳсулоти кишоварзиро аз ҷониби деҳқонони аврупоӣ бидуни мушкilotи фурӯши маҳсулоти тайёр мусоидат мекунанд. Сиёсати протекционизми аграрӣ ба воридоти ашёи хоми кишоварзӣ бо коркарди минбаъдаи он дар қаламрави ассотсиатсия мусоидат мекунад ва молҳои, ки арзиши изофаи баланд доранд, аллакай ба бозори хориҷӣ содир карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, вобаста ба мушоҳида ва таҳлилҳои илмӣ чунин хулоса намудан мумкин аст, ки айни замон сатҳи таъмини амнияти озукавории давлатҳои ИА бомаром идома ёфта истода, дар баробари захираҳои мавҷуда ва

равишҳои муосири ташкилӣ-ҳуқуқӣ таъмини амнияти озуқаворӣ бо назардошти риояи меъёрҳои физиологии озуқаворӣ такмил дода шуда истодааст. Ҳамзамон, вобаста ба тағйирёбии муносибатҳои бозорӣ ва дигаргун гардидани сохтори истеъмолии озуқаворӣ аҳоли рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсоли озуқавориро такмил ёфта истода, ҳамзамон дар асоси рақамикунонии истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ таъмини пурраи аҳолиро бо маҳсулоти озуқаворӣ бидуни ОГТ (ГМО) таъмин намуда истодааст.

Таҷрибаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико яке аз кишварҳои истифодабарандаи равиши фаъолияти кишоварзиаш ба содирот нигаронидашуда мебошад. Дар онҳо ташаккули низоми амнияти озуқаворӣ бо такмили тадбирҳои сиёсати кишоварзии давлат пайванди ногузастанӣ дорад. Ҳамзамон, дар марҳилаҳои гуногуни рушди бахши кишоварзии ИМА, вобаста аз хусусиятҳои хоси замон, ҳадафҳо ва вазифаҳо пайваستا тавассути озмоиш ва аз сар гузаронидани иштибоҳу бурдборҳои зиёд, низоми танзими давлатиаш дар самти кишоварзӣ зина ба зина таҳия шуда, мукамалгашта, рушд ёфтааст.

Масоили кишоварзӣ ва амнияти озуқаворӣ бевосита дар санадҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ таҳия намешуданд, аммо дар ташаккули чораҳои сиёсати кишоварзии ҳукумат аз лаҳзаи таъсисёбии Амрико ба таври пинҳонӣ дар рӯзномаи чаласаҳои ҳукумати мавриди баррасӣ қарор мегирифтанд. Масалан, истифодаи воситаҳои танзими тарофавӣ ва ғайритарофавӣ, ки барои ҳимояи бозори дохилии маҳсулоти кишоварзӣ пешбинӣ шудаанд. Бо кумаки чунин чораҳо, масъалаи устувории бозори дохилии озуқаворӣ маҳз аз ҳисоби истеҳсоли ватанӣ ҳал карда шуд. Ин вазифа то имрӯз яке аз муҳимтарин шартҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ҳар кишвар мебошад.

Намунаи равшани дигари дар самтҳои зикршудаи тадбирҳои сиёсати кишоварзӣ барномаҳои давлатӣ оид ба рушди чузъҳои муҳими инфрасохтори истеҳсолоти кишоварзӣ, ба монанди низомҳои обёрӣ ё шабакаҳои барқӣ мебошанд.

Ташаккули низоми танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ таҳаввулоти сиёсати кишоварзии ИМА-ро шартан ба ду давраи калон тақсим кардан мумкин аст: давраи аввал - аз таъсисёбии ИМА; дуюм - аз соли 1933 то имрӯз.

Кишварҳои дорои иқтисоди баланди кишоварзӣ ва иқтисодӣ усули ба содирот нигаронидашударо барои таъмини амнияти кишоварзӣ ва озуқаворӣ риоя мекунанд. Иёлоти Муттаҳида намоёндаи барҷастаи ин равиш ба ҳисоб меравад. Дар соҳаи кишоварзии Амрико 1% аҳоли он кишвар фаъолияти меҳнатӣ мекунад ва ҳамон миқдор маҳсулоти кишоварзӣ-озуқавори истеҳсол мекунанд, ки на танҳо талаботи аҳолии худро бо озуқавори таъмин мекунанд, балки дар бозори ҷаҳон яке аз бузургтарин содиркунандаи маҳсулоти озуқаворӣ дар ҷаҳон ба ҳисоб мераванд.

Рушдёфтани соҳаи агросаноатии ИМА босуръати назаррас на танҳо ба воситаи дастгириии молиявии давлат содироти маҳсулоти кишоварзӣ, балки таввасути баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, ки тавассути татбиқи технологияҳои пешрафта ба раванди истеҳсолот, гузариш ба рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ мусоидат кардааст, таъмин гардидааст.

Дар солҳои охир тақрибан 40% содироти ҷуворимакка ва пахтаи хом, тақрибан 30% лӯбиё, гӯшти хук ва гӯшти парранда ба ИМА рост меояд. Ин кишвар амалан бозори ҷаҳонии чормағзро назорат мекунад, ки ҳиссаи он аз 70% зиёд аст. Ҳамзамон, ҳиссаи содироти гандум аз ҷониби ИМА 15% -ро ташкил медиҳад.

Содироти маҳсулоти молии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар соли 2023 бо арзиши 2 045 220 млн. доллари ИМА ва воридоташ бошад ба 3 108 509 млн. доллари ИМА баробар шудааст. Тавозуни воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ ИМА дар соли 2023, ки дар ҷадвали 1.3.6. оварда шудааст бо ҳисоби фоиз нисбати содироти мол тартиб дода шудааст. Бино ба маълумотҳои омӯхта шуда содироти ашёи хоми кишоварзӣ 10,04 дарсад нисбати воридоташ бартарӣ дошта, содироти маҳсулоти озуқаворӣ бошад нисбати воридоташ -4,81 дарсад кам аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад ИМА дар ҳақиқат сиёсати таъмини бехатарии озуқавориаш ба содирот нигаронидашуда мебошад.

Чадвали 1.3.6. - Тавозуни воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзии ИМА, соли 2023*

№	Номгӯи маҳсулотҳои истеъмоли ва ғайриистеъмоли	Тавозуни, млн. \$		Фарқият	
		Содирот	Воридот	млрд. \$	%
1	Ашёи хоми кишоварзӣ (1,7% / 0,8%)*	34 768,74	26 983,22	7 785,52	22,39
2	Маҳсулоти озуқаворӣ (9,5% / 6,8%)*	194 295,90	229 357,34	-35 061,44	-18

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси United States of America - Imports of goods and services in current prices // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://knoema.com/atlas/United-States-of-America/topics/Foreign-Trade/Import/Goods-imports> (санаи мурочиат 13.12.2024), ** Ҷоиз нисбати маҷмӯи содирот ва воридот гирифта шудааст

Дар ИМА маҳсулоти озуқаворӣ ба содирот нигаронидашуда яке аз ҷанбаи рушди устувори соҳаи кишоварзӣ, сатҳи баланди неқӯаҳволии кишоварзон ва кафили таъмини устувори амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Давлат ҳамеша ба дастгирии он, тавсеаи бозорҳои мавҷуда ва ҷустуҷӯи бозорҳои нав диққати калон медиҳад.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии содирот, дар кишвар зиёда аз 20 барнома, аз ҷумла, чораҳои дастгирии молиявӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва ғайра ба истеҳсолкунандагони миллӣ амалӣ карда мешаванд. Дар савдо ширкатҳои хусусӣ иштирок мекунанд. Аммо нуфузи давлат тавассути барномаҳои Вазорати кишоварзӣ сураат мегирад.

Барномаҳои машҳуртарини маблағгузори содиротӣ аз ҷониби Корпоратсияи молӣ-қарзӣ (КМК), ки дар назди Вазорати кишоварзӣ амал мекунад, дастгирӣ карда мешаванд. Корпоратсия аз рӯи қарзхое, ки бонкҳои тижоратии Амрико барои хариди ғалладона ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ медиҳанд, қарзҳои кафолатнок медиҳанд. Ин барномаҳо хавфи пардохт накардани бонкҳои ИМА-ро тавассути содирот бо кафолати фуруши молҳо коҳиш медиҳанд ва инчунин ба воридкунандаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки дар асоси насия харидорӣ намояд.

Барномаҳои аз ҷониби КМК маблағгузоришаванда аз ҷиҳати намуди маҳсулот ва шартҳои қарздиҳӣ фарқ мекунанд: кӯтоҳмуддат, миёнамӯҳлат ва дарозмуддат. Дар ҷадвали 1.3.7. ҷанде аз ин барномаҳо оварда шудаанд.

Чадвали 1.3.7. - Барномаҳои аз ҷониби Корпоратсияи молӣ-қарзӣ маблағгузоришаванда*

Номи барномаҳо	Маҳияти қарзҳо	Мӯҳлати қарз	Ҳаҷми молиякунонӣ дар солҳои 2021-2022
Барномаи кафолати қарзии содиротӣ GSM-102 (Export Credit Guarantee Program GSM-102)	барои кишварҳое пешбинӣ шудааст, ки потенциали баланди рушди бозор ва эҳтимоли пардохти қарз доранд	аз 90 рӯз то 3 сол	\$2,3 млрд
Барномаи кафолати қарзии содиротӣ GSM-103 (Export Credit Guarantee Program GSM-103)	аз GSM-102 аз рӯи намуди асосии зироатҳои кишоварзӣ ва шартҳои қарз фарқ мекунад	аз 3 то 10 сол	\$19 млн
Барномаи кафолати объектҳо (Facility Guarantee Program)	барои навсозии иншооти инфра-сохторӣ дар кишварҳое, ки талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ ИМА аз сабаби норасоии иқтидорҳои нигоҳдорӣ, коркард ва таксимот танқисӣ мекашанд	то 10 сол	\$1,2 млрд
барномаҳои технологияҳои иттилоотии содиротии кишоварзӣ	ба содиркунандагони ИМА маълумот дар бораи бозорҳои хориҷӣ ва харидорони хориҷиро бо молҳои ИМА пешниҳод мекунад	Ҳамасола	\$210 млн

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Илова бар ин барномаҳо: «...дар Иёлоти Муттаҳида низоми дастгирии байнидавлатии содирот амал мекунад. Яке аз чораҳои ҳавасмандкунии мустақими молиявӣ барои кишварҳои хориҷӣ Барномаи қарздиҳии имтиёзнок барои хариди маҳсулоти кишоварзӣ тибқи "Қонуни 480" мебошад, ки соли 1954 барои ҳавасмандгардонии содирот ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ қабул шудааст. Таҳвили ғалладона аз Иёлоти Муттаҳида дар асоси созишномаҳои дучонибаи байнидавлатӣ, ки бо шартҳои имтиёзнок баста мешаванд, амалӣ карда мешавад. Меъёри фоизи қарз дар доираи ин барнома, аз 1% зиёд нест ва мӯҳлати пардохт аз 10 то 30 сол ва давраи имтиёзнок то ҳафт солро ташкил медиҳад»⁸⁹.

⁸⁹ Коротких А. А. Внешняя торговля США аграрной продукцией: новый поворот // США & Канада: Экономика – политика – Культура. – 2019. – Выпуск № 7 С. 96-116 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://usacanada.jes.su/s032120680005618-3-1/> (санаи муроҷиат: 06.05.2021).

Аз рӯи маълумотҳое, ки Черняков Б.А. дар тақиқотҳои худ меорад дар ИМА таъмини амнияти озуқавориро дар: «...безарарии маҳсулоти озуқаворӣ барои ҳаёти солим мешуморанд»⁹⁰. Чи тавре, ки маълумотҳои таҳқиқотӣ шаҳодат медиҳанд дар солҳои охир: «...дар ИМА мушкilotи сифати маҳсулот авҷ гирифта истодааст. Таъмини бехатарии экологии маҳсулоти хӯрокворӣ яке аз вазифаҳои асосии сиёсати озуқаворӣ давлат ба шумор меравад. Давлат чораҳои нисбати назорат аз болои сифати маҳсулоти хӯрокворӣ шадидтар намуда, молиякунониро ба дастовардҳои илмӣ дар самти бехтар кардани вояи хӯрок барои табақаҳои гуногуни аҳоли афзоиш медиҳад ва истеъмоли хӯроки хубу бехтаринро тарғиб мекунад. Таъмини аҳоли бо озуқаворӣ захираҳои зиёди модӣ, молиявӣ ва меҳнатиро талаб мекунад, ки он қусури ин хароҷотҳоро мебарорад. Мувофиқи маълумотҳои нашр шуда низоми озуқаворӣ ИМА имконият медиҳад, ки ҳар як шахси маскуни ИМА ҳамаҷуза 3800 ккал ва 110 г протеин истеъмол намояд. Қайд кардан ҷои аз аст, ки амрикоӣҳо барои хариди озуқаворӣ 10-11% даромадашонро масраф мекунанд дар ҳоле, ки дар Олмон ин нишондиҳанда 17% ва Россия 60-70% ташкил медиҳад»⁹¹.

Дар Тоҷикистон хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо барои маҳсулоти хӯрокворӣ дар соли 2023 тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: «...ба 47,3% ва гурӯҳҳои осебпазири аҳоли бошад ба 55% баробар аст»⁹². Ба андешаи мо ИМА фаъолиятро дар самти сиёсати озуқаворӣ пурсамар бароҳ монда, аз сатҳи худтаъминкунӣ ва дастрасии озуқаворӣ гузашта, ба тарғиби ғизои солим машғул аст.

Ҳукумати ИМА аз солҳои 1985 пас аз қабули қонун «Дар бораи амнияти озуқаворӣ ИМА» дар навбати аввал истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро ҳамчун соҳаи калидии иқтисодиёт ва аҳамияти стратегӣ дошта барои рушди

---

⁹⁰ Аграрный сектор США в конце XX века // под ред. д.э.н. Чернякова Б.А. – М., 1997. -396 с. – С.301

⁹¹ Продовольственная безопасность США // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://studfile.net/preview/5969472/> аз 16.03.2016с. ба шабакаи интернетӣ ворид карда шудааст.

⁹² Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024 – С.25

ИМА мешуморид, инчунин самти субсидиякунонии васеъи кишоварзиро аз ҳисоби воситаҳои бучети нигоҳ дошт, ки амнияти озуқавории ИМА-ро дар ҷаҳон ба ҷои аввал расонид. Албатта, барои ба ҷунин дастовардҳо ноил гаштани ИМА шароити заминро заминдорӣ ва иқлим омили асосӣ мебошанд, ҷун ки заминҳои қорами ИМА дар ҷаҳон яке аз заминҳои серҳосил ба шумор меравад: масоҳати замин ИМА 916 млн гектарро ташкил мекунад, ки аз он 765 млн га ё худ 80%-афро кишоварзӣ истифода мебарад. Тақрибан 70% заминҳои ИМА дар минтақаҳои ҳосилнокиаш баланд қарор дорад.

Ҷунин омилҳо ва самаранокии ғайолияти ҳукумат ИМА дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ тавонист, ки: «...соли 2014 дар рӯйхати ташкилоти тақиқотии бритониё The Economist Intelligence Unit (қисмати таҳлили маҷалаи Economist-и бритониё) бо дастгирии ташкилоти фаромиллалии Dupon-и америкоӣ дар миёни 109 кишвари таҳқиқот шаванда аз рӯи шохиси амнияти озуқаворӣ бо дараҷи 89 дар ҷои аввал қарор гирад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки ҳамон сол дар ин рӯйхат аз рӯи шохиси амнияти озуқаворӣ Россия бо шохиси 63,8 дар ҷои 33-юм ва Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шохиси 38,3 дар ҷои 88-ум қарор дошт. Аз ҳама ҷои охиронро дар ин рӯйхат Ҷумҳурии Бурунди – давлат дар Африқои Марказӣ бо дараҷаи 25,1 соҳиб гашта аст»⁹³.

Ин нишондиҳанда дар соли 2022 тамоман дигар шуда, ҷойи аввалро Финландия ишғол намуда, кишвари мо аз 91-уми соли 2018 ба ҷойи 75 баромадааст, ки ин аз пурқувват шудани амнияти озуқавории мамлакат шаҳодат медиҳад (расми 1.3.1.).

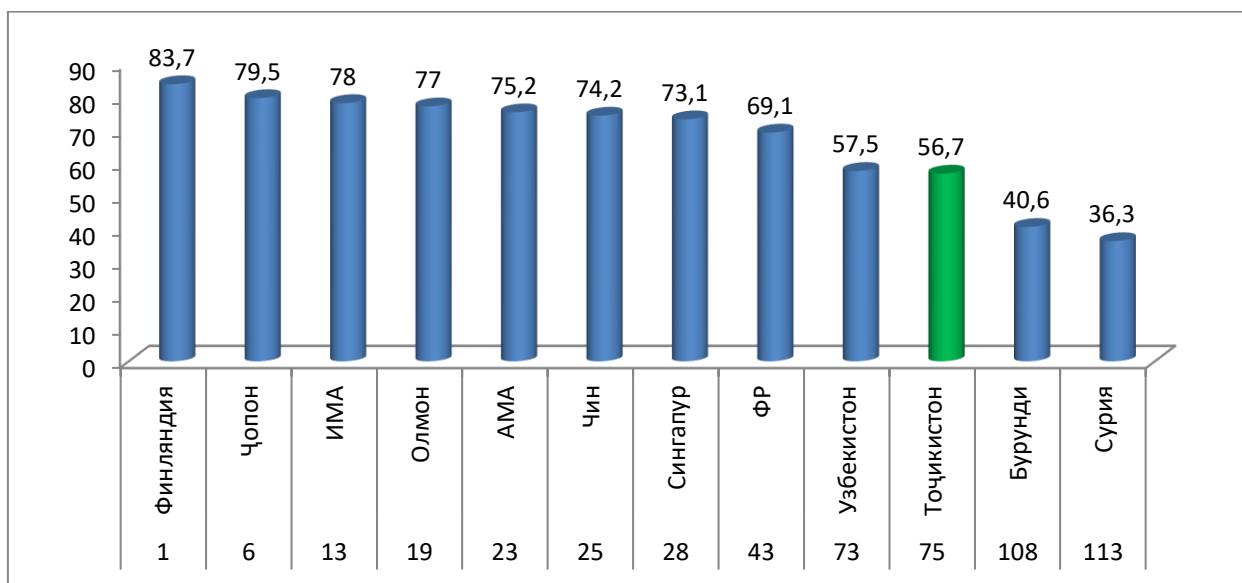
Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки амнияти озуқавории ИМА хусусиятҳои хоси сохтори ва соҳавии худро дошта, асоси онро ҷузъҳои алоҳидаи сиёсати аграрӣ ташкил медиҳад. Яке аз омилҳои муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар ИМА ҳамоҳангии илм ва итҳсолот мебошад, ки асоси онро пайдо намудани навгониҳо дар истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ташкил

---

⁹³ Алиев О.М., Рост доход населения как средство достижение продовольственного самообеспечение региона/ Алиев О.М., Тагоев Б.Д. // Таджикистан и современный мир – 2017 - №1(56) С. 70-78. С.71

медихад. Ин омил шароит фароҳам меоварад, ки кишоварзон ва дигар сохтору соҳаҳои ба таъмини амнияти озуқаворӣ рабт дошта фаъолияти иқтисодии худро ҳамоҳанг намуда, дар алоқамандӣ бо сиёсати содиротӣ амнияти озуқаворӣ худро новобаста аз дигаргуншавиҳои табиӣ ва бозории ҷаҳонӣ устувор нигоҳдоранд. Маҳз ҳамин тадбирҳои саривақтӣ натавонанд амнияти озуқаворӣ мамлакатро, балки дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, коҳишдиҳии ҳаҷми хароҷоти пулии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ ва фароворӣ маҳсулоти озуқавориро таъмин намуд.

Расми 1.3.1. Шохиси амнияти озуқаворӣ, соли 2022*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси The Economist Intelligence Unit (The Global Food Security Index) // [Манбаи электронӣ]. - низомии дастрасӣ: <https://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index> (санаи мурочиат 13.05.2024)

Таҷрибаи Ҷумҳурии Мардумии Чин. Ба монанди ҳама кишварҳои ҷаҳон «...таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз вазифаҳои муҳим ва мубрам ба шумор меравад. ҚМЧ аз ҷиҳати масоҳати замин (9,6 млн. км²) дар ҷаҳон ҷои чорумро ишғол мекунад пас аз Россия, Канада ва ИМА. Аз рӯи шумораи аҳоли (беш аз 1,4 млрд) бошад ҷои аввалро касб намуда аст»⁹⁴. Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, ки «...омори замини кишоварзиро

⁹⁴ Ҷумҳурии Халқии Чин // Мавод аз Википедиа — донишномаи озод // [Манбаи электронӣ]. - низомии дастрасӣ: https://tg.wikipedia.org/wiki/Ҷумҳурии_Халқии_Чин (санаи мурочиат 12.06.2021)

(заминҳои корам, чарогоҳҳо ва дигар заминҳои кишоварзӣ) дар асоси маълумоти Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии СММ пешниҳод менамояд, ки ҚМЧ бо масоҳати 5,3 млн. км² дар ҷои аввал қарор дорад»⁹⁵. Вобаста ба ин аз ҳама вазифаи мушките, ки дар назди кишвари осӣёгии ҚМЧ меистад ин $\leq 0,1$ га замини кишоварзӣ бар ҳар сари аҳоли, таъмини бехатарии озуқавории кишвар мебошад.

Ҷумҳурии Мардумии Чин тавонист дар амал афкори Т.Р. Малтусро оид ба пешгирии сунъии афзоиши аҳоли, ки бо сабаби маҳдуд будани заминҳои кишоварзӣ ва ҳосилнокии онҳо зарур аст, ҷорӣ намояд. Сиёсати пиёдакардаи Ҷумҳурии Мардумии Чин «як оила - як фарзанд» - сиёсати демографии онро, ки солҳои 1979-2015 дарбар мегирад, амали кард. ҚМЧ ингуна сиёсати демографиро дар тули солҳои 70-ум, бо сабаби афзоиши геометрии аҳолии он кишвар, маҳдудияти захираҳои замин, об ва энергетика дар сатҳи ҳукумат эътироф карда шуд.

Ҳадафи асосӣ «...дар ҳалли мушкилоти амнияти озуқавории ҚМЧ ин татбиқи стратегияе, ки «...ба рушд ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хӯроквории миллӣ ва фароҳам овардани сатҳи кафолатноки амнияти озуқаворӣ барои ҳамаи гурӯҳҳои аҳолии кишвар мебошад. Мувофиқи маълумоти мутахассисон, Чин то аввали соли 2000-ум ба 80 фоизи сатҳи худтаъминкунӣ аз рӯи ҳамаи гурӯҳҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ расида аст»⁹⁶. Дар соли 2020 сатҳи «...худтаъминкунии аз рӯи ҳамаи гурӯҳҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ ба 95% расонида шудааст»⁹⁷

Афзоиши аҳолии Чин мушкилоти таъмини амнияти озуқавориро доим мубрам ва стратегӣ мегардонад. Аз ин сабаб истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ

---

⁹⁵ Площадь сельскохозяйственных земель стран мира // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://nonews.co/directory/lists/countries/agricultural-land> (санаи мурочиат 12.06.2021)

⁹⁶ Плугон А.Г. Мироний опыа обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России, диссертация к.э.н. / Российский университет дружбы народов. Москва, 2010. – 209с. С.78

⁹⁷ Кашин В.Б. Китай: обеспечение продовольственной безопасности на фоне пандемии / В.Б. Кашин, А.С. Пятачкова, В.А. Смирнова, И.В. Аксенов // Аналитическая записка К1/07/2020 // ЦКЕМИ НИУ ВШЭ. Москва, 2020. – 28с. С.8

дар он кишвар бештар ба таъмини аҳолии хеш равона мегардад ва наметавонад ба монанди дигар кишварҳо бештар содир кунад. Аз ин рӯ, ҳукумати Чин кушиш ба харҷ медиҳад, ки бо мушкилоти вобастагии зиёд аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ рӯ ба рӯ нашавад. Дар ин шароит, агар комплекси агросаноатии Хитой эҳтиёҷоти дохилии озуқавориро қонеъ карда натавонад, онҳо ӯ бо мушкилоти камғизоӣ ва гуруснагӣ рӯ ба рӯ мешавад.

Акнун баро пурра муайян кардани дастовардҳои ҚМЧ дар самти худтаъминкунии озуқавори ва амнияти озуқаворӣ сиёсати кишоварзии ин кишварро омуктан лозим аст.

Дар Чин стратегияи дарозмуддати ислоҳоти ҳамаҷониба таҳия карда шуд. Ислоҳоти иқтисодӣ аз ислоҳоти аграрӣ оғоз ёфт. Ин ба шиддат ёфтани мушкилоти аграрӣ, ки айни замон яке аз мушкилоти мубрами иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии Чин ба шумор меравад, вобаста буд.

Дар деҳот тағироти амиқи низомӣ ва сохторӣ ба амал омаданд: «...деҳқонон замин гирифтанд (ҳуқуқи истифодаи замини коллективӣ дар асоси пудрати оилавӣ) ва ҳуқуқ ба хоҷагидорӣ мустақилро пайдо карданд; дар баробари кишоварзӣ, чорводорӣ, ҷангалпарварӣ ва моҳидорӣ бомуваффақият рушд мекунанд. Дар натиҷа, тамоми иқтисоди кишоварзӣ то нисфи ММД-и дар кишвар истеҳсолшударо ташкил медиҳад (дар соли 2005 беш аз 46%). Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки ин дигаргуниҳои муҳим бевосита аз ҳисоби афзоиши ҳосилнокии меҳнат, ҳосилнокии заминҳои қорам, самаранокии истеҳсолот дар натиҷаи ислоҳот ба амал омадаанд»⁹⁸.

Дар соҳаи кишоварзӣ пас аз ислоҳот ҷойҳои нав қорӣ ба вучуд омаданд. Бо озод шудани як қисми қувваи қорӣ барои оғози ислоҳот дар саноатикунории деҳот барои истеҳсоли маҳсулотҳои истеъмолӣ ва шахсӣ аз ҷониби аҳолии деҳот, ки дар натиҷаи сармоягузории мустақими хориҷӣ ба вучуд омаданд замина гузошт.

---

⁹⁸ Бони Л.Д. Стратегический поворот Югоэкономическая реформа в КНР: на рубеже веков/Сост.: П.Б. Каменнов. - М.: Ин-т Дальн. Вост. РАН, 2008,- С. 14.

Гузариш аз ҷомеаи анъанавии кишоварзӣ «...ба ҷомеаи саноатӣ бо сиёсати чор навшозӣ, ки аз ҷониби Дэн Сяопин пешниҳод гаштааст, қайд мешавад. Моҳияти он аз барқарорсозӣ ва такмил додани хоҷагии халқи кишвар тавассути ташаккули низоми иқтисодӣ иборат аст, ки сотсиализм ва унсурҳои бозорро дар якҷоягӣ дар бар мегирад. Сиёсати нави "дарҳои кушод" -и Чин ба вуруди сармоя ва технологияҳои хориҷӣ, аз ҷумла, ба бахши кишоварзӣ мусоидат кард. Паҳншавии он дар кишвар миқдори зиёди меҳнати арзон, ки бо ҷидду ҷаҳди меҳнатӣ ба эҳёи бузурги ватан нигаронида шуда буд, татбиқи босуръати мӯъҷизаи иқтисодии Чинро, ки аз ҷиҳати арзиш дар тамоми таърихи инсоният ҳамто надошт, муайян кард»⁹⁹. Дар қаламрави кишвар мавҷуд будани манбаи бой ва гуногуни захираҳои ашёи хом пешрафти бисёрсоҳавии иқтисодиёти миллиро муайян кард.

Бо дарк кардани он, ки «...танҳо коргарони ботачриба метавонанд аз ӯҳдаи ҷунин вазифаи азим бароянд, зарурати ворид кардани дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар деҳот ба миён омад. Ҳамчун боқимондаи гузашта коммунаҳои»¹⁰⁰ мардумӣ, ки ба болоравии некӯаҳволии сокинони деҳот ҳалал мерасонданд, барҳам дода шуданд. Ҳамаи табақаҳои аҳоли тавонистанд вазъи молиявии худро тавассути баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат беҳтар кунанд. «...Пудрати оилавӣ, ки дар шакли бригадаҳо ва хонаводаҳо пайдо шуд, имкон дод, ки маҳсулоти зиёдатӣ истехсол кардаашонро дар бозори навбунёди дохилӣ бо нархҳои мустақилона ҳисобкардаи худ фурӯшанд. Заминҳои кишоварзӣ тадриҷан ба воситаи иҷора ба моликияти деҳқонон дода мешуданд ва онҳоро боз ҳам мустақилтар мекарданд»¹⁰¹.

---

⁹⁹ Кравченко А.А. Продовольственная безопасность домохозяйств в России и Китае: сравнительный анализ / А.А. Кравченко // Азиатско-Тихоокеанский регион: Экономика, Политика, Право. - 2015. - №4 - С. 53-67.

¹⁰⁰ Коммуна (аз калимаи фаронсавии " commune "- ҷомеа) як ҷомеаи идеологии одамоне мебошад, ки якҷоя зиндагӣ меkunанд, ки манфиатҳо, моликият, захираҳо ва дар радикалтарин коммунаҳо кор ва даромади муштарак доранд;

¹⁰¹ Тихомирова В.А. Обеспечение продовольственной безопасности: международный и Российский опыт, диссертация к.э.н. / Российский университет дружбы народов. Москва, 2019. – 196с. С.105

Навовариҳои дар боло тавсифшуда як такони ҷиддӣ дар такмили деҳоти Чин гардиданд, ки кишварро ба гузариш ба иқтисоди бозорӣ бо шакли идораи давлатии сотсиалистӣ равона карданд ва дар амал самаранокии бештари манфиати молиявии шахсиро дар муқоиса бо ҶСШ бо иқтисодиёти нақшавӣ, ки иҷрои расмӣ нишондиҳандаҳои нақшавӣ дошт исбот карданд. Дар натиҷаи ислоҳот, худтаъминкунии кишвар бо ғалладона ва гӯшт хеле афзуд ки Чин ба яке аз истеҳсолкунандагони пешрафта табдил ёфт. Ҳамин тариқ, ҳулоса кардан мумкин аст, ки дар Чин рушди комплекси агросаноатӣ комилан бо ду омил алоқаманди зич дорад: сермахсулии (интенсификатсия) кишоварзон ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат.

Дигар омили асосии муваффақият дар соҳаи кишоварзии Чин ин татбиқи васеи технологияҳои пешқадами кишоварзӣ мебошад. Бе восита дастовардҳои илми кишоварзии кишварҳои мутараққии ҷаҳонӣ дар ҷамоиш бо дастовардҳои мутахассисони ватанӣ ба раванди мустақими истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ворид карда шуданд.

Аз сабаби норасоии заминҳои қорам истеҳсоли хӯрокворӣ дар Чин ҳамеша як раванди бениҳоят меҳнатталаб ба ҳисоб меравад. Дар натиҷа, ҳатто дар замонҳои қадим, деҳқонони Чин усулҳои зиёд кардани ҳаҷм ва сифати хӯрокҳои истеҳсолшударо қор карда баромаданд.

Инак, «...аз соли 1949 инҷониб селекционерони Чин беш аз 5000 навъҳои нави зироатҳои серҳосили кишоварзиро ҷорӣ карданд».

Дар ҳар 10 сол навъҳои зироатҳои асосии кишоварзӣ - биринҷ, гандум, лӯбиё, ҷуворимакка таҷдид карда, дар истеҳсолот ҷорӣ карда мешуданд, ки ҳосилнокии онҳоро дар як сол нисбат ба навъҳои қаблӣ 10-30% зиёд мекарданд. Ба шарофати навсозии навъҳо ҳосили ғалладона аз 11,6 сентинер/га соли 1950»¹⁰² ба 60,1 сентинер/га дар соли 2018¹⁰³ расонида шуд. Барои

---

¹⁰² Устиян И. Эффективность экономической реформы Китая// Экономист, № 8, 2006. - С. 76-77.

¹⁰³ Китай - Урожайность зерновых // [Мировой Атлас Данных Китай Сельское хозяйство](https://knoema.ru/atlas/Китай/Урожайность-зерновых) [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://knoema.ru/atlas/Китай/Урожайность-зерновых> (санаи муроҷиат 14.07.2021)

муқоиса, «...ҳосили ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз рӯи маълумоти оморӣ, дар соли 1991 аз 12,8 сентинер/га буд ва баъдан дар соли 2022 ба 31,3 сентинер/га»¹⁰⁴ расонида шуд.

Барои «...астехсоли ҳафт намуди хӯрокворӣ, ки "сабади истеъмоли" -ро дар Чин ташкил медиҳанд, ки аз сабзавот, меваҳо, маҳсулоти гӯштӣ, парранда, тухм, маҳсулоти ширӣ ва моҳӣ иборат мебошад ва мнҳо нисфи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии Чинро ташкил медиҳанд»¹⁰⁵.

Содироти маҳсулоти молии ҚМЧ дар соли 2023 бо арзиши 3 179 193млн. доллари ИМА ва воридоташ бошад ба 2 585 296,5 млн. доллари ИМА баробар шудааст. Тавозуни воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзии ҚМЧ дар соли 2023, ки дар ҷадвали 1.3.8. оварда шудааст бо ҳисоби фоиз нисбати содирот ва воидоти молҳо тартиб дода шудааст.

Ҷадвали 1.3.8. - Тавозуни воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзии ҚМЧ, соли 2023*

Номгӯи маҳсулотҳои истеъмоли ва ғайриистеъмоли	Тавозуни, млн. \$		Фарқият	
	содирот	воридот	млн. \$	%
Ашъи хоми кишоварзӣ (0,4% / 2,7%)*	14 863,31	84 766,4	-69 903,11	-470,31
Маҳсулоти озуқаворӣ (2,6% / 9%)*	96 611,50	282 554,7	-185 943,2	-192,46

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси China - Imports of goods and services in current prices// [Манбаи электронӣ]. - низомии дастрасӣ: <https://knoema.com/atlas/China/topics/Foreign-Trade/Import/> (санаи муроҷиат 13.12.2024), **фоиз нисбати маҷмӯи содирот ва воридот гирифта шудааст

Читавре, ки мебинем Чин аз рӯи ашъи хоми кишоварзӣ воридоташ нисбати содироташ тақрибан 5 маротиба бартарӣ дорад. Аммо дар инҷо сабаби асоси дар он аст, Чин ашъи хоми кишоварзиро баҳри дар оянда коркард кардан ва баъдан ба истеъмоли дохилӣ ва содирот пешбини намудааст. Аслан дар он маҳсулотҳои ғайри истеъмоли ворид мешаванд ба монанди: пашм, пила, пахта (дар намуди хом ва нах), пӯст ва ғ...

¹⁰⁴ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С.42.

¹⁰⁵ Устиян И. Эффективность экономической реформы Китая//Экономист, № 8, 2006. - С. 76.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маҳсулоти озуқаворӣ ба Чин воридшуда аз ҷиҳати арзиш бештар ба воридоти ашёи хом диққат медиҳад, на ба воридоти маҳсулоти коркард. Ин ҳолат ба ҚМЧ имконият медиҳад, ки истеҳсолкунандагони дохилӣ бозорҳои озуқаворӣ худро бо маҳсулоти озуқаворӣ таъмин намуда, мавқеи воридотро дар бозор маҳдуд кунанд. Ин амал содироти бештари маблағҳоро ба хориҷи кишвар пешгирӣ мекунад ва ҷавобгӯи модели протекционизм мебошад.

Аз сабаби «...норасоии заминҳои қорам истеҳсоли хӯрокворӣ дар Чин ҳамеша як раванди бениҳоят меҳнатталаб ба ҳисоб меравад. Дар натиҷа, ҳатто дар замонҳои қадим, деҳқонони Чин усулҳои зиёд кардани ҳаҷм ва сифати хӯрокҳои истеҳсолшударо кор карда баромаданд.

Барои таъмини устувории манбаи даромади кишоварзон ва рушди деҳот, як қатор андозҳо, аз ҷумла, дар соли 2006 - андози кишоварзӣ, ки дар кишвар зиёда аз 2600 сол вучуд дошт, бекор карда шуданд.

Азбаски Чин акнун ба вазъи худтаъминкунӣ бо навъҳои асосии хӯрокворӣ расидааст, савдои хориҷӣ василаи васеъ кардани доираи маҳсулот дар бозори дохилӣ ва баланд бардоштани гуногунрангӣ ва сифати ғизои аҳоли мебошад. Солҳои охир ҷомеаи Чин дар ҳаҷм ва хусусияти истеъмоли ғизо тағироти ҷиддӣ ба амал овард. Истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли ба таври назаррас афзоиш ёфт (гӯшт, моҳӣ, сабзавот ва меваҳо), дар ҳоле ки ҳиссаи ғалладонагӣҳо дар воя кам шудааст»¹⁰⁶.

Чин ҳамчун бузургтарин кишвари ҷаҳон аз рӯи аҳоли ва дорои захираҳои замини кишт, аз ҳавфҳо ба таъмини амнияти озуқаворӣ дар амн нест, ки асосиаш ин эрозияи заминҳои кишт, коҳиш ёфтани захираҳои об, ҳафҳои экологӣ, нобаробарии аҳоли аз рӯи ба даст овардани даромад.

Шартҳои асосии ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ дар ҚМЧ ин рушди соҳаи растанипарварӣ, дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маводи озуқа, ташакул ва рушди бозори маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ, рушди

---

¹⁰⁶ Ерохин В. Л., Гао Тяньмин. Продовольственная безопасность Китая: современное состояние и стратегические ориентиры // Маркетинг и логистика. – 2019. – №5 (25). — с.12-32.

идораи давлатӣ, саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, пажуишгоҳҳои таҳқиқоти илмӣ мебошанд. Навовариҳои технологӣ дар соҳаи кишоварзии ҚМЧ, инчунин такмил додани таҷрибаи идоракунии соҳаи кишоварзӣ дар ҷаҳон маъмул аст.

Пас аз омӯзиши як қатор кишварҳои ҷаҳон маълум гашт, ки «...ҳукуматҳои бисёр кишварҳо дар сиёсати аграрии кишвари худ сиёсати протекционистӣ дар соҳаи кишоварзиро пеш гирифта, амнияти озуқавориро таъмин мекунанд, кифоя будани захираҳои молиявие, ки ба соҳаи кишоварзӣ тавассути каналҳои нарх, қарз ва буҷет ворид мешаванд, кафолат медиҳанд»¹⁰⁷.

Барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи баъзе давлатҳои Иттиҳоди Аврупо рост меояд, зеро баъзе кишварҳои ИА ба монанди кишвари мо аз ҷиҳати масоҳат камзамин мебошанд агар аз рӯи масоҳати заминҳои кишти кишварҳои аврупо гирем Тоҷикистон дар ҷойи 10-ум ин кишвари Аврупо рост меояд, ки аз камзаминии кишвар шаҳодат медиҳад. Аз ин лиҳоз, баъзе аз ҷузъиёти таҷрибаи ИА барои таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Аз ин сабаб, ҷиҳати таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамзамон устувор намудани афзалиятҳои рақобатпазирии корхонаҳои хурду миёнаи соҳаи хӯрокворӣ, аз ҷумла баландбардории сатҳи самаранокии истеҳсолот ва ҳосилнокии меҳнати хоҷагиҳои кишоварзӣ, ки таъминкунандаи амнияти озуқавории мамлакат маҳсуб меёбанд, истифодаи як қатор ҷузъиёти таҷрибаи хориҷӣ барои чунин вазифаҳо мувофиқи мақсад мебошад:

- вузъатбахшии ҷораҳои зарурӣ дар самти баландбардории нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (ҳосилнокӣ ва маҳсулнокии меҳнат, афзоиши истеҳсолот, татбиқи инноватсияҳо ва ғ.);

- рушд додани инфрасохтор ва таъмини шароити хуб барои аҳолии деҳот, ки бештар фаъолияти кишоварзӣ доранд;

---

¹⁰⁷ Ашуров И.С. Аграрная реформа Республики Таджикистан (теория, методология, проблемы и решения), автореферат дисс. д.э.н. / ГНУ ВНИЭТУСХ, Москва - 2008. – 51с. С.40

- чорандеши баҳри баландбардории даромади пулии кишоварзон;
- ҳавасмандгардонии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ ба кишоварзон;
- такмили низоми коркарди маҳсулоти кишоварзии аҳамияти озуқаворидошта, раванди рақобатпазирӣ ва бозорёбии маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ.

Ҳамин тариқ, тавассути ҳавасмандгардонии деҳқонони кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои рушди минбаъдаи устувори комплекси агросаноатӣ шароит фароҳам меоранд, ки ба сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ ва натиҷаҳои ба даст овардашуда ба мо имкон медиҳанд, ки таҳқиқоти худро идома дода, ҳолати амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда методологии арзёбии амнияти озуқавориро барои муайян кардани хусусиятҳои хоси он ва омилҳои асосии ба низоми амнияти озуқаворӣ таъсиррасониро баррасӣ намоем.

БОБИ 2. ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ САТҲИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

2.1. Таҳлили асосҳои методологии арзёбии амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ давлат, таҳияи усулҳои муносиб, индикаторҳои соҳавӣ ва якқатор маҳакҳои аҳамияти умумичаҳонӣ ва минтақавидоштаро, вобаста ба хусусиятҳои алоҳидаи мамлакатҳои дунёро тақозо менамояд. Айни замон, ҳар як мамлакати ҷаҳон ҷиҳати муайян намудани сатҳи амнияти озуқаворӣ худ ва вобастагии бозори озуқаворӣ аз омилҳои беруна равишу усулҳои гуногун, индикаторҳо ва нишондиҳандаҳои иқтисодии гуногунаҳамиятро мавриди истифода қарор медиҳанд.

Пеш аз он, ки мо ба таҳлили ва арзёбии амнияти озуқаворӣ шуруъ намоем, моро зарур аст, ки аз «маҳак» ва «индикатор» -ро мухтасаран шарҳ диҳем. Дар адабиёти илмӣ-иқтисодӣ, ки таъмини амнияти озуқаворӣ, арзёбии сатҳи ва дурнамои он таҳлил ва баррасӣ мешавад ба индикаторҳо ва маҳакҳои арзёбии сатҳи амнияти озуқаворӣ таваҷҷуҳи бештар дода мешавад. Ин истилоҳҳо моҳияти гуногун доранд. Дар зери истилоҳи «индикатор», ки аз калиамаи латинии «indicator»¹⁰⁸ мебошад, ҳамчун нишондиҳанда (дар иқтисодиёт) фаҳмида мешавад. Дар зери истилоҳи маҳак бошад (калимаи юнонии «κρίτηριον»)¹⁰⁹ қобилияти фарқ кардан, воситаи баҳс ва андозагирӣ фаҳмида мешавад. Дар зери «...мафҳуми маҳак бояд аломатҳое (нишонаҳое) фаҳмида шаванд, ки дар асоси он арзёбӣ, муайянкунӣ ё таснифот амалӣ карда мешаванд ва индикаторҳо нишондиҳандаҳое мебошанд, ки метавонанд барои арзёбии сатҳи рушд ва ноил шудан ба мақсад истифода шаванд»¹¹⁰. Индикаторҳо ин нишондиҳандаҳои дода шуда ё муайян мебошанд.

Дар боби якуми диссертатсия, оиди арзёбии шохиси амнияти озуқаворӣ нишондиҳандаҳои - 1) мавҷудият ва кофӣ будани озуқаворӣ; 2) сатҳи дастрасӣ

---

¹⁰⁸ Сарчашмаи интернетӣ [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: [http:// https://ru.wikipedia.org](http://https://ru.wikipedia.org) (санаи дархост 30.06.2020)

¹⁰⁹ Ҳамонҷо

¹¹⁰ Митюрин Н.Ю., Бобков Н.В. Критерии и индикаторы оценки безопасности страны // Информационная безопасность регионов. 2010. № 1 (6). С. 33-35.

ва истеъмоли озуқаворӣ; 3) сифат ва амнияти озуқаворӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда буд. Аммо вобаста ба хусусиятҳои тағйирёбандаи бозори озуқаворӣ ҳаҷонӣ ва мунтазам дигаргун гардидани сохтори истеъмолии аҳоли ба маводи озуқаворӣ низоми маҳакҳои муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ дар арсаи ҳаҷонӣ боз ҳам бештар мебошанд. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати муайян намудани сатҳи воқеӣ ва зарурии амнияти озуқаворӣ дар навбати аввал таҳқиқи равишҳо ва ҳолати методологии онҳоро пайдарпай баррасӣ намуда, баъдан истифода аз усул, нишондиҳандаҳо ва маҳакҳои асосӣ ҷанбаҳои методологии арзёбии амнияти озуқавориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамоям.

Барои баҳодиҳии амнияти озуқаворӣ Т.Малтус истифодаи «...таносуби байни истеҳсол ва истеъмол ба ҳар сари аҳолиро пешниҳод кард»¹¹¹. Баъдтар, ин формула асоси таҳлили иқтисодии муосирро ташкил дод.

Дар рафти тадқиқоти илмӣ Томас Роберт Малтус (1766—1834) ба чунин хулоса омад, ки «...афзоиши аҳоли ба таври геометрӣ ба амал меояд ва истеҳсоли озуқа бошад «...дар шароити мусоиди меҳнат, наметавонад тезтар аз арифметикӣ афзун ёбад»¹¹².

Ускова Т.В. устувориро истифода аз якчанд нишондиҳандаҳо арзёбӣ мекунад, ба монанди: «...таъмини энергетикӣ; таносуби майдони кишт бо нуриҳои минералӣ; шохиси таносуби зарибҳои навсозӣ ва соқиткунии тракторҳо; музди меҳнати кормандони соҳаи кишоварзӣ; шумораи коргарони дар соҳаи кишоварзӣ машғулбуда, аз шумораи умумии кормандони дар иқтисодиёт машғулбуда; даромадноки (аз ҷумла, субсидияҳо); қарзҳои кредиторӣ; ҳиссаи ташкилотҳои зиёновари кишоварзӣ»¹¹³.

Вобаста ба методологияи муайянкунии сатҳи амнияти озуқаворӣ Лисоченко А.А. дар он назар аст, ки «...маҳакҳо бояд самти ҳадафҳои сифатӣ

---

¹¹¹ Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения - СПб, 1868 / Перевод П. А. Бибилова М.: Директмедиа Паблишинг, 2008 С.39-44

¹¹² Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении. - М.: Типолитография «О.И. Лакшевич и К», 1895.-С. 18., Плугов А.Г. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России, дисс. к.э.н. / Российский университет дружбы народов. Москва, 2010. – 209с. С.12.

¹¹³ Ускова Т.В. Продовольственная безопасность региона: монография / Т.В. Ускова, Р.Ю. Селименков, А.Н. Анищенко, А.Н. Чекавинский. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2014. – 102с.С.25-26

доштаро мутобиқи ҳолати аввалия (базавӣ) ва пешбинишуда (ҳолати мушкилот) ифода кунанд, нишондиҳандаҳо ё худ индикаторҳо бошанд, ченаки миқдории наздикшавиро ба самти ҳадафнок ифода намоянд»¹¹⁴.

Дар таҳқиқотҳои Алтухов А.И. вобаста ба ин мушкилот қайд гардидааст, ки «...амнияти озуқаворӣ се ҷанбаро дар бар мегирад: миқдорӣ, сифатӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Чунин ба назар мерасад, ки мушкилоти амнияти озуқаворӣ бояд дар доираи ин ченакҳо арзёбӣ карда шаванд. Ҷанбаи якум ба таъминоти ғизои кофӣ нигаронида шудааст, дуввум таваҷҷӯҳи мардумро ба танҳо бо ғизо, балки бо ғизои беҳатар ва босифат тавсиф мекунад. Ҷанбаи саввум бошад, баланд бардоштани даромади аҳоли ё гурӯҳҳои алоҳидаи онро то дараҷае, ки дастрасии воқеӣ (иқтисодӣ) ба озуқавориро таъмин менамояд, дар бар мегирад»¹¹⁵.

Гордеев А.В. онро ба тарзи пурра дар таҳқиқотҳои худ шарҳ дода таснифот карда аст, ки ҳар яки аз ин ҷанбаҳо, маҳакҳои арзёбии худро дорад¹¹⁶. Дар таснифоти пешниҳод кардаи ӯ, ҷанбаи миқдорӣ - аз қонеъ кардани талаботҳои ҷорӣ ва ташкили захираҳои озуқаворӣ иборат аст. «Мутаносибан, маҳакҳои таъмини амнияти озуқаворӣ инҳо шуда метавонанд:

- дараҷаи мустақили таъмини кишвар бо озуқаворӣ ва таъмини захиравии КАС аз маводҳои воридотӣ;
- сатҳ ва суръати рушди КАС;
- ҳаҷми захираҳои стратегӣ ва ғаврии озуқаворӣ. Амнияти озуқаворӣ дар ин ҳолат бо вазъияти КАС, мустақилияти озуқаворӣ кишвар ва устувории низоми таъмини озуқаворӣ тавсиф карда мешавад.

Маҳакҳои амнияти озуқаворӣ тавсифкунандаи вазъи КАС-и кишвар ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

- ҳақиқӣ (мутлақ);
- нисбӣ;

---

¹¹⁴ Лысоченко А.А. Методология определения уровня продовольственной безопасности региона // Экономический анализ: теория и практика. 2009. № 4 (133). С. 47–51.

¹¹⁵ Алтухов А.И. [Продовольственная безопасность Российской Федерации: современное состояние и перспективы решения](#). Монография. Москва, 1999. С. 77

¹¹⁶ Гордеев А.В., Алтухов А.И., Вермель Д.Ф. Продовольственная безопасность России: состояние и меры обеспечения, [Экономика сельского хозяйства России](#). 1998. № 10. С. 10.

- сифатӣ;
- техникӣ-иқтисодӣ;
- иҷтимоӣ-демографӣ»¹¹⁷.

Ба маҳакҳои ҳақиқӣ дохил мешаванд: ғалладона, сафедаҳои ғизо, чорво ва хӯроки чорво. Ба маҳакҳои нисбӣ тавсифкунандаи як нишондиҳанда нисбати нишондиҳанда дигар мебошад. Маҳакҳои сифатӣ бошад дар таҳқиқоти мо арзёбии вояи хӯрок, меъёрҳои физиологии истеъмоли ва сабади истеъмолиро дарбар меирад. Маҳакҳои техникӣ-иқтисодӣ дар таҳқиқоти мо тавсифкунандаи вазъи КАС, тамоюли таъмини амнияти озуқаворӣ, ки асосан барои ояндабинӣ, захиракунии ва банақшагирии стратегӣ хизмат мекунад. Ба маҳакҳои иҷтимоӣ-демографӣ нишондиҳандаҳои тақрористехсолии аҳоли ва динамикаи захираҳои меҳнатӣ дохил мешавад.

Бо ҳамин маъно Яшкова Н.В. дар доираи таҳқиқоти худ дар бораи нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) амнияти озуқаворӣ қайд мекунад, ки «...амнияти озуқаворӣ – ин як категорияи мушкили иқтисодӣ мебошад. Ва барои арзёбии сатҳи амнияти озуқаворӣ кишвар низоми нишондиҳандаҳоро истифода намудан зарур аст. Ё чунин меҳисобат, ки барои муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ дар якҷояги истифода бурдани ҳам нишондиҳандаҳои ҳақиқӣ ва ҳам арзиширо зарур аст, инчунин нишондиҳандаҳое, ки арзёбии дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонии маҳсулоти озуқавориро аз ҷониби аҳолии кишвар имконият медиҳад»¹¹⁸.

Булатасов М.Р. дар таҳқиқоти худ қайд карда аст, ки «...арзишҳои калидии сиёсати амнияти озуқаворӣ маҳак ва нишондиҳандаҳои дақиқи амнияти озуқавориро доро мебошанд. Маҳакҳоро метавон ба се гурӯҳ тақсим кард: дар соҳаи истеъмолот, истеҳсолот ва идоракунӣ»¹¹⁹.

¹¹⁷ Ибрагимов М.-Т.А., Дохолян С.В. Методические подходы к оценке состояния продовольственной безопасности региона. Региональные проблемы преобразования экономики. 2010. № 4 (26). С. 172-193.

¹¹⁸ Яшкова Н.В. Индикаторы Продовольственной Безопасности // Фундаментальные исследования. 2019. № 1. С. 58-63.

¹¹⁹ Булатасов, М.Р. Продовольственная безопасность России / М.Р. Булатасов. — Текст : электронный // NovaInfo, 2016. — № 42. — С. 71-78. — URL: <https://novainfo.ru/article/4805> (дата обращения: 30.06.2022).

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда нишондиҳандаҳои таъмини амнияти озуқавориро ба чунин қисмҳо ҷудо менамоем:

1. Сатҳи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии кишвар.
2. Сатҳи истеъмоли озуқаворӣ аввалиндараҷа ба ҳар сари аҳолии кишвар.
3. Арзиши нерӯии вояи ғизои аҳоли.
4. Истеъмоли озуқаворӣ аз ҷониби гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли.
5. Ҳиссаи воридоти маҳсулоти асосии хӯрокворӣ дар тавозуни захираи намуди асосии озуқаворӣ давлат.
6. Ҳаҷми захираҳои стратегӣ ва амалии озуқаворӣ дар муқоиса бо талаботҳои меъёрӣ.
7. Нархҳои навъҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ.
8. Таҳдидҳо, хавфҳо ва механизмҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ.

Муайянкунии сатҳи амнияти озуқаворӣ кишварро Руденко С. И. дар арзёбии миқдорӣ ва сифатӣ мебинад, ки «...ҷорӣ кардани он нишондиҳандаҳои махсусро талаб мекунад ва баррасии он бошад, бо роҳи муқоисакунӣ ва тағйирёбӣ дида мешавад. Ин нишондиҳандаҳо дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҳам дар таҷрибаи давлатҳо ва ҳатто минтақаҳои алоҳида истифода мешавад, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ сар то сари кишвар имконият медиҳад. Ҳангоми интихоби нишондиҳандаҳои баҳодихӣ (арзёбӣ), равишҳои умумӣ ва мушаххаси методӣ ва методологӣ истифода мешаванд. Аммо, муносибати умумии муайян кардани амнияти озуқаворӣ дар он аст, ки он ҳам нисбати шахси алоҳида ва ҳам дар давлат (минтақа) баррасӣ карда мешавад»¹²⁰.

Созмонҳои байналхалқие, ки бо мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳон баромад мекунад ин Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии (ФАО) Созмони Милали Муттаҳид (СММ) мебошад. Ин ташкилот усулу равишҳои стратегӣ ва тактикиро барои ҳали мушкилоти амнияти озуқаворӣ дар сатҳи

---

¹²⁰ Руденко С.И. – Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности // Ученые записки Российского государственного социального университета. - 2010. - №7 С.236-239

чаҳонӣ коркард мекунад. Барои арзёбии сатҳи он, манбаи методии махсус истифода мешавад. Дар сатҳи байналхалқӣ ТОК арзёбии амнияти озуқаворио тавасути «...ду маҳаки асосӣ муайян мекунад: якум, ин ҳаҷми захираҳои чаҳонии ғалладона, ки то ба ҳосили оянда интиқол дода мешаванд (захираи ғалладонаи интиқол дода шуда, ки ба 60-шабонарӯзӣ кифояти мекунад, ё ин ки 17% истеъмолати солонаро ташкил медиҳад, беҳавф ҳисобида мешавад); дуюм бошад, сатҳи истеҳсоли чаҳонии ғалладона бо ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли (1000 кг ғалладона ба ҳар сари аҳоли беҳатар ҳисобида мешавад)»¹²¹.

Доир ба муайянкунии сатҳи амнияти озуқаворӣ А.А. Кайгородцев чунин мешуморад, ки «...меъёрҳои таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар инҳоянд:

- истеҳсоли 75-80 фоизи ҳаҷми умумии маҳсулоти хӯрокворӣ аз ҷониби истеҳсолкунандагони ватанӣ;

- истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ аҳоли бо сатҳи оптималии ғизонокӣ (3000 ккал дар як шабонарӯз);

- таъмини сохтори оқилонаи ғизо ва пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳоли тибқи меъёрҳои физиологӣ;

- ташкили фонди суғуртаи пурраи озуқаворӣ ба андозаи 17 фоизи ҳаҷми солонии истеъмоли озуқа;

- мавҷудияти имкони воқеии қонеъ гардонидани талабот ба маҳсулоти хӯрокворӣ, ки дар дохили кишвар истеҳсол намешаванд ё ба миқдори нокифоя истеҳсол мешаванд тавассути воридот таъмин кардан;

- истеҳсоли камаш 1 тонна ғалла ба ҳар нафар аҳоли»¹²².

Ба ақидаи Н.К.Токобаев бошад, «...меъёрҳои арзёбии амнияти озуқаворӣ кишварҳои рӯ ба тараққӣ инҳоянд:

- худтаъминкунии озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсоли худӣ – 85%;

- вобастагии озуқаворӣ на бештар аз 15%;

---

¹²¹ Алиев О.М. Проблемы продовольственного самообеспечения региона как основа устойчивого развития // монография. Душанбе “Ирфон”, 2018 – 188с. С.27.,

¹²² Кайгородцев А. А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана (вопросы теории, методологии, практики). – Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С. Аманжолова, 2006. – 445 с.

- сатҳи камбизоатии аҳоли на бештар аз 15%»¹²³.

Пас аз омӯзиши ақидаҳои олимони ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки амнияти озуқаворӣ аз худтаъминкунии озуқаворӣ вобастагии бештар дорад. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи мо ғайр аз худтаъминкунии озуқаворӣ ва воридоти он боз сатҳи пардохтпазирии аҳоли низ нақши муҳим мебозад, ки таъмини амнияти озуқавориро чунин муайян кардан мумкин аст:

- худтаъминкунии озуқаворӣ – 85%;
- воридоти озуқаворӣ аз берун на бештар аз 15%;
- сатҳи пардохтпазирии аҳоли – хароҷот барои истеъмоли озуқаворӣ на бештар аз 10% даромад;
- таъмини захиравӣ на кам аз 16-17%.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба ғайр аз ин нишондиҳандаҳо, дигар ҳадди хавфнок ба монанди маҳаки воридоти хатарнок истифода мешавад, ки ҳадди ниҳии он ба 0,3 баробар мебошад. Ин нишондиҳанда тавсифкунандаи ҳиссаи хавфноки воридотро дар бозори дохилии озуқаворӣ тавсиф медиҳад.

Ғайр аз нишондиҳандаҳои ҳадди хавфноки амнияти озуқаворӣ кишвар ва сатҳи он, як қатор нишондиҳандаҳои дигар метавонад онро тавсиф намояд, аз ҷумла:

- худтаъминкунӣ;
- мустақилияти озуқаворӣ;
- таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ;
- дараҷаи истеҳсоли озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳолии кишвар;
- дараҷаи истеъмоли маҳсулоти хӯроквории аввалиндараҷа;
- сатҳи дастрасии воқеӣ ва иқтисодии ҳама табақаҳои аҳоли;
- устувории нархҳо хӯроквории аввалиндараҷа;
- бо сифат ва экологӣ будани маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайра.

---

¹²³ Токобаев Н.К. Продовольственная безопасность и критерии ее оценки // Вестник КазЭУ-2015 <https://articlekz.com/article/13742>

Ҳангоми муайян кардани сатҳи амнияти озӯқаворӣ барои ҳар як шахси алоҳида стандартҳои хӯрокаи (ғизо), ки аз ҷониби ташкилотҳои махсус, ба монанди ТУТ ва ТОК, таҳия шудаанд, истифода мешаванд. Солҳои охир нишондиҳандаи миёнаи арзиши ғизоии маҳсулот чунин аст:

>2500 ккал – тарзи ҳаёти солим (оптималӣ);

1500-2100 ккал – нимгуруснагӣ ва камғизоӣ(нокифоя);

< 1500 ккал – гуруснагӣ.

Аммо вобаста ба шароити иқлим ва категорияҳои шугли аҳолии ҳар як кишвар ин меъёрҳо метавонанд фарқ кунад.

Вобаста ба ин коршиносони ТОК ва ТУТ «...сатҳи умумии хароҷоти нерӯи организми одами калонсолро, ки тарзи ҳаёти солимро дар тӯли давраи муайян пеш мебарад, бо чунин формула муайян кардаанд:

$$1J = 1kg \times 1m^2 \times 1sec^{-2} \quad (1)$$

Дар ин ҷо:

1 ҷоул (J) – ин миқдори нерӯи механикӣ, ки барои аз ҷое ба ҷое гузарондани массаи 1 кг ба масофаи 1 м бо суръатбахшии 1 м сония зарур аст. Зариби табдили байни ҷоул ва калорияҳо: 1 ккал = 4.184 kJ ё, баръакс, 1 kJ = 0.239 ккал»¹²⁴.

Хароҷоти нерӯи минималии организми одамизод дар як шабонарӯзӣ чунин мебошад:

$$H_{TO} = K_{XH} \times M_B \times T \times K_{ФЧ} \quad (2)$$

Дар ин ҷо:

H_{TO} – нерӯталабии организм, ккал;

---

¹²⁴ FAO (Roma, 2004) Human energy requirements [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://www.fao.org/3/y5686e/y5686e04.htm#fn2> санаи мурочиат: 13.07.2020.

K_{HN} – зариби хароҷоти нерӯ ба 1 кг вазни бадан, ккал;

M_B – вазни бадан, кг;

T – вақт, соат;

$K_{\text{ФЧ}}$ – зариби фаъолнокии ҷисмонӣ¹²⁵.

Мардон барои ҳар як килои вазни баданашон дар як соат 1 килокалория сарф мекунанд. Занон нисбати мардон каме камтар, яъне барои ҳар як кило вазни бадан 0,9 ккал / соат нерӯ сарф мекунанд.

Дар ин чода барои ҳисоб кардани нерӯталабии организми одамизод формула Харриса-Бенедикт вучуд дорад, ки он солҳои 1918-1919 асри XX аз ҷониби ду олим ихтиро карда шудааст. Формула мубодилаи модаҳо (BMR)¹²⁶ дар организмро ҳисоб мекунад ва дар бораи миқдори калорияҳои лозима маълумоти дақиқ медиҳад.

Олимон чунин мешуморанд, ки хароҷоти нерӯи инсон аз синну сол, ҷинс, вазн ва қаду баст вобастаги дорад. Формулаи онҳо нисбат ба ҳисоб кардани нерӯталабии организм тағйирёбандаҳои зиёдтар дорад. Мо метавонем якчанд вариантҳои ин формуларо дар шабакаи Интернетӣ пайдо кунем¹²⁷. Дар соли 1984 ин муодилаҳо аз ҷониби Роза ва Шизгал, инчунин соли 1990 аз тарафи Миффлин ва Сент аз нав дида баромада шуданд. Як нусхаи маъмултарини муодилаи Харриса-Бенедикт, ки аз ҷониби Роза ва Шизгал бозшуморӣ карда шудааст, чунин мебошад:

Мардҳо: $88,362 + (13,397 \times \text{вазни бадан, кг}) + (4,799 \times \text{қаду баст, см}) - (5,677 \times \text{синну сол})$.

Занҳо: $447,593 + (9,247 \times \text{вазни бадан, кг}) + (3,098 \times \text{қаду баст, см}) - (4,330 \times \text{синну сол})$.

---

¹²⁵ Шахси бекор (нишаста ё ҳоб) 1,2; Кори фикрӣ 1,4; Кори ҷисмонии сабук 1,6; Кори ҷисмонии миёна 1,9; Кори ҷисмонии вазнин 2,2; Кори ҷисмонии беҳад вазнин 2,5.

¹²⁶ Сатҳи мубодилаи модаҳо ё худ метаболизм (BMR) : ҳадди ақалли хароҷоти нерӯ, ки бо нигоҳ доштани ҳаёти одам мувофиқанд. Он дар ҳолати бо пушт ҳоб дар шароити истироҳати муқарарӣ, рӯза доштан, беҳаракатӣ, ҳарорати миёна ва истироҳати раванӣ чен карда мешавад. Вобаста аз истифодаи он, суръат одатан бо дақиқа, соат ё 24 соат ифода мешавад.

¹²⁷ Муодилаи Harris-Benedict [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: http://https://ru.qwe.wiki/wiki/Harris%E2%80%93Benedict_equation (санаи дархост 12.07.2020)

Дар баъзе аз мамлакатҳои хориҷӣ барои арзёбии сатҳи истеъмоли хӯроки шахси алоҳида чунин нишондиҳандае истифода мешавад, ки хароҷоти оиларо барои хӯрокворӣ инъикос мекунад. Мисол дар Ҷопон 7-табақаи сатҳи зиндагониро аз ҳамдигар ҷудом мекунанд:

- 1- хароҷот барои хӯрокворӣ 50% даромади оила ва зиёда аз онро ташкил медиҳад – сатҳи зиндагии дар ҳади гуруснагӣ қарор дошта;
- 2- 40% - 45% –сатҳи пасти зиндагӣ;
- 3- 35% - 40% –сатҳи зиндагии ғайри қаноатбахш;
- 4- 30% - 45% –сатҳи зиндагии қаноатбахш;
- 5- 25% - 30% –зиндагии аз сатҳи миёна паст;
- 6- 20% - 25% –сатҳи миёнаи зиндагӣ;
- 7- < 20% –сатҳи баланди зиндагӣ;

Барои арзёбии ҳолати амнияти озуқаворӣ дар Федератсияи Россия ҳамчун маҳак вазни қиёсии маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳипарварии ватанӣ дар ҳаҷми умумии захираи молии бозори дохилӣ муайян карда мешавад:

1. Ғалла – на кам аз 95%;
2. Шакар – на кам аз 80%;
3. Равғани растанӣ – на кам аз 80%;
4. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ (бо ҳисоби гӯшт) – на кам аз 85%;
5. Шир ва маҳсулоти ширӣ (бо ҳисоби шир) – на кам аз 90%;
6. Маҳсулоти моҳӣ – на кам аз 80%;
7. Картошка – на кам аз 95%;
8. Намаки ошӣ – на кам аз 85%.

Муҳаққиқони рус дар асоси чунин маҳакҳо гузаронидани мониторинги таъмини амнияти озуқавориро мувофиқи мақсаднок меҳисобанд.

Арзёбии сатҳи амнияти озуқаворӣ дар дигар кишварҳо инчунин дар ТОК аз рӯи як қатор маҳакҳо чен карда мешавад, ки дар ҷадвали 2.1.1. онҳоро меоварем.

Чадвали 2.1.1. - Индикаторҳои амнияти озукавории кишварҳои хориҷӣ ва ТОК*

Индикаторҳои амнияти озукаворӣ дар ТОК ¹²⁸	Индикаторҳои амнияти озукаворӣ дар ИМА ¹²⁹	Индикаторҳои амнияти озукаворӣ дар Россия ¹³⁰	Индикаторҳои амнияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Беларус ¹³¹
1	2	3	4
Дастрасӣ		Дар соҳаи истеҳсолот	Дастрасии воқеӣ
Мувофиқати миёнаи хӯрокворӣ	Таъмини миёнаи нерӯи парҳезӣ	Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ	Таносуби сатҳи истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ барои истеъмолат аз рӯи дараҷаи хатарнокии (критический) беҳатарӣ
Арзиши миёнаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ	Калориянокии миёнаи ғизо	Воридоти маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ	Шоҳиси интегралҳои истеҳсоли кофии намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ
Ҳиссаи хӯроки нерӯие, ки аз ғалладона, буттамева ва беҳмева гирифта мешавад	Ҳиссаи хӯроки парҳезӣ, буттамева ва беҳмева	Дастгирии бучетии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ бо ҳисоби як рубли фуруш	Сатҳи истеҳсоли ғалладона ба ҳар як нафар дар як сол
Захираи миёнаи сафеда	Миқдори миёнаи сафеда	Маҳсулнокии заминҳои дар кишоварзӣ истифода шаванда	Сатҳи фондҳои захирвии ғалладона нисбат ба дараҷаи неқбинонаи (оптималии) талабот
Захираи миёнаи сафедаи аз чорво (хайвонот) ба даст омада	Миқдори миёнаи сафедаи аз чорво (хайвонот) ба даст омада	Ҳаҷми фуруши маҳсулоти хӯрокворӣ аз ҷониби ташкилотҳои савдо ва хӯроки ҷамъиятӣ	Сатҳи истеъмоли маҳсулоти хӯроквории асосӣ дар як сол
Зичии хатҳои роҳи оҳан	Зичии хатҳои роҳи оҳан	Миқдори маҳсулоти озукавории захираи давлатӣ, ки мутобиқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии ФР ташкил карда шудааст	Ҳиссаи хароҷот ба маҳсулоти хӯрокворӣ дар сохтори хзароҷотҳои истеъмолии хоҷагии хонаводагӣ
ММД ба ҳар сари аҳоли (ба қобилияти харидорӣ баробар буда)	Ҷойи роҳҳои мумфаршшуда аз шумораи умумии роҳҳо	Захираҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва моҳӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ	Даромади воқеии пулӣ доштани аҳоли

¹²⁸ ФАО Индикатори продовольственной безопасности // [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/ess-fadata/en/#.Xvnjh20zaU1> (санаи дархост 30.06.2020)

¹²⁹ Лысоченко А.А. Методология определения уровня продовольственной безопасности региона // Экономический анализ: теория и практика. 2009. № 4 (133). С. 47–51.

¹³⁰ Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации на период до 2020 г. Утверждена указом президента Российской Федерации от 30 января 2010 г. № 120. С.3

¹³¹ Доктрина национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь до 2030 г. Утверждена Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 15 декабря 2017 г. № 962. С.18-23

Идомаи ҷадвали 2.1.1.

1	2	3	4
Мавҷудияти роҳҳо		Дар соҳаи ташкилӣ ва идора кунӣ	Дастрасии иқтисодӣ
Паҳншавии нимгурус-нағӣ	Зичии роҳҳо		Ҳиссаи аҳоли бо сатҳи миёнаи захираҳои ба ҳар сари аҳоли дар маҷмӯи аҳоли, ки аз буҷети ҳадди ақали зиндагӣ паст мебошад
Дараҷаи вусъатёбии амнияти озукавории шадид дар шумораи умумии аҳоли	Шохиси сатҳи нархҳои ватанӣ ба маҳсулоти озукаворӣ		Дараҷаи бекории ба қайд гирифта шуда
Фоизи вусъатёбии бо эътидол ё ин ки ҷиддии амнияти озукаворӣ дар шумораи умумии аҳоли			Таносуби суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар хоҷагии халқ ва музди меҳнати воқеии коргарон
Истеъмол			Сатҳ ва сифати хӯрокворӣ
Фоизи аҳолие, ки ақалан хизматрасонии асосии вобаста ба оби нушокиро истифода бурдаанд	Дастраси ба захираҳои оби бехтарин	Захираҳои мавҷудаи хонаводаҳо аз ҷониби гурӯҳҳои аҳоли	Арзиши энергетикӣ ва, килокалорияҳо
Фоизи аҳолие, ки ақалан хизматрасониҳои санитарии бунёди (базавӣ)-ро истифода бурдаанд	Дастраси ба хизматрасониҳои бехтарини тозақунӣ	Таъмини майдонҳои савдо ва ташкили хӯрокворӣ бо ҳисоби ба 1000 нафар аҳоли	Истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ бо ҳисоби ба ҳар сари аҳоли дар як сол
Фоизи аҳолие, ки ақалан хизматрасониҳои бехатарии оби нушокиро истифода бурдаанд	Дастрасии номуносиб ба хӯрок	Истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ бо ҳисоби ба ҳар сари аҳоли	Вазни қиёсии сафедаи аз чорво истеҳсол шаванда дар вояи хӯрок
Фоизи аҳолие, ки ақалан хизматрасониҳои санитарии бехатарро истифода бурдаанд	Паҳншавии норасонии хӯрок	Ҳаҷми кумаки мустаким ба аҳоли	Таносуби сафеда, чарб ва карбогидратҳо дар вояи хӯрок
Фоизи кӯдакони то 5-сола, ки аз лоғари осеб дидаанд	Ҳиссаи кӯдакони 5-сола, ки аз бемори дисрофия азият мекашанд	Меъёри шабонарӯзии калориянокии хӯроки одам	Индикаторҳои тандурустии аҳоли
Фоизи кӯдакони аз 5-сола хурд, ки аз афзоиш ақиб мондаанд	Ҳиссаи кӯдакони аз 5-сола хурд, ки аз бемори атрофия азият мекашанд	Миқдори истеъмоли шабонарӯзии сафедаҳо, чарбҳо, карбогидратҳо, витаминҳо, микро ва макроэлементҳо аз ҷониби одаммизод	Давомнокии умри пешбини шуда ҳангоми тваллуд
Фоизи кӯдакони то 5-сола, ки вазни зиёдатӣ доранд	Ҳиссаи кӯдакони аз 5-сола хурд, ки вазнашон аз меъёри муайяншуда кам аст	Шохиси нархҳои истеъмоли ба маҳсулоти хӯрокворӣ	Зариби арзишии таваллуд
Паҳншавии фарбеҳӣ дар байни калонсолон (18-сола ва калонтар)			Вазни қиёсии аҳоли, ки ҳолати саломатии худро хуб меҳисобад
Паҳншавии камхунӣ дар байни занони синну соли репродуктивӣ (15-49-сола)	Ҳиссаи хароҷот ба хӯроквории табақаи камбизоати аҳоли		Вазни қиёсии аҳоли, ки аз вазни зиёдатӣ азият мекашанд, фоиз аз шумораи умумӣ

Идомаи ҷадвали 2.1.1.

1	2	3	4
Мавҷудияти роҳҳо		Дар соҳаи ташкилӣ ва идора кунӣ	Дастрасии иқтисодӣ
Паҳншавии истисноии синамакони кӯдакони сини 5 моҳ	Амикии камчинии озуқаворӣ		Ғоизи кӯдаконе, ки волидайнашон ҳолати саломатии онҳоро хуб меҳисобанд
Паҳншавии камвазғии миёни навоздҳо	Паҳншавии номутубиқатии ғизо		Сатҳи истеъмоли машрубот ба ҳар сари аҳоли
Субот			Нишондиҳандаҳои таъмини иттилоотии аҳоли дар самти амнияти озуқаворӣ ва озуқаворӣ бехатар
Сатҳи вобастагӣ аз воридоти ғалладона	Сатҳи вобастагӣ аз воридоти ғалладона		Интишори оммавии санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи миллий ва байналмилалӣ дар самти амнияти озуқаворӣ ва озуқаворӣ бехатар
Ғоизи заминҳои қорам, таҷҳизотҳои обёрикунӣ	Шоҳисии ноустувории нарҳи маҳсулоти хӯрокворӣ		Ғузаридагии рӯзҳои иттилоотии аҳоли оид ба масъалаҳои таъмини таъмини амнияти озуқаворӣ миллий
Ҳаҷми воридоти хӯрокворӣ дар маҷмӯи маҳсулоти содиротӣ	Тағйирёбии истеҳсоли озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли		Интишори оммавӣ ва имкони баррасии натиҷаҳои мониторинги амнияти озуқаворӣ миллий, аз ҷумла, баҳодиҳӣ ба сифати хӯрокворӣ дар бозорҳои дохилӣ
Суботи сиёсӣ ва набудани таҷовуз ва терроризм	Тағйирёбии ҳаҷми таъминоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли		Ғикру мулоҳизаҳои аҳоли оид ба масъалаҳои муҳим дар доираи иттилооти ҳамгирошуда ва низомии таҳлилии мониторинг ва пешгуи вазъии амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Беларус
Тағйирёбии истеҳсоли озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли	Суботи сиёсӣ ва набудани таҷовуз ва терроризм		
Тағйирёбии ҳаҷми таъминоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли	Ҳаҷми воридоти хӯрокворӣ дар маҷмӯи маҳсулоти содиротӣ		
	Ғоизи заминҳои қорам, таҷҳизот ва лавозимоти ирригатсионӣ		

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Ҷӣ тавре, ки аз ҷадвали дар боло оварда шуда мебинем методологияи ТОК ва ИМА бо аксари индикаторҳо монанданд ва баъзеашон аз ҳамдигар фарқ мекунад. Методологияи индикаторҳои амнияти озуқаворӣ ҒР ва Беларус бошад аз ҳамдигар фарқияти зиёд доранд ва методологияи ҳардуяшон бо ақали индикаторҳо ТОК мувофиқат мекунад. Ғуногунии индикаторҳои амнияти озуқаворӣ дар кишварҳои мухталиф ва ташкилотҳои байналхалқӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки он аз ҳолату шароити миллии онҳо вобастагӣ дорад. Бинобар ҳамин, ҳамчун асос қабул кардани ҷунин маҳакҳо ва индикаторҳои кишварҳои хориҷӣ, ИДМ ва ташкилотҳои байналмилалӣ моро зарур аст, ки маҳаку индикаторҳои миллии худро бо назардошти ҷойгиршавии ҷеографӣ,

шароити экологӣ, иқлимӣ, иқтисодӣ-иҷтимоии ва фарҳангии Тоҷикистон коркарда бароем.

Усули ягонаи муайян кардани сатҳи ҳадди ақали талабот барои маводи ғизоӣ вучуд надорад ва усулҳо вобаста ба маводи ғизоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ба ин монанд, барои сатҳи истеъмоли тавсияшаванда, тавсияҳои маъмулӣ ба баҳодиҳии ҳадди ақали талаботи ғизоӣ ва миқдори муқаррарии иловагӣ асос ёфтаанд.

Миқдоран арзёбии амнияти озуқаворӣ имкон медиҳад, ки дар бораи ҳаёти аҳоли дар кулли кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он хулосаи бозғаймод бароварда, барои таъмини аҳоли бо озуқаворӣ амалҳои мақсаднок андешида шаванд.

Барои пеш бурдани ҳаёти беҳтарин ё бо ибораи дигар оптималӣ, шахс вобаста ба намуди фаъолияти касбӣ, синну сол, ҷинс, ҷои истиқомат ва даромади шахсӣ маҷмӯи маҳсулоти озуқавориро истеъмол мекунад.

Чадвали 2.1.2. - Таркиби моддаҳои ғизодихандаи маҳсулоти хӯрокворӣ, 2000-2023*

Моддаҳои ғизодиханда	2000	2010	2015	2020	2023	2020/2000, маротиб	2023/ 2020	
							+;-	%
Сафеда, грамм	45,1	50,4	51,39	65,6	67,49	1,5	1,89	102,9
<i>аз он чумла:</i>								
аз чорво чарбу, грамм	6,5	7,7	9,66	25,72	21,26	3,9	-4,46	82,7
Раввани чорво, грамм	39,8	54,8	59,27	102,37	82,27	2,6	-20,1	80,4
<i>аз он чумла:</i>								
аз чорво чарбу, грамм	7,4	9,7	14,06	29,61	15,81	4,0	-13,8	53,4
Қарбогидратҳо, грамм	335,7	374,4	368,24	377,79	395,79	1,1	18	104,8
<i>аз он чумла:</i>								
аз чорво	5,9	5,1	5,75	15,8	8,99	2,7	-6,81	56,9
Қалориянокӣ - г/Кал	1918	2209	2378	2694	2594	1,4	-100	96,3
<i>аз он чумла:</i>								
аз чорво	114,4	140,8	227,9	434,68	266,65	3,8	-168,03	61,3

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Нишондихандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2015. - С.50. Нишондихандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. - С.54.

Тибқи маълумотҳои оморӣ таркиби маҳсулоти хӯроквории истеъмоли соли 2023 дар Тоҷикистон чунин аст: сафедаҳо – 67,5 г / рӯз, аз чумла,

сафедаҳои чорво – 21,3 г / рӯз, чарбҳо – 82,3 ва карбогидратҳо – 395,8 г / рӯз, калориянокии нерӯ 2594 ккал / рӯз, ки аз меъёрҳои тавсияшудаи ТУТ (2100 ккал / рӯз) зиёдтар мебошад. Тамоюли моддаҳои ғизодихандаи маҳсулоти хӯроквории истеъмолшаванда бошад, соли 2020 нисбати соли 2000 афзоиши маротиб дошта соли 2023 нисбати соли 2020 динамикаи пастшавӣ ба чашм мерасад, ғайр аз карбогидратҳо, ки ба 4,8% ва сафедаҳо 2,9% афзоиш ёфта аст.

Маҳз бо онҳо инсон нерӯи ғизои ва маводи хӯроквории заруриро мегирад, ки арзиши умумии онҳоро бо формулаи зерин ифода кардан мумкин аст:

$$G = \sum_{i=1}^n m_i g_i$$

дар ин ҷо

n – миқдори маҳсулот;

m_i – вазни (массаи) i -маҳсулот;

g_i - арзиши нерӯии i -маҳсулот

Арзиши оптималии нерӯ дар ҳади $2500 < G_{\text{опт}} < 3500$ ккал / шабонарӯз аст.

Тахмин кардан мумкин аст, ки бо маҷмӯи маҳсулот бо $G_{\text{опт}}$, инсон миқдори оптималии ғизоҳои асосиро мегирад:

$$F_j = \sum_{i=1}^n m_i p_{ij} \forall_j$$

F_j - миқдори умумии j – маводи хӯрокворӣ;

p_{ij} - таркиби хоси j – ғизо дар I – маҳсулот;

$\forall_j$ – миқдори j – ғизо барои ҳама хос;

Таркиби тавсияшавандаи ғизо инҳоянд: сафедаҳо - 92,1 г / рӯз, аз ҷумла, сафедаҳои ҳайвонот - 55,7, чарбҳо - 111,3 ва карбогидратҳо - 397,7 г / рӯз. Ҳангоми норасоии ғизо, ду ҳолат имконпазир аст. Дар навбати аввал, агар шахс маҷмӯи маҳсулоти хӯроквориро иваз накунад, миқдори истеъмолшударо кам кунад, пас:

$$G = \sum_{i=1}^n F_j K_j$$

K_j - зариби табдилёбии j – ғизо ба нерӯ.

Дар ин ҳолат, сатҳи хавфнок қобилияти ҳаёт вақте рух медиҳад, ки нисфи миқдори хӯрок истеъмом карда мешавад, яъне:

$$G_{\text{хавф}} \leq \frac{1}{2} G$$

Дар ин ҷо

$G_{\text{хавф}}$ – миқдори умумии хӯрокворӣ, ки сатҳи хавфнок қобилияти ҳаёт ба вуқӯ меояд (ногаҳони паст шудани қобилияти меҳнат ва ҳаёт).

Дар ҳолати дуюм, инсон то ин ки норасоии энергияро аз ҳисоби маҳсулоти хӯроквории арзон ва аз ҷиҳати экологӣ хатарнок ҷуброн кунад маҷмӯи маҳсулоти хӯроквориро иваз мекунад. Ин вазъ бештар дар шароити муосир хос аст, ки миқдор ва сифати хӯроки истеъмомшуда танҳо ба даромади гурӯҳҳои аҳоли вобаста аст, на аз хусусияти фаъолияти меҳнати онҳо.

Барои ошкоркунии хусусиятҳои хоси истеъмоли озуқаворӣ дар буриши минтақаҳо, мумкин аст аз тамсилаи Р.Стоун истифода барем. Тамсилаи Р.Стоун ба истеъмомкунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ имкон медиҳад, ки миқдори ҳадди ақали хӯроквориро дар ҳар сурат харидорӣ шавад ва наметавонад интиҳобӣ бошад. Ин тамсила чунин аст:

$$u(x) = \prod_{i=1}^n (x_i - a_i)^{a_i} \rightarrow \max$$

фарз кардем:

$$\sum_i p_i a_i \leq I$$

$$x_i \leq 0 \text{ а}_i$$

дар ин ҷо

$u(x)$ - функцияи афзалияти истеъмомкунандагон (дар ҳолати мо, худтаъминкунии озуқаворӣ);

x_i - миқдори i -маҳсулоти хӯрокворӣ;

a_i - миқдори ҳадди ақали i -маҳсулоти хӯроквори, ки дар ҳама ҳолат харидорӣ мешавад;

a_i - "арзиши"¹³² нисбии i -маҳсулоти хӯрокворӣ;
 p_i - нархи i -маҳсулоти хӯрокворӣ;
 I - даромад.

Дар ин ҳолат, функсияи талабот чунин шакл дорад:

$$x_i = a_i + \frac{a_i(I - \sum_j p_j a_j)}{p_j \sum_j a_j}$$

Он нишон медиҳад, ки аввал миқдори ҳадди ақали зарурии ҳар як маҳсулот a_i харидорӣ карда мешавад, сипас маблағи боқимондаи пул ҳисоб карда шуда, мутаносибан ба "вазнҳои" аҳамияти зарурӣ доштани a_i тақсим карда мешавад. Маблағро ба нархҳо p_i тақсим карда, маҳсулоти иловатан аз болои ҳадди ақалли i -маҳсулот харидашударо меёбанд ва ба a_i илова мекунанд. Ин таҳлили муқоисавӣ имконият медиҳад, ки алоқамандии таркиби демографӣ, пардохтпазирӣ, маърифати истеъмоли, иқлим ва омилҳо дигар хусусиятҳои талаботи минтақаро ба озуқа муайян кунанд. Агар тамоми даромадҳо барои маҷмӯи ҳадди ақалли маҳсулоти хӯрокворӣ сарф шуда бошанд, он гоҳ аз маҷмӯи маҳсулоти $\{a_i\}$ иборат аст, дар акси ҳол - аз маҷмӯи маҳсулот - $\{x_i\}$, ин имкон медиҳад, ки талаботи аҳолии кишвар (минтақаҳои он дар алоҳидагӣ) ба маҳсулоти озуқаворӣ пешгӯӣ карда шавад.

Дар шароити Тоҷикистон панҷ номгӯи маҳсулоти озуқавориро ба ҳадди ақалли маҳсулоти хӯроки аввалин дараҷа шомил кардан мумкин аст, ки ба онҳо, пеш аз ҳама, маҳсулоти нонӣ, картошка, пиёз, шакар ва рағани растанӣ дохил мешавад.

Барои аҳолии таъминоташ камтарин, ки даромадашон ба 160,9 сомонӣ баробар буда нисбати арзиши сбади маҳсулоти хӯроки зарурӣ -130% камтар мебошад (ҷадвали 2.1.3.) . Вобаста ба даромади миёнаи аҳоли ин нишондиҳанда чунин шакл мегирад: $540,15 > 716,33$, ки он 75,4% даромади онҳоро ташкил медиҳад. Аммо аҳолии таъминоташ пурра бо 15% даромади худ (4036,53 сомонӣ) метавонад сабади маҳсулоти озуқавориро заруриро (612,56 сомонӣ) ба даст орад.

---

¹³² Арзиши нерӯи ё вазни маҷмӯи маҳсулоти хӯроквории зарурӣ

Чадвали 2.1.3. - Истеъмоли маҳсулоти озукаи аввалин дараҷа бо нархҳои амалкунанда ва даромад ба ҳар сари аҳоли, кг*

Намуди озуқа	a=Истеъмол ба ҳар нафар аҳоли			P-Нарх	Σ -Сумма		
	10% кам	10% зиёд	Миёна		10% кам	10% зиёд	Миёна
Маҳсулоти нонӣ	9,91	14,47	12,87	5,86	58,07	84,79	75,42
Картошка	2,09	3,85	3,3	4,9	10,24	18,87	16,17
Сабзавот (бехпиёз)	4,67	13,54	11,58	3,09	14,43	41,84	35,78
Мевагӣ (себ)	1,66	2,87	2,32	7,46	12,38	21,41	17,31
Гӯшт	1,78	2,32	2,22	72	128,16	167,04	159,84
Шир	2,11	7,17	4,86	7,23	15,26	51,84	35,14
Тухм (дона)	7,11	14,05	12,43	11,87	84,40	166,77	147,54
Шакар	1,89	2,94	2,33	12,27	23,19	36,07	28,59
Равғани растанӣ	1,56	1,65	1,68	14,5	22,62	23,93	24,36
Ҳамагӣ					368,75	612,56	540,15
Даромад = I					160,8	4036,53	716,33

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. - С.22-48., Бехатарии озукаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023 / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. - С.45-46.

Онгоҳ формула функсияи талабот чунин намудро мегирад (барои 10% камтаъмин):

$$I = \sum_i a_i p_i + a_2 p_2 + a_3 p_3 + a_4 p_4 + a_5 p_5 + a_n p_n =$$

$$= 58,07 + 10,24 + 14,43 + 12,38 + 128,16 + 15,26 + 84,4 + 23,19 + 22,62 = 368,75$$

Қайд кардан зарур аст, ки дар инҷо сбади истеъмоли пурра гирифта нашудааст. Агар сабади истеъмоли пурра тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31август соли 2018, № 451 «Дар бораи меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озукаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» гирем онгоҳ таҳлилҳо тамоман натиҷаи дигар мегирад.

Дар ҷаҳон усулҳои зиёди муайянкунии сатҳи амнияти озукавории кишварҳо истифода мешавад, ки ҳамаи онҳоро мумкин аст ба як чанд категорияҳо ҷудо кард.

- Низомии арзбӣ, ки аз муқоисаи параметрҳои асосии истеҳсолот, тақсимот ва истеъмолот бо аломатҳои муайянкунандаи “ҳад” иборат аст.

- Таҳлили шохисӣ (индексӣ). Ба мисли низомии арзбӣ нишондиҳандаҳои ҷорӣ бо базавӣ муқоиса карда мешавад, ки дар асоси натиҷаи он ҳисобҳои

шохисӣ бароварда мешавад. Шохисҳо имкон медиҳанд, ки зарифҳо чамъ карда шаванд ва аз ин рӯ онҳо амнияти озуқавории давлат (минтақа) ҳисоб карда шаванд.

Чадвали 2.1.4. - Сатҳи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Нишондиҳандаҳо	Формулаҳо		
	Асосӣ	Ҳад	Иловагӣ
Сатҳи қонеъгдонии талаботи ҷисмонии аҳоли дар маҳсулоти озуқаворӣ	$J_{ТФ} = \frac{\sum q_0 p}{\sum q_p p}$	max=1	$i_{ТФ} = \frac{q_0}{q_p}$
Сатҳи нерӯии таркиби воёи маҳсулоти хӯрокворӣ	$\frac{\text{ккал}}{\text{одам}}$	2700-3100	$\frac{\text{сафеда, гр}}{\text{одам}}$
Сатҳи дастрасии иқтисодии озуқа	$= \frac{\sum a_n p_n}{I}$	≤10%	$\frac{\text{сабади истеъмоли}}{\text{даромад}}$

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Қобили қайд аст, ки бори аввал соли 1930 аз тарафи муҳақиқони рус равишҳои асосии методӣ ва методологии арзёбии амнияти озуқаворӣ, ки аҳамияти умумичаҳонӣ ва минтақавӣ дорад, таҳқиқ гардида, методи интегралӣ амнияти озуқаворӣ таҳия карда шуда буд.

Имрузҳо методи мазкур дар Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Белорус ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шуда истодааст (ҷадвали 2.1.5.).

Чадвали 2.1.5. - Сатҳи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Номгӯи маҳсулотҳо	Истеъмоли солона, кг ба ҳар сари аҳоли		
	Меъёр	Ҳақиқӣ	Шохис
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ бо ҳисоби гӯшт	60	20,4	0,34
Шир ва маҳсулоти ширӣ бо ҳисоби шир	251	87	0,35
Тухм (кг)	8	2,4	0,3
Моҳӣ	15	1,2	0,08
Шакар	30	12	0,40
Равғани растанӣ	10	14,4	1,44
Сабзавот ва полизӣ	142	214	1,51
Меваҷот ва буттамева	76	46	0,61
Картошка	45	100	2,22
Нон ва маҳсулоти ной	130	166	1,28
Ҳамагӣ грамм дар як шабонарӯзӣ:			
сафеда	88	62,5	0,71
чарбу	105	59	0,56
карбогидридҳо	392	368,5	0,94

Идомаи ҷадвали 2.1.5.

Номгӯи маҳсулотҳо	Истеъмоли солона, кг ба ҳар сари аҳоли		
	Меъёр	Ҳақиқӣ	Шохис
Шохиси интегралӣ истеъмолот			
$J_{\Sigma}^n = \frac{1}{10} \cdot \sum_i J_i$			0,81
Шохиси интегралӣ истеҳсолот			
$J_i = \frac{m(i)}{m^0(i)}$			0,99
Шохиси интегралӣ арзиши нерӯӣ			
$J_{\Sigma}^3 = \frac{1}{10} (J_{номп} \cdot g) \cdot i$	2600	2100	0,81
Зариби норасоии калория			
$K_{\Sigma} = 1 - J_{\Sigma}^3$			-0,19
Зариби норасоии сафеда			
$K_b = 1 - J_{\Sigma}^b$			0,29
Зариби норасоии чарбу			-0,44
Зариби норасоии карбогидридҳо			-0,06
Шохиси интегралӣ арзиши ғизоӣ: сафеда, чарбу, карбогидридҳо			
$J^{\text{нц}}_{\Sigma} = \frac{1}{10} \sum [J_{номп}(\alpha + \beta + \gamma)] \cdot i$			0,74
Шохиси интегралӣ амнияти озуқаворӣ			
$J^{\text{пб}} = \sqrt[4]{J^n \cdot J_i \cdot J^3 \cdot J^{\text{нц}}}$			0,84

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Балдов Д.В., Суслов С.А. Методика расчёта уровня продовольственной безопасности Вестник НГИЭИ - 2016. № 1 (56) -С. 13-26.

Дар ҷадвали зерин шохиси амнияти озуқаворӣ бо роҳи ҳисоб кардани истеъмоли маҳсулоти сабади истеъмоли ва муқоиса бо нишондиҳандаи меъёрӣ барои минтақаи муайян ҳисоб карда мешавад. Дар ин методика ҳисоб кардани баъзе аз зарибҳоро дар сатҳи кишвар мушкулот дорад.

Усулҳои муайян кардани сатҳи амнияти озуқавориро дар ҳаргуна сарчашмаҳои илмӣ нашр гардида ба тарзҳои гуногун мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, Ибрагимов М.Т. ва Дохолян С. В. дар таҳқиқоти методологии худ сатҳи амнияти озуқавориро, ки аз омилҳои ҷадвали 2.1.5.. оварда шуда иборат аст ва пас аз муттаҳидкунии онҳо ба як нишондиҳанда натиҷагирӣ карда мешавад, чунин арзёбӣ кардаанд. Дар асоси

нишондиҳандаҳои бадастомадаи ин олимон сатҳи амнияти озукавориро дар кишварҳои (минтақаҳои) гуногун муқоиса кардан мумкин аст¹³³.

Ҷадвали 2.1.6. - Нишондиҳандаҳои муайянкунии сатҳи амнияти озукавории*

Нишондиҳандаҳо	Формулаҳо	Шарҳи формула
1	2	3
Таъминот бо захираҳои замин (I_3).	$I_3 = \frac{\Delta F_x}{\Delta F_m}$	I_3 - шохиси сатҳи таъминот бо замин (масоҳати заминҳои қорам, ба ҳар нафар аҳоли, га); ΔF_x , ΔF_m – ҳиссаи заминҳои қорам ба ҳар нафар аҳоли, ҳақиқӣ ва меъёрӣ
Дараҷаи таназзули (деградатсия) заминҳои кишоварзӣ ($I_{ТЗК}$).	$I_{ТЗК} = 1 - (F_T - F_y)$	F_T - майдони заминҳои таназзулшуда (деградатсияшуда - ботлоқ, буттазор, шӯразада); F_y – майдони умумии заминҳо.
Ҳиссаи заминҳое, ки дар онҳо парвариши маҳсулоти кишоварзӣ аз сабаби зиёд шудани заҳролудшавии онҳо бо радионуклидҳо ва металлҳои вазнин ғайриимкон аст; ($I_{ЗЗ}$).	$I_{ЗЗ} = [1 - (F_{ЗЗ} - F_y)]$	$F_{ЗЗ}$, F_y - майдони замини кишоварзӣ мутаносибан заҳролуд шуда ва дар маҷмӯъ дар минтақа (кишвар), ҳаз. га
Дараҷаи азнавкунии фондҳои асосӣ ($I_{АФ}$).	$I_{АФ} = \sum_{i=1}^n (P_{iX} \div P_M)$	P_{iX} , P_M - молиякунонии солона барои барқарорсозӣ (барқароркунии пурраи) воситаҳои асосӣ мутаносибан ҳақиқӣ ва меъёрӣ.
Сатҳи самти бозари доштаи истеҳсолот ва қувваи қорӣ дар қорхонаҳои кишоварзӣ ($I_{РИ}$).	$I_{РИ} = ШР_1 \div \sum ШР$	$ШР_1$ – шумораи маъмурони кишоварзӣ, ки дар аттестатсияи навбатӣ, категорияи аввалро соҳиб шудаанд; $ШР$ – шумораи умумии менҷерон.
Сатҳи фишори монополӣ ба бозори дохилии озукаворӣ (I_M).	$I_M = \frac{(I_{P1} \times M_1)}{(I_{P2} \times M_2)}$	M_1 и M_2 – миқдори намунаҳои мутобиқан ашёи хоми кишоварзӣ ва маҳсулоти ниҳой; I_{P1} и I_{P2} – шохисҳои тағйирёбии нархҳо дар давоми сол ба ашёи хоми кишоварзӣ ва маҳсулоти ниҳой.

¹³³ Ибрагимов М.-Т. А., Дохолян С. В. «Методические подходы к оценке состояния продовольственной безопасности региона» // «Региональные проблемы преобразования экономики» № 4. 2010. –С. . 172-193.

Идомаи ҷадвали 2.1.6.

1	2	3
Сатҳи фишори воридот ба бозори озуқаворӣ дохилӣ (I_{MB}).	$I_{MB} = \sum_{i=1}^n [(M_B - C)i \div \Phi_{IMi}] I_{TP}$	C - ҳаҷми содироти маҳсулоти i-навъро берун аз минтақа (кишвар); Φ_{IMi} - фонди ҳисоббаробаркунии истеъмоли i-намуди маҳсулот; I_{TP} – шохиси тағйирёбии талаботи пардохтпазир (таносуби соли барраси-шаванда ба соли заминавӣ);
Сатҳи бекорӣ дар деҳот (мавҷуд будани бозори меҳнат) (I_B).	$I_B = B_x \div B_{шу}$	B_ϕ – шумораи бекорон дар деҳот (маҳал); B_{OB} – шумораи умумии аҳолии деҳот (маҳал).
Сатҳи дастгирии давлатӣ дар хароҷоти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (I_{IMK}).	$I_{IMK} = DD_x \div DD_m$	DD_x – ҳаҷми воқеии дастгирии давлатӣ; DD_m – ҳаҷми меъёрии дастгирии давлатӣ.
Ҳиссаи фоида дар арзиши маҳсулоти кишоварзӣ (даромадноқӣ, на бо физӣ, балки бо саҳмҳо, воҳидҳо ифода карда мешавад) (I_d).	$I_d = \Phi_x \div \Phi_m$	Φ_x, Φ_m - сатҳи фоиданокии маҳсулоти кишоварзӣ, ҳақиқӣ ва меъёрӣ.
Дараҷаи ҳамоҳангсозӣ (гармонизатсия) дар низоми истеҳсолоти "хурд-калон" (I_Γ) ¹³⁴ .	$I_\Gamma = V_x \div V_y$	V_x, V_y - ҳаҷми истеҳсоли зироатҳои меҳнатталаби кишоварзӣ, мутаносибан ҳақиқӣ дар шаклҳои хурди кишоварзӣ ва ҳамагӣ (ҳамагӣ дар минтақа), ҳаз.т;
Сатҳи коҳиши иқтисодии илмӣ ва техникаӣ (I_{II}).	$I_{II} = X_x \div X_m$	X_x, X_m – хароҷот ба илмҳои кишоварзии кадрҳои мутахассис барои деҳа, мутаносибан ҳақиқӣ ва меъёрӣ.
Ҳиссаи самарабахши шаклҳои ташкилию ҳукуқии идоракунӣ (I_{CX}).	$I_{CX} = K_{FK} \div K_{YK}$	K_{FK} - шумораи корхонаҳои кишоварзии фоиданокиашон баланди тамоми шаклҳои хоҷагидорӣ; K_{YK} – маҷмӯи корхонаҳои кишоварзӣ.

¹³⁴ Таносуби оқилона дар сатҳи истеҳсолоти кишоварзӣ миёни корхонаҳои хурду калон барои намудҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ. Фарз кардем, ки зироатҳои ғалладона дар хоҷагиҳои калон ҷойгир карда шудаанд, меҳнатталаб (асосан зироатҳои сабзавот) бошад дар хоҷагиҳои хурд, ки худ бо иҷрои ҳамаи равандҳои технологияи зарурӣ мустақилона аз ӯҳдааш мебароянд.

Идомаи ҷадвал 2.1.6.

1	2	3
Сатҳи вобастагии захиравӣ-технологии КАС-и минтақа аз таъминоти беруна ($I_{ВЗТ}$).	$I_{РТЗ} = I_D \div I_Y$	I_D – истеъмоли захираҳои дохилӣ дар соҳаҳои II ва III-юми КАС-и минтақа ки бо коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти нӯхӣ, истеҳсоли воситаҳои техникӣ, нуриҳо, заҳрхимикатҳо, хизматрасониҳои соҳаи техникаҳои кишоварзӣ ва ғайра машғуланд, мил.сомонӣ; I_Y – ҳамон I_D , аммо бо назардошти таъминоти беруна, яъне истеъмоли умумии захиравӣ ва технологияи минтақа дар давраи муайян, мил.сомонӣ.
Сатҳи истифодаи иқтисодии захиравӣ дар бахши кишоварзӣ ($I_{ИЗ}$).	$I_{ИЗ} = \sum I_C \div Ш_{ШН}$	$\sum I_C$ - суммаи шохисҳои маҷмӯи ноҳияҳои минтақа; $П$ – шумораи шахрҳо ва ноҳияҳо дар минтақа.
Ҳисса дар маҷмӯи маҳсулоти саноатии минтақа, ки бо КАС алоқамандии технологӣ дорад ($I_{СТ}$).	$I_{СТ} = A_X \div A_{ММ}$	A_X - ҳиссаи воқеии арзиши маҳсулоти саноатии марбут ба КАС; $A_{ММ}$ - маҷмӯи маҳсулоти минтақа.
Дараҷаи самти монетаристӣ ¹³⁵ дар сиёсати иқтисодии давлат.		
Сатҳи ноустувории сиёсӣ.		
Дараҷаи таъсири ҷинояткорӣ (рекет, коррупсия, дуздӣ маҳсулоти кишоварзӣ ва ғ.) ба истеҳсолкунандагони деҳот.		

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Маълумотҳои ҷадвали 2.1.6. нишон медиҳад, ки Ибрагимов М.-Т. А., Дохолян С. В. дар таҳқиқотҳои худ қайд мекунанд, ки се омили охирон:

¹³⁵ Монетаризм - назарияи макроиқтисодие мебошад, ки тибқи он ҳаҷми пули дар муомилот буда омили муайянкунандаи рушди иқтисодӣ мебошад.

дараҷаи монетаристӣ, таъсири ҷинойткорӣ ва ноустувории сиёсӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад. Аммо ин омилҳо ҳамчун нишондиҳандаҳои умумӣ доништа шуда, ба таври эҳтимолӣ мумкин аст, ки ҳангоми муайян намудани ҳисоби “миёнагеометрии амнияти озуқаворӣ” мавриди истифода қарор дода шавад.

$$I_X = \sqrt[16]{I_3 I_{ТЗК} I_{33} I_{Аф} I_{ри} I_{м} I_{мв} I_{б} I_{имк} I_{д} I_{г} I_{ии} I_{сх} I_{взт} I_{из} I_{ст}}$$

Бо иваз кардани ҷои рамзҳо бо арзишҳои ҳисобшуда ё воқеии онҳо, сатҳи (имконоти) худтаъминкунии озуқаворӣ дар минтақа ва инчунин сатҳи амнияти озуқаворӣ онро муайян кардан мумкин аст. 13 омили аввали дар боло номбаршуда (ба истиснои ҳафтум) ва инчунин омили 15-умро ба омилҳои дохилӣ (дар хоҷагиҳо) нисбат додан мумкин аст. Онҳо ба амнияти озуқаворӣ асосан тавассути таъминоти озуқаворӣ таъсир мерасонанд. Омили 16-умро низ ба онҳо нисбат додан мумкин аст, аммо дигар омилҳо беруна мебошанд.

Қобили қайд аст, ки вобаста ба хусусиятҳои мавҷуда, ҳисоби як қатор ҷанбаҳои-географӣ, экологию кадастрии арзёбии амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар давлатҳои дунё мустақиман фарқ менамояд.

Вобаста ба хусусиятҳои мавҷуда, имкониятҳои иқтисодӣ ва афзалиятҳои дастрас, ҷиҳати муайян намудани сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон истифодаи чунин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мувофиқи мақсад мебошад:

1. Ҳиссаи заминҳои қорам ба ҳар нафар аҳоли: $Z_A = \frac{ЗК}{А}$;

ЗК - заминҳои қорам;

А – аҳоли.

2. Ҳиссаи хароҷот ба маҳсулоти хӯроқворӣ нисбати даромади пулӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли: $APC = \frac{C}{Y}$;

APC – (аз калимаи англисии Average Propensity to Consume) - тавсифи муносибати хароҷотҳои истеъмоли ва даромади дар ихтиёр дошта (тибқи таҳқиқотҳо он набояд аз 10% бештар бошад);

C – бузургии хароҷотҳои истеъмолии аҳоли;

Y - бузургии даромади дар ихтиёр доштаи аҳоли.

3. Сатҳи худтаъминкунии озуқаворӣ:

$$C_{ХО} = \frac{X_{ИМО}}{И_{СМОХ}};$$

$X_{ИМО}$ – ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ;

$И_{СМОХ}$ – истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ;

Мутобиқати истеъмоли озуқаворӣ бо меъёрҳои тавсияшавада: $C_{ИМФ} = \frac{И_{СМОХ}}{И_{СМОФ}};$

$И_{СМОФ}$ – истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ тибқи меъёрҳои физиологӣ;

4. Сатҳи воридоти озуқаворӣ дар маҷмӯи маҳсулоти хӯроквории истеъмол шаванда:

$$C_{ВС} = \frac{B_{МО}}{И_{МО}};$$

$B_{МО}$ – воридот масулоти озуқаворӣ

5. Шохиси интегралӣ арзиши нерӯӣ: $J_{\Sigma}^g = (J_{\max} \cdot g)/G;$

J_{Σ}^g – маҷмӯи арзиши нерӯӣ;

$J_{\max}$ – ҳаҷми маҳсулоти хӯрокворӣ;

g – арзиши нерӯи ҳаҷми маҳсулоти хӯрокворӣ;

G – меъёри нерӯи тавсияшаванда (2600 -3000 ккал)

6. Шохиси сатҳи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон:

$$\begin{aligned} Ш_{АОТ} &= \sqrt[5]{3_A \cdot (1 - APC) \cdot C_{ХО} \cdot (1 - C_{ВС}) \cdot J_{\Sigma}^g} \\ &= \sqrt[5]{0,084 \cdot (1 - 0,49) \cdot 1,66 \cdot (1 - 0,27) \cdot 0,96} = 0,55 \end{aligned}$$

Барои дуруст шудани натиҷаи шохис баъзе аз нишондиҳандаҳо тамоюли паст рафтанишон мусбӣ ҳисобида мешавад, мисол Ҳиссаи хароҷот ба маҳсулоти хӯрокворӣ нисбати даромади пулии миёна ба ҳар нафар аҳоли, ки

бояд то 10 фоизро ташкил кунад ва нишондиҳандаи воридотгунҷоиш, ки бояд то 15 фоизро ташкил диҳанд.

Бо истифода аз формулаи дар боло оварда шуда амнияти озуқавориро дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар буриши минтақаҳои он дида мебароем (ҷадвали 1.3.7.).

Ҷадвали 1.3.7. - Сатҳи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, 2023*

Нишондиҳандаҳо	Формула	Ҷумҳурии Тоҷикистон	шаҳри Душанбе	НТҶ	вилояти Хатлон	вилояти Суғд	ВКМБ
Ҳиссаи заминҳои қорам ба ҳар нафар аҳоли*	$Z_A = \frac{3K}{A}$	0,084	0,002	0,06	0,12	0,10	0,04
Ҳиссаи хароҷот ба маҳсулоти хӯрокворӣ нисбати даромади пулии миёна ба ҳар нафар аҳоли**	$APC = \frac{C}{Y}$	0,47	0,55	0,46	0,44	0,48	0,44
Сатҳи худтаъминкунии озуқаворӣ***	$C_{ХО} = \frac{ХИ_{МО}}{ИС_{МО}}$	1,67	0,05	1,39	2,32	1,76	0,88
Сатҳи миёнаи воридоти озуқаворӣ дар маҷмӯи маҳсулоти истеъмолшаванда****	$C_{ВС} = \frac{В_{МО}}{И_{МО}}$	0,30	0,30	0,30	0,30	0,30	0,30
Шоҳиси интегралӣ арзиши нерӯӣ*****	$J_{\Sigma}^g = (J_{\max} \cdot g)/G$	0,92	0,96	0,82	0,82	0,86	0,88
Шоҳиси сатҳи амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон	$Ш_{АОТ} = \sqrt[5]{Z_A \cdot (1 - APC)}$	0,54	0,12	0,48	0,62	0,56	0,42

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси ^{*}Замимаи 4., ^{**}Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4, 2024, саҳ.25, ^{***} Ҷадвали 2.4.1., ^{****} Ҷадвали 3.4.2., ^{*****} Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023 / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. - С.27.

Чи тавре, ки аз ҷадвали дар боло оварда шуда дидан мумкин аст, сатҳи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 54% ва минтақаҳои он ғайр аз

вилояти Хатлон (62%) боқимонда дар сатҳи 50% ва камтар аз ин мебошанд. Шохиси сатҳи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон:

$$\text{Ш}_{\text{АОТ}} = \sqrt[5]{3_A \cdot (1 - \text{APC}) \cdot C_{\text{ХО}} \cdot (1 - C_{\text{ВС}}) \cdot J_{\Sigma}^g} = 0.54$$

Ин формула ҳоло ҳам пурра сатҳи амнияти озуқавориро инъикос намекунад, зеро дар ин ҷо мо дараҷаи миёнаи озуқавориро ба инобат гирифтаем. Барои саҳеҳ будани шохиси зикр гардида моро лозим аст барои ҳар як намуди маҳсулоти озуқаворӣ дар ҳар як минтақа шохиси сатҳи амнияти озуқавориро муайян намоем. Зеро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсулотҳои озуқаворие, ки истеҳсолшон чандон мушкил аст, вучуд дорад. Ба монанди гандум, рағғани растанӣ ва шакар.

Дар доираи таҳқиқоти илмӣ, аз таҳлили гузаронида шуда, маълум гашт, ки методологияи арзёбии кардани сатҳи таъмини амнияти озуқавори дар ҳар як мамлакат хос аз ҷойгиршавии географӣ-кадастрӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсӣ, расму оин ва ғайра вобаста мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат барои муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ мамлакат нишондиҳанда ва индикаторҳои хоси ҳар як кишвар ва ё минтақаи муайя коркард карда мешавад. Гуфтан мумкин аст, ки ҳар як кишвар равиши хоси муайянкунии сатҳи амнияти озуқаворӣ худро дорад, ки дар маҷмӯъ сатҳи амнияти миллиро пурра мегардона. Зеро амнияти озуқаворӣ яке аз қисми муҳими низоми амнияти миллӣ ба ҳисоб меравад.

2.2. Муносибатҳо доир ба ҷенкунӣ ва интиҳоби нишондиҳандаҳои амнияти озуқаворӣ дар доираи сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ

Сиёсти аграри-озуқаворӣ ҳар як давлат вобаста аз микониятҳо ва иқтидорҳои миллии худ сохта мешавад. Дар шароити имрӯзаи босуръат инкишофёбандаи иқтисодиёт ва ҷаҳонишавии он маҳорати таҳияи сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ аҳамияти бештар пайдо кардааст. Ин малака таҳия ва татбиқи сиёсатҳоеро иборат аст, ки истеҳсолот, тақсимот, истеъмолот, таъмини амнияти озуқаворӣ, устуворӣ ва дастрасии озуқавориро танзим мекунанд. Аз Ҳукумат, муассисаҳои давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ то

истеҳсолкунандагони мазҳсулоти озуқаворӣ ва занҷирҳои он, дар низоми рушди сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ дар ояндаи амнияти озуқаворӣ мо нақши муҳим мебозанд.

Дар Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, «...сиёсати аграрӣ ин аз ҷиҳати давлат иборат мебошад, ки ба фароҳам овардани шароитҳои хоҷагии молиявӣ ва сиёсӣ дар бахши аграрӣ нигаронида шуда, бо роҳи таъсиррасонӣ ба равандҳои иқтисодии дар он ҷойдошта, тавассути шакл ва усулҳои нисбатан муосир дар соҳаи иқтисодиёти аграрӣ татбиқи мегардад. Сиёсати аграрӣ баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳо, оқилона ҷойгир сохтани истеҳсолоти кишоварзӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо озуқа ва бо ашёи хом таъмин намудани саноати коркарди маҳсулоти соҳа, мӯътадил гардонидани бозорҳо бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, дастгирӣ ва ҳимоя намудани молистеҳсолкунандагони комплекси агросаноатӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро дар назар дорад»¹³⁶.

Сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ ба маҷмӯи қонунҳо, дастурҳо, қоидаҳо ва амалҳои дахл дорад, ки аз ҷониби ҳукумати кишварҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ барои ҳалли ҷанбаҳои гуногуни низоми таъмини озуқа амалӣ карда мешаванд. Он тасмимҳои марбут ба истеҳсол, тақсирот ва истеъмолро дар бар мегирад, ки ҳадафи он мусоидат ба таъмини амнияти озуқаворӣ, устуворӣ ва дастрасии одилона миёни ҳама табақаҳои аҳоли ба ғизои мебошад.

Найденова Э. Б. сиёсати аграриро ду намуд маънидод мекунад: «...ба маънои маҳдуд, сиёсати аграрӣ ҳамчун низоми ҳадафҳо ва тадбирҳои, ки ба рушди бахши аграрии иқтисодиёт нигаронида шудаанд. Дар ин ҳолат, "сиёсати аграрӣ ҳамчун ҷиҳати давлат ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва ҳуқуқие, ки аз ҷониби онҳо барои ташаккул додани шароити фарҳангӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодии зиндагии мардуми деҳот иҷозат дода шудааст, муайян карда мешавад". Ба маънои васеъ, сиёсати аграрӣ сиёсати рушди бахши аграрӣ

---

¹³⁶ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 № 658

мебошад ва он бо худ сиёсати озуқаворӣ, ки ба истеъмоли ғизо аз ҷониби табақаҳои асосии аҳоли асос ёфтааст; сиёсати агросаноатӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, инчунин тиҷорат, соҳаи истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ ва дар ниҳоят сиёсати аграрии тиҷорати хориҷӣ асос ёфтааст дар бар мегирад»¹³⁷.

Аз ҷониби Дозорова, Т. А. сиёсати аграрӣ чунин шарҳ дода шудааст, ки «...фаъолияти муташаккилонаи давлат ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва ҳукукии ваколатдор, ки аз ҷониби онҳо барои фароҳам овардани шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳукукӣ ва фарҳангии аҳолии деҳот мебошад»¹³⁸.

Суншев А.А. изҳор медорад, ки «...сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ маҷмӯи чораҳои стратегии аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи тактикӣ ва дарозмуддатро мефаҳмад, ки дар кишвар бо ташаббуси давлат бо мақсади фароҳам овардани шароит барои фаъолият ва рушди самараноки бахши кишоварзии иқтисодиёт анҷом дода мешаванд»¹³⁹.

Ба ақидаи Муравёва М.В. «...сиёсати аграрӣ қисми таркибии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ва ниҳодҳои иҷтимоӣ-ҳукуқие, ки аз ҷониби давлат ваколатдор шудаанд, аз ҷумла, чораҳои таъсиррасонии давлат ба рушди босуръат ва муассири комплекси агросаноатӣ ва инфрасохтори он, таъмини амнияти озуқавории кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми деҳот ва рушди деҳот мебошад.

Сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ як қисми сиёсати аграрии давлат ва ниҳодҳои иҷтимоӣ-ҳукуқие, ки аз ҷониби давлат ваколатдор шудаанд, ки ба таъмини пурраи амнияти озуқавории кишвар нигаронида шудааст. Объекти муҳими сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ комплекси агросаноатии кишвар мебошад»¹⁴⁰, ки фаъолияти самараноки он танзим ва рушд дода мешавад.

---

¹³⁷ Найденова Э.Б. Формирование и направления современной аграрной политики России: монография. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2015. – 96 с

¹³⁸ Дозорова, Т. А. "Аграрная политика: сущность, приоритеты и региональные особенности" Вестник УГСХА. № 2 (26), 2014, pp. 167-172.

¹³⁹ Суншев А.А. Агропродовольственная политика: проблемы и пути решения. Ставрополь: Сервис-школа. 2005. 232 с.

¹⁴⁰ Муравьева М.В. Аграрная политика: учебник – Саратов: ООО «Центр социальных агроинноваций СГАУ», 2017. – 85 с.

Бо назардошти ҳама ақидаҳои муаллифон ва ҳуҷҷатҳои расмӣ оид ба мафҳумҳои сиёсати аграрӣ ва кишоварзӣ-озуқаворӣ мо ба ҳулосае омадем, ки дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ва нашрияҳои илмӣ мафҳумҳои "сиёсати аграрӣ" ва "сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ" васеъ истифода мешаванд, аммо, чун қоида, фарқиятҳои методологии онҳо ифшо карда намешаванд, зеро онҳо асосан ҳамчун синонимҳо истифода мешаванд. Дар робита ба ин, метавон бо як дараҷаи эътимодноӣ тахмин кард, ки ин мафҳумҳо моҳиятан шабеҳанд, зеро онҳо ба рушди равандҳои марбут ба таъмини боэътимоди озуқаворӣ кишвар нигаронида шудаанд. Ин асосан шарҳ медиҳад, ки ба наздикӣ ба ҷои мафҳуми "сиёсати аграрӣ" истилоҳи "сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ" бештар истифода мешавад, ки фаъолияти ҳадафмандонаи давлатро дар таъмини амнияти озуқаворӣ инъикос мекунад. Сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ як мафҳуми ҷудонашаванда аст, он нисбат ба сиёсати аграрии соҳавӣ васеътар аст, зеро он ба рушди доираи васеи соҳаҳо, иштирокчиёни истеҳсоли озуқаворӣ ва бозорҳои ба истеъмолкунандагон расонидани он нигаронида шудааст.

Аз ин лиҳоз бо ақидаи мо сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ нисбати сиёсати аграрӣ васеъ буда, маҷмӯи чораҳо ва амалҳои стратегии илмӣ-амалӣ асоснокшудаи давлат мебошад, ки аз ҷониби ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва ҳукукии давлатӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои фаъолият ва рушди самараноки баҳши кишоварзӣ, агросаноатӣ ва таъмини озуқаворӣ аҳолии кишвар тибқи меъёрҳои муқараршуда анҷом дода мешаванд.

Сиёсати аграрӣ бошад фароҳам овардани шароитҳои хоҷагию молиявӣ ва сиёсӣ дар баҳши аграрӣ мебошад.

Дар таҳқиқоти мо, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар равона шудааст, бештар мафҳуми "сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ" рост меояд. Дар бораи аҳамияти сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ, амалӣ намудани манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ асоснок карда шудааст, зеро он дар ниҳоят ба амалӣ намудани таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ва манфиатҳои ҳар як шахси алоҳида нигаронида шудааст. Дар баробари ин, сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ бояд

манфиатҳои аҳолии кишвар, табақаҳои аҳоли ва рушди иқтисоди миллиро ба назар гирад. Аз ин рӯ, ташаккули он аз таҳияи маҷмӯи тадбирҳои стратегии аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда ва дарозмуддат иборат буда, фароҳам овардани шароити заруриро барои фаъолияти муассири комплекси агросаноатии кишвар, соҳаҳо ва истеҳсолкунандагони он бо мақсади таъмини устувори озуқаворӣ, дастрасии воқеӣ ва иқтисодии ғизо барои аҳоли таъмин мекунад. Самти мақсадноки сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ чунин муайян карда мешавад:

-таъмини аҳоли бо ғизои босифат бо нархҳои дастрас, баланд бардоштани сатҳи даромади аҳоли ва беҳтар намудани некуаҳволии онҳо;

- ташаккули бозори кишоварзӣ-озуқаворӣ ва бахшҳои маҳсулоти он барои таъмини бозътимоди озуқаворӣ аҳоли;

- ҳифзи муҳити зист, барқарор ва нигоҳ доштани тавозуни экологӣ дар он, таҷдиди захираҳои табиӣ истеҳсолоти агросаноатӣ;

- таъмин бо тухмиҳо ва зотҳои хушсифату муосири хоҷагҳои кишоварзӣ-фермерӣ, ки шартҳои асосии ба даст овардани ҳосили баланди соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ кишоварзӣ мебошад.

Фарқият ва шабоҳати сиёсати аграрии давлат ва сиёсати кишоварзӣ-озуқавориро дар ҳадафҳои онҳо таҷҷасум мегардад (ҷадвали 2.2.1).

Ҷадвали 2.2.1. - Ҳадафҳои асосии сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ*

Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон	Сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ
Таъмин намудани инкишофи тамоми соҳаҳои КАС, таъмин намудани амнияти озуқаворӣ низомии беҳатарии миллии ҷумҳурӣ	Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, нчунин рақобатпазирии онҳо
Баланд бардоштани даромади мол-истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар асоси сифатан беҳтар намудани фаъолияти онҳо	Баланд бардоштани даромади соҳаҳои истеҳсолкунандагони КАС ва истеъмолкунандагони маҳсулоти хӯрокворӣ
Баландбардоштани ҳолати сатҳи зиндагии аҳоли	Дастгирии рушди деҳот дар асоси баландбардоштанӣ устувори молиявии молистеҳсолкунандагон,
Таъмини дастрасӣ ба кредит бо меъёрҳои қобили қабул	Дастгирии рушди деҳот дар асоси баланд бардоштани устувори молиявии истеҳсолкунандагони мол, диверсификасияи шуғл ва манбаҳои даромади аҳолии деҳот.

Дигаргуниҳои сохторӣ инчунин бояд дар соҳаи коркард, бо роҳи азнавтаҷҳизонии корхонаҳо, таъсиси сохторҳои амудӣ ҳамгиرويшуда, бомуттаҳид намудани манфиатҳои мутақобилаи истеҳсолкунандагони ашёи хоми кишоварзӣ ва коркардкунандагони он анҷом дода шавад.	Ҳифз ва такрористеҳсоли захираҳои табиӣ, ки дар комплекси агросаноатӣ истифода мешаванд.
Муайян намудани робитаҳои мутақобилаи мақомоти давлатӣ дар таъмини маблағгузорию устувори соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии об ва саноати коркард	Васеъ намудани имкониятҳои иқтисодӣ ва тичоратии истеҳсолкунандагони ватании комплекси агросаноатӣ. Бехтар намудани сифати ҳӯрок ва дастраси доштани аҳолии кишвар

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, № 658 «Дар бораи тасдиқ намудани Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Скринник Е.Б. дар таҳқиқотҳои худ қайд мекунад, ки «...сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ, ки муҳимтарин ҷузъи сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат буда, набояд ба таври худсарона, балки дар асоси стратегияи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, ҷамоҳангшуда ва дарозмуддати давлатии рушди бахши комплекси агросаноатии иқтисодиёт, аз ҷумла, комплекси кишоварзӣ-озуқаворӣ ба қонунгузорӣ асос ёфта амалӣ карда шавад»¹⁴¹.

Аслан консепсияи сиёсати аграрӣ-озуқаворӣ дар стратегияи рушд ба ҳалли як қатор вазифаҳоро дар бар гирад. Аз ҷумла онҳо таъмини амнияти озуқаворӣ, дастгирии кишоварзон, захиракунии самаранок истифодабарии заминҳои кишт, истифодаи усулҳои нави кишоварзӣ ва кишткунӣ, таҳкими мавқеъ дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра.

Барои ҳалли ин мушкилотҳо пеш аз ҳама зарур аст:

- ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди минбаъдаи онро зиёд кардан,
- рушд додани бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ.
- таъмини аҳолии кишвар бо миқдори зарурии озуқаворӣ;
- танзими воридот;

¹⁴¹ Скрынник Е.Б. Формирование современной агропродовольственной политики Российской Федерации, автореферат дис. д.э.н. / Негосударственном образовательном учреждении дополнительного профессионального образования «Международная промышленная академия». Москва - 2010. – 38с. С.11

- захираи маҳсулотҳои озуқаворӣ ;
- ҳалли мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ.

Пас аз омӯзиши ақидаву афкори олимон ба хулосае омадем, ки сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ ба иқтисодиёт ва дар маҷмӯъ ҷомеа таъсири синергетикӣ¹⁴² дорад, зеро он на танҳо бо рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ алоқаманд мебошад, балки бо фароҳам овардани шарту шароит барои беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии мардуми деҳа ва афзоиши даромади истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии кишоварзӣ пайвастагии зич дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри пеш бурдани сиёсати аграрӣ ва сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ инчунин амалӣ кардани он аз ҷониби мақомотҳои дахлдор як қатор чорабиниҳо пешбинӣ шудаанд.

Аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдо пас аз шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС), ки яке аз талаботи он коҳиш додани дастгирии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ мебошад, лоиҳаи Барномаи амнияти озуқаворӣ, ки ба ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ватанӣ ва коҳиш додани вобастагии иқтисодиёти миллӣ аз воридоти маҳсулот аз хориҷи кишвар нигаронида шудааст, омода карда шуд. Бар асоси ин, вазифаи асосии барномаи мазкур аз дастгирии истеҳсолоти ватанӣ дар давоми даҳ соли оянда ва қонеъ гардонидани талаботи истеъмолии дохилии аҳолии кишвар ба нон ва маҳсулоти нонӣ, картошка, тухм ва биринҷ 90 фоиз, сабзавот ба ҳисоби миёна 80-90 фоиз, меваю буттамева 70-80 фоиз, равгани растанӣ 80 фоиз, гӯшти мурғ 40 фоиз, шир ва маҳсулоти ширӣ 50 фоиз иборат мебошад¹⁴³.

Оғоз аз ибтидои солҳои ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2021, яъне дар муддати се сол як қатор барномаҳо оид ба амали гардонидани сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ аз ҷониби Ҳукумати

¹⁴² таъсири синергетикӣ - таъсири натиҷавӣ, ки дар афзоиши самаранокии равандҳои тижоратии ташкилот дар раванди ҳамкорӣ, ҳамгирӣ, муттаҳид кардани равандҳои ноҳамвор ба низомии тавоно ва ҳамроҳшуда зоҳир мешавад

¹⁴³ Обзор агропродовольственной торговой политики в постсоветских странах 2015-16 // ФАО, 2017

Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда амали шуданд: Барномаи дигаргунсозии иқтисодии КАС Ҷумҳурии Тоҷикистон (1995)¹⁴⁴, Рушди соҳаи тамокупарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007-2015)¹⁴⁵, рушди соҳаи коркади маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007-2015)¹⁴⁶, Рушди соҳаи парандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007-2015)¹⁴⁷, Рушди соҳаи кутоспарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2008-2015)¹⁴⁸, беҳтар намудани ҳолат ва самаранок истифода бурдани чарогоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (2009-2015)¹⁴⁹, Барномаи рушди соҳаи моҳипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2009-2015)¹⁵⁰, Барномаи рушди соҳаи аспарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2009-2016)¹⁵¹, Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2010-2014)¹⁵², Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (2009-2015)¹⁵³, Барномаи мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон ва касалиҳои боғу тоқзори Ҷумҳурии Тоҷикистон (2011-2015)¹⁵⁴, Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020)¹⁵⁵, Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист (2012-2015)¹⁵⁶, Барномаи рушди биотехнологияи чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2013-2017)¹⁵⁷, Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020)¹⁵⁸, Барномаи ташкил ва барқарорсозии яхдону сардхонаҳо барои нигоҳдории

---

¹⁴⁴ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 9 ноябри соли 1995, № 673

¹⁴⁵ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 7 сентябри соли 2006, № 410

¹⁴⁶ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 декабри соли 2006, № 516

¹⁴⁷ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 октябри соли 2006, № 451

¹⁴⁸ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 ноябри соли 2007, № 542

¹⁴⁹ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 октябри соли 2008, № 481

¹⁵⁰ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 Июли соли 2008 № 306

¹⁵¹ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 декабри соли 2008, № 662

¹⁵² Қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 майи соли 2009, № 297

¹⁵³ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 феввали соли 2009, № 72

¹⁵⁴ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 декабри соли 2010, № 625

¹⁵⁵ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 августи соли 2012, № 450

¹⁵⁶ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 марти соли 2012, № 94

¹⁵⁷ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 августи соли 2012, № 384

¹⁵⁸ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 августи соли 2012, № 383

маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2015-2019)¹⁵⁹, Барномаи давлатии рушди соҳаи картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2016)¹⁶⁰, Барномаи давлатии рушди Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон (2016-2020)¹⁶¹, Барномаи рушди чарогоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (2016-2020)¹⁶², Барномаи бунёди Хазинаи ҷумҳуриявии штамми микроорганизмҳои иллатангез (2014-2018)¹⁶³, Барномаи рушди соҳаи зотпарварӣ ва хушзоткунии чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2016-2020)¹⁶⁴, Барномаи рушди соҳаи тухмипарвари дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2016-2020)¹⁶⁵, Барномаи мачмуавии рушди соҳаи чорводори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2018-2022)¹⁶⁶, Барномаи беҳатари маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (2019-2023)¹⁶⁷.

Вобаста ба амали шаваии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ солҳои 2015-2016 Вазорати рушди иқтисод ва савдо, инчунин Вазорати кишоварзии кишвар дар доираи чорабиниҳои ба нақша гирифташуда дар доираи Барномаи мутобиқгардонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар узвият дар СУС¹⁶⁸, қорҳои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминро ба ҷо овард.

Воситаи муҳиме, ки давлат барои амали кардани барномаи дар боло зикр гардида оид ба дастгирии кишоварзӣ истифода бурдааст, қарзҳои имтиёзнок ва низоми андозбандии имтиёзнок мебошад. Дар доираи Барномаи давлатии рушди соҳаи картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2012-2016 хусусан бо ҷалби қарзҳои имтиёзнок майдонҳои кишти картошка дар дар ноҳияҳои водигии вилоятҳои Хатлон, Суғд ва водии Ҳисор қарор дошта васеъ карда шуданд. Агар соли 2014 картошка дар майдони 36,7 ҳаз. гектар кишт

---

¹⁵⁹ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 декабри соли 2014, № 727

¹⁶⁰ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 апрели соли 2012, № 128

¹⁶¹ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2015, № 790

¹⁶² Қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 ноябри соли 2015, № 724

¹⁶³ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 марти соли 2014, №153

¹⁶⁴ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2015, № 792

¹⁶⁵ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 октябри соли 2016, № 438

¹⁶⁶ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 27 марти соли 2018, №160

¹⁶⁷ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2018, №520

¹⁶⁸ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2014, №691

шуда бошад, соли 2013 пас аз қабули барнома яку як бора дар майдони 44,4 ҳаз. гектар кишт карда шуд, ки он то соли 2019 ба 51,9 ҳаз. гектар расонида шуд.

Ғайр аз ин дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015 як қатор «...имтиёзҳо барои фаъолияти соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ ворид карда шуданд, аз ҷумла:

– барои андозбандии хоҷагиҳои паррандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи парранда ва чорво бо ҷалби сармояи хориҷӣ ва (ё) қарзи бонкҳои хориҷӣ дар ҳаҷми на камтар аз 16 миллион доллари ИМА фаъолият менамоянд»¹⁶⁹ ба муҳлати то 12 сол андоз аз ғоида, ААИ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз амволи ғайриманкул, «...ААИ ва бочи гумрукӣ ҳангоми ворид намудани молҳо бевосита барои эҳтиёҷоти ҳуди корхонаҳои паррандапарварӣ ва истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи парранда ва чорво озод карда шуданд. Соли 2019 муҳлати имтиёзҳои зикр гардида ба 6 сол кам карда шуд¹⁷⁰ ва он то 31 декабри соли 2023 амал намуда, пас аз 01 январи соли 2024 пура аз байн бурда шуд»¹⁷¹ пас аз чори кардани чунин имтиёз ба соҳаи зикр гардида, агар соли 2015 «...истеҳсоли тухм ба миқдори 357,2 млн. дона ва ғӯшти мурғ 11,5 ҳаз тонна истеҳсол шуда бошад, пас соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли тухм ба 1223,7 млн. дона ва ғӯшти мурғ 46,5 ҳаз. тонна расонида шуд»¹⁷².

– «...корхонаҳои нафтаъсис ва корхонаҳои амалкунанда, ки ба силсилаи пурраи коркарди нахи пахта ба маҳсулоти ниҳой (аз калобаи пахта то маҳсулоти пахтагии дӯзандагӣ) машғул мебошанд андоз аз ғоида, андози низоми соддакардашуда ва андозҳо аз молу мулки ғайриманкул озод мешаванд, инчунин воридоти молҳо бевосита барои эҳтиёҷоти худ аз ҷониби корхонаҳои нафтаъсис ва корхонаҳои амалкунанда, ки ба силсилаи пурраи коркарди нахи

---

¹⁶⁹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013 бо тағйиру иловаҳо ба он таҳти №1245 аз 23.11.2015, Боби 47¹

¹⁷⁰ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013 бо тағйиру иловаҳо ба он таҳти №1620 аз 20.06.2019, Боби 47¹

¹⁷¹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022, моддаи 397

¹⁷² Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. - С.277

пахта ба маҳсулоти ниҳой (аз калобаи пахта то маҳсулоти пахтагини дӯзандагӣ) машғул мебошанд (минбаъд - корхонаҳои нафтаъсис ва корхонаҳои амалкунанда), аз бочи гумрукӣ ва ААИ ба ба муҳлати то 12 сол озод карда мешавад;

– барои коркарди саноатии пӯст, пашм, абрешими хом ва дигар ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ба маҳсулоти ниҳой ба муҳлати то 5 сол дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор имтиёзи андозӣ пешбинӣ шудааст»¹⁷³.

Барои муайян кардани таъсир ва самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ дар КАС як қатор метод ва методикаҳо истифода мешаванд. Усулҳо, самтҳо ва натиҷаҳои баррасии сиёсати аграрии давлатӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар қорҳои илмӣ Алтухова А.И.¹⁷⁴, Назаренко В.И.¹⁷⁵, Ушачев И.Г.¹⁷⁶, Ашуров И.С.¹⁷⁷ мушоҳида кардан мумкин аст. Таҳқиқот оид ба таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии он аз ҷониби Михайлушкин П.В.¹⁷⁸, Узун В.Я.¹⁷⁹ ва як қатор мутахассисони дигар, ки махсусан усулҳои баҳодиҳии таъсири сиёсати аграриро ба рушди комплекси агросаноатӣ ва деҳот баррасӣ мекунанд, омӯхта шудааст.

Дар муайян кардани самаранокии сиёсати аграрӣ проблемаҳои методологӣ мавҷуданд, ки онҳоро аз рӯи як нишондиҳанда арзёбӣ кардан ғайри имкон аст, зеро чунин сиёсат як қатор самтҳои мустақилро дар бар мегирад:

---

¹⁷³ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013 бо тағйири иловаҳо ба он таҳти №1620 аз 20.06.2019, Боби 47¹

¹⁷⁴ Алтухов А.И. Парадигма продовольственной безопасности страны в современных условиях

// Экономика сельского хозяйства России. 2014. № 11. С. 4–12..

¹⁷⁵ Назаренко В.И. Россия и зарубежные страны. Модели аграрной политики. М.: Памятники исторической мысли, 2008. 467 с..

¹⁷⁶ Ушачев И.Г. Перспективы развития АПК России в условиях глобальной и региональной интеграции // АПК: экономика, управление. 2014. № 1. С. 3–15.

¹⁷⁷ Ашуров И.С. Аграрная реформа Республики Таджикистан (теория, методология, проблемы и решения), автореферат дисс. д.э.н. / ГНУ ВНИЭТУСХ, Москва - 2008. – 51с.

¹⁷⁸ Трубилин А., Сидоренко В., Михайлушкин П.В. Приоритеты аграрной политики России // Международный сельскохозяйственный журнал. 2012. № 5. С. 10–16.

¹⁷⁹ Шагайда Н., Узун В. Продовольственная безопасность: проблемы оценки // Вопросы экономики. 2015. № 5. С. 63–78.

- инкишофи тамоми соҳаҳои КАС;
- таъмини амнияти озуқаворӣ;
- баланд бардоштани ҳолати сатҳи зиндагии аҳолии деҳот;
- баланд бардоштани даромади молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ.

Зарур аст, ки самаранокии сиёсати кишоварзӣ -озуқаворӣ тавассути таҳлили муфассали самтҳои гуногун бо истифода аз нишондодҳои махсус таҳия ва асоснокшуда арзёбӣ карда шавад.

Дар самти арзёбии сиёсати аграрӣ Антамошкина Е.Н. қайд мекунад, ки «...мувофиқи мақсад аст, агар самаранокии сиёсати кишоварзӣ дар асоси принципҳои методологии зерин баҳо дода шавад:

1) *принципи пайгирона*, аз нуқтаи назари он, ки сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ яке аз унсурҳои таркибии сиёсати иқтисодии давлат дар соҳаи танзими кишоварзӣ ва истеҳсолоти агросаноати ба шумор меравад;

2) *принципи мураккабӣ*, ки мувофиқи он арзёбии самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ на танҳо самараи иқтисодӣ, балки самаранокии иҷтимоӣ ва экологиро низ дар назар дорад, ки дар ниҳоят ба мо имкон медиҳад, ки самараи ҳамаҷониба ва таъсири сиёсати кишоварзӣ ба иқтисоди минтақа арзёбӣ кунем;

3) *принципи равиши сохторӣ-функционалӣ* дар таҳлили сиёсати аграрӣ ва арзёбии самаранокии он, татбиқи ин имкон медиҳад, ки самтҳои перспективии татбиқи сиёсати аграрии минтақавӣ муайян карда шавад: таъмини амнияти озуқаворӣ, такмили дараҷаи зиндагии аҳолии деҳот, тараққӣ додани истеҳсолоти кишоварзӣ ва ғайра»¹⁸⁰.

Дар рафти таҳлили самаранокии ҷорабиниҳои сиёсати аграрӣ, муайян намудани низоми омилҳоеро талаб мекунад, ки самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқавориро дар сатҳи минтақаҳо тавсиф мекунанд. Ин омилҳо: иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ мебошанд.

---

¹⁸⁰ Антамошкина Е.Н. Эффективность агропродовольственной политики региона: методика и показатели оценки// Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2017. Т. 13. № 1 (346). С. 48-58.

– *иктисодӣ*, ки бо истифодаи оқилонаи иқтидори захираҳои комплекси агросаноатӣ, зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмин намудани аҳоли бо озуқаворӣ (мувофиқи меъёрҳои истеъмоли) алоқаманд аст;

– *молиявӣ*, ки он тавсифкунандаи самаранокии сармоягузорӣ ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва натиҷаи ин дараҷаи ба дастмадаи худтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ минтақа мебошад;

– *ичтимоӣ*, ки барои аҳоли дастрас будани маводи озуқаро (муайянкунандаи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи даромади аҳолии деҳот) тавсиф мекунад.

Истифода аз методикаи Антамошкина Е.Н. «...нишондиҳандаи маҷмӯӣ, барои арзёбии самаранокии сиёсати аграрӣ дар сатҳи минтақавӣ истифода аз нишондиҳандаи интегралӣ – нишондиҳандаи самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ I_{eap} (Effectiveness Index of Agrarian and Food Policy), ки дар асоси нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ ҳисоб карда мешавад»¹⁸¹, таҳлили менамоям:

$$I_{\text{eap}} = \sum (i_e + i_s + i_f)$$

Дар ин ҷо:

i_e – индикатори самаранокии иқтисодии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ;

i_s – индикатори самаранокии иҷтимоии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ;

i_f – индикатори самаранокии молиявии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ.

Барои муайян кардани индикатори самаранокии иқтисодии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ (i_e) дар асоси зарби истеъмоли воқеии озуқаворӣ $K_{\text{иво}}$ дар минтақа муайян карда мешавад: $i_e = f(K_{\text{иво}})$. Нишондиҳандаи $K_{\text{иво}}$ сатҳи воқеии истеъмоли ғизоро $q_{\text{иғв}}$ дар муқоиса бо меъёри истеъмоли оқилонаи $q_{\text{ми}}$ нишон медиҳад ва аз рӯи чунин формула ҳисоб карда мешавад.

---

¹⁸¹ Антамошкина Е.Н. Эффективность агропродовольственной политики региона: методика и показатели оценки// Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2017. Т. 13. № 1 (346). 48-58 с. С. 51.

Ҷадвали 2.2.2. - Шарҳи индикаторҳои самаранокии иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ*

Аломат	Формула	Дарачаҳо	Нишондиҳандаҳо
i_e	$K_{xm} = \frac{q_{итъв}}{q_{миъ}}$	$i_e = 0$ дар ҳолати $K_{иво} \leq 0,5$; $i_e = 0,1$ дар ҳолати $0,5 < K_{иво} \leq 0,95$; $i_e = 0,2$ дар ҳолати $K_{иво} > 0,95$.	K_{xm} – зариби истеъмоли воқеии озуқаворӣ тибқи меъёр; $q_{итъв}$ – сатҳи воқеии истеъмоли ғизо; $q_{миъ}$ – меъёри истеъмоли оқилона
i_s	$K_k K_u K_{дж}$	Барои K_k : $i_s = 0$ дар ҳолати $K_k > 0,4$; $i_s = 0,1$ дар ҳолати $0,2 < K_k \leq 0,4$; $i_s = 0,2$ дар ҳолати $K_k \leq 0,2$. Барои K_u : $i_s = 0$ дар ҳолати $K_u > 0,5$; $i_s = 0,1$ дар ҳолати $0,25 < K_u \leq 0,5$; $i_s = 0,2$ дар ҳолати $K_u < 0,25$. Барои $K_{дж}$: $i_s = 0$ дар ҳолати $K_{дж} > 0,5$; $i_s = 0,1$ дар ҳолати $0,3 < K_{дж} \leq 0,5$; $i_s = 0,2$ дар ҳолати $K_{дж} \leq 0,3$.	K_k – зариби камбизоатӣ; K_u – зариби ҳиссаи хароҷоти истеъмоли озуқа дар маҷмӯи хароҷоти истеъмолий; $K_{дж}$ – зариби Джинни.
i_f	$K_x = \frac{q_{исв}}{a \cdot q_{миъ}}$	$i_f = 0$ дар ҳолати $K_x \leq 0,5$; $i_f = 0,1$ дар ҳолати $0,5 < K_x \leq 0,9$; $i_f = 0,2$ дар ҳолати $K_x > 0,9$.	K_x – зариби худтаъминкунии озуқаворӣ; a – шумораи аҳоли $q_{исв}$ – истеҳсолоти воқеии озуқаворӣ; $q_{миъ}$ – меъёри истеъмоли оқилона

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Индикатори самаранокии иҷтимоии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ i_s – дар асоси таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад $i_s = f(K_k K_u K_{дж})$: ҳиссаи аҳолии дорои даромади аз ҳадди ақал камтар K_k ; вазни киёсии хароҷоти озуқа дар сохтори хароҷоти ниҳоии истеъмоли хонавода K_u ; дараҷаи нобаробар тақсим шудани аҳоли аз рӯи сатҳи даромад $K_{дж}$.

Индикатори самаранокии молиявии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ i_f – дар асоси таҳлили сатҳи бадастомадаи худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ ҳисоб карда мешавад K_x : $i_f = f(K_x)$.

Читавре, ки аз чадвали оварда шуда мебинем $K_{\text{хм}}$ ба 0,64 (арзиши миёнаи $K_{\text{хм}}$) баробар аст. Аз ин лиҳоз индикатори самаранокии иқтисодии сиёсати кишоварзӣ-озукаворӣ (i_e) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 0,1 баробар мебошад.

Чадвали 2.2.3. - Нишондиҳандаҳои сатҳи бадастомадаи худтаъминкунӣ бо озукаворӣ барои муайян кардани индикатори самаранокии молиявии сиёсати кишоварзӣ-озукаворӣ*

Намуди озукаворӣ	Меъёр, кг ($q_{\text{миё}}$)	2022			
		Истеъмол ($q_{\text{иъв}}$), кг	Истеҳсол ($q_{\text{исв}}$), кг	K_x	
				$K_{\text{хи}}$	$K_{\text{хм}}$
Нон ва маҳсулоти нонӣ	147,7	155,8	83,6	0,54	1,05
Картошка	92	41,1	111,3	2,71	0,45
Сабзавот	166,1	128,7	392,3	3,05	0,77
Мева, буттамева ва ангур	124,1	35,7	83,1	2,32	0,29
Равғани растани	16,6	19,3	2,5	0,13	1,16
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	40,8	24,2	19,3	0,80	0,59
Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	42,3	108,7	2,57	0,37
Тухм, шт.	180	156,0	118,9	0,76	0,87
Шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	20	16,4	0,0	-	0,82
Моҳи ва маҳсулоти моҳӣ	9	0,13	0,5	3,68	0,01
Сатҳи миёнаи худтаъминкунӣ				1,66	0,64

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи "Меъёрҳои тавсиявии физиологӣ истеъмолии маҳсулоти асосии озукаворӣ ба ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз "31"август соли 2018 № 451, Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024.- С.125-148, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024 - С.15

Барои муайян кардани i_s – индикатори самаранокии иҷтимоии сиёсати кишоварзӣ-озукаворӣ, ки аз се нишондиҳандаи дигар иборат мебошад, аввалан ҳиссаи аҳолии дорои даромади аз ҳадди ақал камтар K_k муайян кардан лозим аст ва барои он мо сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтаем, ки дар соли 2023 ба 22,5%¹⁸² баробар мебошад. Аз ин лиҳаз дар мисоли мо $K_k=0,26$ мебошад, ки аз рӯи маълумотҳои чадвали 2.2.2. оварда шуда дар ин ҳолат $i_s=0,1$ аст. Доир ба зариби ҳиссаи хароҷоти истеъмоли озука дар маҷмӯи хароҷоти

¹⁸² Бехатарии озукаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. - С.43.

истеъмолӣ K_u мо метавон чунин маълумотро аз Маҷмаи оморӣ Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ гирем, ки дар он ҷо соли 2023 ин зариб ба 47,3%¹⁸³ баробар буда хонаводаҳои дорои се фарзанд ва бештар ин нишондиҳанда ба 64% баробар аст. Дар асоси маълумоти оварда шуда $K_u=0,61$ мебошад, ки аз рӯи маълумотҳои ҷадвали зарибҳо $i_s=0$ аст. Вобаста ба $K_{дж}$ – зариби Джинни қайд кардан ҷоиз аст, ки он дар асоси маҷмаи оморӣ “Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти бучети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” муайян карда мешавад. Тибқи ин маълумотҳо $K_{дж}$ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 29%¹⁸⁴ -ро ташкил медиҳад, ки тибқи ҷадвал $i_s=0,2$ мебошад. $i_s=f(K_k K_u K_{дж})=(0,1+0,0+0,2)=0,3$

Индикатори самаранокии молиявии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ бо зариби худтаъминкунии озуқаворӣ $K_{хи}$ муайян карда мешавад, ки дар мисоли мо он ба 1,34 баробар буда $i_f=0,2$ мешавад.

Пас аз ҳисоби нишондиҳандаҳои дода шуда нишондиҳандаи самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 0,6

$I_{еар} = \sum(i_e + i_s + i_f) = (0,1 + 0,2 + 0,3)$ баробар аст. Нишондиҳандаи ба даст омадаи самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқавориро дар ҷадвали зерин дида мебароем, ки он дар кадом сатҳ қарор дорад.

Ҷадвали 2.2.4. - Шохиси самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ*

Доираи арзишҳои шохиси самаранокии сиёсати а кишоварзӣ-озуқаворӣ	Сатҳи самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ
$0 < I_{еар} \leq 0,2$	Ғайри самаранок
$0,3 < I_{еар} \leq 0,5$	Самаранокии паст
$0,6 < I_{еар} \leq 0,8$	Самаранокии миёна
$0,9 \leq I_{еар} \leq 1$	Самаранокии баланд

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Аз ҷадвал мушоҳида кардан мумкин аст, ки самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чор сатҳи муқарар гардида,

¹⁸³ Ҳамонҷо С.25.

¹⁸⁴ Шартӣ (тибқӣ маълумотҳои Арзёбии камбизоатӣ дар Тоҷикистон: шарҳи методологӣ – 2014. С.20)

дар сатҳи сеюм қарор дорад, ин маънои онро дорад, ки самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ дар сатҳи миёна қарор дорад.

Дар ин ҳисоб омили асосии пасткунандаи нишондиҳандаи самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ ин омили иҷтимоӣ яъне i_s – индикатори самаранокии иҷтимоии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ ба шумор меравад. Дар ҳолати паст будани сатҳи камбизоатӣ ва ҳисаи камро ишғол намудани хароҷоти истеъмоли озуқаворӣ дар маҷмӯи даромади хонаводаҳо, самаранокӣ метавонад дар сатҳи баланд қарор гирад.

Равиши методологии самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ ба арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокии сиёсати аграрӣ, ки дар асоси ҳисоб кардани нишондиҳандаи интегралӣ - шохисӣ ҳисоб карда шуд, имкон медиҳад, ки самаранокии сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ зуд таҳлил карда шавад. Бартариатҳои усули пешниҳодшуда инҳоянд:

1) имконияти татбиқи сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ дар минтақаҳои сатҳи гуногуни рушди иҷтимоию иқтисодӣ дошта;

2) ин усул ба нишондиҳандаҳо ва омилҳои объективӣ асос ёфта аст, на субъективӣ.

Маълумоте, ки дар натиҷаи таҳлил ба даст оварда шудааст, метавонад аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар минтақаҳо ҳангоми банақшагирӣ ва таҳияи усулу воситаҳои сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳо истифода шавад, ки истифодаи он нишондиҳандаҳои самаранокии тадбирҳои сиёсати кишоварзӣ-озуқавориро дар сатҳи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, амнияти озуқаворӣ ва молиявӣ афзун менамояд.

Пас аз таҳқиқот ва таҳлили амиқи нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз ҷониби мо асоснок карда шуд, ки сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ нисбат ба сиёсати аграрӣ серпахлутар буда, ғайр аз нишондиҳандаҳои худтаъминкунии маҳсулоти озуқа бо ҳаҷми истеҳсоли худӣ, боз нишондиҳандаҳои меъёри истеъмоли оқилонаи озуқа, ҳиссаи хароҷоти истеъмоли озуқа дар маҷмӯи хароҷоти истеъмоли, даромади кофӣ аҳоли ва таъмини амнияти озуқавориро дар бар мегирад.

Аз ин лиҳоз ба ақидаи мо сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ ин маҷмӯи чорабиниҳои ҷиҳати илмӣ ва дар асоси таҳлилу синтез асоснокшудаи стратегӣ мебошад, ки бо дастгирии давлатӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои фаъолият ва рушди самараноки бахши кишоварзӣ, бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвар, анҷом дода мешаванд. Барои тасдиқи ақидаҳои дар боло зикр гардида моро зарур аст, ки сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ ва мониторинги доимии сатҳи таъмини аҳоли бо озуқавориро анҷом диҳем.

2.3. Муносибатҳои методӣ доир ба арзёбии сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ

Ҳукумати ҳар як кишвари соҳибистиклол сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ худро пеш бурда, комплекси агросаноатӣ бошад ба таъмини озуқаворӣ аҳоли ва натоиҷ ба таъмини амнияти озуқаворӣ миллии давлат мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, тадбирҳои мукамал бо иштироки мақомотҳои давлатӣ ва тарафҳои истеъмолкунандаи озуқаворӣ бояд анҷом дода шаванд, ки ин навоариҳои кишоварзиро талаб мекунад, захираҳои моддӣ ва самранокиро баланд мебардорад ва ҳадди муайяни таъминоти захиравии амнияти озуқавориро талаб мекунад.

Аҳоли бояд аз устувории таъмини озуқаворӣ ҳамчун манбаъҳои истеъмоли хӯрок бе ташвиш бошанд. Айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо тавозуни озуқаворӣ истеъмоли аввалиндарачаро, ки маълумоти он дар омили кишоварзӣ пеш оварда мешавад пеш мебарад ва он ба захираҳои ҷорӣ дохил мешавад, ки ҳадафи он дар давраи муайян таъмини аҳоли бо озуқаворӣ аввалиндарача мебошад.

Дар айни замон, адабиёте, ки аз ҷониби омӯхта шуд чор ҷузъи амнияти озуқавориро ҷудо мекунад: мавҷудият, дастрасӣ, истеъмол ва устуворӣ. Абоки Э. ва Асиеду К.Ф. доир ба мавҷудият қайд мекунад, ки «...марбут ба таъмини озуқа аз ҷониби истеҳсоли дохилӣ, воридот, захираҳои озуқаворӣ ва кумаки

озукаворӣ (давлатӣ, башардӯстона) муайян карда мешавад. Он кифоя будани ғизои як кишвар ё минтақаи мушаххаси ҷуғрофиро дар бар мегирад. Дастрасӣ ба ғизо дорои ҷанбаи микро ва макроиктисодӣ мебошад»¹⁸⁵.

Аввалин монеаҳои иқтисодӣ, ҷисмонӣ ё иҷтимоӣ барои хонаводаҳо, ин қобилияти харидории аҳоли ва нархи пешниҳодшавандаи озукаворӣ мебошад. Андозаи макро ба монеаҳои нархгузорӣ, ки дар натиҷаи таваррум, ноустувории нархҳо, норасоии низомҳои бозор ва нақлиёт дар сатҳи ҷомеа, минтақавӣ, миллий ё глобалӣ ба вучуд меоянд, алоқаманд аст. Истеъмол тибқи меъёрҳои тавсияшавандаи физиологӣ, ба истеъмоли шобонарузии ғизо дахл дорад, ки талаботи бадани одамро барои пешбурдани ҳеҷ солим ва ғайр мусоидат мекунад. Амнияти озукаворӣ ва шароитҳои коркард ё омода кардани онро дар бар мегирад. Устувории маъноӣ онро дорад, ки амнияти озукаворӣ на мавсимӣ, балки хусусияти доимӣ дорад.

Аз гуфтаҳои боло оварда шуда хулоса кардан мумкин аст, ки барои он ки амнияти озукаворӣ хусусияти доимро касб намояд зарур аст, ки он дар ҳолатҳои ғайрқулода, ноустувории сиёсӣ, ҳаргуна монеаҳои воридотӣ ва содиротӣ дар эмин бошад. Дар чунин ҳолатҳо ҳар чор ҷузъи амнияти озукаворӣ нопурагӣ дида мешавад, ки онро мумкин аст ботаъминоти захиравии амнияти озукаворӣ пурра намуд.

Ба андешаи мо барои таъминоти захиравии амнияти озукаворӣ захираи буферӣ мувофиқи мақсад аст. Зеро он дар худ ҳавасмандградонии кишоварзон, таъмини бозор бо маҳсулоти кишоварзон ва дастрасии нархи озукавориро ба аҳоли дарбар мегирад.

Мақсади асосии мо доир ба таъминоти захиравии амнияти озукаворӣ аз он иборат аст, ки захираи озукаворӣ на ин ки танҳо талаботи ҷории аҳолиро дар давраи муайян бо озукаворӣ таъмин намояд, балки барои ҳавасмандгардонии кишоварзон (супориши давлатӣ), танзими нарх, дар ҳолати маҳдудияти

---

¹⁸⁵ Abokyi, E., & Asiedu, K. F. (2023). Measurement of the impact of buffer stock intervention on food security of smallholder farmers in Ghana by means of the nutrient-content household dietary diversity index. *Cogent Economics & Finance*, 11(1). <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2215086>

воридоти маҳсулотҳои озуқаворӣ, дар ҳолатҳои ғавқулода, бартараф кардани инҳисорӣ дар бозорҳои дохилий ва таъмини аҳоли бо озуқаворӣ дар давраи муайян мебошад. Аз ин лиҳоз бо андешаи мо барои таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, чорӣ намудани захираҳои буферӣ мувофиқи мақсад аст.

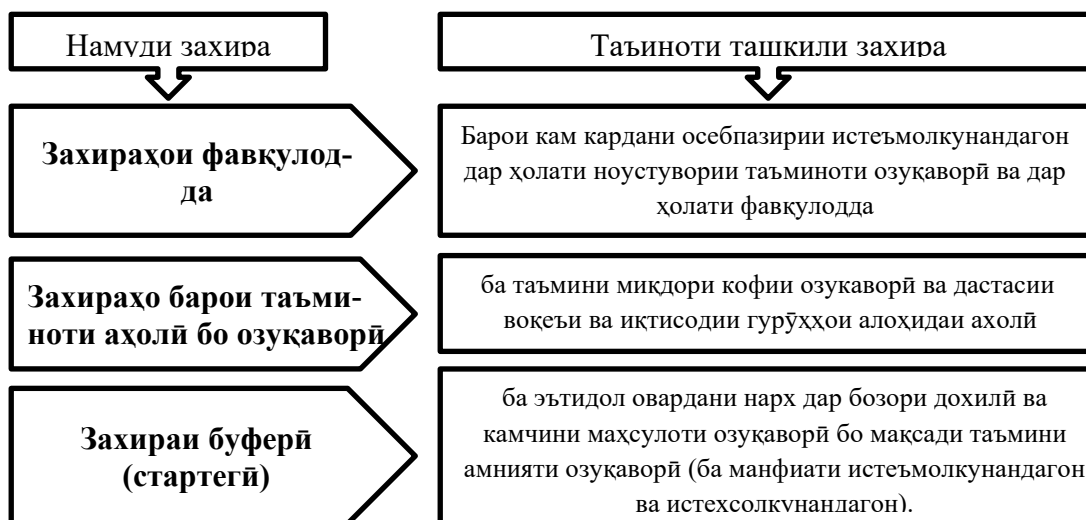
Бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ, ташкил кардан ва баланд бардоштани нақши захираҳои буферӣ дар таъмини аҳоли аз ҳама намуди ғизоҳо хеле муҳим аст. Мавҷудияти захираҳои буферӣи маводи ғизои гуногун, истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро ҳвасманд мегардонад, аҳолиро дар ҳолатҳои ғавқулода бо озуқа таъмин намуда, нархҳои маҳсулоти ғизоиро мӯътадил нигоҳ медорад.

Таъмини амнияти озуқаворӣ бо нигоҳ доштани захираҳои стратегӣи озуқаворӣи давлатӣ, низоми захираи буферӣ кумак мекунад, ки ҳатто дар замони камёфтӣ ё ғайолияти номуътадили бозор, таъминоти кофии маҳсулоти хӯрокворӣи аввалиндараҷа мавҷуд бошад, ки ин ба таъмини амнияти озуқаворӣ тавассути коҳиш додани хатари норасоӣ ва ба эътидол овардани бозор мусоидат мекунад.

Захираи озуқаворӣи давлатӣ ин аз тарафи давлат бо ёрии корхонаю ташкилотҳои давлатӣ харидан, нигод доштан ва ба аҳоли таъмин намудани озуқаворӣ мебошад. Зазиракунӣ як қисми муҳими сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣи бисёр мамлакатҳо мебошад. Ба захираи озуқаворӣ, чун қоида, маҳсулоти озуқаворӣе дохил мешавад, ки дар маданияти (фарҳанги) истеъмоли хӯрокворӣи милли бартарӣ доранд ва аз ин рӯ, қисми зиёди онро ташкил медиҳанд.

Кишварҳо маъмулан дар сиёсати амнияти озуқаворӣи худ як ё якчанд аз се намуди асосӣи захираҳои озуқавориро истифода мебаранд, ки онҳо мешаванд: захираҳои ғавқулодда, захираҳои буферӣ ва захираҳои таъминоти озуқаворӣ (ниг. Расми 2.3.1). Аммо, таъиноти онҳо метавонад гуногун бошад, зеро захираҳо аксар вақт барои ноил шудан ба якчанд ҳадафҳо таъсис дода мешаванд. Мисол, ҳангоми татбиқи барномаҳои стратегӣ, дастгирии

кишоварзии ватанӣ аксар вақт бо тадбирҳои хариди давлатӣ анҷом дода мешавад. Чунин тадбирҳо, аз қабili дастгирии нархҳои маҳсулоти озуқаворӣ тавассути ташкилдиҳӣ ё пур кардани захираҳо, эҷоди монеаҳои воридотӣ барои нигоҳ доштани нархи ҳадди ақали харид, чораҳои дастгирии истеъмолкунандагон ва ҳифзи иҷтимоӣ, аз қабili ба бозор баровардани озуқаворӣ аз сарватҳои моддии захираи давлатӣ бо нархҳои имтиёзнок.

Расми 2.3.1. Намуд ва таъиноти ташкили захираи озуқаворӣ*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Государственные продовольственные резервы, [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://doi.org/10.4060/cb7271ru>

Чунин тадбирҳо метавонанд ба бозорҳои кишоварзӣ ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошанд. Масалан, хариди кафолатноки давлатӣ метавонад ба деҳқонон аз фурӯши таъҷилӣ бо нархи арзон дар ҷойҳое, ки инфрасохтори нигоҳдорӣ надоранд, пешгирӣ кунад. Якум, дар ҳолате, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз талаботи истеъмолии аҳоли ва саноати хӯрокворӣ бештар асту кишоварзон бо сабабҳои гуногун ба бозорҳои бурунӣ (ҷаҳонӣ) содир карда наметавонанд. Дуюм, тақсими маводи озуқаворӣ бо нархи имтиёзнок, ки як шакли муҳими ҳифзи иҷтимоии табақаҳои осебпазири аҳоли мебошад¹⁸⁶.

Вобаста ба ин, таъминоти кофии озуқаворӣ ба бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ аз ҳисоби захираҳои давлатӣ таъсири устуворкунанда мерасонад. Масалан, дар

¹⁸⁶ Гадок И. и Аvezани, К. 2021. Государственный продовольственный резерв: цели, опыт и основные проблемы. Аналитическая записка по торговой политике No. 46. Рим, ФАО. <https://doi.org/10.4060/cb7271ru>

давраи пандемияи COVID-19 захираҳои давлатӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ хело хуб мусоидат карданд. Аммо барномаҳое, ки бо нархҳои баланд хариди маҳсулоти озуқаворӣ аз истеҳсолкунандагон ва бо нархи имтиёзнок пешниҳод кардани маҳсулоти озуқаворӣ ба истеъмолкунандагон, метавонанд боиси зиёд шудани хароҷоти буҷети давлатӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ шаванд.

Дар олами иқтисод тағйирёбии бозор ва номуайяниҳо ҳам барои истеҳсолкунандагон ва ҳам барои истеъмолкунандагон мушкилот эҷод мекунанд. Барои ҳалли ин мушкилот ва таъмини устуворӣ, консепсияе, ки захираи буферӣ номида мешавад, ба кор меояд. Захираи буферӣ ба захираи мол ё ашёи хом, ки аз ҷониби ҳукумат ё мақоми ваколатдор нигоҳ дошта мешавад, тааллуқ дорад. Он ҳамчун шабакаи беҳатарӣ аз тағйирёбии талабот ва пешниҳод амал карда, ба эътидол овардани нархҳо ва таъмини дастрасии доимии молҳои зарурӣ равона шудааст.

Як далели ҷолиб дар бораи захираҳои буферӣ ин аст, ки онҳо дар тӯли садсолаҳо истифода мешуданд, ки ба тамаддунҳои қадимӣ, аз қабилҳои Миср, Рум ва Чин тааллуқ доранд, ки дар онҳо қаллаи зиёдатиҳо барои ҳалли камбудии ғизо дар давраи хушксолӣ ё гуруснагӣ нигоҳ медоштанд. Ин таҷрибаи таърихӣ аҳамияти доимии захираҳои буфериро дар идоракунии амнияти озуқаворӣ ва суботи бозор нишон медиҳад.

Захираи буферӣ ин захираи мол ё маҳсулоти муайяне дахл дорад, ки аз ҷониби ҳукумат ё мақоми ваколатдор нигоҳ дошта мешавад. Он ҳамчун шабакаи беҳатарӣ аз тағйирёбии талабот ва пешниҳод дар бозор амал мекунад. Мақсади захираи буферӣ ба эътидол овардани нархҳо, таъмини дастрасии доимии молҳои зарурӣ ва кам кардани таъсири манфӣи номуайянии бозор мебошад. Бо танзими миқдори маҳсулот, механизми захираи буферӣ ба нигоҳ доштани мӯътадили нархҳо ва пешгирии тағйирёбии шадид, ки метавонад ҳам ба истеъмолкунандагон ва ҳам ба истеҳсолкунандагон таъсири манфӣ расонад, нигаронида шудааст.

Захираи буферӣ ё захираи стратегӣ низ гуфтан мумкин аст ба захираи мол дахл дорад, ки барои ҷуброн кардани тағирёбии нарх ва ҳолатҳои фавқулоддаи ғайричашиддошт истифода мешавад. Захираи буферӣ умуман барои молу маҳсулоти зарурӣ, аз қабилӣ ғалладона, сабзавот, меваҷот, раған, шакар ва ғ. нигоҳ дошта мешавад.

Захираи буферии ғалладонагӣҳо умуман озуқаворӣ ба таври концептуалӣ ҳамчун воситаи расонидани сиёсати стратегии дастгирии дохилии озуқаворӣ ва кишоварзӣ баррасӣ мешавад, ки тавассути он ҳукумат ҳадафҳои зиёдеро, аз қабилӣ расонидани кумак ба қишри аҳолии осебпазир, таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҳавасмандгардонии деҳқонон баҳри истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро иҷро мекунад.

Захираи буфери барои таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ нақши муҳим дорад бо ёрии он аксар вақт барои нигоҳ доштани амнияти озуқаворӣ тавассути таъминоти кофии маводи ғизоӣ истифода мешаванд.

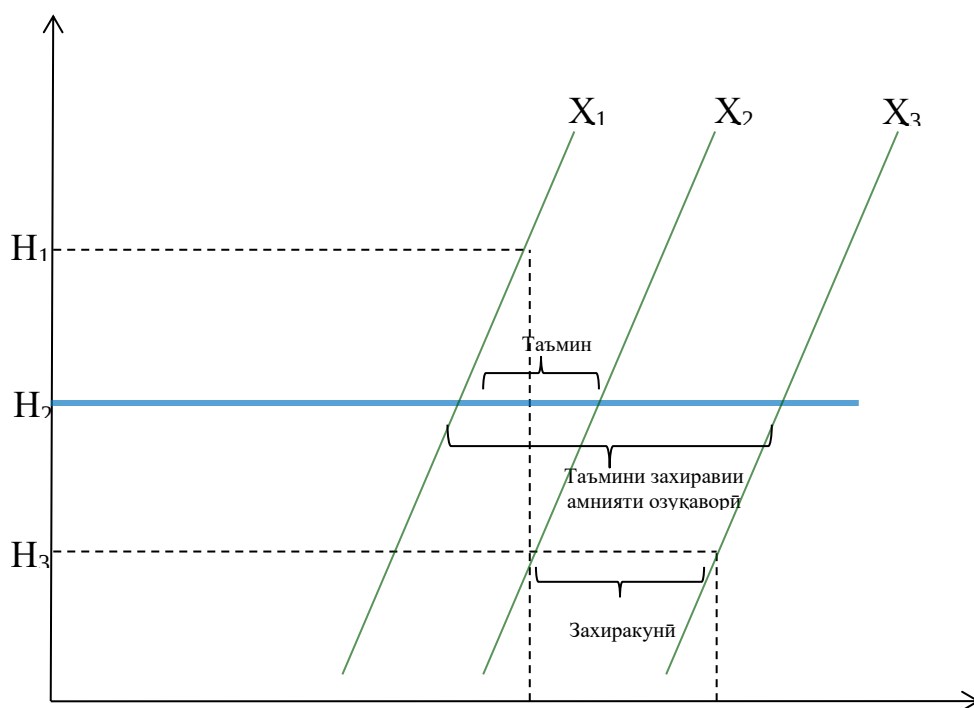
Дар давраи камҳосилӣ, офатҳои табиӣ ё дигар ҳолатҳои номатлуб, захираҳои буферӣ метавонанд барои қонё кардани талабот ва пешгирии норасоии озуқаворӣ истифода шаванд. Ин ба неқӯаҳволӣ ва баланд бардоштани сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ милли мусоидат мекунад.

Ҳар вақте, ки дар кишвар хушксолӣ, бӯҳрон ё ягон мушкилии марбут ба маводи ғизоӣ вучуд ояд, ҳукумат бо ёрии захираи буферӣ чораҳо меандешад, то шаҳрвандон дар ҳолати бӯҳронӣ бо маводи озуқаворӣ мунтазам таъмин карда шаванд ва онҳо камбуди онро эҳсос наkunанд.

Мо метавонем нақши захираи буфериро дар таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ дар расми 2.3.2. бубинем, ки аввал, ду нарх ҳадди ақал ва ҳадди аксар муайян карда мешаванд. Вақте ки нарх ба минималӣ (Н3) наздик мешавад давлат ба харидани захирақунӣ шурӯъ мекунад ва кафолат медиҳад, ки нарх минбаъд паст намешавад. Ба ҳамин монанд, вақте ки нарх ҳадди максималӣ (Н1) боло меравад, ҳукумат бо фӯрӯши захираҳои худ нархро коҳиш медиҳад. Вақте, ки нарх муътадил (Н2) аст бояд захираҳо нав карда шаванд (расми 2.3.2.).

Навкунии захираи давлатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи захираи моддии давлатӣ чунин оварда шудааст: аз захираи давлатӣ баровардани сарватҳои моддӣ то ба охирирасии мӯҳлати муқарраргардидаи нигоҳдории онҳо ва дар як вақт ё дар фосилаи муайян таъмин намудани захираи давлатӣ бо миқдори баробар ва сифати мушобеҳи сарватҳои моддии дигар¹⁸⁷.

Агар арзиши сабади истеъмоли дар сатҳи муайян нигоҳ дошта шавад, он гоҳ мӯътадил кардани нархи онҳо метавонад дар навбати худ аз таварруми баланд пешгирӣ кунад. Масалан, дар солҳои ҳосили муътадил (X_2) нарх дар доираи қобили қабул аст ва ба ҳукумат лозим нест, ки ягон амалро анҷом диҳад, ба истиснои гузаштани мӯҳлати муқарраргардидаи нигоҳдории маводи озӯқаворӣ, агар чунин ҳолат ба вуқӯъ омада бошад, онҳо метавонад захираро нав кунад.

Расми 2.3.2. Нақши захираи буферӣ дар таъмини захиравии амнияти озӯқаворӣ*

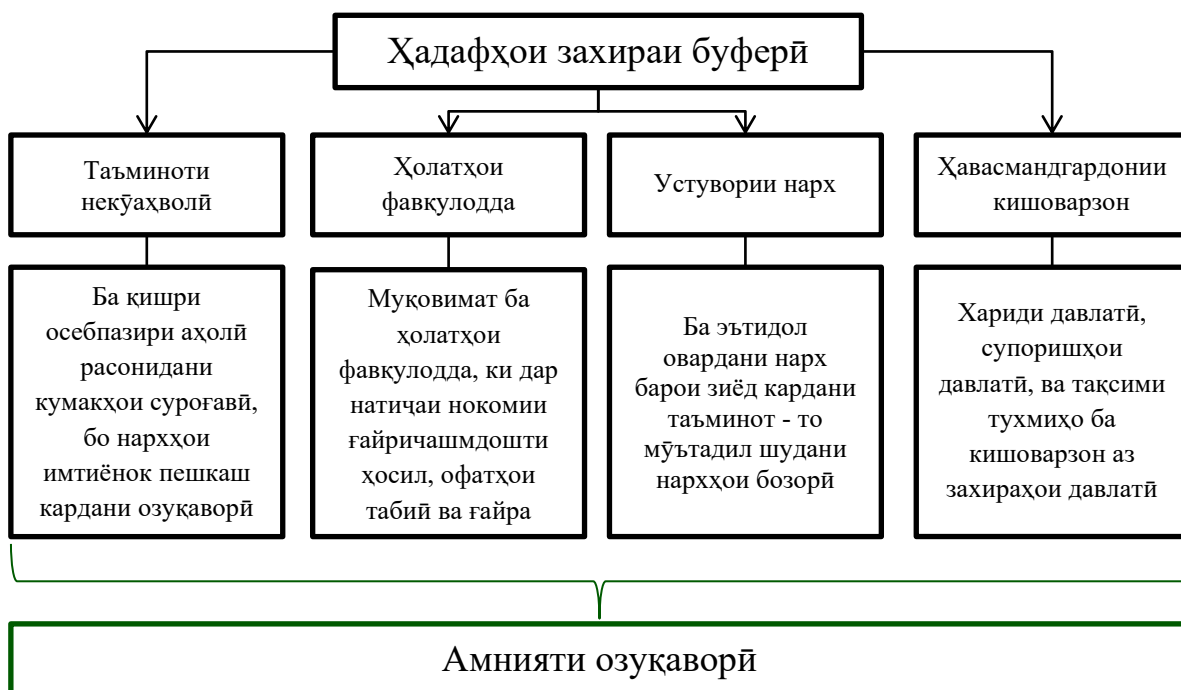
*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Аммо дар солҳои ҳосили хуб (X_3) нархҳо поин рафтанд мегиранд ва ҳукумат бояд маводи озӯқаро барои захиракуний харидорӣ кунад, то аз поин

¹⁸⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи захираи моддии давлатӣ “ аз 19.05.2009 № 514, аз 03.07.2012 № 841)

рафтани нархҳо пешгирӣ намояд ва кишоварзонро аз харобӣ ё муфлисшавӣ нигоҳ дорад. Ҳамин тавр, дар солҳое, ки ҳосили паст (X_1) гирифта мешавад, ҳукумат бояд захираҳои худро ба бозор барорад, то нархҳоро паст нигоҳ дошта, дастрасии озуқавориро ба қишри осебпазири аҳоли таъмин намояд.

Таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ ин аксар вақт захираҳои буферӣ номида мешаванд, барои таъмини устувории мавҷудият ва дастрасии озуқаворӣ истифода мешаванд. Чунин захираҳо маъмулан аз ҷониби ҳукуматҳо барои назорат кардани таъмини талаботи ва танзими нархҳои озуқаворӣ дохилӣ истифода мешаванд. Ташкил кардани захираи буферӣ баҳри расидан ба таъмини пурраи амнияти озуқаворӣ як қатор ҳадафҳои стратегӣ истифода карда мешавад (ниг. Расми 2.3.3.).

Расми 2.3.3. Мақсади захираи буферӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Дар шароити муосир, ки тамоми иқтисодиёти миллии кишварҳо бо якдигар дар ҳамгироии қарор гирифта истодаанд, бозорҳои ягона ташкил карда истодаанд ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ки бе дастгирии давлатӣ рушди мукамал карда наметавонад зери хатар қарор дорад. Дар ҳолати ба вуқӯъ омадани нооромиҳои сиёсӣ зарбаи аввал ба амнияти озуқаворӣ расонида

мешавад. Аз ин сабаб моро зарур аст, ки оиди ташкил кардани захираҳои стратегии давлатӣ ва ё худ захираи буферӣ, ки амнияти озуқаворӣ кишварро ба захира таъмин менамояд андеша намуда онро амли намоем. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон захираи буфери барои таъмини амнияти озуқаворӣ мавриди амал қарор гирифта аст.

Сиёсати захиракунии маҳсулоти озуқаворӣ ҳукумат дар ҳалли мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ тавассути захираҳои буферӣ, ки ба эътидол овардани нархҳои озуқаворӣ дар бозор ва интиқол додани захираҳои буферӣ аз давраи фаровонии ҳосил ба давраи хушксолӣ ё буҳронӣ нақши калидӣ мебозад. Ноамнии муваққатии озуқаворӣ дар натиҷаи тағйирёбии ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, ки асосан бо сабаби номусоиди обу ҳаво ба вучуд омадааст, қисми зиёди майдони кишти гандум имкониятҳои зарурии обёрӣ надоранд ва аз бисёр ҷиҳат аз боришот вобастаанд. Ба эътидол овардани нарх, ки тавассути амалиёти захираҳои буферӣ ба даст меояд, ҳам ба истеъмолкунандагон ва ҳам ба истеҳсолкунандагон кумак мекунад.

Сатҳи истеъмоли озуқавориҳо аз паст шудани ҳосил бо роҳи пешниҳод кардани нархи имтиёзнок аз захираҳои буфери ба бозор инҳисорот пешгирӣ карда мешавад. Ба ҳамин монанд, аз паст шудани даромади деҳқонон тавассути дастгирии нархҳо дар солҳои ҳосили хуби зироатҳо (бо роҳи баланд бардоштани нарх аз нархҳои дар бозор мавҷуд буда ва навкунии захираҳо) пешгирӣ карда мешавад. Захираҳои стратегии давлатӣ инчунин мушкилоти ноамнии озуқавориро бо роҳи пешниҳоди озуқаворӣ бо нархҳои имтиёзнок ба кишҳи аҳолии осебпазир мушкилоти камбизоатиро ҳал мекунад.

Самаранокии сиёсати захираи буферӣ дар муборица бо ноамнии озуқаворӣ дар устувории истеъмоли озуқаворӣ ва нархҳо инъикос меёбад. Бо вучуди ин, торафт кишт ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷиҳати молиявӣ гарон шуда истодааст, ки албата арзиши аслии захираҳои буфериро низ сол то сол меафзояд.

Як қатор мушкилотҳои мавҷуданд, ки барои захиракунии буферӣ ё худ стратегӣ монеъа эҷод мекунанд. Мисол:

– нарасидани анборҳои сифатан хуби давлатӣ ва номувофиқӣ дар захиракуни ва тақсимои озуқаворӣ, боиси рӯйовардани ҳукумат ба анборҳои хусусӣ мегардад.

– Баланд бардоштани нархи харид ва дастгирии деҳқонон боиси зиёд шудани захираҳои буферӣ мегардад.

– Маблағҳои мақсаднок барои хариди захираи буферӣ боиси хароҷоти буҷетӣ мегардад ва агар ба қарз рӯй оварад, хароҷоти ғоизҳо сабаби баланд шудани арзиши аслии хариди захираи буферӣ мегардад.

Шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС маънои онро дорад, ки афзоиши хароҷоти давлатӣ барои субсидияҳои кишоварзӣ метавонад дар оянда устувор набошад. Бинобар ин, ҷустуҷӯи алтернативаҳои ба миён меояд, ки барои ғайри мустақим, маблағҳои давлатиро баҳри дастгирии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ равона намоянд. Аз ҷумла, таҳқиқи амиқи сиёсати самараноки захираҳои буферӣ шарт ва зарур аст, зеро дар шароити имрӯза ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати либерализатсияи тиҷоратиро пеша карда аст.

Дар мавриди кишвари холис воридкунанда, ҳукумат метавонад бочҳои гумрукии тағйирёбандаро тавре назорат кунад, ки нархҳои озуқавориро дар доираи нархҳои ҳадди ниҳии дохилӣ нигоҳ дорад. Бо чунин сиёсати ҳукумат метавонад аз хароҷоти марбут ба амалиёти захираҳои буферӣ, аз қабيلي харид, нигоҳдорӣ, интиқол ва коркарди озуқаворӣ канорагирӣ кунад. Ҳангоми паст будани нархҳои байналмилалӣ, бочҳои воридотӣ барои дастгирии нархҳо ба истеҳсолкунандагони ватанӣ баланд муқаррар карда мешаванд. Вақте ки нархҳои байналмилалӣ баланд мешаванд, тарифи воридот тадриҷан коҳиш меёбад ва дар ниҳоят вақте ки нархҳо аз ҳадди ниҳии дохилӣ боло мераванд, ба сифр мерасад.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон на содиркунандаи доимӣ ва на пурра воридкунанда мебошад. Самти савдои хориҷии онро носозгории обу ҳаво муайян мекунад. Ба эътидол овардани нархҳо дохилӣ тавассути андозу бочҳои

тағйирёбанда метавонад нархҳои ҷаҳонӣ нисбат ба нархҳои дохилӣ мутобиқ намояд.

Масъалаи дигар оид ба захираи стратегӣ ин арзёбии сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ мебошад, ки маҳак ва меъёрҳои хоси худро дорад, пеш аз ҳама лозим аст:

1. муайян кардани сатҳи талаботи дохилӣ;
2. муайян кардани мёри фоизи захиракунӣ;
3. муайян кардани ҳадди ниҳони ва ҳадди баланди нархҳои дохилӣ;
4. сатҳи молиякунонии захираҳои буферӣ (барои ташкилкунӣ ва азнавкунӣ захираҳо).

Барои ташаккули дурусти захираи буферӣ моро зарур аст аз муайян кардани ҳаҷми максимали маҳсулоти озуқаворие, ки дар як рӯз истеъмол мешавд оғоз кунем ва онро бо рӯзҳои захирашавандаи худ зарб кунем. Сипас, натиҷаи онро бо талаботи озуқаворӣ дар як сол тақсим карда фоизи захираи буферӣ муайян карда мешавад.

Ташкилкунии захираи буферӣ аз сиёсати амнияти озуқаворӣ ҳар як кишвар вобастагӣ дорад. Ҳаст кишварҳое, ки захираи буфериашон аз 30 то 360 рӯзро ташкил медиҳад. Ақсар вақт барои таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ чунин формула истифода карда мешавад:

$$Z_B = T_P \times P_3 \quad 1)$$

Дар ин ҷо:

Z_B – Ҳаҷми захираи буферӣ;

T_P – Талаботи озуқаворӣ дар як рӯз;

P_3 – рӯзҳои захирашаванда.

$$Z_{B\%} = Z_B / V_{Tc} \times 100 \quad 2)$$

Дар ин ҷо:

$Z_{B\%}$ – Ҳаҷми захираи буферӣ бо фоиз;

V_{Tc} – Талаботи озуқаворӣ дар як сол.

Тибқи тавсияҳои ТОК, захираҳо бояд 17% сатҳи истеъмодро ташкил кунанд. Мо метавонем ҳаҷми захираи озуқавориро дар ҷадвали 2.3.1 дида бароем, ки дар асоси маълумотҳои оморӣ тартиб дода шудааст.

Ҷадвали 2.3.1. - Арзёбии ҳаҷми захираҳои буферӣ*

Номгуи озуқаворӣ захирашаванда	Захираи буферӣ дар рӯз/ҳаз.тона															
	15 рӯз		30 рӯз		45 рӯз		60 рӯз		75 рӯз		90 рӯз		105 рӯз		120 рӯз	
	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%	ҳаз. тона	%
Гандум	57,8	4,1	115,5	8,2	173,3	12,3	231,1	16,4	288,8	20,5	346,6	24,7	404,3	28,8	462,1	32,9
Картошка	15,2	4,1	30,4	8,2	45,7	12,3	60,9	16,4	76,1	20,5	91,3	24,7	106,5	28,8	121,8	32,9
Сабзавот ва ползӣ	47,8	4,1	95,5	8,2	143,3	12,3	191,0	16,4	238,8	20,5	286,5	24,7	334,3	28,8	382,0	32,9
Мева ва бутамева	13,3	4,1	26,5	8,2	39,8	12,3	53,0	16,4	66,3	20,5	79,6	24,7	92,8	28,8	106,1	32,9
Равғани растанӣ	6,9	4,1	13,8	8,2	20,7	12,3	27,6	16,4	34,5	20,5	41,4	24,7	48,3	28,8	55,2	32,9
Гӯшт	9,0	4,1	18,0	8,2	27,0	12,3	36,0	16,4	44,9	20,5	53,9	24,7	62,9	28,8	71,9	32,9
Шир	15,7	4,1	31,4	8,2	47,1	12,3	62,8	16,4	78,5	20,5	94,3	24,7	110,0	28,8	125,7	32,9
Тухум (млн.дона)	57,9	4,1	115,7	8,2	173,6	12,3	231,4	16,4	289,3	20,5	347,1	24,7	405,0	28,8	462,8	32,9
Шакар	6,1	4,1	12,1	8,2	18,2	12,3	24,2	16,4	30,3	20,5	36,3	24,7	42,4	28,8	48,4	32,9
Моҳӣ	0,6	4,1	1,2	8,2	1,7	12,3	2,3	16,4	2,9	20,5	3,5	24,7	4,0	28,8	4,6	32,9

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси замимаи 7, Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2023 - С.29, Бехатарии озуқаворӣ ва кабизоатӣ - 2024. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024 - С. 20

Истифода аз формулаҳои ҳаҷми захираи буферӣ 2.3.1. тартиб дода шудааст. Дар он дидан мумкин аст, ки барои 17% захира кардани маҳсулоти озуқаворӣ, ки ТОК тавсия намуда аст 62 рӯзро ташкил медиҳад. Дар ҳолати 60 рӯз захира кардан сатҳи он ба 16,4% баробар мешавад, ки он ҳам мувофиқи мақсад аст.

Хулоса, натиҷаи ҳаҷми захиракунаи буферӣ аз барои таъмини амнияти озуқаворӣ, воситаҳои молиявӣ, бинову иншоотҳои нигоҳдорӣ (анборҳо ва сардхонаҳо) ҷалби мутахассисон ва ғайра тавассути муқоисаи натиҷаҳо аз рӯи ҳар як модели рушди иқтисодӣ, ки нарх ба танзим дароварда нашудааст дар доктринаи давлатии таъмини амнияти озуқаворӣ ба даст оварда мешавад.

Истеъмолкунандагон аз паст шудани нархҳои миёна ва кам шудани хатари амнияти озуқаворӣ (имконияти арзонтар истеъмоли озуқаворӣ) ва кишоварзон бошанд, аз баландтар фурӯштани маҳсулоти озуқаворӣ нисбати нархи минималӣ хавфи аз даст додани даромад манфиат мегиранд.

Барои ташкил ва ба амали гардонидани захираи буферӣ як қатор амалҳоро анҷом додан лозим аст, ки он ба манфиъати қор ва самаранокии захираҳои буферӣ мусоидат мекунад. Яқум, бино кардани анборҳо ва сардхонаҳои замонавӣ барои нигоҳдории тӯлонии маҳсулоти озуқаворӣ. Дуюм, баланд бардоштани қобилияти технологияи нигоҳдории озуқаворӣ ва ба истеъмолкунанда расонидани он дар муддати тавсияшаванда хеле муҳим мебошад. Сеюм, бастабандӣ маҳсулоти озуқаворӣ (консервакунонӣ, хушккунӣ, сардкунӣ ва бидуни ҳаво нигоҳдорӣ). Чорум, мониторинги доимии бозори маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ.

Ин роҳҳои оптималие мебошанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ ва пешгирӣ кардани вайроншавии маҳсулоти озуқаворӣ равона мегардад. Мо бояд чунин усулҳоро татбиқ кунем.

Пас омӯзиш ва таҳлили методӣ доир ба арзёбии сатҳи таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати хурд бо иқтисодиёти начандон баланд мебошад ва наметавонад қудрати ҳамаи ҷаҳонро бо озуқа таъмин карданро надорад. Моро зарур аст, ки бештар тамоми роҳи усулҳоро баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ худ коркард намоем. Истеҳсолоти дохилиро нигоҳ дорем, то ин ки аз бозори хориҷӣ камтар вобаста бошем. Захираҳои буфериро дар солҳои серхосил бунёд кунем. Омӯзиш ва идоракунии хавфҳо баҳри пешгирии қаҳтӣ дар бозори озуқаворӣ дохилӣ. Дастгирии истеҳсолкунандагони озуқа. Сармоягузори соҳаи кишоварзӣ ва захираи давалтӣ.

Беҳтарин сармоягузориҳои соҳаи КАС аз ҷониби аҳоли ин интихоби маҳсулоти ватанӣ мебошад, ки барои он моро зарур аст маърифати истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ аҳолиро о назардошти ҷанбаҳои байналмилалӣ, миллий ва минтақавӣ баланд бардорем.

2.4. Чанбаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ: байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавӣ

Чӣ тавре дар боби якум оид ба мафҳум ва моҳияти амнияти озуқаворӣ кайд намудем, дар адабиётҳои иқтисодӣ мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ тамоми ҷаҳон, кишварҳо ва минтақаҳо мавриди таваҷҷӯҳи махсус ва фарогирии васеъ қарор доранд. Дар таҳқиқоти мо амнияти озуқаворӣ яке аз чанбаҳои асосии рушди устувор ва мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир ба шумор меравад. Ҳалли муосири мушкилоти амнияти озуқаворӣ, аз як тараф, ба аҳамияти аввалиндараҷаи ҳуди бахши озуқаворӣ, аз тарафи дигар, амнияти озуқаворӣ, чи аз ҷиҳати мавҷудият, дастрасӣ, истеъмолот ва устуворӣ ҳам аз ҷиҳати миқдорию сифатии маҳсулоти озуқаворӣ вобаста аст. Аз ин бар меояд, ки концепсияи амнияти озуқаворӣ баҳсбарангез буда, хусусияти на танҳо мубрам, балки мураккаб, бисёрсатҳа ва бисёрчанба будани ин категорияро нишон медиҳад¹⁸⁸.

Дар масъалаи амнияти озуқаворӣ ба монанди амнияти иқтисодӣ метавон чанбаҳои зеринро ҷудо намуд:

- манфиатҳои глобалӣ;
- манфиатҳои миллӣ, давлатӣ, ҷамъиятӣ ва минтақавӣ;
- устувории иқтисодиёти миллӣ ва рушди иқтисодии низоми иҷтимоию иқтисодии кишвар.

Вобаста ба чанбаҳои ҷаҳонӣ (глобалӣ), миллӣ ва минтақавӣ моҳи ноябри соли 2009 дар Рим аз тарафи ТОК Саммити байналмилалӣ доир ба амнияти озуқаворӣ гузаронида шуд, ки иштирокчиёни он Эъломияи катъӣ қабул карданд. Қисми муҳимтарини ин Эъломия “Панҷ принципи Рими” мебошад, ки дар он «...стратегия оид ба мутобиқати фаъолияти ҷонибҳои ҳавасманд дар мубориза бар зиддӣ гуруснагӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ, миллӣ ва минтақавӣ муайян карда шуд. Ин принципҳо чунин чанбаҳоро дар бар мегиранд:

---

¹⁸⁸ Алиев О.М. Таҳаввулоти концепсияҳои асосии амнияти озуқаворӣ //Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 91-98.

– принципи якум: сармоягузорӣ ба нақшаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ, ки аз ҷониби кишварҳо тарҳрезӣ мешаванд;

– принципи дуум: тақвияти ҳамоҳангсозии стратегӣ дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ барои беҳтар кардани танзими тақсимои самараноки захираҳо;

– принципи сеюм: пешбурди равиши ҳамаҷониба ба амнияти озуқаворӣ, ки он: 1) амали мустақим барои коҳиш додани гуруснагӣ; 2) барномаҳо барои рушди устувори кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ ва рушди деҳот, аз ҷумла, ҳуқуқ ба озуқаворӣ кофиро дар бар мегирад;

– принципи чорум: таъмини нақш ва самаранокии пажуишгоҳҳои бисёрҷониба, ки бо масъалаи амнияти озуқаворӣ машғул мебошанд;

– принципи панҷум: таъмини ӯҳдадорӣҳои устувор ва назаррас аз ҷониби ҳамаи шарикон барои сармоягузорӣ ба бахшҳои кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар асоси нақшаҳо ва барномаҳои бисёрсола»¹⁸⁹.

Вобаста ба ҷанбаҳои байналмилалӣ ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Миллали Мутаҳид нақши ногузир дорад. Дар ҳуҷҷатҳои Кумитаи беҳатарии озуқаворӣ ҷаҳонӣ ва ТОК истилоҳи якҷояи «амнияти озуқаворӣ ва ҳӯроқворӣ» васеъ истифода мешавад. Барои таъкид кардани зарурати ҳамгироии озуқаворӣ ба сиёсат ва барномаҳои амнияти озуқаворӣ, истилоҳи «амнияти озуқаворӣ ва ғизои беҳатар» истифода мешавад. Ҳамин тариқ «...истеҳсоли маҳсулоти ҳӯроқворӣ, бозорҳои озуқаворӣ ва ҷанбаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ моҳияти амнияти озуқавориро инъикос мекунад ва бо равиши биологӣ, ки сатҳи кофии ғизо, мутавозин будани сафедаҳо, витаминҳо, минералҳо ва калорияҳо бо риояи меъёрҳои санитарӣ ва дараҷаи зарурии ёрии тиббӣ ба инсон асос ёфтааст, пурра карда мешавад»¹⁹⁰.

---

¹⁸⁹ Всемирный саммит по продовольственной безопасности // Рим, 16-18 ноября 2009 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtml (дата обращения: 24.05.2022).

¹⁹⁰ Методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах// Статкомитет СНГ -Москва 2019. [Электронный

Тавре Қодирзода Д.Б. қайд мекунад: «Таъмини амнияти иқтисодии хориҷии Тоҷикистон дар заминаи иштироки Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ ва гурӯҳбандии ҳамгироии минтақавӣ барои нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ, коҳиш додани таҳдидҳои беруна ба фаъолияти корхонаю ташкилотҳои ватанӣ, инчунин мутобиқсозии иқтисодиёти кишвар ба шароити рақобатпазирии байналхалқӣ зарур аст»¹⁹¹.

Айни замон, бисёр мамлакатҳои дунё дар асоси маҳдуд будани захираҳои зарурӣ талаботи аҳолии худро бо маводи озуқаворӣ аз ҳисоби соддагардониҳои низоми воридоти маҳсулоти озуқаворӣ таъмин менамоянд. Дар ин маврид ду чанбаи асосии таъмини амнияти озуқавориро мушоҳида намудан мумкин аст. Якум, мавҷудияти қобилияти баланди чунин давлатҳо дар истехсоли маҳсулоти ғайриозуқаворӣ, содироти қувваи корӣ бо назардошти ворид намудани ашёи хориҷӣ ба кишвар, ҷиҳати таъмин намудани иқтидори харидории аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ. Дуюм, ҳамоҳангии равандҳои технологияи истехсоли маҳсулоти озуқавории ватанӣ бо меъёру талаботҳои бозори ҷаҳонӣ, ҳамзамон таъмини рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти озуқаворӣ.

Малхасян А. В. қайд мекунад, ки «...дар маҷмӯъ, ду категорияи асосии тадбирҳои мавҷуданд, ки кишварҳо барои дастгирии истехсолоти ватанӣ ҳамчун як қисми стратегияҳои амнияти озуқаворӣ истифода мебаранд: чораҳои ҳифзи сарҳад, яъне тавассути бочҳои гумрукӣ дар доираи меъёрҳои тарифии ҳатмӣ дар СУС; тадбирҳои дастгирии дохилӣ, маҳз дастгирии нархӣ ва ғайринархӣ хоҷагиро, вале дар доираи ухдадорихои дар назди СУС қабулшуда»¹⁹².

ресурс]. — Режим доступа: [www.cisstat.com/gsagr/CIS_Agristat_Metodology_Recommendation_of_system_indicators_of food_security_CIS_countries.pdf](http://www.cisstat.com/gsagr/CIS_Agristat_Metodology_Recommendation_of_system_indicators_of_food_security_CIS_countries.pdf) (дата обращения: 19.05.2022).

¹⁹¹ Кодирзода, Д.Б. Вопросы обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан в условиях интеграции в мировую экономику / Д.Б.Кодирзода, К.Х. Хушвахтзода, Б.М. Джумъаев // Международные отношения и безопасность. — 2022. — № 1 (1). — С. 130-140.

¹⁹² Малхасян А.В. Аграрно-правовые проблемы в сфере обеспечения продовольственной безопасности, диссертация к.ю.н. / ФГБОУ ВПО «Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА)». Москва, 2014. — 167с. С.66

Дар моддаи 20-уми Созишномаи СУС оид ба кишоварзӣ муқаррар шудааст, ки «...ҳадафҳои дарозмуддат оид ба ихтисори ҷашмрас ва пайдарҳамаи дастгирӣ ва ҳимояи соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки ба ислоҳоти асосӣ мебарад. Алалхусус банди (b), ки таъсири уҳдадориҳо нисбат ба ихтисор дар савдои ҷаҳонӣ дар баҳши кишоварзӣ талқин мекунад»¹⁹³.

Моҳи декабри соли 2013 дар натиҷаи гуфтушунидҳо дар доират Конфуронси вазирони 159 кишвари аъзои СУС ба қабули “бастаи Бали” овоз доданд, ки он дар дохили худ як қатор созишномаҳои доир ба самти кишоварзиро дар бар мегирад.

Новобаста аз кушишҳои СУС оид ба қарордоди кишоварзӣ, ки аз рӯзи таъсис он мавриди амал қарор гирифта аст, аксари давлатҳои иқтисодиёташон сустрараққӣ карда дар ташвишанд, ки баъзе аз қисматҳои он қарордод барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишварҳои онҳо монеъа эҷод кунад. Дар Конфронси вазирони СУС ба қабул кардани “бастаи Бали” розигӣ доданд. Дар он иштирокчиён кӯшиш карданд, ки баъзе мушкilotи ҷойдоштаро ҳалу ҷасл кунанд. Дар он ҷамомад ҳайати намоёндагони СУС ба созиш омаданд, ки доир ба дастгирии соҳаи кишоварзӣ истехсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар доираи «Нишондиҳандаи маҷмуи дастгирӣ» барои мақсадҳои таъмини амнияти озуқаворӣ мавриди баррасӣ қарор надиханд. Ин қарор баҳри бартараф кардани зидият дар пешниҳоди созмони G-33¹⁹⁴, ки онро Ҷумҳурии Ҳиндустон пешбарӣ мекард. Чунин муносибат ба мамлакатҳои тарақиёбанда баҳри дастгирии истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ғурсат фароҳам меорад¹⁹⁵. Далвтҳое, ки иқтидори пасти иқтисодӣ доранд ин пешниҳод мувофиқ ба сиёсати амнияти озуқавориашон мебошад. Мақсадашон

---

¹⁹³ Созишномаҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо // Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Созишнома оид ба кишоварзӣ . Саҳ 131. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wto.tj/ru/about/Date/Soglash.po.selskomu.hoz.pdf> ё <http://wto.tj/upload/Docs/Book.pdf> (дата обращения: 24.05.2022).

¹⁹⁴ G33 (ё Дӯстони Маҳсулоти Махсус дар соҳаи кишоварзӣ) этилофи кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошад, ки пеш аз Конфронси вазирони Канкун дар соли 2003 таъсис дода шудааст, ки дар ҷараёни музокироти Доҳаи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, бахусус оид ба соҳаи кишоварзӣ ҳамоҳанг карда мешавад. Сарфи назар аз ном, дар ҳоли ҳозир 48 кишвари узви он ҳастанд. [https://wiki5.ru/wiki/G33_\(developing_countries\)](https://wiki5.ru/wiki/G33_(developing_countries))

¹⁹⁵ Созишномаҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо // Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wto.tj/ru/press-centr/?ELEMENT_ID=310 (дата обращения: 25.05.2022).

дар СУС аз ибораи буд, ки барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби бучет ҳарчи зиёдтар молиякунони карда шавад.

Вақте ки давлатҳои мутараққии дорои иқтисодиёти ғанӣ метавонанд ба соҳаи кишоварзии худ кумаки бештарт диҳанд, демпинг¹⁹⁶ метавонад ба иқтисоди кишоварзии кишварҳои рӯ ба тараққии дорои иқтисодиёти паст зарар расонад. Аз ин рӯ кишварҳои рӯ ба тараққӣ шомили созмони G-33 кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки бозори маҳсулоти кишоварзиро тавассути тарофаҳо мувозинат дода, амнияти озуқаворӣ кишвари худро идора намуда, неқӯаҳволии аҳолии кишоварзии худро ба эътидол оваранд ва рушди деҳотро мустаҳкам кунанд.

Дар асоси болозикр, дар вазъияти ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва муносибатҳои дучониба ва дар ҳудуди ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ нисбати амнияти озуқаворӣ аҳамияти бештар дода мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва амнияти озуқаворӣ аҳамияти калон медиҳад. Мутобиқи Консепсияи сиёсати хориҷии мамлакат, ки яке аз самтҳои татбиқи вазифаҳои асосии Тоҷикистон дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мебошад, қайд шудааст, ки бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофии Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, инчунин рушди иқтисодию иҷтимоии он, сиёсати берунаи он ба таври реалӣ ва нуктасанҷона ба роҳ монда мешавад. Он бо талаботи иқтисодии давлат алоқаманд буда, рушди ҳамкориҳои иқтисодии он дар низоми муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва дастгирии сиёсӣ дипломатии манфиатҳои иқтисодии онро ҳадафи худ қарор медиҳад.

«Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати «дарҳои кушода», сулҳхоҳона ва беғараз буда, зимни татбиқи он, Тоҷикистон омодааст бо ҳамаи кишварҳои дуру наздик робитаҳои дӯстона ва эътирофи манфиатҳои тарафайнро дар асоси эҳтироми ҳамдигар, баробарӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд густариш диҳад»¹⁹⁷.

---

¹⁹⁶ Фурӯши молҳо бо нархҳои ба таври сунъӣ арзоншуда дар бозори хориҷӣ бо мақсади шикаст додани рақибон ва ба даст овардани бозорҳои хориҷӣ

¹⁹⁷ Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-январӣ соли 2015, №332

Дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор созмонҳо ҳамкориҳои судмандро ба роҳ монда аст, аз ҷумла бо Ташкилоти озуқаворию кишоварзии Созмони Миллалӣ Муттаҳид, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Муколамаи ҳамкории Осиё ва Ҷануби Ҷануби байналмилалӣ молиявӣ¹⁹⁸.

Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як қатор иттиҳодияҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ аъзои комилҳуқуқ буда, ҷиҳати таҳия ва татбиқи талабот ва меъёрҳои гуногунсатҳ дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамкориҳои худро тақвият бахшида истодааст.

Моҳияти мураккаб ва бисёрсатҳаи ҷанбаҳои миллии амнияти озуқаворӣ ба мо имкон медиҳад, ки меъёрҳои марбут ба маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳӯроквориро ба як намуди мушаххаси амнияти озуқаворӣ муайян намоем, ки инҳо чунинанд:

- сатҳи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ;
- сатҳи истеъмоли оқилонаи озуқаворӣ;
- содирот ва воридоти маҳсулои озуқаворӣ.

Таъмини амнияти озуқаворӣ миллиро Малхасян А.В. дар таҳқиқоти худ «...ба чор сатҳ ҷудо намуда аст: таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳад зиёд, пурра таъмин будани амнияти озуқаворӣ, иловатан таъминшудани амнияти озуқаворӣ, вобастагии озуқаворӣ»¹⁹⁹.

– *таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳад зиёд* - истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ зиёда аз ҳадди ақали истеъмоли аҳоли;

– *пурра таъмин будани амнияти озуқаворӣ* - аз ҳисоби истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ватанӣ таъмин карда мешавад;

---

¹⁹⁸ Ҷамонҷо

¹⁹⁹ Малхасян А.В. Аграрно-правовые проблемы в сфере обеспечения продовольственной безопасности, диссертация к.ю.н. / ФГБОУ ВПО «Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА)». Москва, 2014. – 167с. С.10-11

– *иловатан таъминшудани амнияти озуқаворӣ* - аз ҳисоби истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Ғумруқӣ ва Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё таъмин карда мешавад;

– *вобастагии озуқаворӣ* - аз ҳисоби таъминоти (воридотӣ) берунии давлатҳои сеюм таъмин мегардад.

Ба андешаи мо таҳдидҳои муосири ҷаҳонӣ (пахн гаштани касалиҳои сирояткунанда COVID-19, нооромии сиёсӣ дар кишварҳои ҳамсоя ва аъзои ИДМ, гармшавии иқлим ва ғайра), ки оқибат ба бӯҳрони озуқаворӣ оварда мерасонанд, ҳалли саривақтии вазифаҳои марбут ба таъсиси истехсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашударо, ки асоси мустақилияти озуқаворӣ кишвар мебошанд, зеро хатар мегузорад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши механизмҳои муосири танзими давлатӣ ва дастгирии рушди соҳаи кишоварзии ватанӣ ҳамчун омили мусоидаткунанда ба таҳкими низоми амнияти озуқаворӣ кишвар дар шароити бӯҳронӣ муҳим ба назар мерасад.

Дар ин самт Артемова Е.И. қайд мекунад, ки «маҳз мавҷудияти ғизои хушсифат аст, ки бештар солимии миллатро муайян мекунад ва тақрористехсоли он бевосита ба самаранокии фаъолияти комплекси агросаноатӣ ва суръати навсозии инноватсионии он вобаста аст. Кафолати ба миқдор ва сифати зарурии доимии мавҷудияти захираҳои озуқаворӣ бояд давлат баромад кунад, ки ба шарофати мунтазам тақмил ёфтани низоми танзим ва дастгирии захираҳои мавҷударо бо назардошти «афзоиш» равона созад, ки тавонанд кишоварзии кишварро нигоҳ доранд, бозори озуқаворӣ, дастрасии воқеӣ ва иқтисодии озуқавориро ба ҳар як шахс таъмин намояд»²⁰⁰.

Яке аз ҷабҳаҳои миллии таъмини амнияти озуқаворӣ ин иштироки давлат дар соҳаи КАС мебошад. Истифодаи воситаҳо ва механизмҳои самараноки дастгирии давлатӣ вобаста ба қарздиҳии имтиёзнок, таътили пардохтҳо, ҷорӣ намудани моратория ба санҷиши фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна, ки дар

---

²⁰⁰ Артемова Е.И. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности России её регионов / Е.И. Артемова, Е.В. Плотникова, М.Н. Оболенская // Вестник Академии знаний. – 2020. – №3 (38). – С. 44-49.

Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2020 эълон гардид²⁰¹ ва баъдан он то якуми январи соли 2023²⁰² тамдид карда шуд, субсидияи қисми воситаҳои гардон ва сармоягузорӣ ба рушди инноватсионии технологияҳое, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқавориро ба тадриҷ зиёд мекунад, мушкилоти бо озуқа таъмин кардани аҳолии кишварро ҳал мекунад.

Масъалаи дигари дар чараёни ҳамгироии иқтисодӣ мамлакатҳо ва тақвиятёфтани бозорҳои маҳсулоти озуқаворӣ талаб мекунад, ки навагонӣ дар самти кишоварзӣ вусъат дода шавад, яъне ташакули фаъолияти инноватсионӣ ва ҷанбаҳои институтсионалӣ баҳри мутобик шудан ба дигаргуншавии ҳолати пешниҳоди маҳсулоти озуқаворӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ дар шароити нооромиҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ-иҷтимоӣ.

Ба андешаи мо бе фаъол намудани раванди инноватсионӣ дар фаъолияти кишоварзӣ, азнавкунии базаи моддӣ-техникӣ ва технологияи КАС муқобилат кардан ба бӯҳрони озуқаворӣ нигоҳ доштани мавзунияти равандҳои такрористеҳсолкунӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва таъмин намудани мустақилияти озуқавории давлатӣ ғайри имкон аст.

Хусусияти марҳалаи муосири рушди баҳши кишоварзӣ дар кишвар ва низоми амнияти озуқаворӣ он зарурати муқовимати фаврӣ ба таҳдидҳое, ки дар натиҷаи заифшавии қурби сомонӣ нисбати ба асфороҳои хориҷӣ, идомаи вобастагии зиёд маҳсулоти озуқаворӣ авалиндараҷаи воридотӣ ва коҳиши қобилияти пардохтии аҳоли барои қонеъ кардани талаботи истеъмоли ба вуқӯъ омадаанд талаб мекунад.

Нигоҳ доштан ва баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии шаҳрвандони кишвар сарфи назар аз маҷмӯи омилҳои манфӣ, вазифаи дорои аҳамияти умумидавлатӣ буда, ҳалли мушкилоти ба вучудодада тавассути васеъ намудани

---

²⁰¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ // 26.12.2018, шаҳри Душанбе

²⁰² Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фармон. Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ // Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе. 16 март соли 2022, №362.

навъҳои дастгирии наоварон ва фароҳам овардани шароити имтиёзнок барои фаъолияти сармоягузори дохилию хориҷӣ имконпазир мегардад²⁰³.

Низоми муносибатҳои иқтисодӣ, ки такмили воситаҳо ва механизмҳои танзими давлатии комплекси агросаноатии миллиро муайян мекунад бо зарурати таъмин намудани аҳолии ҷумҳурӣ бо озуқаворӣ хушсифат алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз ба дастрасии воқеию иқтисодии озуқаворӣ диққати махсус додан лозим аст. Ноил шудан ба ҳадафи асосӣ зарур аст, ки афзалиятҳои рушди комплекси агросаноатиро муайян карда, вобаста ба тағйирёбии вазъият, ки омилҳои берунӣ ва дохилӣ таъсир мерасонанд баҳои воқеӣ додан лозим аст. пайвасти индикаторҳои мақсаднокро мутобиқ кардан лозим аст. Таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ аз ҷониби маҷмӯи омилҳои берунӣ, дохилӣ, экологӣ, муҳити зист, иқлим ва ғайра ба вуҷуд меоянд.

Яке аз муҳимтарин талаботи низоми амнияти озуқаворӣ ҷумҳурӣ дар ҳолатҳои бӯҳрони озуқаворӣ ё форс-мажорӣ, ин устувории он бо имконияти бозгашт ба ҳолати муқарарӣ пас аз таъсири омилҳои манфӣ ва таҳдидҳо мебошад.

Пас аз омӯзиши ҷанбаҳо ва мушкilotи миллии таъмини амнияти озуқаворӣ ҷанбаҳои бехатариро дар сатҳи минтақавӣ низ ба назар гирифтанд лозим аст. Бояд гуфт, ки Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои ИДМ қонуни намунавии дахлдорро таҳия ва қабул кардааст. Айни замон дар кишвар сохторҳои муттаҳидшуда дар комплекси агросаноатии минтақавӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳои маъмурӣ, ҷойгиршавии географии он, усулҳои арзёбии сатҳи асосноккунии стратегияи рушди бозорҳои алоҳидаи озуқаворӣ минтақаҳо бо назардошти мавқеи он дар тақсими байниминтақавии меҳнат дар комплекси агросаноатӣ, инчунин самтҳо ва тадбирҳои афзалиятноки танзими давлатии он мавҷуд нест.

---

²⁰³ Артемова Е.И. Совершенствование системы государственного регулирования аграрного производства как фактор импортозамещения / Е.И. Артемова, Е.В. Плотникова // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2017. – №128. – С. 1212-1223.

Бо ақидаи Шапкина Л.Н. зери мафҳуми «...амнияти озуқаворӣ минтақа қобилияти низоми минтақавӣ ташаккул ва тақсими захираҳои озуқаворӣ дар таъмин намудани тамоми категорияҳои аҳоли дар қаламрави худ дар сатҳи на камтар аз меъёри сабади истеъмоли фаҳмида мешавад»²⁰⁴. Муҳимтарин шартҳои таъмини он дастрасии иқтисодии озуқаворӣ дар доираи фазои ягонаи иқтисодии кишвар, инчунин омезиши оқилонаи таъминоти озуқаворӣ ватанӣ ва хориҷӣ мебошад. Ҳангоми баҳо додани амнияти озуқаворӣ минтақа хусусиятҳои маҳаллии истеҳсолоти кишоварзӣ, бозори озуқаворӣ бо ҳисоби рушди оянда, даромади аҳоли ва нархи озуқа, пурра будани худтаъминкунии озуқаворӣ (аз ҷумла, аз ҳисоби хоҷагии хонаводаҳо)-ро ба назар гирифтани зарур аст.

Дар ин самт Алтухов А. И. қайд мекунад, ки «...муайян намудани равишҳои ташаккули стратегияи баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бозори минтақавӣ озуқаворӣ, таҳияи барномаҳои байниминтақавӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ минтақавӣ ва дар маҷмӯи кишвар лозим аст»²⁰⁵. Дар ин самт барномаи возеҳи инкишофи бозори озуқаворӣ минтақавӣ бо назардошти шароити мушаххаси минтақаҳои алоҳида зарур аст.

Огоҳӣ аз вазъи воқеӣ ва зарурати равишҳои ояндадор баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳулосае оварда мерасонад, ки ҳолати бесарусомонӣ ва идоранашавандаи зернизоми таъмини амнияти озуқаворӣ ҳанӯз ҳам байни ҳамдигар аз ҷиҳати функционалӣ, ташкилӣ, захиравӣ ва технологӣ алоқаманд нестанд. Ҳарчанд то соли 2020 “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020”²⁰⁶ амал мекард, аммо то ҳол дар кишвар концепсияи содирот ва воридивазкунанда мавҷуд нест. Дар баробари омода намудани концепсияи ягонаи миллӣ ё

---

²⁰⁴ Шапкина Л.Н. Национальные и международные аспекты продовольственной безопасности // Вестник ГУУ. 2012. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-i-mezhdunarodnye-aspekty-prodovolstvennoy-bezopasnosti> (дата обращения: 24.04.2022).

²⁰⁵ Алтухов А. И. Продовольственная безопасность Российской Федерации: современное состояние и перспективы развития / А.И. Алтухов. – М.: Экономика, 2009.

²⁰⁶ [Қарори Ҳукумати ҶТ аз 26 ноябри соли 2016, № 503](#)

«Доктринаи амнияти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁰⁷, концепсия ё худ доктринаи содирот ва воридивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз ҷониби мақомоти давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ дар якҷоягӣ бо намояндагони бизнес, истеҳсолкунандагони молу маҳсулоти озукаворӣ, пажухишгоҳҳои илмӣ, молиявӣ ва кишоварзӣ таҳия кардан лозим аст.

Азбаски яке аз шартҳои асосии таъмини амнияти озукаворӣ ин худтаъминкунии минтақаҳои кишвар бо навъҳои асосии озуқа мебошад, ки барои бисёре аз минтақаҳои ҷумҳурӣ аз руи хусусиятҳои табиӣ, релефӣ, иқлимӣ ва дигар хусусиятҳо на танҳо душвор, балки аз ҷиҳати иқтисодӣ ҳам мувофиқи мақсад нест. Дар минтақаҳо на ҳамаи нишондиҳандаҳои амнияти озукавории кишвар аксар вақт таъмин мегардад, ба монанди Бадахшон, ки дар он ҷойҳо аз сабаби кӯҳсор будан шароити истеҳсоли ғаладонагиҳо мавҷуд нест. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи як қатор омилҳои табиӣ ва иқлимӣ, релефӣ ва иқтисодии истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони озукаворӣ, ки дар минтақаҳо таърихан тақсимот меҳнат шуда, бо мурури замон инкишоф ёфтааст, на танҳо дараҷаи бо озукаворӣ таъмин будани минтақаҳо, балки мустақилияти озукавории онҳоро низ арзёбӣ кардан лозим аст. Ин, пеш аз ҳама, ба ВМКБ ва НТҚ (бо ҳисоби ш.Душанбе), ки аз сабаби кам будани захираҳои худӣ ба таъминоти берунии маҳсулоти озукаворӣ, аз ҷумла, гандум, рағғани растанӣ, тухм, маҳсулоти қанодӣ ва моҳӣ эҳтиёҷоти доимӣ доранд дахл дорад. Барои ин минтақаҳои номбар шуда воридоти маводи озукаворӣ воситаи асосии амнияти озукаворӣ ба ҳисоб меравад.

Чи тавре, ки дар боби якум қайд карда будем амнияти озукавории ҳар як кишвари соҳибистиклол ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти миллӣ ва иқтисодии он фаҳмида мешавад. Барои таъмини устувори он, давлат аз як қатор воситаю усулҳо истифода мебарад, ба монанди: сиёсати гумрукию тарифӣ, андозу пардохтӣ, субсидияҳо ва ғайра, ки на ҳамавақт самаранок истифода мегарданд.

---

²⁰⁷ Алиев О.М. Таҳаввулоти концепсияҳои асосии беҳатарию озукаворӣ //Паёми молия ва иқтисод. 2020. № 3 (23). С. 91-98.

Чанбаи дигари миллӣ ин маданияти (фарҳанги) истеъмоли хӯрокворӣ мебошад. Дар ҳар минтақаҳои кӯраи замин ба таркиби анъанавии таъом мавқеъи ҷуғрофӣ, рушди иқтисодӣ, динӣ ва расму оинҳое, ки тарзи ҳаёти одамонро муайян мекунанд, таъсир мерасонад. Маърифати истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣи вобаста аз миллат, минтақа, дин, иқтимоӣ-демографӣ, касб, оила, гендерӣ ва ташаккули афзалиятҳои фарҳангӣ дар интиҳоби маҳсулоти хӯрокворӣ, усули тайёр кардани онҳо ва расму оинҳои маҳсуси таъом аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Коршиносон чунин қайд мекунанд: «Агар намояндагони табақаҳои миёна ва боло имкони истеъмоли ғизои бехатар (моҳии тару тоза, гӯшт, меваҳои сабзавот, буттамева, чормағз ва ғ...) ва тароват дошта бошанд, пас табақаҳои поёӣ, чунин имкониятҳоро надоранд, онҳо ба интиҳоби маҳсулоти арзон диққат медиҳанд, на барои таркиб ва таровати маҳсулоти озуқаворӣ»²⁰⁸.

Ҳамин тариқ, намуд ва анъанаҳои таъом натиҷаи мутобиқшавии тӯлонии таърихӣ организм ба як намуди муайяни ғизо мебошанд. Бояд гуфт, ки ҳар як намуди хӯроки миллии аҳолии минтақаҳои гуногуни кӯраи замин аз рӯйи як қатор меъёрҳо муайян карда мешавад: зироати ғалладонаи асосӣ, манбаи асосии нерӯ, манбаи асосии сафеда, манбаи асосии витамину минералҳо. Масалан, дар Аврупои Шарқӣ ва Шимолӣ, ИМА, Канада ва Австралия зироатҳои асосии ғалладона: чавдор, гандум ва овёс; манбаи асосии нерӯ: рағванҳои ҳайвонот; сарчашмаҳои асосии сафеда: гӯшти хук, гов, мурғ, моҳӣ, шир, панир мебошанд. Дар Ҳиндустон ва Покистон зироати асосии ғалладонагӣ: шолӣ, ҷуворӣ, арзан ва гандум; манбаи асосии нерӯ: рағванҳои растанӣ, крахмал ва ғалладонагӣҳо; манбаи асосии сафеда: лубиё ва нахӯд мебошад. Дар мамлакатҳои баҳри Миёназамин, Африқои Шимолӣ, нимҷазираи Арабистон ва Осиёи Миёна зироати асосии ғалладонагӣ: Гандум, ҷуворимакка ва чав; манбаи асосии нерӯ:

---

²⁰⁸ Журавлева Л.А., Зарубина Е.В., Ручкин А.В., Симачкова Н.Н., Чупина И.П. Качество питания населения как показатель продовольственной безопасности страны // Образование и право. 2021. №11. С. 11-17. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-pitaniya-naseleniya-kak-pokazatel-prodovolstvennoy-bezopasnosti-strany> (дата обращения: 16.05.2022).

хушкмеваҳо, равғанҳои растанӣ ва ҳайвонот; манбаи асосии сафеда: гӯшти гов, гусфанд, мурғ, моҳӣ ва маҳсулоти ширӣ мебошад²⁰⁹.

Фарҳанг ва анъанаҳои мардум, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ғизо ва таомҳои миллӣ мебошанд, бо эътиқоди динӣ зич алоқаманданд. Мечников И.И. дар китоби «Таҳқиқот дар бораи табиати инсон» (1915) навиштааст: «Таъсири саҳти дин ба интиҳоб ва тайёр кардани таъом маълум аст. Бисёре аз халқҳо урфу одатҳои ошпазиро, ки қоидаҳои дин муқаррар кардаанд, нигоҳ доштаанд»²¹⁰.

Дар бисёр аз кишварҳои ҷаҳон дин анъанаҳои ҳӯроквории халқҳои алоҳидаро танзим ва идора намуда, қоидаҳои асосии амнияти озуқавориро муайян кардааст. Ҳатто баъзе аз дастурҳои ғизои динӣ ба пешгирӣ ва табобати бемориҳо низ нигаронида шудаанд.

Пас аз омӯзиши фикру ақидаҳои гуногуни олимон оид ба “фарҳанги ҳӯрок” ба хулосае омадан мумкин аст, ки фарҳанги истеъмоли ҳӯрокворӣ вобаста ба минтақаи ҷойгиршавии аҳоли, дин ва расму оинҳои онҳо бо таъмини амнияти озуқаворӣ зич алоқаманд аст. Бинобар ин дар рафти муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ ҳар як мамлакат маҳаки “Фарҳанги ҳӯрок”-ро ба инобат гирифтани лозим аст. Мисол, агар мо таъмини амнияти озуқаворӣ мардуми гиёҳхоронро муайян кардан хоҳем, наметавонем сафедаҳо ва чарбҳоро, ки аз ҳисоби ҳайвонот гирифта мешавад, ба инобат гирем. Зеро барои ин мардум сафедаҳо ва чарбҳо аз ҳисоби ғалладонагӣ ва сабзаваҳо пур карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маданияти истеъмоли ҳӯрокхӯрӣ тибқи анъанаҳои миллӣ нон ва маҳсулоти нонӣ ҳатто ҳӯрокҳои нонӣ бисёр маъмуланд. Аз ин лиҳоз нон ва маҳсулоти нонӣ ягона меъёри физиологие мебошад, ки

---

²⁰⁹ Щеникова, Н. В. Традиции и культура питания народов мира: Учебное пособие / Н.В. Щеникова. - Москва : Форум: НИЦ ИНФРА-М, 2015. - 296 с. (Высшее образование: Бакалавриат). ISBN 978-5-91134-939-4. - Текст : электронный. - URL: <https://znanium.com/catalog/product/469955> (дата обращения: 17.05.2022)

²¹⁰ Мечников И. И. Этюды о природе человека. — 7-е изд. — М.: Гос. изд-во, [1935]. — XXVIII, 240 с. — (Популярно-научная библиотека). — URL: <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=9041> (дата обращения: 17.05.2022).

пурра ва барзиёд таъмин гаштааст. Дар дигар кишварҳо меъёри истеъмоли нон ва маҳсулоти нонӣ нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон пасттар аст, ки онро дар чадвали навбатӣ мушоҳида кардан мумкин аст (ниг.: чадвали 2.4.1.).

Чадвали 2.4.1. - Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳоли дар ТУТ, кишварҳои муттарақӣ ва ИДМ дар як сол*

№	Намуди маҳсулоти озуқаворӣ	Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли, кг								
		ТУТ СММ	ИЧСП	Кишварҳои муттарақӣ	ФР	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҷумҳурии Қазоқистон	Ҷумҳурии Қирғизистон	Ҷумҳурии Белоруссия	Ҷумҳурии Украина
1	Нон ва маҳсулоти нонӣ	140	107	101	96	148	108	115	105	101
	Ҷой дар сафдихӣ	2	5	7	9	1	4	3	6	7
2	Гӯшт ва маҳсулоти гӯшӣ	75	86	114	73	41	78	61	82	83
	Ҷой дар сафдихӣ	6	2	1	7	9	5	8	4	3
3	Моҳӣ ва маҳсулоти он	23	24	18	22	9	14,4	9	18,2	20
	Ҷой дар сафдихӣ	2	1	6	3	8	7	8	5	4
4	Шир ва маҳсулоти ширӣ	340	404	350	325	115	301	200	403	380
	Ҷой дар сафдихӣ	5	1	4	6	9	7	8	2	3
5	Тухм (дона)	264	298	250	260	180	264	182	301	290
	Ҷой дар сафдихӣ	4	2	7	6	9	4	8	1	3
6	Равған (растанӣ, чарбу)	15	14	19	12	17	17	9	11,7	13
	Ҷой дар сафдихӣ	4	5	1	7	2	2	9	8	6
7	Қанд ва маҳсулоти қандӣ	36	41	34	24	20	17	26	33	38
	Ҷой дар сафдихӣ	3	1	4	7	8	9	6	5	2
8	Сабзавот ва полизҳо	140	145	144	140	166	150	114	129	104
	Ҷой дар сафдихӣ	5	3	4	5	1	2	8	7	9
9	Мева ва буттамева	100	71	110	100	124	132	124	83	80
	Ҷой дар сафдихӣ	5	9	4	5	2	1	2	7	8
10	Картошка	100	117	70	90	92	100	98	170	124
	Ҷой дар сафдихӣ	4	3	9	8	7	4	6	1	2

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "31"август соли 2018 № 451, ИДМ: <https://zen.yandex.ru/media/knewskg/v-tadjikistane-opredelili-normy-pitaniia>, Кишварҳои муттарақӣ: <https://infourok.ru/pischevaya-i-legkaya-promishlennost-2553077.html>, Украина: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-k-uroku-geografii>, Белорус: <http://900igr.net/prezentacija/ekonomika/teoreticheskie-osnovy-tovarovedenija-prodov>

Албатта меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озуқаворӣ дар асоси истеъмоли ҳақиқӣ ва маданияти истеъмоли хӯроки аҳолии ҳар як кишвар аз ҷониби парлумони ҳар як кишвар муайян ва қабул карда мешавад. Ҷи тавре, ки дар чадвали 2.4.4. дидан мумкин аст Ҷумҳурии Тоҷикстон дар миёни кишварҳо аз рӯйи истеъмоли нон ва сабзавот ҷойи

аввалро касб намуда аст, аз рӯйи истеъмоли гӯшт, шир ва тухм дар ҷойи охир меистад, аз рӯйи истеъмоли моҳӣ ва қанд бошад, дар ҷойи ҳаштум. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мардуми тоҷик вояи истеъмолии худро аз ҳисоби ғалладонагиҳо ва сабзавотҳо пур мекунанд, ки ба расму оини миллии мо хос аст. Дар кишварҳои муттарақӣ вояи истеъмоли бештар аз ҳисоби гӯшт, моҳӣ, шир ва тухм пур карда мешаванд. Албатта ҳарчанд ин сатҳи ғановатии аҳолии онҳоро инъикос кунад ҳам, аз тарафи дигар сарчашмаи фарбеҳшавӣ мегардад, ки яке аз мушкилоти чунин кишварҳо гашта аст.

Пас аз омӯзиши ҷанбаҳои асосии милли ва минтақавии таъмини амнияти озуқаворӣ, хулоса кардан мумкин аст, ки таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳамаҷониба ба назар гирифтани ҷанбаҳо вобастагии зиёд дорад. Зеро бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофӣ, геополитикӣ ва геоиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, имкониятҳои табииву демографӣ ва сатҳи тараққиёти иқтисодию иҷтимоии он Тоҷикистон сиёсати «дарҳои кушода»-ро пеша карда аст.

Вобаста ба таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити шомил будан ба СУС тибқи “Созишнома оид ба кишоварзӣ”, ки дар он баҳри дастгирии соҳаи комплекси агросаноатӣ ҳадагузорӣ шудааст ва рушди таъмини амнияти озуқаворӣ бе дастгирии давлатии тавлидкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ ба андешаи мо ин дастгирии ғайри мустақими (ба воситаи имкони расонидани кумаки суроғавии) қишри ниёзманди аҳоли мебошад.

БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Таъмини рушди устувори соҳаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон - кафолати таъмини амнияти озуқаворӣ

Таъмини озуқаворӣ ба рушди комплекси агросаноатии кишвар вобаста аст. Асоси таъмини амнияти озуқаворӣ ташкили фаъолияти самараноки комплекси агросаноатӣ мебошад, ки парвариши растанӣ ва ҳайвонот, инчунин бо воситаҳои истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти ниҳой таъмин намудани корхонаҳои агросаноатиро дар бар мегирад.

Бахши кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшест, ки маводи ғизоии истеъмолии гуногуни авваллиро тавлид мекунад, ашёи хоми кишоварзиро тавассути коркард ба озуқа табдил дода, талаботи аҳолиро бо маҳсулотҳои озуқаворӣ таъмин намуда, ба рушди ҳаёти ҷаҳол ва солими ҷомеа таъсири муассир мерасонад. Тандурустии ҷомеа, амнияти озуқаворӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як кишвар бо озуқаи мувофиқ ва мутавозин вобастагии зич дорад. Барои он ки шахсони алоҳида ғизои кофӣ ва мутавозин дошта бошанд, бояд аввал миқдор ва навъи озуқаворӣ дилхоҳро пайдо карда тавонанд ва баъдан барои харидории он даромади мувофиқ ба даст оранд, яъне мавҷудият ва пасон дастрасӣ.

Бахши кишоварзӣ то имрӯз дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо вазифаҳои хеле муҳимро ба ўҳда дорад ва маълум аст, ки ин вазифаҳоро дар оянда низ идома хоҳад дод.

Кишоварзӣ - аз ҳисоби таъмини аҳолии кишвар бо озуқаворӣ, саҳми он дар ММД, шуғли аҳоли, таъмин намудани саноати коркарди маҳсулоти хӯрокворӣ бо ашёи хом ва сармоя, таъсири мустақим ва ғайримустақим ба содирот ва саҳми он дар муҳити зист дар тамоми олам соҳаи ногузир ба ҳисоб меравад. Аз ин сабаб, бахши кишоварзӣ бо ҷанбаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва экологии худ бо тамоми қишрҳои ҷомеа робитаи зич дорад.

Яке аз ҷузъҳои асосии сиёсати иқтисодии ҳар як мамakat ин сиёсати кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ,

таъмини рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, ташаккул ва рушди бозори самараноки ғайрикишоварзиро бо мақсади ба даст овардани амнияти озуқаворӣ мамлакат ва ҳар як шахсро дар алоҳидагӣ дар бар мегирад.

Комплекси агросаноатӣ (КАС) – бузургтарин маҷмааи байнисоҳавӣ буда, якҷанд соҳаҳои иқтисодиро муттаҳид менамояд, ки ба истеҳсол ва коркарди ашёи хоми кишоварзӣ ва аз он ба даст овардани маҳсулоти хӯрокворӣ ва расонидани он то ба истеъмолкунандаи охирин равона карда шудааст²¹¹.

Бо ибораи дигар КАС – ин низоми ягонаи корхонаю соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатӣ мебошад, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ инкишоф ёфта, бо принципҳои ҳамгирӣ алоқаманданд аст ва ба муносибатҳои моликиятӣ асос ёфта, тамоми занҷири агросаноатиро аз тавлиди ашёи хоми кишоварзӣ, истеҳсоли воситаҳои муҳим барои кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, фуруши маҳсулоти озуқаворӣ ва нигоҳдории маҳсулоти озуқавориро фаро мегирад.

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин мафҳум чунин шарҳ дода шудааст: «Комплекси агросаноатӣ – маҷмӯи соҳаҳои иқтисодӣ буда, ба он истеҳсол, тайёр кардан, захира намудан, кашондан, коркард ва фуруши маҳсулоти кишоварзӣ, хоҷагии моҳипарварӣ, саноати хӯроковорӣ, дигар соҳаҳо ва ғайрикишоварзӣ, аз ҷумла, саривақт таъмин намудан бо техникаи муосир, таҷҳизоти технологӣ, маблағ, иттилоот ва дигар захираҳо, таъмини беҳатарии байторӣ-санитарӣ, фитосанитарӣ, таъминоти илмӣ ва тайёр намудани мутахассисон дохил мешаванд»²¹².

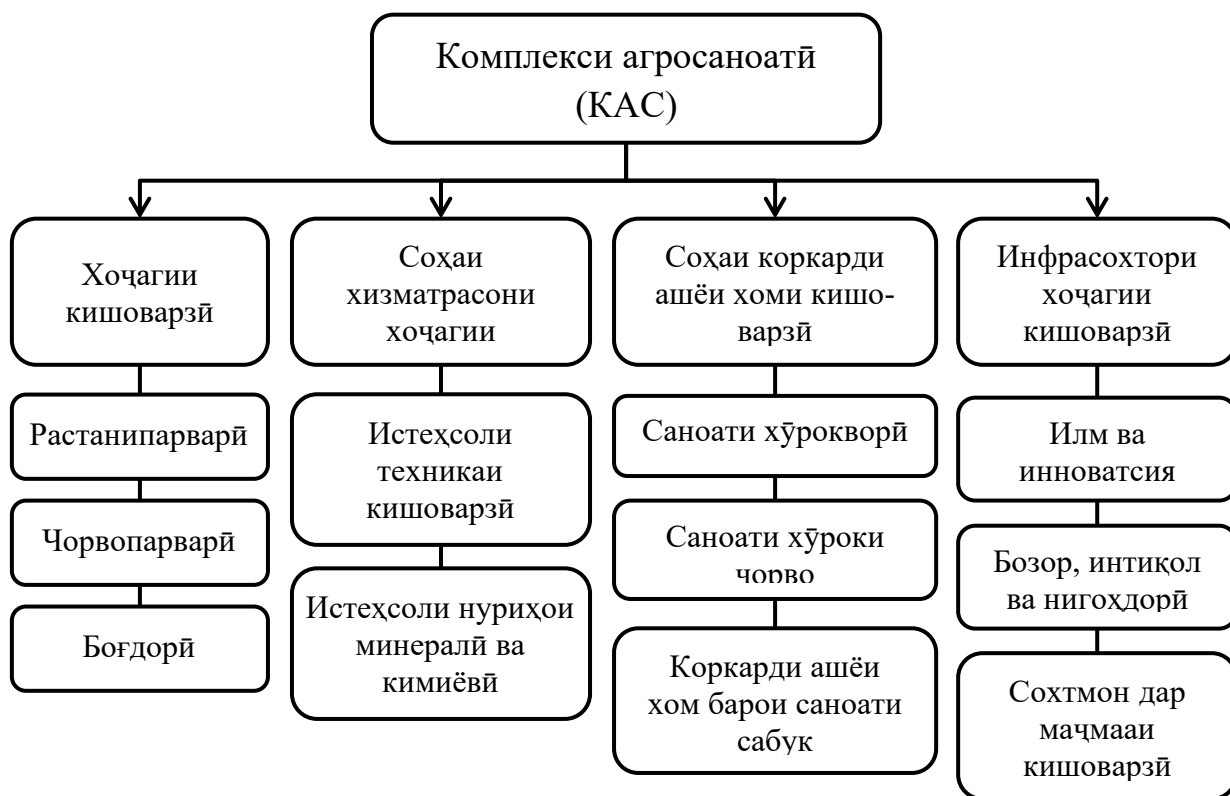
Истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ин маҷмӯи соҳаҳои КАС-и кишвар буда хоҷагии кишоварзӣ ва соҳаҳои саноатро дар бар мегирад, ки бо истеҳсолот, коркард, интиқол ва нигоҳдор маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ, расонидани онҳо ба истеъмолкунандагон, таъмин намудани соҳаи кишоварзӣ бо техника, мошинҳо, моддаҳои кимиёвӣ, нуриҳои минералӣ ва хизматрасонии истеҳсолоти кишоварзӣ зич алоқаманд мебошад.

---

²¹¹ Маводҳои дастрас аз сарчашмаи электронии https://ru.wikipedia.org/wiki/Агропромышленный_комплекс (санаи мурочиат 17.07.2021)

²¹² ҚҚТ Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.03.2007с №241

Комплекси агросаноатиро ба чор самти фаъолияти асоси чудо кардан мумкин аст, ки дар нақшаи 3.1.1. оварда шудааст.

Расми 3.1.1. Соҳаҳои комплекси агросаноатӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Соҳаҳои комплекси агросаноатӣ қисми муҳими иқтисоди миллии кишвар буда аз як қатор соҳаҳо иборат мебошад:

1. Ҳоҷагии кишоварзӣ: «...ҳамчун асоси комплекси агросаноатӣ мебошад, ки ба он растанипарварӣ, чорводорӣ, боғдорӣ, ташкилотҳо, соҳибкорони инфиродӣ, шаҳрвандоне, ки ҳоҷагии ёрирасони шахсӣ доранд, кооператсияи матлубот, ҳоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ки бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ё коркарди аввалия ва минбаъдаи (саноатии) он ва ба муомилоти бозор ворид намудани ин маҳсулотҳо машғуланд»,²¹³ дохил мешавад.

2. Соҳаҳо ва хадамотҳое, ки ҳоҷагии кишоварзиро бо воситаҳои истеҳсолот ва захираҳои моддӣ таъмин мекунанд: истеҳсоли трактор ва

²¹³ ҚҚТ Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.03.2007с №241

техникаҳои кишоварзӣ, истеҳсоли нуриҳои минералӣ, моддаҳои кимиёвӣ ва ғайра.

3. Соҳаҳое, ки ба коркарди ашёи хоми кишоварзӣ машғуланд: саноати хӯрокворӣ, соҳаҳои коркарди аввалияи ашёи хом барои саноати сабук, коркарди ашёи хом барои истеҳсоли хӯроки чорво ва ғ...

4. Инфрасохторӣ - соҳаҳое, ки бо хариди ашёи хоми кишоварзӣ, интиқол, нигоҳдорӣ, савдои молҳои истеъмоли, тайёр кардани мутахассисони соҳаи кишоварзӣ, илм ва инноватсия, марказҳои зотпарварӣ ва тухмипарварӣ, сохтмон дар маҷмааи агросаноатӣ (гармхонаҳо, анборҳо, яхдоноҳо ва ба монанди ҳаминҳо) машғуланд.

Аз чор соҳае, ки ба КАС шомиланд марказиаш ва асосиаш хоҷагии кишоварзӣ мебошад. Чунки соҳаи кишоварзӣ сарчашмаи молтаъминкунӣ ва молиякунонии дигар соҳаҳои КАС ба шумор меравад, ки дар расми 3.1.2 нақши хоҷагии кишоварзӣ дар низоми КАС-ро дидан мумкин аст.

Расми 3.1.2. Нақши хоҷагии кишоварзӣ дар низоми КАС*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тавлиди маҳсулоти кишоварзӣ як қатор хоҷагиҳои сохти ташкилию ҳуқуқияшон гуногун ва хоҷагиҳои аҳоли машғул мебошанд. Дар давраи истиқлолияти кишвар ва гузариш аз иқтисодиёти

нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ соҳаи хоҷагии кишоварзӣ бозсозии ҷиддӣ карда шуд. Солҳои 1995 то 2010 бо суръати баланд хоҷагии кишоварзӣ бо роҳи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ аз нав ташкил мешаванд, ки ба ташаккули ҷамоияти кишоварзии гуногунсоҳа, тавассути пешақӣ мутобиқ кардани он ба шароити бозор ва ба ин васила баланд бардоштани самаранокии заминдорӣ ва дар маҷмӯъ имконияти хоҷагиҳо барои зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шуда буд. Ин иқдом махсусан пас аз интишори фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни 1996, № 522 ва аз 9 июни 1999, №1232 "Дар бораи азнавташкилдихии корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ" тақвият ёфт.

Самти асосии ин иқдоми пешгирифтаи Президенти кишвар азнавташкилдихии колхозҳо ва совхозҳои зиёновар (натиҷаҳои молиявияшон доим бо зарар ҷамбаст карда мешавад) ва дар асоси онҳо ташкил кардани хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ, ҶДММ ва хоҷагиҳои ёрирасон мебошад.

Айни замон дар ҷумҳурӣ як қатор ассотсиатсияҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва як қатор хоҷагиҳои дигар ташаккул ёфтаанд, ки дар ҷадвали 3.1.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1.1. - Шумораи ташкилот ва корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Шакли хоҷагиҳо	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2023/ 2010, мар.
Колхозҳо	206	261	207	12	1	-	-	-	-
Совхозҳо	362	446	95	46	5	-	-	-	-
Муассисаҳои бай- ни-хоҷагии кишо- варзӣ	19	15	8	3	-	-	-	-	-
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	-	1750	1263 9	2310 1	5137 2	123379	17900 5	17652 4	3,4
Дигар хоҷагии ки- шоварзӣ	-	-	624	1014	2895	1927	4921	4920	1,7

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024. -С.336-343, 2011. - С.324-328 ва 2001. - С.522-529,

Ба гурӯҳи “дигар хоҷагии кишоварзӣ” - ассотсиатсия хоҷагиҳои деҳқонӣ, хоҷагиҳои ёрирасони корхонаву ташкилотҳои кишоварзӣ ва агрофирмаҳо, агрокорпаратсия ва агрохолдингҳо дохил мешаванд.

Дар солҳои аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ аз он ҷумла 206-то колхоз ва 362-то совхоз ва 19-то муассисаҳои байни хоҷагии кишоварзӣ мавҷуд буданд, ки аз соли 2010 инҷониб дар натиҷаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ба хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонӣ табдил дода шуданд. Дар соли 2023 ба тавлиди маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ: «...181444 хоҷагиҳои сохти ташкилию ҳуқуқияшон гуногун фаъолият мекунанд, ки аз онҳо 158-то хоҷагиҳои давлатӣ, 59 ассотсиатсия хоҷагиҳои деҳқонӣ, 3641-то хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, 414-то ҷамъиятҳои саҳомӣ ва ҶДММ, 598-то хоҷагиҳои ёрирасони корхона. ташкилотҳои кишоварзӣ ва 176524-то хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд. Аз ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ки дар соли 2023 истеҳсол шудааст: ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 9.8%, деҳқонӣ 41,1% ва хоҷагиҳои аҳоли 49.1% ташкил кард»²¹⁴.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баландии зиёда аз 3 ҳазор метр ҷойгир буда, 93 фоизи қаламрави онро кӯҳхое ишғол мекунанд, ки ба низоми баландкӯҳҳои Осиёи Марказӣ тааллуқ дорад. Қаламрави ҷумҳуриро аз рӯи релефи зерин фарқ кардан мумкин аст: ҳамворӣ (дар баландии аз 300 то 900м аз сатҳи баҳр, ки танҳо 7% қаламрави ҷумҳуриро ишғол мекунад), доманакӯҳ (900-1600 м), кӯҳҳои паст (1600-2300 м), миёнакӯҳ (2300-3500 м) ва баландкӯҳ (аз 3500 м боло).

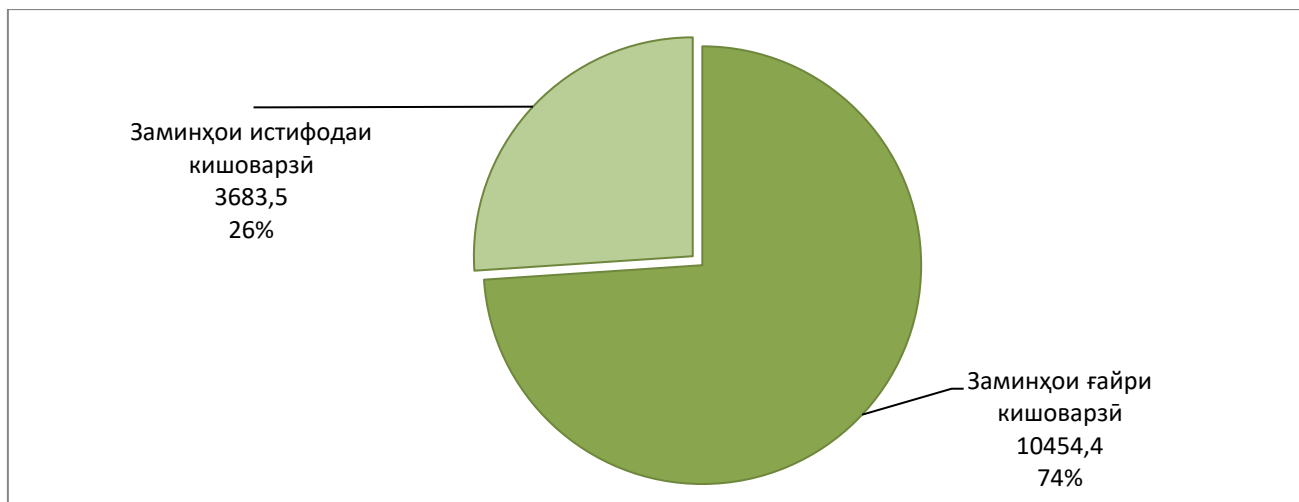
Кӯҳҳои баланди Тоҷикистон минтақаи асосии пириҳои муосир мебошанд, ки он ҳамчун чашмаҳои асосии оби Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад.

Барои фаъолияти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон майдонҳое, ки баҳри кишти зироатҳо истифода бурдан мумкин аст, арзиши калони иқтисодӣ дорад. Ин заминҳоро масоҳати кишти кишоварзӣ меноманд. Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023: «...

---

²¹⁴ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024. -С.9.

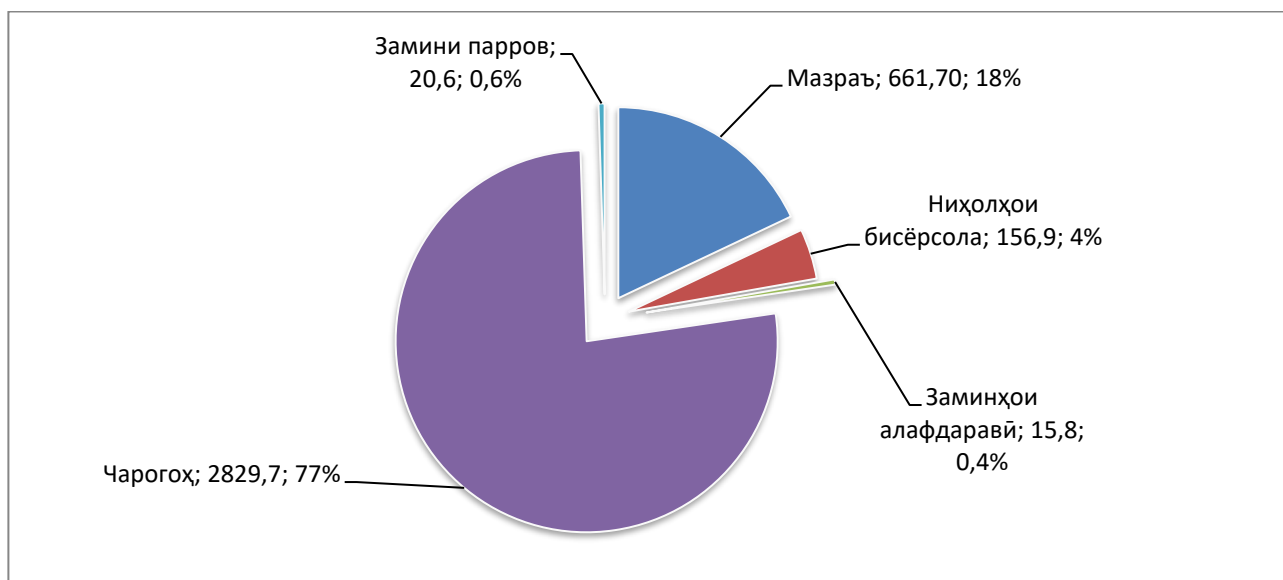
майдони умумии заминҳои Тоҷикистон 14137,9 ҳазор гектарро ташкил медиҳад»²¹⁵ (расми 3.1.3.).

Расми 3.1.3. Ҳамагӣ замини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024.-С.18

Қисми асосӣ (93 фоиз) - қаламрави ҷумҳуриро кўҳҳо ишғол мекунанд, ки барои мақсадҳои кишоварзӣ кам истифода мешаванд ё қариб истифода намешаванд. Қисми зиёди заминҳои истифодаи кишоварзиро заминҳои чарогоҳ ташкил мекунанд, ки аз 2829,7 ҳаз. га. иборат мебошад (расми 3.1.4.).

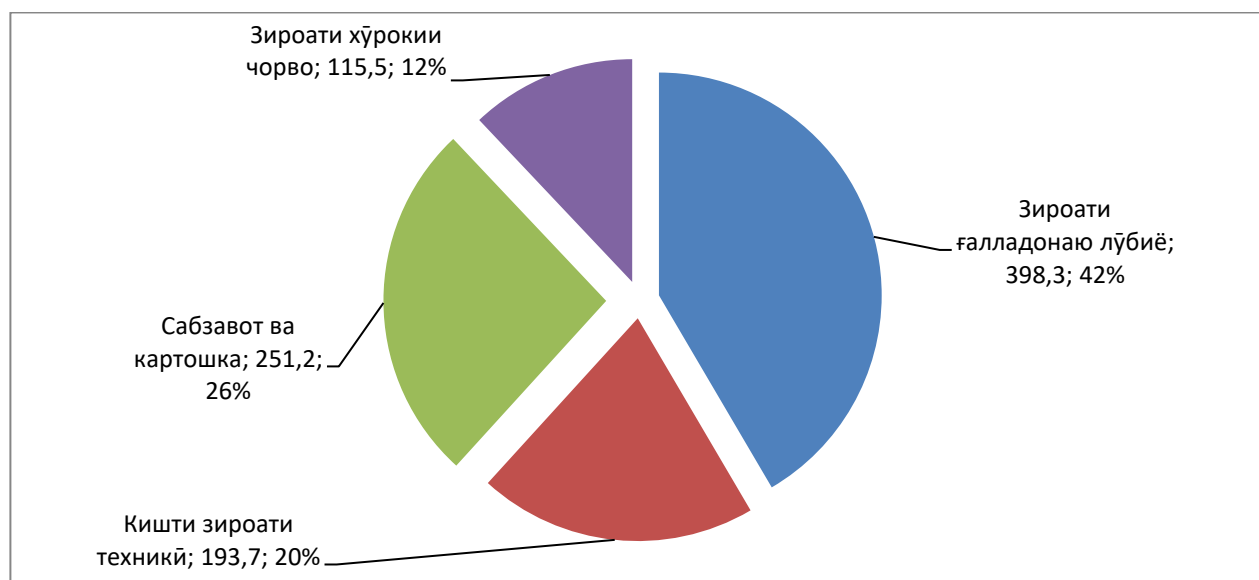

Расми 3.1.4. Заминҳои истифодаи кишоварзӣ дар соли 2023*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С.29-22

²¹⁵ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024. -С.22.

Заминҳои қорам, ҳамчун заминҳои пурқиматтарини кишти кишоварзӣ – 861,5 ҳазор гектар, ки 6% тамоми заминҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳад²¹⁶. Як қисми заминҳои қорношоям дар минтақаҳои намиғариаш баланд қарор доранд, ки барои алафзорҳо истифода мешаванд. Заминҳои доманакӯҳҳо, ки бо растаниҳо фаро гирифта шудаанд, барои чарогоҳҳои тобистона истифода мешаванд. Минтақаҳои асосии таъиноти кишоварзии ҷумҳурӣ, иқлими гарми хушк доранд, ки ин бе обёрии сунъӣ дар он ҷойҳо рушди кишоварзиро тасавур кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар рушди истехсолоти кишоварзӣ заминҳои қорами обӣ, ки масоҳаташон 746 ҳазор (бе ҳисоби зироатҳои хӯроки чорво) гектарро ташкил медиҳад²¹⁷, аҳамияти калон доранд (расми 3.1.5.).

Расми 3.1.5. Ҳамагӣ замини кишт дар соли 2023*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С.19-24

Маҳз дар заминҳои обёришаванда чунин зироатҳои пурқимати кишоварзӣ, ки асоси маҳсулоти озуқавориро ташкил медиҳанд, аз қабili ғалладона, сабзавот, картошка, зироатҳои полизӣ, ҷуворимакка ва ғайра, ки барои таъмини амнияти озуқавори мусоидат мекунад кишт карда мешаванд. Барои зироати хӯрокии чорво бошад боқимонда 115,5 ҳазор гектар истифода бурда мешавад, ки 12% заминҳои киштро ташкил медиҳад.

²¹⁶ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024. - С.26.

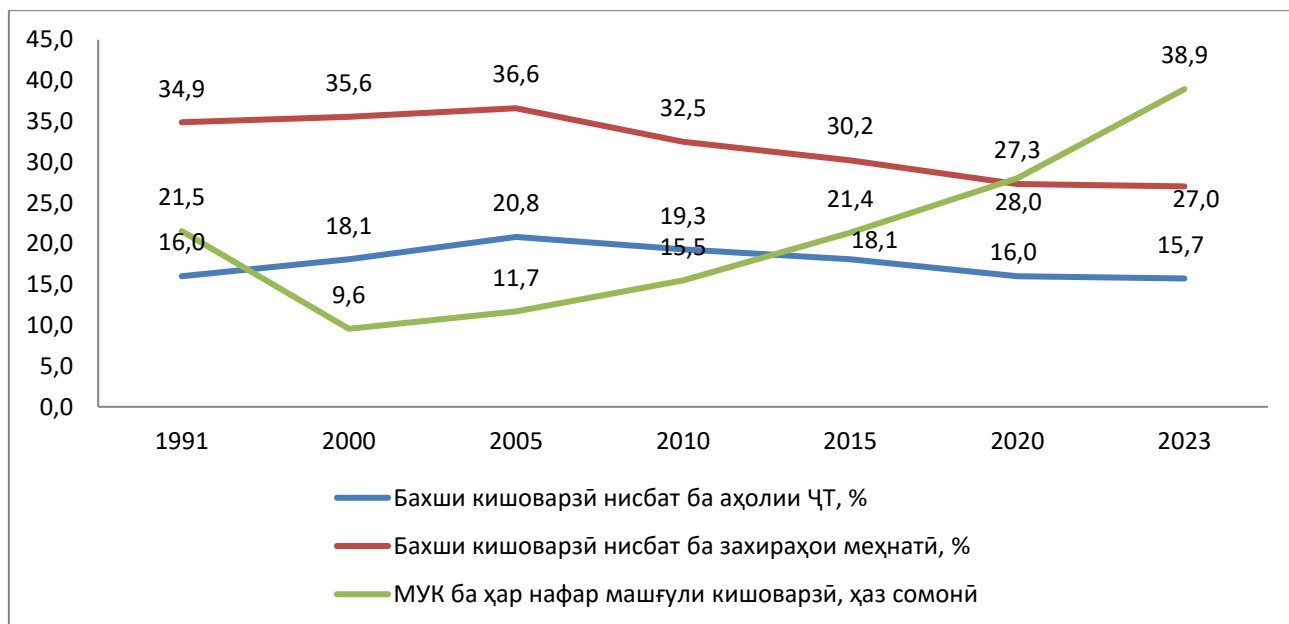
²¹⁷ Ҳамонҷо С.23-24

Дар бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 15,7% аҳоли ё худ 27% аҳолии қобили меҳнат фаъолият мекунанд, ки аз онҳо 4,7% занҳо ташкил медиҳанд²¹⁸(ниг.расми 3.1.6).

Дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон, шугли кишоварзӣ ҳаст ва аҳолии онҳо дар он қору фаъолият мекунанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки аксари аҳолии қобили меҳнати ҷаҳон дар соҳаи КАС фаъолият мекунад. Вале ин рақам барои тамоми мамлакатҳои дунё як хел нест. Дар мамлакатҳои Аврупо дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоби миёна 9%, дар ИМА-7%, дар Канада-6%, дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қариб 20% аҳолии қобили меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ шугл меварзанд. Дар мамлакатҳои ру ба инкишоф ин нишондиҳанда 70-80% ва аз ин ҳам зиёдтар аст.

Дар соли 2023 ба ҳар як нафари машғули кишоварзӣ 0,53 гектар замини кишт рост меояд ё ин ки дар як гектар заминии кишти кишоварзӣ қариб ду нафар қор мекунанд.

Расми 3.1.6. Дарачаи аҳолии машғули кишоварзӣ нисбат ба захираҳои меҳнатӣ*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024 - С.15-25, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С.15

²¹⁸ Маҷмаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. – С.81-90

Коргарони бахши кишоварзӣ дар соли 2032 Маҳсулоти умумии кишоварзиро дар ҳаҷми 63028,4 млн. сомни тавлид кардаанд, ки 24,3% ММД-ро ташкил медиҳад. Дар ин робита МУК ба ҳар нафари аҳолии машғули ҷамоияти кишоварзӣ дар соли 2023 қариб 38,9 ҳазор сомониро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2020 наздики 39% мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки агар мо ба расми 3.1.6. аҳамият диҳем МУК ҳар панҷсола ба ҳисоби миёна аз 20% то 30% афзоиш ёфта аст, аммо дар се соли охир рушди он 38,9%-ро ташкил дода аст. Ин тамоюл қабл аз ҳама ба дараҷаи механикунонии соҳаи кишоварзӣ, инчунин тахассуси он ва шароитҳои табиӣ-иқлимӣ вобастагӣ дорад. Маҳсулоти умумии кишоварзӣ (МУК) дар сохтори ММД дар ҷадвали 3.1.2. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1.2. - Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва сохтори он*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2023	2023/ 2012
Шумораи аҳоли, (млн.нафар)	8	8,2	8,4	8,5	8,7	8,9	9,1	9,3	9,7	10,29	128,6
ММД (мрд. со- монӣ)	36,16	40,53	45,61	48,41	54,48	61,20	71,06	79,11	83,96	130,8	3,6 мар
Соҳаи кишоварзӣ (мрд. сомонӣ)	8,44	8,28	10,69	11,01	11,43	13,07	14,05	16,51	19,05	31,80	3,8 мар
Соҳаи саноат	4,95	5,10	5,51	7,73	9,27	12,79	14,95	13,27	19,42	21,10	4,3 мар
аз он ҷумла ба ҳисоби ғоиз:											
кишоварзӣ	23,3	20,4	23,4	22,7	21,0	21,4	19,8	20,9	22,7	24,3	104,2
саноат	13,7	12,6	12,1	16,0	17,0	20,9	21,0	16,8	23,1	16,1	117,9

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022. - С.216-217, Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024.- С.217-219,

Аз рӯи маълумотҳо дар ҷадвали 3.1.2. оварда шуда мебинем, ки соҳаи кишоварзӣ соли 2018 ҳаҷми худро дар ММД –и кишвар 2,4 дарсад аз даст дода аст, аммо бахши саноат баракс 7,5 дар сад нисбати соли 2012 мавқеи худро дар ташакулёбии ММД зиёд намудааст, ки мувофиқ ба ояндабинии СМР 2030 мебошад. Аммо соли 2023 соҳаи кишоварзӣ оғоз аз соли 2019 боз мавқеи худро дар ташакули ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам намуда нисбати соли 2012 то 1,28 дар сад зиёд намуда аст.

Дар натиҷаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлолият сол то сол ба соҳаи саноат аҳамияти бештар дода мешавад, новобаста аз он бахши кишоварзӣ дар иқтисоди кишвар аҳамияти калон дорад. Нақши бахши кишоварзӣ дар ташаккули ММД гарчанде ки ҳиссаи он сол аз сол коҳиш меёбад, аммо саҳми он қисман ба бахши саноати хӯрокворӣ пешниҳод мешавад. Соли 2023 саҳми бахши кишоварзӣ дар ММД-и кишвар нисбат ба солҳои 1991 саҳми максималиро ишғол намуда аст.

Мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бояд вазни қиёсии бахши кишоварзӣ дар сохтори ММД тадриҷан коҳиш ёбад ва то соли 2030 ҳиссаи он ба 17-18% баробар шавад. Ҳамзамон вазни қиёсии соҳаи саноат дар сохтори ММД, то охири давраи пешбинишаванда сол то сол афзоиш ёфта ҳиссаи он нисбати ММД то 20-21 фоизро ташкил диҳад. Дар соли 2023 вазни қиёсии бахши кишоварзӣ дар сохтори ММД –и кишвар 24,3%-ро ташкил медиҳад, ки нисбати бахши саноат 8,2% зиёд аст. Ин тамоюли бахши кишоварзӣ дар сохтори ММД маънои онро надорад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ коҳиш наёфта истодааст, балки дар Тоҷикистон саноатикунони босуръат ҷоннок карда шуда, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд гардида истодааст.

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ – ин ифодаи пулии маҳсулоти растанипарварӣ ва чорвопарварӣ мебошад, ки дар давоми як сол истеҳсол карда шудааст. Маҳсулоти умумии кишоварзӣ аз рӯи нархҳои амалкунанда ва муқоисавӣ ба ҳисоб гирифта мешавад²¹⁹.

Барои муайян кардани ҳолати муосири кишоварзии кишвар динамикаи МУК-ро дар буриши як чанд солҳо таҳлил кардан лозим аст

Дар расми 3.1.7 тақсимои маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 32 соли охир истеҳсол шудаанд, оварда шудааст. Ҳангоми баррасии ин маълумотҳо дида мешавад, ки дар соли аввали истиқлолият вазни қиёсии растанипарварӣ 69,6% ва чорводорӣ 30,4% дар МУК

---

²¹⁹ Маҷмаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. – С.298

ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳандаҳо дар тули 30 сол тағйир ёфта соҳаи чорводорӣ мавқеи худро тадриҷан ба растанипарварӣ дода аст ва солҳои охир 72,9% растанипарварӣ ва 27,1% чорводорӣ вазни қиёсии МУК-ро ташкил медиҳанд.

Расми 3.1.7. Сохтори маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С.16, Тоҷикистон: 25 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2016. - С.310

Умуман дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда ва даромади баланд доштани аҳолиашон чорвопарварӣ дар асоси дастоварҳои илмӣ-техникӣ дар ҷойи аввал меистад, аммо дар мамлакатҳои тараққиёбанда — растанипарварӣ ҳукмфармост. Вобаста ба ҳамин Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз давлатҳои тараққиёбанда ба ҳисоб меравад, дар он растанипарварӣ дар ҷойи аввал меистад ва он соли 2023 нисбат ба дигар солҳои мавқеи худро ба соҳаи чорвопарварӣ додааст (68,8%). Ин тамоюл аз он шаҳодат медиҳад, ки ба тадриҷ соҳаи чорвопарварӣ рушд карда истода аст.

Аз ин лиҳоз гуфтан мумкин аст, ки соҳаи растанипарварӣ яке аз бахшҳои пешсафи КАС ба шумор рафта, ҳисаи бештари МУК-ро ташкил медиҳад. Дар навбати худ дар дохили растанипарварӣ мавқеи намоёнро зироати ғалладонагӣ ишғол мекунад, ки ҳолати онро дар ҷадвали 3.1.3. дида мебароем.

Дар ҷадвали зерин пахта ба гурӯҳи зироатҳои равшандор шомил карда шудааст, зеро дар кишвари мо аслан аксари эҳтиёҷоти аҳолиро бо равшан аз

хисоби рағғани пахта қонё карда мешавад. Дар ҷумҳури сеҳҳои рағғанбарории зиёд аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ насб карда шудааст, ки бозори рағғанро бо истеҳсоли рағғани ватанӣ, ки аз пумбадонаи пахта ба даст меояд, таъмин менамоянд.

Ҷадвали 3.1.3. - Сохтори маҳсулоти растанипарварӣ ва истеҳсоли он дар даври истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1991-2023 (ҳазор тонна)*

Номгӯи зироатҳо	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	Тамоюл	
									2020/1991, мар.	2023/2020, %
Ғалладона	304,3	249,1	550,1	934,9	1261	1392,7	1561,6	1754,9	5,1	112,4
аз он ҷумла:										
гандум	153,1	174,3	406,2	618,5	857,5	896,3	864,2	860,5	5,6	99,6
шолӣ	25,8	24,1	82	62,4	76,8	85,8	133,4	161,9	5,2	121,3
Зироатҳои рағғандор	828,3	413,1	338,9	460,4	327,1	298,7	418,9	372,4	0,5	88,9
аз он ҷумла:										
пахта	826	411	335,4	447,9	310,6	276,1	396,0	344,3	0,5	86,9
зағир	1,6	1,5	3,1	10,3	9,6	9,03	11,3	13	7,1	115,3
офтобпараст	0,7	0,6	0,4	2,1	6,9	13,6	11,6	15,13	15,7	129,9
Картошка	180,9	112,0	303,2	551,1	760,1	887,4	1022,5	1144,9	5,7	112,0
Сабзавот	627,8	491,4	354,4	718,5	1142,6	1667,8	2479,4	3026,2	3,9	122,1
Зироатҳои ползӣ	175,0	116,0	95,3	170,2	482,4	529,4	757,0	1009,9	4,3	133,4
Мева, бутта-мева	176,8	148,7	169,9	148,3	225,4	299,2	467,8	664,3	2,6	142,0
Ангур	120,9	96,4	110,3	90,6	124,3	203,8	239,1	190,4	2,0	79,6
Зироатҳои ҳуроки ҷорво	5959	2759	1095,7	1250	1888	2501	2793,7	3107,1	0,5	111,2

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024- С.35-37, 2020 - С.27-51, 2011 - С.27-50 ва 2001- С.25-68.

Аз як сентнер пахтаи хом тақрибан 30-45 кг нах, 52-65 кг пумбадона ва аз 1 кг нахи пахта 20 метр матои катонӣ ба даст оварда мешавад. Аз 1 кг пумбадонаи пахта шумо метавонед 200-270 грамм рағған (20-27%) ки дорои сифати баланди ғизоӣ мебошад ва 700-740 грамм кунҷора гиред²²⁰.

²²⁰ Народнохозяйственное значение хлопчатника // the-farmer.ru - информационный сайт о сельском хозяйстве // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://the-farmer.ru/vyraschivanie-hlopchatnika> (санаи муроҷиат 29.07.2021)

Аз чадвали 3.1.3. дидан мумкин аст, ки аксари зироатҳо дар даврони истиқлолият соли 2020 нисбати соли 1991 ба маротиб афзоиш ёфтаанд: гандум 5,6 маротиба, шолӣ 5,2 маротиба, зағир 7,1 маротиба, офтобпараст беш аз 15,7 маротиба, картошка 5,7 маротиба, сабзавот 3,9 маротиба, зироатҳои ползӣ 4,3 маротиба, мева ва буттамева қариб 2,6 маротиба, ангур 2 маротиба, ғайр аз пахта ва зироатҳои хӯроки чорво, ки онҳо беш аз 50 дарсад коҳиш ёфтааст.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар баробари коҳиш ва афзоиш ёфтани ҷамъоварии маҳсулоти растанипарварӣ дар кишоварзӣ сатҳи истифодаи заминҳои кишт низ дар зери ин ё он зироати кишоварзӣ тағйир ёфтааст, ки онро мо метавонем дар чадвали 3.1.4. мушоҳида намоем.

Чадвали 3.1.4. - Масоҳат ва сохтори заминҳои кишти соҳаи растанипарварӣ солҳои 1991-2023*

Номгуи зироатҳо	Масоҳат ва сохтори заминҳои кишт дар с.1991		Масоҳат ва сохтори заминҳои кишт дар с.2023		Фарқият заминҳои кишт, (+;-)	Тамояли заминҳои кишт, %
	За-минҳои кишт, ҳаз. га	Вазни қиёсии за-минҳои кишт, %	За-минҳои кишт, ҳаз. га	Вазни қиёсии за-минҳои кишт, %		
Заминҳои кишт, ҳамагӣ	821,0	100,0	861,5	100,0	40,5	104,9
Ғалладона	231,7	28,2	398,3	46,2	166,6	171,9
аз он ҷумла						
гандум	143,6	16,3	275,0	26,1	131,4	191,5
шолӣ	9,4	1,1	12,5	1,2	3,1	133,0
Зироатҳои рағандор	310,0	37,8	193,7	22,5	-116,3	62,5
аз он ҷумла						
пахта	298,8	34,0	166,3	19,3	132,5	55,7
зағир	3,8	0,4	13,4	1,6	9,6	3,5 мар.
офтобпараст	0,41	0,05	5,7	0,7	5,3	13,9 мар.
Картошка	12,8	1,6	56,6	6,6	43,8	4,4 мар.
Сабзавот	28,0	3,4	73,5	8,5	45,5	2,6 мар.
Зироатҳои ползӣ	10,9	1,3	23,8	2,8	12,9	2,2 мар.
Зироатҳои хӯроки чорво	227,6	27,7	115,6	13,4	-112	50,8

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ – 2024 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024- С.27-51, 2011. - С.27-50 ва 2001. - С.25-68

Аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 3.1.4. дидан мумкин аст, ки масоҳати заминҳои кишти пахта ва хӯроки чорво кам шуда вазни қиёсии худро дар масоҳати умумии кишт ба дигар намуди маҳсулотҳо гузаштааст. Агар дар соли 1991 масоҳати кишти пахта 298,8 ҳаз гектарро ташкил диҳад, дар соли 2023 он то 132 ҳазор гектар кам карда шудааст, ба ҳамин монанд зироати хӯроки чорво низ аз 227,6 ҳазор гектари соли 1991 дар соли 2023 ба масоҳати 115,6 ҳазор гектар кам карда шудааст. Масъалаи дигари нигаронкунанда ин кишти зироатҳои рағандор мебошад, ки дар тули солҳои ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ масоҳати он 116,3 ҳазор гектар кам шуда аст. Албатта ҳамин тамою яке аз сабабҳои мебоша, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ худро дар сатҳи зарурӣ таъмин карда наметавонад. Дар маҷмӯъ масоҳати кишти зироатҳои озуқаворӣ ба масоҳати 283,7 ҳазор гектар зиёд шудааст, ки 243,25 ҳазор гектари он аз ҳисоби қишлоқдорони масоҳати заминҳои кишти пахта ва зироатҳои хӯроки чорво боқимонда 40,5 ҳазор гектари он ба воситаи азхудкунии заминҳои хоҷа (бо воситаи обёрикунии заминҳои лалӣ) васеъ карда шудааст. Хулоса аз рӯи таҳлили гузаронида шуда номуносивӣ дида мешавад.

Дар ин бора Азизов Ф.Х ва Умаров Х.У. дар монография худ «Рушди устувори сектори кишоварзии иқтисодиёт» чунин қайд кардаанд, ки: «Ин номуносивӣ миёни маҳсулотҳои озуқаворӣ ва хӯроки чорво дидан мумкин аст, ҳар чанд дар навбати худ дар дохили маҳсулотҳои озуқавори чунин номуносивӣ мушоҳида мешавад, дар натиҷа ба таъмини амнияти озуқавории кишвар таъсири манфӣ мерасонанд. Бо номуносивии зикр гардида бархе аз мушкилотҳо миёни ду соҳаи пешбари соҳаи кишоварзӣ, растанипарварӣ ва чорводорӣ низ алоқаманд мебошад»²²¹.

Дигар нишондиҳандаи муҳими фаъолияти кишоварзӣ ин ҳосилнокии маҳсулотҳои кишоварзӣ мебошад. Зеро аз ҳосилнокӣ баланд ноил гаштан ба мақсадҳои ниҳойи вобастагии зиёд дорад, алал хусус таъмини амнияти

---

²²¹ Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики: Монография. – Москва: Экономическое образование, 2018. – 212 с. С.165

озукаворӣ. Ҳосилнокии зироатҳои растанипарварӣ дар солҳои 1991-2023 дар Ҷадвали 3.1.5. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1.5. - Ҳосилнокии зироатҳои растанипарварӣ дар даври истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, сентинер*

Номгӯи зироатҳо	1991	2000	2010	2020	2023	Тамоюли солҳо нисбати солҳои қаблӣ			
						2000/ 1991	2010/ 2000	2020/ 2010	2023/ 2020
Ҳосилнокии ғаладона	12,8	12,8	24,1	31,1	31,3	0,00	88,28	29,05	0,64
аз он ҷумла									
гандум	10,7	11,8	25	32,0	31,1	10,28	111,86	28,00	-2,81
шолӣ	27,4	41,2	51,9	54,0	56,6	50,36	25,97	4,05	4,81
Ҳосилнокии рағандорҳо	27,3	12,8	17,6	23,0	22,8	-53,11	37,50	30,68	-0,87
аз он ҷумла									
пахта	27,6	14,1	19,1	21,8	21,1	-48,91	35,46	14,14	-3,21
зағир	4,2	1,2	5,1	8,1	9,8	-71,43	325,00	58,82	20,99
офтобпараст	18,1	5,2	14	23,4	26,7	-71,27	169,23	67,14	14,10
Ҳосилнокии Картошка	141,3	118,9	239	187,2	198,3	-15,85	101,01	-21,67	5,93
Ҳосилнокии сабзавот	224,2	117,4	255	274,2	309,9	-47,64	117,21	7,53	13,02
Ҳосилнокии ползӣ	160,6	92,5	230,8	266,8	332,5	-42,40	149,51	15,60	24,63
Ҳосилнокии мевагӣ	22,5	23,3	20,5	42,9	55,5	3,56	-12,02	109,27	29,37
Ҳосилнокии ангур	31	30,8	33,5	69,0	53,2	-0,65	8,77	105,97	-22,90
Ҳосилнокии ҳуҷраҳои ҷорӣ	334,6	184,2	215,3	250,6	256,6	-44,95	16,88	16,40	2,39

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ – 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024. –С.27-51, 2011. – С.27-50 ва 2001. – С.25-68,

Читавре аз ҷадвали дар боло оварда шуда мебинем оли 2023 сарфи назар аз натиҷаҳои истеҳсолоти зироаткорӣ дар кишвар нишондиҳандаҳои ҳосилнокӣ тамоюли мусбат (ҷадвали 3.1.5.) доранд. Дар инҷо ҳам тамоюли манфӣ дар гандум -2,81, пахта -3,21 ва ангур-22,9% дида мешавад. Ҳамин тариқ, барои солҳои 1991-2023 ҳосилнокии гандум 2,9 маротиба, шолӣ 2 маротиба, зағир 2 маротиба, офтобпараст 48%, сабзавот 38%, зироатҳои ползӣ қариб 2 маротиба, мева ва буттамева 2,5 маротиба, ангур 72% афзоиш ёфтааст.

Аз ин маълум мегардад, ки кишоварзон дар баробари зиёд кардани масоҳати заминҳои кишти зироатҳо нисбати зиёд кардани ҳосилнокии зироатҳо корҳои назаррас анҷом додаанд.

Дар шароити Тоҷикистон, ки заминҳои кишти кишоварзӣ маҳдуд аст, ба андешаи мо, воситаи асосии таъмини талаботи истеъмолкунандагонӣ

маҳсулоти озукаворӣ ин зиёд кардани ҳосилнокии маҳсулоти растанипарварӣ мебошад. Мисол, барои пурра таъмин кардани талаботи нон ва маҳсулоти нонӣ, ки дар соли 2023 аз рӯи маълумотҳои оморӣ 1405,6 ҳаз. тоннаро ташкил медиҳад ва истеҳсоли гандум бошад дар масоҳати кишти 275 ҳаз. гектар 860, 5 ҳаз.тонна. Ин натиҷа метавонат танҳо 61% талаботро таъмин кунад. Барои ноил шудан ба худтаъминкунӣ аз рӯи маҳсулоти гандум зарур аст, ки ҳосилнокӣ аз як гектари кишт 51 (1405,6/275) сентинерро ташкил диҳад. Онгоҳ метавон гуфт, ки истеъмоли нон ва маҳсулоти нонӣ бо гандуми ватанӣ таъмин аст.

Истифода аз таҳлили омилӣ истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзиро метавон муайян кард, ки кадом омил бештар таъсири худро расонида аст.

Мисол, дар соли базавӣ (1991): гандум 153,7 ҳаз.тонна аз масоҳати 143,6 гектар замин бо ҳосилнокии 10,7 сентинер аз ҳар як гектар ба даст оварда шуд, ки ҳамин нишондиҳанда дар соли ҷорӣ (2023): гандум 860,5 ҳаз.тонна аз масоҳати 275 гектар замин бо ҳосилнокии 31,1 сентинер аз ҳар як гектар ба даст оварда шуд. Таъсири омилҳоро ба ҳаҷми истеҳсоли гандум истифода аз усули гузориши занҷирӣ дида мебароем (Ҷадвали 3.1.6.).

Ҷадвали 3.1.6. - Омилҳои таъсиррасон ба ҳаҷми истеҳсоли гандум*

	Базавӣ ⁰ , соли 1991	Ҷорӣ ¹ , соли 2022	фарқият ^Δ (+; -)
Истеҳсоли гандум, ҳаз.тонна (Q)	153,7	860,5	706,8
Заминҳои кишти гандум, ҳаз.га (R)	143,6	275	131,4
Ҳосилнокии гандум, тонна (W)	1,07	3,13	2,06

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

$$\text{Ҳисоби 1. } Q = R_0 \cdot W_0 = 153,7$$

$$\text{Ҳисоби 2. } Q = R_1 \cdot W_0 = 294,3$$

$$\text{Гузориши 1. } \Delta Q_{\Delta R} = X_2 - X_1 = 140,6$$

$$\text{Ҳисоби 3. } Q = R_1 \cdot W_1 = 860,5$$

$$\text{Гузориши 2. } \Delta Q_{\Delta W} = X_3 - X_2 = 566,3$$

$$\Delta Q = \Gamma_1 + \Gamma_2 = 706,8$$

$$\Delta \gamma_{\Delta R} = \Gamma_1 / \Delta Q \times 100 = 19,89$$

$$\Delta \gamma_{\Delta W} = \Gamma_2 / \Delta Q \times 100 = 80,11$$

Аз таҳлили гузаронида шуда маълум гашт, ки бо зиёд шудани масоҳати заминҳои кишти гандум 140,6 ҳаз. тонна гандум истеҳсол карда шуд ва он 19,9 фоизи маҷмӯӣ истеҳсоли гандумро ташкил медиҳад. Аммо саҳми бештарро дар

истеҳсоли гандум ҳосилнокии он, ки 80,11 фоизро ташкил медиҳад (566,3 ҳаз. тонна) ишғол мекунад.

Пас аз таҳлил хулоса кардан мумкин аст, ки шартгузори асосиро ба баланд бардоштани ҳосилнокии зироат кардан лозим аст, чунки Тоҷикистон маҳдудияти васеъ кардани заминҳои киштро дорад.

Барои зиёд кардани ҷамъоварии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳосилнокии зироат, пеш аз ҳама, истифодаи нуриҳои минералӣ ва пору ба заминҳои кишт мусоидат мекунад. Вобаста аз ҷойгиршавии кадастри заминҳои кишт истифодаи нуриҳои минералӣ ва пору аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Ҷадвали 3.1.7. - Ба замини кишт андохтани нуриҳои минералӣ (кг)/пору (т) ба 1 гектар*

	1993	2000	2010	2020	2023	Тамоюли солҳо нисбати солҳои қаблӣ			
						2000/ 1993	2010/2000	2020/ 2010	2023/ 2020
Ба заминҳои кишт андохтани нуриҳои минералӣ	168	41,8	115,5	136,9	63,6	-75,12	176,32	18,53	-53,54
Ба заминҳои кишт андохтани пору	1,7	1,9	3,5	3,7	3,9	11,76	84,21	5,71	5,41
аз он ҷумла ба заминҳои кишти:									
ғалладона	65	9,1	71,2	89,9	35,2	-86,00	6,8 мар	26,26	-60,85
	0,4	2,9	4,3	4,1	3,9	625,00	48,28	-4,65	-4,88
зироати техникӣ	312	27,2	157,7	179,1	180,3	-91,28	4,8 мар	13,57	0,67
	3,1	1,5	1	1,3	1,6	-51,61	-33,33	30,00	23,08
картошка	173	1,1	372	171,1	117,1	-99,36	337 мар	-54,01	-31,56
	9,6	10	8,6	8,5	9,7	4,17	-14,00	-1,16	14,12
сабзавот	323	0,9	159,4	172,3	107,3	-99,72	176 мар	8,09	-37,72
	6,7	6	7,1	4,1	3,5	-10,45	18,33	-42,25	-14,63
полизӣ	104	0,1	103,3	141,9	123,2	-99,90	1032 мар	37,37	-13,18
	0,3	10,3	3,6	1,6	3,8	34,33	-65,05	-55,56	137,50
хӯроки чорво	61	2,5	76,1	83,9	105	-95,90	29 мар	10,25	25,15
	0,6	1,8	3,3	6,9	2,2	200,00	83,33	109,09	-68,12

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ – 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024 -С.31, 2011. - С.33 ва 2001. - С.41,

Бинбар сабаби дар маҷмӯаҳои оморӣ дарёфт нагардидани маълумоти соли 1991 оид ба замини кишт андохтани нуриҳои минералӣ ва поруи органикӣ мо барои маълумоти базавӣ соли 1993-ро қарор додем.

Паст шудани сатҳи ҷамъоварии маҳсулоти кишоварзӣ, то андозае ба сабаби таназзули идомаи истеҳсолот вобаста аст, ки дар кам шудани андохтани нуриҳои минералӣ ва пору ба замин зоҳир мешавад.

Ба замин андохтани нуриҳои минералӣ ва пору аз рӯи аксари зироатҳои кишоварзӣ коҳиш ёфтаанд махсусан зироатҳои техникӣ дар соли 2023 нисбати соли 1993 нуриҳои минералӣ 42,2% ва пору бошад 48,4% коҳиш ёфтааст, картошка ва сабзавот ҳам ҳоло меъёри соли 1993-ро дарёф накардаанд (ниг.: ҷавали 3.1.7.).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нуриҳои минералӣ қариб 100% воридотӣ мебошанд, истеҳсоли худӣ ҳоло ҳам дар кишварамон вучуд надорад. Аз ин лиҳоз дар таркиби арзиши аслии маҳсулоти истеҳсоли кишоварзӣ вазни қиёсии бештарро нуриҳои минералӣ ишғол мекунад.

Қайд кардан ба марид аст, ки арзиши як халта (50кг) нуриҳои минералӣ соли 2020 дар минтақаи 300 сомонӣ ва соли 2021 арзиши он 320 сомниро ташкил меод. Аммо соли 2022 арзиши як халта нуриҳои минералӣ яку якбора 600 сомониро ташкил дод, ки қариб 100% нисбати соли гузашта арзишаш боло рафт. Ин омил боиси кам андохтани нуриҳои минералӣ ба заминҳои кишт мегардад. На ҳамаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои хонаводагӣ имконияти харидори кардан нуриҳои минералиро бо чунин арзишро доранд.

Омили дигаре, ки арзиши нуриҳои минералиро боло мебарад ин аз чанд даст гузаштани он мебошад. Мисол, заводи истеҳсоли нуриҳои минералӣ кишварҳои хориҷа ба тоҷирони худ мефурӯшад, дар навбати худ тоҷирону соҳибкорони кишвари мо аз онҳо харидорӣ мекунанд, баъдан онҳо ба анборҳои яхлухтфурӯшии минтақаҳо дастрас мекунанд ва пас аз он ҷойҳо ба нуктаҳои фурӯш расонида мешавад ва баъдан кишоварзону деҳқоқнон аз онҳо харидорӣ мекунанд. Маълум аст, ки ҳар як тоҷири ин занҷира арзиши иловагии худро мегузорад.

Ҳарчанд ҷамъоварии маҳсулотҳои кишоварзӣ аз ҳосилнокии зироат вобастаги дорад, ки онро бе андохтани нуриҳои минералӣ ва пору ба заминҳои кишт тасаввур кардан ғайри имкон аст.

Ғайр аз соҳаи растанипарварӣ дар сохтори КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон чорводорӣ мавқеи мустаҳкам дорад, ки дар ҷадвали 3.1.8. ҳаҷми истеҳсоли ин соҳаро дида мебароем.

Ҷадвали 3.1.8. - Истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар даврони истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1991-2023 (ҳазор тонна)*

	1991	2000	2010	2012	2015	2020	2023	2023/ 1991	2023/ 2020
Гӯшт (бо вазни чорвои кушта)	75,3	29,6	71,6	81	108,8	150,1	239,20	317,66	159,36
аз он ҷумла:									
гӯшти гов ва гӯсола	40,9	15	28	31,7	45,9	81	129,1	315,72	159,42
гӯшти гӯсфанд ва буз	20	13,2	40	45,1	51,4	47,7	63,6	317,81	133,25
гӯшти мурғ	10,9	0,1	2	4,2	11,5	21,4	46,5	426,71	217,34
Шир	587,2	309,8	660,8	778,3	888,9	1020,9	1118,5	190,49	109,56
Тухм, млн. дона	454,3	23,4	231,9	291,6	357,2	983,1	1223,7	269,36	124,47
Моҳӣ, тонна	3900	200	677,5			3386,2	4921,1	126,18	145,33
Асал, тонна	593		2968,6		3853	4221	4697	792,07	111,28

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024 - С.277, Тоҷикистон: 25 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2016 - С. 318., Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ - 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 - С. 282., 2021 - С. 334., 2020 - С. 334.

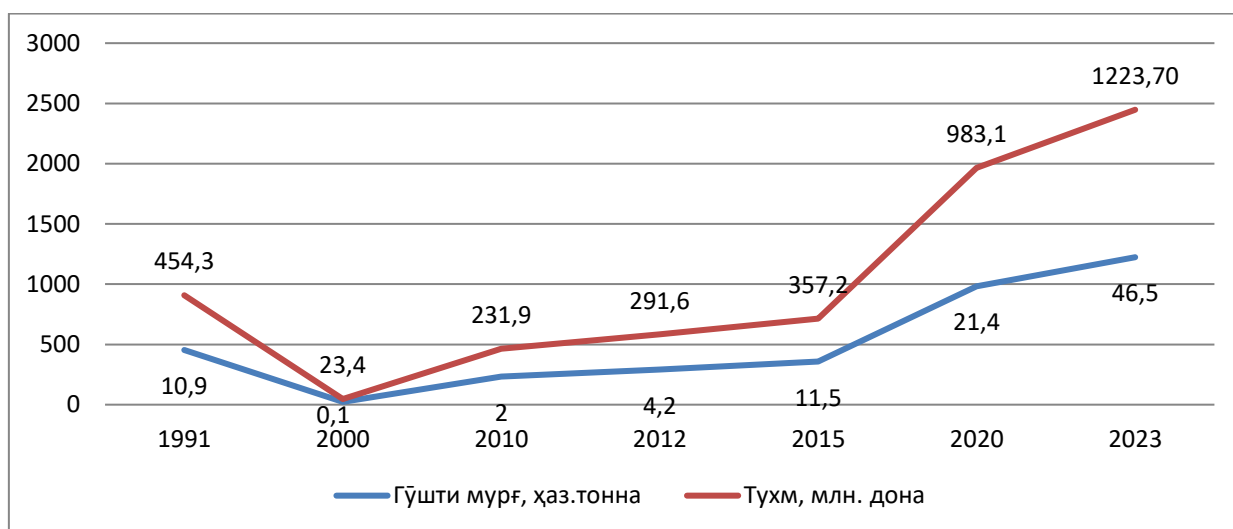
Читавре, ки аз ҷадвали 3.1.8. бар меояд ғайр аз гӯшти мурғ ва моҳӣ дигар намуди маҳсулоти чорводорӣ дар муддати 33 соли истиқлолият ба маротиб афзудааст: гӯшти гов, гӯсфанд ва буз 3 маротиб, гӯшти мурғ 4 маротиб, шир 1,9 маротиба, тухм 2,7 ва асал 7,9 маротиба.

Қайд кардан ба маврид аст, ки маълумотҳои оморӣ доир ба гӯшти мурғ ва тухм дар ҳар як нашрия гуногунанд. Мисол, дар Тоҷикистон: 25 - соли истиқлолияти давлатӣ саҳифаи 318 дар соли 2015 гӯшти мурғ 11,5 ҳаз. тонна оварда шудааст, дар Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ саҳифаи 451 дар соли 2015 гӯшти мурғ 3,4 ҳаз. тонна оварда шудааст ва дар Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳифаи 308 бошад ин нишондиҳанда 6,8 ҳаз. тонна оварда шудааст. Ба андешаи мо пас аз қорӣ кардани имтиёзҳои андозӣ дар

соҳаи мурғпарварӣ маълумотҳои омории Тоҷикистон: 25 - соли истиқлолияти давлатӣ дақиқтаранд ва мо маълумотҳои ин нашрияро дар таҳқиоти худ ҷой додем.

Гӯшти мурғ, тухм ва моҳӣ пас аз ворид кардани тағйиру иловаҳо дар Кодекси андоз оид ба ҳавасмандгардонии андозӣ дар намуди имтиёзҳои андоз барои истеҳсол ва фурӯши молҳои ҳаётан муҳим ба тадриҷ рӯ ба афзоиш ниҳод.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон боби алоҳида дар бораи “фаъолияти парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли хӯроки омехтаи парранда ва чорво”²²² ҷой дода шуд, ки ин иқдом барои рушд ва афзоиши ҳаҷми озуқаворӣ ниҳоят ҷашмрас замина гузошт (расми 3.1.8). Агар бо чунин суръати рушд ва тарақиёти ин соҳа идома ёбад бе чуну чаро дар солҳои наздик метавонад ба як соҳаи пуриқтидори воридивазкунандаи ба содирот нигаронандашуда табдил гардад. Чунин таҷрибаро дар самти истеҳсоли рағғани растанӣ ҷори кардан лозим аст. Зеро рағғнақ додани истеҳсоли чунин маҳсулот дар Тоҷикситон мувофиқи мақсад аст.

Расми 3.1.8. Истеҳсоли тухм ва гӯшти мурғ*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 3.1.8.

Таҷрибаи Тоҷикистон дар самти дастгирии давлатии соҳаи мурғпарварӣ нишон дод, ки дар давоми 10 соли амал кардани имтиёзҳои андозӣ ба ин соҳа комилан натиҷаи мусбӣ дод. Яъне аз 4,2 ҳаз.тонна гӯшти мурғ ва 291,6

²²² Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон БОБИ 47(1). 2021

млн.дона тухми истеҳсоли соли 2012 ва афзоиш ёфтани он аз соли 2013 то 2023 дар ҳаҷми 46,5 ҳаз.тонна гӯшти мурғ ва 1223,7 млн.дона тухм асоси ин гуфтаҳои боло мебошад.

Аз ҷадвали 3.1.9. дидан мумкин аст, ки дар солҳои аввали истиқлолият аз рӯи истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ хоҷагиҳои кишоварзӣ 77%-ро ташкил меод ва хоҷагиҳои аҳоли наздик 23% саҳм доштанд. Аммо баъдан, пас аз солҳои 2000 – 2023, хоҷагиҳои кишоварзӣ мавқеи худро дар истеҳсоли намудҳои гуногуни чорводорӣ ба тадриҷ аз даст дода, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва аҳоли мавқеи худро бештар намуданд.

Ҷадвали 3.1.9. - Ҳиссаи корхонаҳои кишоварзӣ дар маҷмӯи маҳсулоти чорводорӣ истеҳсолшуда, дар даври истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

	1991	2000	2010	2020	2023	Ҳиссаи категорияҳои хоҷагиро дар маҷмӯи маҳсулоти бадастомада*, %				
						1991	2000	2010	2020	2023
КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ						77	35	19	33,3	35,0
Гӯшт , ҳаз. т.	37	5	2,6	13,8	30,5	49,1	16,9	3,6	9,2	12,8
Шир, ҳаз. т.	280,6	42,1	15,6	17,3	13,5	47,8	13,6	2,4	1,7	1,2
Тухм, млн. дона	402,6	4,7	136,8	800,3	991,3	88,6	20,1	59	81,4	81,0
Моҳӣ, тонна	3900	200	175,9	2424,1	3797,1	100	100	26	71,6	77,2
Асал, тонна	593	-	67,7	102	134,0	100	-	2,3	2,4	2,9
ХОҶАГИҲОИ АҲОЛӢ						23	61	64	58,2	57,0
Гӯшт , ҳаз. т.	38,3	24,3	66,6	131,8	199,5	50,9	82,1	93,0	87,8	83,4
Шир, ҳаз. т.	306,6	266,5	619,4	964,4	1054,0	52,2	86	93,7	94,5	94,2
Тухм, млн. дона	51,7	18,7	90,9	171,3	210,0	11,4	79,9	39,2	17,4	17,2
Моҳӣ, тонна	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Асал, тонна	-	-	2721,7	3855	4228,0	-	-	91,7	91,3	90,0
Гӯшт , ҳаз. т.	-	0,3	2,4	2,4	9,2	-	1	3,4	3,0	3,8
Шир, ҳаз. т.	-	1,2	25,8	25,8	39,2	-	0,4	3,9	3,8	4,6
Тухм, млн. дона	-	-	4,2	4,2	8,9	-	-	1,8	0,9	1,8
Моҳӣ, тонна	-	-	501,6	501,6	962,1	-	-	74	28,4	22,8
Асал, тонна	-	-	179,2	179,2	264	-	-	6	6,3	7,2

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ - 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 - С. 51-52., 2021 - С. 334., 2020 - С. 334., **Ҳиссаи категорияҳои хоҷагиҳо дар маҷмӯи маҳсулоти бадастомада дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.1.9. (ҳамчун манбаъ) омода карда шудааст.

Дар истеҳсоли гӯшт ва шир соли 2023 дар мамлакат саҳми бештарро хоҷагиҳои аҳоли доранд, ки зиёда аз 83%-94%-и ҳаҷми истеҳсол ба онҳо рост меояд.

Барои тақвияти самти асосии кишоварзӣ ба монанди чорводорӣ ва тақмили ҳама самтҳои кишоварзӣ, дар амал тадбиқ намудани принципҳои дар Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 оварда шуда, зарур аст. Додани диққати махсус ба рушди чорводорӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи амнияти озуқаворӣ ва додани имконият ба деҳқонон ва хоҷагиҳои хонаводагии деҳот чихати зиёд намудани даромади худ риояи: «...се принципи асосии рушди чорводорӣ муҳим мебошад:

1) беҳтар намудани дастрасӣ ба манбаи хӯрокворӣ, аз ҷумла, муносибати бонизомона ба истеҳсоли хӯроки чорво бо мақсади истифодабарии ками чарогоҳҳое, ки айни замон аз сабаби чаронидани аз ҳад зиёди чорво аз кор баромадаанд ва ҳолати онҳо торафт бадтар мешавад;

2) беҳтар намудани вазъи хадамоти бойторӣ;

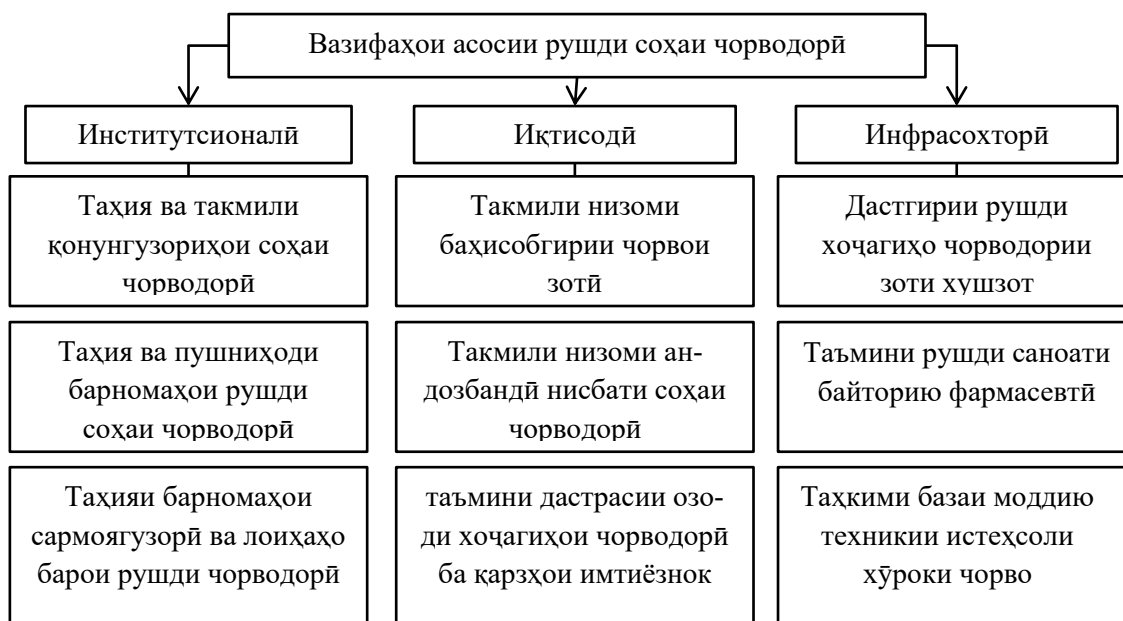
3) дастгирии низоми истеҳсол ва фурӯш»²²³.

Албатта риояи принципҳои болозикр замина мегуздоранд, ки беҳтар намудани дастрасии хоҷагиҳои фермерӣ ба хӯроки серғизои чорво ва истифодаи оқилонаи майдонҳои чарогоҳ нишондиҳандаҳои иқтисодии хоҷагиҳои фермериро баланд бардошта шуда, бо ҳамин васила раванди иштироки худро дар таъмини амнияти озуқавории кишвар ғаъл гардонад. Вобаста ба ин принципҳо таҳияи як қатор вазифаҳои ҳалталаби соҳавии-чорводорӣ тасвир мегардад (ниг. Расми 3.1.9.), ки дар таъмини амнияти озуқавории кишвар метавонанд.

Оқилона истифодабарии заминҳои кишт ва чарогоҳҳо дар кишоварзӣ бо парки мошину тракторҳо, ки ҳиссаи арзиши бештари воситаҳо асосии корхонаҳои кишоварзиро ишғол мекунад алоқамандии зич дорад.

---

²²³ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020” аз 1 августи соли 2012, № 383

Расми 3.1.9. Вазифаҳои асосии рушди соҳаи чорводорӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Омили асосии баланд бардоштани суръати рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, коҳиш додани хароҷоти трансаксионии хоҷагиҳои кишоварзӣ ва баландбардории сатҳи саамаранокии воситаҳои истеҳсолии онҳо мебошад.

Оқилона истифодабарии он ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, бе ҷалби сармояи иловагӣ, оварда мерасонад. Роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранок истифодабарии воситаҳои асосии истеҳсолӣ ба як қатор омилҳо таъсири мусбӣ мерасонад, аз ҷумла:

- афзоиши сатҳи фондтаъминкунии корхона;
- мукамалгардонии васитаҳои меҳнат, баланд бардоштани эътимодноӣ ва устувории онҳо;
- ташкил кардани хизматрасонии парки мошину тракторҳо;
- арзон ба даст овардани техникаҳои кишоварзӣ;
- мукамал гардонидани низоми қарзӣ ва молиякунонӣ баҳри хариди таҷҳизоти истеҳсолӣ;
- ворид кардани техника ва технологияҳои инноватсионӣ баҳри коркарди заминҳои кишт ва ҷамъоварии ҳосилҳо;
- баланд бардоштани таҳассуси кадрҳо ва ҳавасмандгардони онҳо ва ғ...

Самаранок истифодабарии воситаҳои асосӣ тавсифкунандаи таносуби суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва суръати афзоиши арзиши воситаҳои асосӣ, инчунин нишондиҳандаҳои боздеҳи фондҳо, фондғунҷоиш, фондҷиҳозонӣ ва ғоиданокии фондҳо мебошад.

Таҳлили ҳолати комплекси агросаноатӣ, нопурра мешавад агар базаи моддию техникии онро ба назар нагирем. Тараққиёти истеҳсолоти агросаноатиро дар кишвар бе истифодаи васеи воситаҳои механизатсия тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аммо дар солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ бинобар бад шудани вазъи молиявии аксар хоҷагиҳо чараёни навкунии воситаҳои асосии кишоварзӣ амалан қатъ шуд. Миқдори мошину таҷҳизотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз аз соли 1991 то соли 2015 пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, ки дар ин давра таъмини соҳаи кишоварзӣ бо мошин-олотҳо ба тадриҷ коҳиш ёфта, шумораи он дар корхонаҳои кишоварзӣ кам шуда рафтанд.

Дар шароити муосир, ки техника ва технология дар сатҳи баланд рушд карда истодааст, соҳаи кишоварзӣ бе истифодаи мошин-олотҳо наметавонад рақобатпазир бошад. Аз рӯи маълумотҳои оморӣ айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тракторҳо, комбайнҳо ва мошинаҳои кишоварзӣ вучуд дорад, ки онҳоро дар ҷадвали 3.1.10. дида мебароем.

Зариби таҷдиди воситаҳои асосӣ ($Z_{\text{нав}}$) дар корхонаҳои кишоварзӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$Z_{\text{нав}} = \frac{\text{миқдори ВА нав воридшуда (соли ҷорӣ — соли гузашта)}}{\text{миқдори ВА дар охири соли ҳисоботӣ}}$$

Дар ҷадвали 3.1.10. миқдори мошинолотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо буриши панҷсолаи ҳисоботӣ ва формулаи Зариби навкунии воситаи асосӣ истифода шудааст.

Ҷадвали 3.1.10.

Миқдори машин-олотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Номгӯи техникаҳо	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2023	Зариби навкунии ВА		
								2023/ 1991	2015/ 2010	2023/ 2015
Тракторҳо	37054	24007	19947	13697	9197	27376	27731	-0,34	-0,49	0,68
Ядакҳои тракторӣ	18339	11433	10395	7046	4756	8968	8431	-1,18	-0,48	0,43
Достҳои тракторӣ	3342	1279	902	488	334	1445	1576	-1,12	-0,46	0,80
Тухмипошакҳои тракторӣ	6078	4191	3715	2883	2000	2301	2283	-1,66	-0,44	0,12
Испорҳои тракторӣ	9449	5566	4526	3253	2770	10181	10837	0,13	-0,17	0,78
Нармкунакҳои тракторӣ	8672	5404	4843	3610	2614	3269	3475	-1,50	-0,38	0,26
Автомобилҳои боркаш	18307	10925	7660	4305	2575	1684	1562	-	10,72	-0,67
Комбайнҳои ғалладаравӣ	1608	983	604	567	375	1068	1136	-0,42	-0,51	0,72
Комбайнҳои чуворимаккадаравӣ	324	268	140	62	25	17	17	-18,06	-1,48	-0,47
Комбайнҳои алафдаравӣ	1236	675	476	259	149	130	129	-8,58	-0,74	-0,15
Тойбанду такрезчинҳо	1502	824	523	233	147	714	870	-0,73	-0,59	0,87
Мошинаҳои пахтачинӣ	3011	1346	762	170	106	95	30	-99,37	-0,60	-2,24
Пахтачудокунакҳо	2019	1085	589	181	132	28	16	-125,19	-0,37	-7,25

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ – 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 - С.56, 2011-С.59 ва 2001-С.79.

Чи тавре, ки аз маълумотҳои оварда шуда (ҷадвали 3.1.10.) дидан мумкин аст, аз соли 1991 то соли 2015 ҳама намуди машинолотҳои кишоварзӣ тамоюли манфӣ доранд. Танҳо пас аз 25 соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли аксари машинолотҳои кишоварзӣ ва хусусан дар ҳаштсолаи охир (2023/2015) рӯй ба афзоиш ниҳод: тракторҳо 68% (Зариби навкунии воситаҳои асосӣ), ядакҳои тракторӣ 43%, достҳои тракторӣ 78%, тухмипошакҳои тракторӣ 12%, испорҳои тракторӣ 783%, нармкунакҳои тракторӣ 26%, комбайнҳои ғалладаравӣ 72%, тойбанду такрезчинҳо 87%. Дар қатори машинолотҳо бо техникаҳои мавҷуданд, ки миқдорашон ҳоло ҳам рӯй

ба таназул доранд комбайнҳои чуворимаккадаравӣ -47% ва алафдаравӣ -15%, пахтачинакҳо -224% ва пахтаҷудокунакҳо -7.25 маротиба.

Камшавии захираҳо ва таъминоти техникаи кишоварзӣ натиҷаи афзоиши чандкаратаи арзиши техникаи кишоварзӣ аст. Мошину тракторҳои хоҷагӣҳо ҷаҳна шудааст. Қариб ҳамаи он аз мӯҳлатҳои муқарраршудаи истеҳлоқ, ки дар ҳолати фарсудашуда мебошанд, зиёдтар истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили вазъи муосири КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавон ҳулосаҳои зерин баровард. Дар рафти таҳқиқоти ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушди соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мо нишондиҳандаҳо ва ё ҷабҳаҳои зерини бахши кишоварзӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудаанд:

1. Шумораи ташкилот ва корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. Замини кишти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
3. Аҳолии машғул дар бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
4. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва сажми кишоварзӣ дар он;
5. Ҳиссаи ҳама категорияҳои хоҷагидорӣ дар Маҷмӯи Маҳсулоти кишоварзӣ;
6. Сохтори маҳсулоти растанипарварӣ ва истеҳсоли он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
7. Ҳосилнокии зироатҳои растанипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
8. Ба замини кишт андохтани нуриҳои минералӣ ва пору;
9. Истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
10. Ҳиссаи ҳама категорияҳои хоҷаги дар маҷмӯи маҳсулоти чорводории Ҷумҳурии Тоҷикистон;
11. Миқдори мошин-олотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рушди иқтисоди самарабахши соҳаи кишоварзӣ бояд бо дарназардошти оқилона истифода бурдани захираҳои иқлимӣ, заминӣ, меҳнатӣ, илмӣ, моддӣ ва молиявӣ дар истеҳсолоти хурду миёна ва калон, ки якдигарро дар минтақаҳо ва марказҳои саноати хӯроқворӣ пурра мекунанд, дар асоси барномаҳои

мақсаднок, лоиҳаи афзалиятноки миллӣ ба монанди "Рушди КАС", СМР-2030 ва барномаҳои минтақавӣ таъмин карда шавад.

Таҳлилҳо ва таҷрибаи амалӣ нишон медиҳанд, ки ҳангоми муайян кардани ҳолати муосир ва рушди КАС ҳарчи бештар омилҳо ба назар гирифта шаванд. Барои пешгӯӣ кардани ташакул ва рушди КАС омилҳои ба нишондиҳандаҳои он таъсиррасонро мавриди омӯзиш қарор додан лозим аст, то ин ки самти самараноки сиёсати кишоварзӣ муайян ва интихоб карда шавад.

3.2. Арзёбии таҳдидҳо ва хавфҳои асосӣ ба амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Амнияти озуқаворӣ муайянкунандаи ҳолати бехатарии ҷомеа буда, сохтори асосии амнияти иқтисоди миллӣ баҳисоб меравад. Таъмини пурраи амнияти озуқаворӣ на танҳо беҳавф гардонидани таҳдидҳои дохилӣ ва беруна аст, балки таҳдидҳои пайдошавандаро, ки метавонанд боиси паст шудани дастрасии аҳоли (аз ҳисоби баланд шудани нарх, вайрон шудани шабакаҳои таъмин) ба озуқаворӣ аввалиндараҷа ё коҳиш ёфтани истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ мешавад, безарар мегардонад. Муносибати такрористеҳсоли ба омӯзиши моҳияти амнияти озуқаворӣ имконият медиҳад, ки он ҳамчун хусусияти рушди низоми КАС баррасӣ карда шавад, ки он ҳадди ақалл се ҷанбаро дар бар мегирад:

Мавҷудият — миқдори кофии маҳсулоти озуқаворӣ барои қонеъ гардондани талаботи аҳоли;

Бехатар — қонеъ гардондани эҳтиёҷоти шаҳрвандон (оилаҳо)-и ҳама табақаҳои аҳоли ба маҳсулоти хӯроқвории беҳавфу хушсифат;

Дастрас — афзоиши даромади аҳоли дар сатҳи таъмин ва дастрас будани тамоми гурӯҳҳои аҳоли ба маҳсулоти хӯроқвории беҳавфу хушсифат

Дар низоми амнияти озуқаворӣ комплекси агросаноатӣ нақши калидӣ мебозад, зеро истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти ғизоии ҳаётан муҳими кишоварзӣ ба ҳисоб рафта ҳаҷми бештари истеҳсоли онҳоро ташкил медиҳад.

Аз ин лиҳоз омилҳои мусбӣ ва манфие, ки ба КАС-и таҳдид мекунад, албатта ба сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ давлат бе таъсир намеронад.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” қайд шудааст, ки “буҳрони озуқаворӣ - вазъияте, ки таъмини аҳоли бо озуқаи асосии тибқи меъёрҳои муносиби истеъмоли озуқа дар қаламрав ё қисми зиёди қаламрави давлат таҳти хатар қарор дошта, хатари мазкур танҳо бо истифодаи чораҳои танзими давлатӣ, дар мавриди зарурат бошад, бо иштироки ташкилотҳои байналмилалӣ бартараф карда мешавад”²²⁴.

Ба андешаи мо таҳти хатар омилҳои, фаҳмида мешавад, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ давлат таъсири манфӣ расонида хавфи ба миён омадани норасоии озуқаворӣ ва гуруснагӣ мегардад.

Лисоченко А.А. ҳамчун меъёри асосии тасниф намудани омилҳои бехатарии озуқаворӣ омилҳои мусбат ва манфӣ шароитҳои тараққиёти КАС-ро пешниҳод мекунад, ки «...ба сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ давлат таъсири зиёд мерасонанд. Вай ба омилҳои мусбӣ инҳоро мансуб медиҳад:

- тағйироти мусбии институтсионалӣ дар низоми идоракунии КАС;
- нигоҳ доштани динамикаи афзоиши истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ва хӯрокворӣ бо ифодаи пулӣ ва моддӣ;
- афзоиши истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ба ҳар нафари аҳоли;
- зиёд кардани иқтидори корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва коркард.
- Ба омилҳои манфӣ бошад инҳоро шомил карда аст:
- идома ёфтани афзоиши мунтазами нархи хизматрасониҳои нахлиётӣ ва дигар маводҳои моддию техникае, ки кишоварзон истифода мекунанд;
- афзоиши бештари таваррум аз ҳисоби болоравии нархи чаканаи маҳсулоти хӯрокворӣ;
- сатҳи баланди вобастагии бозори дохилии озуқаворӣ аз воридот;

---

²²⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” // ш. Душанбе, аз 29 декабри соли 2010 - № 671. Моддаи 1.

– таъминоти кишоварзон бо воситаҳои моддию техникии истехсоли аз воридоти техника, маснуот, қисмҳои эҳтиётӣ, васлкунакҳо ва ғайра боқӣ мемонад;

– бад шудани вазъи нерӯи табию экологии кишоварзӣ, инчунин омили хавфи истеъмоли маҳсулоти хӯроквории пастсифат ва барои саломатии инсон хатарнок;

– дараҷаи музди меҳнат дар кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт»²²⁵.

Мо бо андешаи Лисоченко Алла Алексеевна рози шуда метавонем, чунки чунин омилҳои ба сатҳи амнияти озуқаворӣ таҳдид кунанда ё рушдиҳанда айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам ба ҳисоб меравад.

Тавре Булатасов М.Р. қайд мекунад, сиёсати давлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ бояд хатару таҳдидҳоро, ки метавонад ба таври назаррас заиф созанд, ба назар гирад. Ба ин омилҳо, аз қабili нарасидани кадрҳои соҳибхтисос, номутаносибии нархҳо ва низомҳои муносири мониторинги вазъи бозори озуқаворӣ шомил шуданд²²⁶.

Барои васеъ намудани дастрасии ҳамаи табақаҳои аҳоли ба маҳсулоти ғизои ба татбиқи тадбирҳое, ки пеш аз ҳама ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва пешниҳод кардани кумакҳои суроғавӣ ба қишрҳои осебпазири аҳоли диққати махсус додан лозим аст. Дар ин радиф баҳри таъмин ва ташкили мавҷудияти озуқаворӣ бояд минтақаҳое, ки дар онҳо истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст ва ё дар ҳолатҳои шадиди норасоии маҳсулоти озуқа қарор доранд, механизмҳои дастгирии давлатиро самараноктар истифода бурда шавад.

---

²²⁵ Лисоченко А. А. Продовольственная безопасность региона: воспроизводственная концепция // автореферат д.э.н., СК НИИ Э и СП ЮФУ. Ростов-на-Дону – 2009. С.57. стр. 25-27

²²⁶ Булатасов, М.Р. Продовольственная безопасность России / М.Р. Булатасов. — Текст : электронный // NovaInfo, 2016. — № 42. — С. 71-78. — URL: <https://novainfo.ru/article/4805> (дата обращения: 07.07.2022).

П.И. Пигас ва Агамагомедова С.А. барои ба ҳадди ақал расонидани таҳдидҳо ба таъмини амнияти озуқаворӣ тавсияҳои зеринро имконпазир мешуморанд²²⁷:

1. Барномаи мақсадноки давлатӣ оид ба дастгирии ҳама соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ҳангоми таҳримҳо тартиб дода шавад;
2. Сармоягузори намудани кишоварзон аз ҳисоби буҷет ба воситаи банкҳои ваколатдор;
3. Муқаррар намудани мавқеъҳои афзалиятноки истеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозори дохилӣ ва берунӣ;
4. Мониторинги шароити табию иқлимии минтақаҳои кишвар бо мақсади муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди онҳо ва таҳассуси истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии минтақаҳои давлат;
5. Барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, дар ҳудуди мамлакат ба вучуд овардани навъҳои нави зироат таҳқиқот гузаронда шавад.

Татбиқи ин пешниҳодҳо имкон медиҳад, ки мувозинати рақобатпазирӣ байни нархҳои дохилию берунӣ ба маҳсулоти хӯроквории яхела ба даст оварда шавад, ҳаҷми субсидияҳои зарурии давлатӣ имкон медиҳад, ки музди меҳнати шоистаи кормандон ба вучуд ояд, инчунин ба таҳияи барномаи оптималии қарздиҳӣ ба азнавсозии техника ва технологияи кишоварзӣ мусоидат намояд, ки ин ҳама ба баланд шудани дараҷаи истеҳсоли маҳсулот оварда мерасонад²²⁸. Ин тавсияҳо албатта хавфи паст шудани сатҳи таъмини озуқавориро пешгирӣ мекунанд, на ин ки хатарҳои амнияти озуқавориро барҳам медиҳанд, чунки танҳо барои дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бахшида шудаанд. Барои пешгирии хавфи таъмини амнияти озуқаворӣ истеъмоли аҳолиро низ ба инобат гирифтани лозим аст.

---

²²⁷ Пигас Полина Игоревна, Агамагомедова Саният Абдулганиевна Анализ актуальных проблем и рисков обеспечения продовольственной безопасности в условиях санкций в современной России // Продовольственная политика и безопасность. 2017. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-aktualnyh-problem-i-riskov-obespecheniya-prodovolstvennoy-bezopasnosti-v-usloviyah-sanktsiy-v-sovremennoy-rossii> (дата обращения: 02.07.2022).

²²⁸ Ҳамон ҷо

Чарикова О.Г. ва Белошапкина Н. таклиф мекунанд, ки марҳалаҳои ҳаракати мол ҳамчун меъёри тасниф намудани омилҳои худтаъминкунии озуқаворӣ дар минтақа дида шаванд. Муаллифон дар ҳамин асос се ғуруҳи омилҳоеро ҷудо мекунанд, ки ба худтаъминкунии озуқаворӣ минтақа таъсир мерасонанд. Азбаски худтаъминкунии озуқаворӣ як ҷузъи амнияти озуқаворӣ мебошад, мо қарор додем, ки фикри О. Чарикова ва Н. Белошапкин баррасӣ намоем, ҳамин тавр:

«Ғуруҳи якум, омили истеҳсоли, ки инҳоро дар бар мегирад:

- зиёд кардани истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқаворӣ;
- васеъ намудани иқтидорҳои мавҷуда ва ба қор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсоли, тезондани суръати азхудкунии онҳо;
- инкишофи муносибатҳои дохилиминтақавии таъмини ашёи хоми кишоварзӣ.

Ғуруҳи дуюм, тақсимот ва мубодила, аз инҳо иборат аст:

- дараҷаи рушди инфрасохтори бозор;
- иқтидори бозори минтақавии маҳсулоти кишоварзӣ;
- зарурати объективии нигоҳ доштан, таҳким ва рушди робитаҳои байниминтақавӣ оид ба таъмини маҳсулоти кишоварзӣ;
- иштироки минтақа дар фаъолияти савдои беруна, мубодилаи маҳсулот ва технология.

Ғуруҳи сеюм, омили истеъмоли, ки инҳоро дар бар мегирад:

- дараҷаи воқеии талаботи аҳолии минтақа ба маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ;
- тағйирёбии сатҳи талабот дар давраи оянда аз ҳисоби афзоиши даромади пулӣ, тағйирёбии нархҳо»²²⁹, омилҳои демографӣ ва ғ.

---

²²⁹ Чарикова О.Г., Белошапкина Н.Е. Самообеспечение как критерий продовольственного обеспечения региона

Дар шароити Тоҷикистон зарур аст, ки доир ба гурӯҳи якум, омили истеҳсоли маҳсусгардонии истеҳсолоти кишоварзиро илова кунем. Зеро аз сабаби набудани банақшагирии истеъмоли дохилӣ ва содир нагардидани маҳсулоти кишоварзи аз ҷумла сабзавот кишоварзон ба нагирифтани даромади кофӣ ва зарар рубару мегарданд

Чарикова О.Г. ва Белошапкина Н. дар тадқиқоти худ омили миқдориро дар истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти кишоварзӣ пешниҳод мекунанд. Ба андешаи мо, ин омилҳо ба мавҷудияти озуқаворӣ равона шудааст. Илова бар ин, дар таснифоти дар боло оварда шуда омилҳои берунӣ зикр нашудаанд, ки дар маҷмӯи низоми амнияти озуқаворӣ давлат таҳдид мекунанд. Тибқи мақсади пешгирифтаи мо “таҳдид ва хатарҳо ба амнияти озуқаворӣ”, на ҳама омилҳое, ки Чарикова О.Г. ва Белошапкина Н. овардаанд ба таҳаққули амнияти озуқаворӣ ва расидан ба ҳадди ниҳии он таъсир мерасонад.

Вобаста ба хатарҳои берунии амнияти озуқаворӣ мо фикри Безматерних Н.С. метавонем ба инобат гирем, ки вай омилҳои ба амнияти озуқаворӣ таъсир расонандаро, ба иқтисоди дохилӣ ва хориҷӣ ҷудо мекунад.

Ҷ ба таҳдидҳои иқтисоди дохилии амнияти озуқаворӣ омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва омилҳои ба рушди комплекси агросаноатии давлат таъсиркунанда ҷудо мекунад:

1. Омили иҷтимоӣ инҳоро дар бар мегирад:

- таъмин намудани аҳолии камбизоат бо озуқаи зарурӣ ё воситаҳои хариди он;
- озуқаворӣ беҳатар;
- ташкили таъминоти озуқаворӣ барои минтақаҳое, ки дастрасии нақлиёт душвор аст;
- ҳифзи иҷтимоии шахсоне, ки дар КАС машғули кор ҳастанд.

2. Ба омилҳои иқтисодӣ дохил мешаванд:

- дастрасии иқтисодии озуқаворӣ;

– низоми кафолатҳои давлатӣ оид ба таъмини устувори аҳолии кишвар бо озуқаворӣ ва даромади кишоварзон.

3. Дарҷаи тараққиёти комплекси агросаноатии мамлакат:

– вазъият ва рушди техникаи кишоварзӣ, техникаи саноати хӯрокворӣ, истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва ғайра;

– ҳолат ва рушди соҳаи зироаткорӣ, чорводорӣ ва моҳидорӣ;

– ҳолат ва рушди коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии озуқаворӣ ва низоми ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани онҳо.

Ба гуфтаи Безматерних Н.С. омилҳои иқтисоди хориҷии амнияти озуқаворӣ инҳоянд:

1. Дарҷаи рушди фаъолияти иқтисоди хориҷии кишвар нисбати КАС:

– диверсификатсияи фаъолияти иқтисоди берунии комплекси агросаноатӣ;

– сохтори фаъолияти савдои берунии комплекси агросаноатӣ.

2. Вазъият дар бозорҳои ҷаҳонии озуқаворӣ:

– вазни сиёсии кишвар дар арсаи байналмилалӣ;

– дарҷаи вобастагии кишвар аз воридоти маводи ғизоӣ;

– вазъият дар бозорҳои ҷаҳонии озуқа²³⁰.

Яшкова Н.В. ва Чумаков В.Н. омилҳое, ки ба амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонанд, гурӯҳбандии онҳоро васеъ намуда, ба панҷ гурӯҳ тақсим намуданд, ки дар ҷадвали 3.2.1. оварда шудааст²³¹:

Н.В. Яшкова ва Чумаков В.Н. омилҳои ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир расонандаро гурӯҳбанди намуда қайд мекунанд, ки ин омилҳо ба ташаккули амнияти озуқаворӣ ва имкони расидан ба ҳадди ниҳой он таъсир мерасонанд.

---

²³⁰ Безматерных Н.С. Продовольственная безопасность региона и факторы, ее определяющие // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. 2008. №3(41). С. 81–86.

²³¹ Яшкова Н.В., Чумаков В.Н. Факторы продовольственной безопасности // Журнал правовых и экономических исследований. 2018, 1: 172–177

Чадвали 3.2.1. - Гурӯҳи омилҳои ба амнияти озуқаворӣ таъсир расонанда*

Гурӯҳи омилҳо	Сохтори гурӯҳи омилҳо
1. Омилҳои соҳаи истеҳсолот	1. Махсусгардонии минтақа; 2. Мавҷудияти иқтидорҳои истеҳсолӣ; 3. Ҳолати техникии воситаҳои истеҳсолот; 4. Мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ ва тахассуси онҳо; 5. Маҳсулнокии чорво ва ҳосилнокии зироат; 6. Истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ; 7. Истеҳсоли хӯрокворӣ дар вилоят (саноати коркард).
2. Омилҳои соҳаи тақсимот ва мубодила	1. Талаботи дохилии минтақа ба озуқаворӣ; 2. Захиаркунии маҳсулоти озуқаворӣ
3. Омилҳои соҳаи истеъмолот	Дараҷаи воқеии эҳтиёҷоти минтақа ба озуқа, дар асоси меъёрҳои физиологии истеъмоли.
4. Омилҳои демографӣ	1. Сохтори синну соли аҳолии минтақа; 2. Афзоиши табиӣи аҳоли; 3. Афзоиши механикии аҳоли.
5. Омилҳои табиӣ	1. Шароити табиӣи иқлими минтақа; 2. Хусусият ва сифати хок дар минтақа.

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Яшкова Н.В, Чумаков В.Н. Факторы продовольственной безопасности // Журнал правовых и экономических исследований. 2018, 1: 172–177

Албатта омилҳое, ки ба низоми амнияти озуқаворӣ давлат хавфу хатар эҷод мекунад, олимони рус шароити кишвари Федератсияи Россияро ба инобат гирифтаанд, ки нисбати Тоҷикистон имкониятҳои бештареро дорост. Аз он ҷумла аз ҷиҳати иқтисодиёт, демографӣ ва масоҳати кишт Федератсияи Россия дар арсаи ҷаҳон ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунад.

Вобаста ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон Солеҳзода А. А. ва Фасеҳзода И. С. дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки дар шароити иқтисодиёти кушодаи кишвар сабаби зиёд шудани воридоти маводи озуқаро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардан мумкин аст, зеро қонунҳои бозор амал мекунад. Ғайр аз ин, дарҳои кушода дар зери таъсири тақсмоти байналхалқии меҳнат аз тахассусшавӣ ба талафот ё фоидаи мамлакат мусоидат мекунад. Кишвар он молҳоеро ворид мекунад, ки истеҳсоли онҳо дар кишварҳои дигар нисбатан арзонтар аст ва он молҳоеро содир мекунад, ки истеҳсоли онҳо дар кишвари худ нисбатан арзонтар аст. Ин назария, ҳарчанд дуруст аст, аммо ба амнияти озуқаворӣ кишвар таҳдид мекунад. Мувофиқи татбиқи барномаи таъмини

амнияти озуқаворӣ дар доираи хоҷагии халқ худтаъминкуниро дар истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ таъмин кардан зарур аст²³².

Аксари кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ мушкилоти амнияти озуқаворию тавассути кумак ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии миллӣ ва маҳдуд кардани воридоти озуқаворию тавассути чораҳои мустақим ва ғайримустақим ҳаллу фасл меkunанд. Паст будани нархи ҷаҳонии озуқаворӣ, ки ба даромади деҳқонон бевосита таъсир мерасонад ва зарурати ҳифзи он, аз як тараф ва чорҷубаи муқарраркардаи узвият дар иттиҳодияҳои гуногун, аз тарафи дигар, сабаби рӯи сахна омадани усулҳои нави дастгирии рушди устувори бозори озуқаворӣ дохилӣ, захиракуни, мусоидат ба афзоиши даромади деҳқонон ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ гардид.

Танзими давлатӣ шаклҳо ва соҳаҳои муайяни дастгириро истифода мебарад, ки бевосита ё бавосита (дар асоси созишномаҳои СУС доир ба кишоварзӣ) ба амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонанд. Ин, пеш аз ҳама, дар набудани эътимоди ҳукуқии мафҳуми асосии «таъмини озуқаворӣ» мебошад. Албатта, дар ҷумҳурӣ Қонун «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» қабул шудааст, аммо масъалаи зарурати таҳия ва қабули «Доктринаи миллии амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамвора боқӣ мемонад, зеро барои устувор нигоҳ доштани сатҳи амнияти озуқаворӣ мониторинги доимӣ (ҳарсола), омӯзиши тамоюл ва омилҳои рушди кишоварзии ҷаҳон, ҳадаф ва вазифаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ миллӣ, механизмҳои ноил шудан, қисмҳо ва маҳакҳои рушд, индикаторҳои ҳолати амнияти озуқаворӣ миллӣ ва гурӯҳҳои асосии хавфу хатарҳои онро мутобиқи шароит ва хусусиятҳои хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон, заминаи ҳуқуқӣ ва меъёрӣ зарур аст.

Вобаста ба хавфу хатарҳои глобалии амнияти озуқаворӣ ҳар як кишвар чунин қайд менамояд, ки таъминоти глобалии аҳолии ҷаҳон бо озуқаворӣ нобаробар буда, баъзе кишварҳо назар ба дигар давлатҳо бештар маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол меkunанд.

---

²³² Солеҳзода А. А., Фасихов И. С. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности// Научные исследования № 8 (9). 2016 - с. 15 -23.

Таърихан омилҳои моддӣ (ба монанди иқлим, сифати хоки замин) ва инсонӣ (технологияи пеш бурдани кишоварзӣ) миқдор ва навиҳои ғизои дар ҳама ҷо истеҳсолшударо назорат ва танзим мекарданд. Имрӯзҳо омилҳои зиёде мавҷуданд, ки ба амнияти озуқаворӣ таҳдид мекунанд ва хушдор медиҳанд, ки ҷаро баъзе аз кишварҳо нисбат ба дигарон бештар маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол мекунанд:

якум, омили иқлимӣ - гармшавии глобалӣ ҳар сол ҳарорати обу ҳаворо боло мебарад. Боришот дар баъзе ҷойҳо зиёд ва дар баъзе ҷойҳо кам мешавад. Ҳарорати гармтар ва боришоти безътимод кишоварзиро душвор мегардонад, хусусан барои кишти лалмӣ, ки аллакай кишоварзон барои нигоҳ доштани чунин намуди кишт мубориза мебаранд. Ҳатто кишварҳои пешрафта, ба мисли Россия, ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Канада ва Австралия, ки содиркунандагони асосии гандум дар ҷаҳон мебошанд, метавонанд аз хушксолӣ осеб бинанд. Вақте ки онҳо аз хушксолӣ азоб мекашанд, дар ҷаҳон гандум камтар мешавад ва нархи он боло меравад, ки дар натиҷа камбизоатон бештар осебпазир мегарданд;

дуюм, омили технологӣ - тақмили технология миқлори хӯрокаро зиёд кардааст. Технологияҳо метавонанд нарасидани ҳарорат, об ва моддаҳои ғизоиро дар шакли гармхонаҳо, обёрии сунъӣ ва нуриҳои минералӣ бартараф кунанд. Кишварҳои мутараққӣ тамоми сол аз тамоми ҷаҳон маводи озуқавориро ворид мекунанд. Ин метавонад боиси хароҷоти иқтисодӣ ё экологӣ гардад;

сеюм, аз даст додани заминҳои кишоварзӣ — тақсими заминҳои назди ҳавлигӣ ва сохтмонҳо заминҳои гаронбаҳои кишоварзиро ба худ мегиранд, ки баъдан ин заминҳо аз истеҳсоли маводи озуқаворӣ боз мемонанд;

чорум, ҳашароти зараррасон (малах) ва касалиҳо — пеститсидҳо²³³ хосилро зиёд мекунанд, аммо на ҳама онҳоро истифода бурда метавонанд. Кишоварзони давлатҳои мутараққӣ метавонанд пеститсидро харидорӣ кунанд,

---

²³³ ПЕСТИЦИДҲО (аз лот. *pestis* — сироят ва *caedo* — мекушанд) маводи кимиёвӣ. воситаҳои мубориза бар зидди микроорганизмҳои зараровар ё номатлуби растаниҳо ва ҳайвонот.

дар ҳоле ки аксари деҳқонони кишварҳои дар ҳоли рушд қарор дошта имкони харидории онҳоро надоранд;

панҷум, ирригатсия – низоми обёрӣ кишварҳоеро, ки боришоти беэътимод ё кам доранд, бо об таъмин мекунад. Обёрӣ метавонад ҳосили зироатро ду баробар зиёд кунад ва заминҳои нав аз худ карда шаванд, аммо арзиши насби ин низомҳо гарон аст. Обро ҳам аз зеризамин, ҳам аз обанборҳо ё бевосита аз дарёҳо гирифтани мумкин аст. Ҳарду оқибатҳои экологӣ доранд ва хароҷоти иқтисодии зиёдро талаб мекунад;

шашум, низоъ - ҷанг деҳқононро маҷбур мекунад, ки замини худро тарк кунанд ё ба низоъ ҳамроҳ шаванд, инчунин зироатҳо метавонанд ҷангоми ҷанг nobуд карда шаванд. Норасоии озуқаворӣ боиси бетартибӣ ва низоъҳо мегарданд. Дар Ҷумҳурии Афғонистони ҳамсоя низоъ солҳо боз идома дорад, ки ба фаъолияти озодонаи кишоварзӣ дар минтақа ҳалал ворид мекунад. Дар ҷаҳон кишварҳои зиёде ҳастанд, ки заминҳои бузурги обёришаванда доранд ва метавонанд ба қадри кофӣ маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол кунанд ва ба бозори озуқа таъсир расонанд, аммо ба далели низоъҳои дохилӣ имкон ва шароити ин корро надоранд;

ҳафтум, камбизоатӣ - вақте ки одамон даромади пули камтар (аз ҳадди ақал ё сабади истеъмоли) доранд, онҳо наметавонанд ғизо (нерӯи) кофӣ гиранд ва самаранок кор кунанд. Оилаҳо дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ қисми зиёди даромади худро барои ғизо сарф мекунад. Онҳо ниёз ба кумаки озуқаворӣ доранд.

Таъсири таъмин набудани амнияти озуқаворӣ дар мамлакат ба рушд ва пешрабии иқтисодиёти давлат таъсири манфӣ мерасонад. Чун ки воқеаҳои молиявӣ ва сармоягузориҳо бештар ба таъмини озуқаворӣ аҳолии кишвар раवона мегардад.

Амнияти озуқаворӣ – ин тамоми аҳолии кишвар ба ғизои кофӣ, беҳатар ва серғизо барои пешбурдани ҳаёти фаъол (солим) дастрасӣ дошта бошад. Баръакс, ноамнияти озуқаворӣ барои бисёре аз кишварҳои ҷаҳон мушкилоти аввалин дараҷа ба шумор меравад. Кишварҳое, ки имконияти таъмини ҳамаи аҳолии худро бо ғизои кофӣ надоранд, одатан бо мушкилоти дигари марбут ба

онҳо рубару мешаванд, ки бояд ҳал карда шаванд. Баъзе аз оқибатҳои таҳдиди амнияти озуқаворӣ инҳоянд:

- гуруснагӣ ё норасоии ғизо - ҳолате аст, ки одамон барои саломатии худро нигоҳ доштан нерӯи лозимаро ва ғизои босифат истеъмоли намеkunанд;

- эрозияи хок - ноамнии озуқаворӣ сабабгори эрозияи хок шуда метавонад, чунки деҳқонон то ҳади максималӣ аз замин ҳосил мерӯёнд (бе таъмини заминҳо ба нуриҳои минералӣ ва органикӣ) баҳри ҳар чӣ бештар фоида ба даст овардан;

- буриши ҷангалҳо - омили дигари ба сатҳи амнияти озуқаворӣ таъсиррасон мебошад, ки одамон чорворо ҷаронида дарахтҳоро баҳри сӯзишворӣ мебуранд, ки ба ҳолӣ шудани болои заминоварда мерасонад ва онро обу шамол осебпазир мегардонад;

- баландшавии нархҳо - вақте ки маводи ғизоӣ кам мешавад, нархи ҳуҷроворӣ боло меравад. Кишварҳои дорои сатҳи пасти иқтисодӣ бештар аз болоравии нархи озуқаворӣ осебпазир мегарданд;

- қарз - нархи маводи ғизоиро дар низоми иқтисоди бозории мутараққӣ бозор муқаррар мекунад. Ин метавонад боиси сол то сол тағйирёбии нархҳо ба маҳсулоти пешниҳод намудаи деҳқонон гардад. Деҳқонон метавонанд бо гирифтани қарз барои харидани тухмӣ, пору, нуриҳои минералӣ, техника ва таҷҳизотҳои кишоварзӣ, инчунин коркарди замин қарздор шаванд, пас аз ҷамъоварии ҳосил дарк меkunанд, ки маҳсулоти кишоварзии худро бо нархи кофӣ барои пардохти қарз фурӯхта наметавонанд ва сол то сол дар қарз ғутта мезананд;

- нооромии иҷтимоӣ - ҳамаи одамон побанди истеъмоли ғизоанд, бинобар ин, вақте мерасад, ки захираи ғизои замин нокифоя мегардад, одамон бояд барои зинда мондани худ мубориза баранд. Паҳн гаштани пандемияи COVID-19 ва ноустувории сиёсӣ дар ҷаҳон сабаби гаронии нархи маводи озуқаворӣ дар ҷаҳон шуданд.

Нархи озуқаворӣ дар давраи паҳн гаштани бемории сироятии пандемияи COVID-19 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври назаррас афзуд, ки онро метавонем дар ҷадвали 3.2.2. мушоҳида кунем.

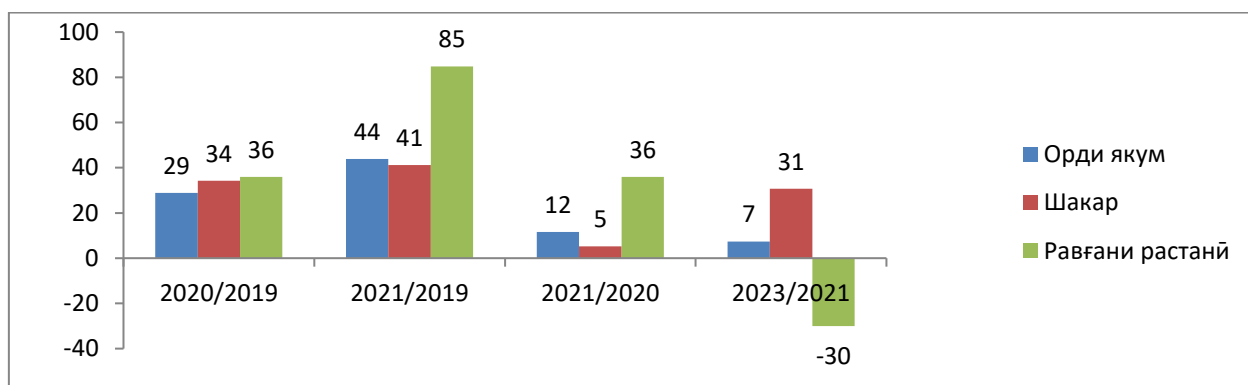
Ҷадвали 3.2.2.- Нархҳои миёнаи маҳсулоти озуқаворӣ дар Тоҷикистон солҳои 2019 - 2021 (сомонӣ/кг)*

Номгӯии озуқа	Нарх бо сомонӣ				Афзоиш, нисбӣ %			
	2 019	2 020	2 021	2 023	2020/ 2019	2021/ 2019	2021/ 2020	2022/ 2021
Картошка	2,78	3,5	3,9	4,9	26	40	11	25
Шир	3,89	4,46	4,9	7,0	15	26	10	43
Гандум	2,86	4,27	4,58	4,9	49	60	7	6
Орди якум	3,88	5	5,58	6,0	29	44	12	7
Шакар	6,77	9,09	9,56	12,5	34	41	5	31
Равғани растанӣ	11,98	16,29	22,14	15,5	36	85	36	-30
Гӯшти гусфанд	44,23	53,59	68	71,4	21	54	27	5
Гӯшти гов	43,06	50,88	61,9	67,0	18	44	22	8
Гӯшти мурғ	24,81	25,04	28,17	34,1	1	14	13	21
Тухм, 10-дона	8,52	10,86	10,1	12,2	27	19	-7	21

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2022 - С. 44-45, Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024 - С. - 45-46.

Тағйирёбии нархи равғани растанӣ, қанд ва орд, ки маҳсулоти озуқаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта воҷиб асосии аксарияти табақаҳои аҳолии кишвар мебошад ва таъмини пурраи он метавонад дараҷаи таъмини амнияти озуқавориро ба сатҳи зарури бардорар дар расми 3.3.1. дидан умкин аст.

Читавре, ки аз расми 3.2.1. дидан мумкин аст нархи равғани растанӣ дар соли 2019 бо суръати баланд афзоиш ёфта пас аз интиҳо ёфтани бемории сироятии пандемияи COVID-19 боз коҳиш ёфтааст.

Расми 3.2.1. Динимикии нархи маҳсулоти озуқа

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 3.2.2.

Вобаста ба таъмини озуқаворӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси Ҳукумати мамлакат

намуданд, ки бар асари тағйирёбии иқлим, камобиву хушксолӣ, бемориҳои гуногуни сироятӣ ва дигар омилҳои ба ҳамагон маълум вазъи таъминоти аҳолии сайёра бо маводи ғизоӣ рӯз ба рӯз мураккаб шуда истодааст. Вобаста ба ин омилҳо истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ, аз ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ёрирасон, наздиҳавлигӣ ва заминҳои ёрирасони назди ташкилоту муассисаҳо камари ҳиммат баста, баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ, ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ кӯшишу талош намоянд²³⁴.

Барои рафъи таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ ҳамаи омилҳои дар боло зикршударо оқилона идора кардан лозим аст, инчунин таҳкими амнияти озуқаворӣ дар шароити пандемия ва ноустувории сиёсӣ дар ҷаҳон, вақте ки дастрасӣ ба ғизо рӯз аз рӯз мушкилтар мешавад, чораҳои зерин метавонанд амалӣ карда шаванд:

- кишоварзӣ дар шаҳр - як ташаббуси муосир аст, ки дар он сокинон дар қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ, наздикии ҷои зист ё ҷойи кори худ маҳсулоти озуқаворӣ кишт меkunанд. Ин нақшаи устувор аст, зеро сокинони маҳаллӣ метавонанд маводи озуқавории рузмарраро тарру тоза ба даст оранд. Дар миёни радҳои боғ ва заминҳои бекор хобидаи назди ташкилоту муассисаҳо мувофиқи мавсим маҳсулоти тару тоза, аз қабилӣ сабзавотҳои гуногун, картошка ва гандум парвариш карда мешавад;

- биотехнология ин интиҳоб ё тағир додани генетикии растаниҳо ва ҳайвонот барои ба даст овардани ҳосили баланд ва мутобиқсозии муайян мебошад. Омехтани ду намуди зироатро дар бар мегирад, ки ҳар кадоми онҳо дорои хусусиятҳои муфид мебошанд. Масалан, барои зиёд кардани ширчушӣ дар модаговҳои ширдеҳ усули селекциявӣ ба кор бурда шуд. Тағир додани генетики (ГМО) дар гандум барои тобовар будан ба гирифтори ҳаргуна касалиҳо, ҳосилнокӣ баланд ва буттаҳои баланди тобовар ба шомолу шуриш истифода мешаванд.

---

²³⁴ Рухсорай НУР // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://khatlon-ruznoma.tj/itisodivu-itimo/1536-gavarb-pirakova-agar-zaminro-samaranok-istifoda-barem-benavonamemonem.html> (санаи дархост 10.06.2022)

Ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар дар шароити либерализатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷии давлат ва шомилшавии Тоҷикистон ба СУС муносибати маҷмӯӣ барои муайян намудани мафҳуми амнияти озуқаворӣ, инчунин ба инобат гирифтани тамоми омилҳоеро, ки таъсири бевосита ё бавосита ба низоми амнияти озуқаворӣи кишвар дорад талаб мекунад.

Пас аз таҳлил ва омӯзиши омилҳое, ки ба амнияти озуқаворӣ хавфу таҳдид доранд, аз ҷониби мо омилҳои зерин пешниҳод мешавад, ки ба амнияти озуқаворӣи давлат таъсир мерасонанд (ниг.: расми 3.3.2).

Расми 3.3.2. Омилҳои ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсиррасон

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Читавре, ки дар расми 3.3.2. дидаи мумкин аст ба таъмини амнияти озуқаворӣ омилҳо ба таври зерин таъсир мерасонанд:

- самтҳои рушди соҳаи кишоварзӣ (баланд бардоштани сатҳи худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ);
- тартиби истифодаи заминҳои кишоварзӣ (истифодаи заминҳои бекорхобида);
- меъёрҳои экологӣ ва агротехникии истифодаи замин;
- васеъ намудани заминҳои қорам тавассути обёрии заминҳои лалмӣ;

– беҳбуди вазъи молиявии КАС (дастрасии деҳқонон ба қарз, ки ба онҳо васеъ намудани фаъолият ё сармоягузорӣ ба тухмӣ ва техникаи нав имкон медиҳад), муносибатҳои андозии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ.

– дастгирии бевосита ё бавоситаи (кумаки суроғавии озуқаворӣ) давлат ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ.

– назорат аз болои сифат, беҳатари маҳсулоти хӯрокворӣ ва сатҳи таъмини истеъмоли озуқаворӣ аз ҷиҳати физиологӣ тасдиқ шуда.

– бо кор таъмин намудани аҳоли (фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва паст кардани сатҳи бекорӣ дар ҷумҳурӣ);

– даромаднокии аҳоли (индексатсияи маош ва нафақа мутобиқи таварруми солоне);

– танзими тарофавӣ ва гумрукии воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ ва нуриҳои минералӣ;

– истифодаи технологҳои инноватсионӣ (таъмини кишоварзон бо техникаҳои нав, тухмиҳои ҳосилхез ва чорвои маҳсулноки замонавӣ);

– таъсиси бозори ягонаи озуқаворӣ кишварҳои ИДМ, марҳила ба марҳила даст кашидан аз бочҳои гумрукӣ ва пардохтҳо ба маҳсулотҳои хӯрокворӣ аввалиндараҷа ва ҳамоҳангсозии сиёсати нархгузорӣ.

Танзими ин омилҳо сатҳи таҳдидҳо ва хатари амнияти озуқавориро дар мамлакат коҳиш медиҳад. Албатта таснифоти омилҳои дар боло оварда шуда нишон медиҳад, ки ҳамаи онҳо ҳоло ҳам мукаммал нестанд ва ворбаста ба шароити иқлимӣ, иқтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ метавонанд тағйир ёбанд. Ба ин муносибат такмил додани таснифоти омилҳои ба амнияти озуқаворӣ таҳдид кунанда аҳамияти калон дорад.

Бо вучуди пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар толи 30 соли бадаст овардани истиқлолияти давлатӣ, дар соли 2020 аз лиҳози амнияти озуқаворӣ дар байни 113 кишвари ҷаҳон дар ҷои 85-ум қарор дорад²³⁵.

---

²³⁵ Рейтинг стран мира по уровню продовольственной безопасности / Гуманитарный портал: Исследования [Мамбаи электрони] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2022 (послед-

Тоҷикистон барои рафъи хатари озуқаворӣ равишҳои бисёрчанбаро хеле муассир истифода кардааст. Дар Тоҷикистон таъмини амнияти озуқаворӣ хеле беҳтар шудааст, ҳарчанд сеяки аҳоли дар сатҳи камбизоатӣ умр ба сар мебаранд, ки дастрасии нокифояи маводи ғизоӣ дорад, ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таъмин набудани амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон то ҳол мушоҳида мешавад. Барои ба даст овардани амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ҳалли мушкилоти худтаъминкунии кишвар бо озуқаворӣ ва танзими воридоти маводи озуқаворӣ мутобиқ ба талаботҳои узвияти СУС ва меъёрҳои физиологии истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ зарур аст.

Концепсияи амнияти озуқавориро метавон дар сатҳҳои макро ва микроиқтисодӣ арзёбӣ кард. Сатҳи макроиқтисодӣ амнияти озуқавориро глобалӣ, минтақавӣ ё миллиро бо таваҷҷӯҳ ба мавҷудияти маҳсулоти кишоварзӣ, на дастрасии истеъмолкунандагон ба ғизо нишон медиҳад. Дар сатҳи микроиқтисодӣ бошад, ин худтаъминкунии озуқавориро ҳар як шаҳрванд ва хонавода бе кумаки дигарон (дастгирии давлатӣ ё ҳаргуна ташкилотҳои ғайри давлатӣ ва шахсони алоҳида) мебошад.

3.3. Таҳлили таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ ва дастрасии озуқаворӣ

Дар ҳаҷони муосир, ки норасогии озуқаворӣ мушкилоти глобалии тамоми инсоният ба шумор меравад, ҳалли таъмини он аз хонаводаҳо, кишварҳои алоҳида ва ташкилотҳои ҳаҷонӣ машаққати зиёд талаб мекунад. Аз ин лиҳоз таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои сиёсати иқтисодӣ ва кишоварзӣ-озуқавориро ҳар як давлати соҳибистиқлол мебошад.

Дастрасии иқтисодӣ ва воқеии маҳсулоти хӯрокворӣ яке аз унсурҳои амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб рафта аввалин бор соли 1996 дар Эъломияи Рим оид ба амнияти озуқавориро умумичаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта буд.

«Дастрасии иқтисодӣ ва воқеъии маҳсулоти хӯрокворӣ, ин мухторият ва мустақилияти озуқавории давлат буда, сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯроквории истеҳсолшударо дар бар мегирад»²³⁶.

Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки ҳар як инсон ҳуқуқи истеъмоли хӯрокдорад ва ҳар як давлат ухдадор аст дастрасии онро, ҳам воқеъӣ ва ҳам иқтисодӣ, таъмин намояд. «Ҳуқуқи инсон доир ба истеъмоли озуқаворӣ аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид ханӯз соли 1948 дар Эълومияи умумии ҳуқуқи башар сабт шуда буд ва баъдтар дар чанд конвенсияҳои байналмилалӣ мураттаб шудааст. Дар ин ҳуҷҷати бассо муҳим доир ба ҳуқуқи башарият истеъмоли озуқаворӣ ҳамчун ҳуқуқи ҳар як инсон буданаш дар моддаи 25 қайд мегардад, ки “Ҳар як инсон ба ҷунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла, хӯрок, пӯшок, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоие, ки барои сиҳатию некӯаҳволии ҳуди ӯ ва оилааш зарур аст, ба таъминот дар ҳолатҳои бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ, бесаробон мондан, пиронсолӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумият аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вучуд меоянд, ҳақ дорад»²³⁷.

Тааҷҷубовар он аст, ки пас аз 70-соли қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар то ҳол одамони зиёд яъне 270 млн²³⁸ одам дар рӯи замин аз гуруснагӣ ё камғизоӣ азият мекашанд. Ин ҳам бошад дар натиҷаи пандемияи коронавирус ба вучуд омадааст. Дар иҷлосияи вижаи Ассамблеяи генералии СММ қайд карда мешавад, ки дар тӯли тамоми 75 соли мавҷудияти Созмони Милали Муттаҳид ба мисли бухрони кунунӣ бухроне рух надодааст. Дар ҷаҳон соли ахир бар асари даргириҳои мусаллаҳона дар ҷаҳон теъдоди гуруснагон аз 80

---

²³⁶ Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и план действий всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия// Рим, 13 ноября 1996 года

²³⁷ [Всеобщая декларация прав человека](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml) // Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml санаи мурочиат: 10.12.2021с.

²³⁸ Конференция по предотвращению голода [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411202> санаи мурочиат: 10.12.2021с.

миллион ба 135 миллион нафар расидааст, аммо дар соли 2021 пандемияи коронавирус ин рақамро дар камтар аз як сол дучанд кард.

Бояд қайд кард, ки дар тӯли ин солҳо баҳсҳои зиёд дар бораи он, ки оё ҳуқуқ ба ғизо "ҳуқуқи инсон" аст ё на, идома кард. Соли 2004 марҳалаи муҳим дар самти ҳуқуқи инсон ба даст омад. Кишварҳои узви Ташкилоти Озуқаворӣ ва кишоварзии кишварҳои узви Созмони Милали Муттаҳид дар бораи роҳнамо оид ба тафсир ва татбиқи ҳуқуқ ба ғизо ба мувофиқа расиданд, ки он дар заминаи беҳатари миллии Озуқаворӣ қабул гардид.

Дар Дастурамали ихтиёрии ТОК оид ба ҳуқуқ ба ғизо дар пасманзари амнияти Озуқаворӣ оварда шудааст, ки "Ҳуқуқ ба ғизои кофӣ ва мувофиқ аз давлатҳо талаб мекунад, ки ӯҳдадорҳои дахлдори ҳуқуқи башарро тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ иҷро кунанд. Ин Дастурамалҳои ихтиёрӣ барои таъмини мавҷудияти ғизои миқдори кофӣ ва босифат барои қонсӯ кардани эҳтиёҷоти ғизоии шахсони алоҳида пешбинӣ шудаанд. Дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ барои ҳама, аз ҷумла, гурӯҳҳои осебпазири аҳоли, миқдори кофии ғизо, ки дорои моддаҳои хатарнок нест ва дар доираи фарҳанги муайян қобили қабул аст, инчунин маблағ барои хариди онҳо"²³⁹.

Албатта гуфтаҳои Дастурамали ихтиёрии ТОК маънои онро надорад, ки давлатҳо бояд масъулияти таъминкунондагонро барои тақсими ғизо ба аҳоли ба уҳда дошта бошанд. Баръакс, сухан аз он меравад, ки ба шахсони алоҳида ва хонаводаҳои онҳо барои дастрасӣ ба ғизо шароити мусоид фароҳам оварда кумак расонанд.

Ҳар як кишвар бояд дастрасии аҳоли ба маводи Озуқаро ҳам аз ҷиҳати воқеӣ ва ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ таъмин намояд. Хӯрок низ бояд ба фарҳангу анъанаҳои мардум мувофиқ бошад. Танҳо дар ҳолатҳои бӯҳронӣ, ба монанди хушксолии шадид ва дигар офатҳои табиӣ, ӯҳдадорӣ таъмини даромади мустақим ба миён меояд. Чӣ тавре, ки мо дар солҳои 2020-2021 ба бӯҳрони иқтимоӣ-глобалӣ дучор шудем, яъне паҳн гаштани пандемияи коронавирус

---

²³⁹ [Добровольные руководящие принципы в поддержку постепенного осуществления права на достаточное питание в контексте национальной продовольственной безопасности // ФАО, Рим-2005. С5.](#)

шоҳид гаштем, ки давлатҳоро маҷбур сохт то ба ҳамаи аҳолии кишвари худашон маводи озӯқаро тақсим намоянд ва дар ин ҳолат нақши таъминкунандаро бозиданд.

Мушкилоти гуруснагӣ дар бисёр кишварҳо аксар вақт аз нарасидани захираҳо бармеояд. Бо вучуди ин, рушди тафаккури ҳуқуқӣ (ҳуқуқ ба ғизо) метавонад барои таваҷҷӯҳ ба масъалаи таъмини озӯқаворӣ кумак кунад ва василаи мубориза бо гуруснагӣ ва фақр бошад. Дар ҳоле ки масъулияти таъмини маводи ғизоӣ пеш аз ҳама ба дӯши кишварҳои алоҳида аст ва ҷомеаи ҷаҳонӣ бошад масъулияти хоси худро дорад.

Ҳуқуқ ба истеъмоли ғизои кофӣ, ҳуқуқи ҷамъиятӣ ва масъулияти баланди ҳукумати ҳар як кишварҳо ба шумор меравад. Аз ин рӯ аксар вақт дар омода намудани буҷет ҳамчун хароҷоти ҳолис баррасӣ мешавад. Бештари кишварҳо оҳиста-оҳиста дарк мекунанд, ки ин ҳуқуқ низ як катализатори тавоноии рушди ҷомеа аст. Таҳқиқотҳо нишон медиханд, ки аҳолии таъмин бо ғизои кофӣ ва солим қобилияти баланди азхудкунии таълимӣ дошта дар истехсолот самаранок ғайолият мекунанд. Гуруснагӣ ва нарасидани ғизо боиси бад шудани саломатӣ, бемориҳо ва афзоиши хароҷоти хонаводаҳо ва давлат мегардад.

Яке аз сабабҳои таваҷҷӯҳи зиёд ба низомии озӯқаворӣ ба амнияти озӯқаворӣ марбут аст. Истилоҳи амнияти озӯқаворӣ аз ҷониби ФАО чунин муайян карда шудааст: «Амнияти озӯқаворӣ ҳамон вақте вучуд дорад, ки ҳама одамон дар ҳама давраи замон дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ ба ғизои кофӣ, серғизо ва беҳатар дошта бошанд, ки ба эҳтиёҷҳо ғизоии онҳо ҷавобгӯ ва асоси тарзи ҳаёти солими онҳо бошад». Беҳатарии озӯқаворӣ аз як тараф ҳадафи таъмини дастрасӣ ба ғизои солим ва беҳатар дар ҳаёти ҳаррӯза ва аз тарафи дигар рушди устувори кишвар мебошад.

Тамоми низомии таъмини амнияти озӯқаворӣ дар давраи пандемияи COVID-19 аз озмоиши шадид гузашт. Ҳангоми пандемия, як қатор мушкилот ба миён меоянд, зеро вобастагии мутақобилан байни субъектҳо дар робита ба шароитҳои асосии марбут ба захираи маҳсулоти озӯқаворӣ, дастрасии ғизои мувофиқ, солим ва беҳатар таҳдид мекунанд.

Чи тавре, ки қайд карда будем унсури дастрасии амнияти озуқаворӣ – ин дастрас будани маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳамаи аҳоли аз ҷиҳати воқеӣ, иқтисодӣ ва ғайри иқтисодӣ (яъне бо роҳи кумакҳо, захираҳо ва ғайри бозорӣ) мебошад. Мо метавонем онро бо расм тасвир намоем (расми 3.3.1.).

Расми 3.3.1. Дастрасӣ (дастёбӣ) дар низомии амнияти озуқаворӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Мушкилоти таъмин кардани аҳоли бо озқа аз ду ҷанбаи асосӣ “дастрасии воқеӣ ва иқтисодӣ”, инчунин як ҷанбаи иловагӣ “ғайри иқтисодӣ” иборат аст. Барои таҳлили дастрасии иқтисодӣ ва воқеии маҳсулоти хӯрокворӣ мо аввал аз дастрасии воқеӣ оғоз намуда, сипас дигар дастрасии онро дида мебароем.

Инак дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Амнияти озуқаворӣ” оид ба дастрасии воқеии озуқа чунин оварда шудааст: дастрасии воқеии озуқа - интиқоли мунтазами озуқа ба ҷойҳои истеъмоли он дар ҳаҷме, ки барои қонеъ гардонидани талаботи аҳоли кифоя мебошад²⁴⁰;

²⁴⁰ [Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Амнияти озуқаворӣ” // ш. Душанбе. 29.12.2010с. № 671](#)

Тақя ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрасии воқеии ғизо ин барои тамоми қишрҳои аҳолии ҳама минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар дошта мешавад. Ин таъминоти бефосила бо маҳсулоти озуқаворӣ аз маҳалли истеҳсоли онҳо то маҳалли истеъмолкунандагони ниҳой дар назар дошта мешавад, ки ин тавассути ҳалли маҷмӯи вазифаҳои стратегӣ, пеш аз ҳама ташкили истеҳсоли миқдори кофии маҳсулоти озуқаворӣ дар минтақа ва ҳаракати беамониати он дар дохили мамлакат ва берун аз он мебошад.

Пас аз омӯзиш ва баррасии ҷабҳаҳои методологии дастрасии воқеии маҳсулоти хӯрокворӣ мо метавонем ба методи муайян кардани ҳолати дастрасии воқеии маҳсулоти озуқаворӣ шурӯъ намоем. Барои таҳқиқот Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода мешавад. Дар ҷадвали 3.3.1. Маҳсулоти умумии кишоварзӣ ва динамикаи шохиси истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 3.3.1. - Динамикаи маҳсулоти умумии кишоварзӣ ва саноатӣ, сомонӣ*

	1991	2000	2005	2010	2015	2021	2023
Шохиси маҳсулоти саноатӣ		93,6	174,1	114,2	142,1	240,9	120,7
Маҳсулоти саноатӣ	13540	5704	9930	11344	16116	38829	46857
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ	16275,6	9522,3	14598,3	19994,3	27628,9	39769,4	63028,4
Шохиси маҳсулоти кишоварзӣ		105,2	153,3	137,0	138,2	143,9	158,5
аз он ҷумла:							
растанипарварӣ	11361,3	7372,7	10849,6	15117,1	20203,6	28743,9	43365,7
чорвопарварӣ	4914,3	2149,5	3748,7	4877,1	7425,3	11025,5	19662,7

***Сарчашма:** Таҳия муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ //Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2021. – С. 437. ва Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ - 2024//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024.- С.16.

Инак тибқи ҷадвали 3.3.1. оид ба тамоюли соҳаи саноат ва соҳаи кишоварзӣ дар низоми амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар буруши ҳар панҷсола мебинем, ки зиёда аз 40 фоиз афзоиш меёбад. Соли 2023 нисбати соли 2021 соҳаи саноат 20,7% ва кишоварзӣ бошад 58,5% афзоиш ёфта аст. Оид ба дастрасӣ дар низоми амнияти озуқаворӣ моро зарур аст, ки аввалан кофӣ будани истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар

буруши ҳар панҷсола дида бароем, ки асоси таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад (ниг. Ҷадвали 3.3.2.).

Ҷадвали 3.3.2. - Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣи аввалиндараҷа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Минтақаҳо	Истеҳсоли ҳақиқӣ								Афзониш, ба маротиба 2023/1991	Афзониш, ба маротиба 2023/2010	Афзониш, ба маротиба 2023/2020
	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023			
Гандум, ҳаз. тонна											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	149,3	169,9	170,1	618,5	857,5	896,4	864,2	860,5	5,76	1,00	1,00
ВКМБ	1,4	2,6	0,9	9,0	11,2	10,9	3,6	3,5	2,48	0,31	0,96
Вилояти Суғд	45,1	46,9	41,2	123,4	119,2	118,2	139,5	174,6	3,87	1,47	1,25
Вилояти Хатлон	77,5	87,8	104,7	364,4	580,0	597,5	596,2	546,6	7,06	0,94	0,92
НТҚ**	25,3	32,5	23,2	121,7	147,2	169,8	124,8	135,8	5,36	0,92	1,09
Картошка, ҳаз. тонна											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	180,9	111,6	303,2	551,1	760,1	887,4	1022,5	1144,9	6,33	1,51	1,12
ВКМБ	13,9	18,7	23,7	34,9	48,8	54,0	26,1	25,1	1,80	0,51	0,96
Вилояти Суғд	36,8	58,8	84,4	188,8	286,2	335,8	512,1	600,1	16,32	2,10	1,17
Вилояти Хатлон	16,2	4,7	48,7	129,1	209,7	242,0	193,1	227,3	14,07	1,08	1,18
НТҚ**	114,1	29,4	146,3	202,4	215,5	255,6	291,3	292,4	2,56	1,36	1,00
Сабзавот ва полӣзӣ, ҳаз. тонна											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	377,6	222,8	449,7	888,7	1625	2259,0	3236,3	4036,1	10,69	2,48	1,25
ВКМБ	2,8	1,2	6,9	12,2	18,6	15,4	10,7	12,3	4,38	0,66	1,16
Вилояти Суғд	146,9	112,2	165,0	276,6	392,5	578,8	712,2	870,9	5,93	2,22	1,22
Вилояти Хатлон	103,2	62,0	184,4	377,5	943,8	1344,3	2058,8	2552,4	24,73	2,70	1,24
НТҚ**	124,3	47,4	93,4	222,5	270,1	320,5	454,6	600,5	4,83	2,22	1,32
Равғани растанӣ, ҳаз. тонна											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	76,1	38,9	23,1	23,0	14,1	10,0	23,9	25,8	0,34	1,83	1,08
ВКМБ	-	-	-	-	-	-	-	-			
Вилояти Суғд	24,1	10,3	5,0	7,6	3,3	4,1	5,2	5,6	0,23	1,70	1,08
Вилояти Хатлон	24,1	6,9	0,7	1,7	0,7	5,0	12,8	13,8	0,57	19,74	1,08
НТҚ**	27,9	21,7	17,4	13,7	10,1	0,9	5,9	6,4	0,23	0,63	1,08

Идомаи ҷадвали 3.3.2.

Минтақаҳо	Истеҳсоли ҳақиқӣ								Афзоиш, ба маротиба 2023/1991	Афзоиш, ба маротиба 2023/2010	Афзоиш, ба маротиба 2023/2020
	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023			
Гӯшт (бо вазни чорвои кушта), ҳаз. тонна											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	75,4	51,5	29,6	53,8	71,6	108,9	150,1	239,2	3,17	3,34	1,59
ВКМБ	4,9	2,6	0,7	3,0	4,0	4,8	4,5	5,6	1,16	1,41	1,26
Вилояти Суғд	22,5	14,1	10,8	14,1	16,3	24,1	33,3	51,6	2,29	3,17	1,55
Вилояти Хатлон	27,9	20,4	12,3	24,3	34,8	58,5	86,2	142,2	5,09	4,08	1,65
НТЧ**	20,0	10,5	5,9	12,3	16,5	21,6	26,2	39,7	1,98	2,41	1,51
Шир, ҳаз. тонна											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	587,2	382,0	309,8	533,0	660,8	888,9	1021,0	1118,5	1,90	1,69	1,10
ВКМБ	9,7	3,3	0,5	12,8	17,6	20,5	17,9	19,1	1,97	1,09	1,07
Вилояти Суғд	181,0	167,9	175,7	192,8	214,8	239,0	273,0	293,4	1,62	1,37	1,07
Вилояти Хатлон	258,2	134,2	86,1	212,0	290,7	431,9	515,2	575,5	2,23	1,98	1,12
НТЧ**	138,3	76,6	47,6	115,4	137,6	197,5	214,9	230,6	1,67	1,68	1,07
Тухм, млн. дона											
Ҷумҳурии Тоҷикистон	454,3	49,6	23,4	98,7	231,9	357,2	983,1	1223,7	2,69	5,28	1,24
ВКМБ	0,1			4,0	5,3	5,4	4,1	3,8	36,85	0,72	0,93
Вилояти Суғд	183,7	34,3	17,9	25,7	55,9	142,1	594,6	766,8	4,17	13,71	1,29
Вилояти Хатлон	32,0	0,3	0,1	25,8	44,2	64,8	102,7	134,1	4,19	3,03	1,31
НТЧ**	238,4	15,0	5,4	43,1	126,5	144,9	281,6	319,0	1,34	2,52	1,13

*Сарчашма: Таҳия муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ - 2024//Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024, 2011, 2001. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2021. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024//Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024. - С. 255-258, **Бо ҳисоби шаҳри Душанбе.

Соли 2023 истеҳсоли гандум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 860,5 ҳаз. тонна расонида шуд, ки нисбати соли 1991, яъне соли аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон 5,76 маротиба зиёд мебошад. Читавре, ки аз маълумотҳои ҷадвал дидан мумкин аст, соли 2015 истеҳсоли гандум ба нуқтаи максималӣ 896,4

ҳаз.тонна расидааст. Аз ин ҳам бештар дар 30-соли истиқлолият ба соли 2016 рост меояд, ки дар ин сол истеҳсоли гандум ба 917 ҳаз. тонна²⁴¹ расидааст.

Агар мо ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, аз рӯи истеҳсоли гандум вилояти Хатлон миёни чор минтақа ҷои аввалро ишғол намуда аст. Дар давраи таҳқиқ шаванда соли 2023 дар вилояти Хатлон гандум 546,6 ҳаз.тонна истеҳсол шудааст.

Соли 2023 *картошка* дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 1 млн. тонна истеҳсол карда шуд, ки нисбат ба соли 1991, истеҳсоли ин намуди озуқа 6,3 маротиба зиёдтар мебошад. Аз рӯи истеҳсоли картошка вилояти Суғд миёни чор минтақа ҷои аввалро ишғол намуда, соли 2023 дар ин вилоят 600,1 ҳаз.тонна картошка истеҳсол шудааст, ки он 50 ҷисди маҷмӯи истеҳсоли картошкарӯ дар ҷумҳурӣ ташкил медиҳад.

Сабзавот ва ползӣ дар даврони истиқлолияти Ҷумҳурии тоҷикистон аз 377,6 ҳаз. тоннаи соли 1991, соли 2023 ба 4 млн. тонна расонида шуд, ки афзоиши он 10,7 маротибаро ташкил медиҳад. Дар ду даҳсолаи дигар ҳам динамикаи афзоиш дорад. Аз рӯи ҷуниб намуди озуқаворӣ вилояти Хатлон дар истеҳсоли он пешвоиро касб кардааст, ки зиёда аз 63 ҷисди онро дар ҷумҳури таъмин менамояд.

Аз рӯи истеҳсоли *равғани растанӣ*, ки яке аз маводҳои озуқаворӣ аввалин дараҷа ба ҳисоб меравад ва қариб бевоқеи набудани он ягон намуди хӯрок омода карда намешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмӯи истеҳсолот танҳо 13 ҷисди он бо истеҳсоли худӣ рост меояд (ҷадвали 2.2.3.), боқимондаи он аз ҳисоб воридот таъмин мегардад. Ба ҳар ҳол оғоз аз соли 1991 то соли 2015 истеҳсоли равғани растанӣ дар ҷумҳурӣ рӯ ба таназзул дорад. Дар ин муддат 76,1 ҳазор тоннаи истеҳсоли соли аввали истиқлолият 7-маротиба коҳиш ёфта соли 2015 ба 10 ҳаз. тонна расида аст. Оғоз аз соли 2016 истеҳсоли равғани растанӣ рӯ ба афзоиш ниҳода соли 2023 истеҳсоли он ба 25,8 ҳаз. тонна расонида шуд, ки ҳоло 1/3 истеҳсоли соли 1991-ро ташкил медиҳад. Дар

---

²⁴¹ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ - 2022//Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2022. – С.37.

истеҳсоли равғани растанӣ оғоз аз солҳои истиқлолият то соли 2015 пешвоиро НТҚ ба даст доранд ва оғоз аз соҳои 2016 аз рӯи ин намуди маҳсулоти озуқа низ вилояти Хатлон пешдастӣ дорад.

Истеҳсоли гӯшт (бо вазни чорвои кушта) бам монанди равғани растанӣ то соли 2005 коҳиш ёфта, оғоз аз солҳои 2006 рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Соли 2023 истеҳсоли гӯшт (бо вазни чорвои кушта) нисбати соли 1991 се маротиба афзоиш ёфта ҳаҷм он ба 239,2 ҳаз. тонна расидааст. Дар миқёси ҷумҳурӣ аз рӯи истеҳсоли гӯшт низ вилояти Хатлон дар пеш аст.

Истеҳсоли шир дар соли 2023 беш аз 1 млн. тонна расонида шуд, ки нисбати солҳои аввали истиқлолият 1,9 маротиба бештар мебошад. Шир маҳсулоти хӯроки ғанӣ ва солим мебошад ва яке аз муҳимтарин маҳсулоти озуқаворӣ инсон ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли бештари он дар вилояти Хатлон сурат мегирад, ки зиёда аз 50 дарсади ҳаҷми истеҳсоли он ба ин вилоят рост меояд.

Дар соли 2023 истеҳсоли тухм аввалин бор зиёда аз 1 млрд. дона расонида шуд, ки нисбати соли 1991 ин намуди озуқа 2,7 маротиба бештар мебошад. Ҷаҳиши истиеҳсоли он дар панҷсолаи панҷум ба чашм мерасад, ки яку якбора ду маротиба нисбати панҷсолаи чорум афзоиш ёфтааст. Сабаби дар соли 2015 (панҷсолаи панҷуми истиқлолият) яку якбора зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли тухм читавре, ки дар зербоби 2.7. қайд кардем бо қабули барномаи ҳавасмандкунии андозбандии хоҷагиҳои паррандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи парранда ва чорво ба даст омадааст. Истеҳсоли ин намуди озуқа то соли 2015 НТҚ дар миёни дигар минтақаҳо пешсафи дошта, аммо айни замон вилояти Суғд дар истеҳсоли тухм пешвоиро касб намудааст, ки 60 ҷисади маҷмӯи истеҳсоли тухмро дар ҷумҳури ташкил медиҳад.

Читавре, ки аз таҳлилҳо бар меояд аксари маҳсулотҳои озуқаворӣ аввалиндараҷа дар минтақаи Хатлон истеҳсол мегарданд. Сабаби асосӣ дар он аст, ки вилояти Хатлон аз ҷиҳати масоҳати киштзорҳои кишоварзӣ ва

қойғиршавии аҳоли (қувваи қорӣ) дар ҷумҳури аз ҳама қалонтар аст. (ҷадвали 3.3.3.).

Ҷадвали 3.3.3. - Тақсимои маъмурӣ-ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

	Масоҳат, ҳаз.км ²	Масоҳати кишторҳои кишоварзӣ, ҳаз. гектар	Шумораи аҳолии доимӣ, ҳаз. нафар	Вазни қиёсии минтақаҳо нисбат ба ҚТ, %		
				Масоҳати умумӣ	Масоҳати киштор	Шумораи аҳолии доимӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон	141,4	3683,5	10288,3	100,00	100,00	100,00
ВМКБ	62,9	513,1	233,6	44,48	13,93	2,27
Вилояти Суғд	25,2	768,4	2917,3	17,82	20,86	28,36
Вилояти Хатлон	24,7	1468,0	3697,8	17,47	39,85	35,94
ш.Душанбе	0,2	2,1	1242,6	0,14	0,06	12,08
НТҚ	28,4	931,9	2197	20,08	25,30	21,35

***Сарчашма:** Таҳия муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ - 2024//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024 С. 58., Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023. - С. 28.

Ҳарчанд Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз ҷиҳати масоҳат аз ҳама қалонтар бошад ҳам 44,5% масоҳати умумии Тоҷикистон ба ин вилоят рост меояд, бештари ҳудуди он кӯҳсор мебошад. Қойғиршавии аҳоли ҳам дар онҷо аз ҳама қалонтар аст. Аз ин лиҳоз дар МУК саҳми ВМКБ наҷандон назаррас аст.

Ҷанбаи дигари миллии захираи стратегии озуқавориро дар сатҳи зарурӣ ташкил ва нигоҳ доштан аст, ки ин вазифаи асосии давлат мебошад. Маълумот дар бораи захираи озуқаворӣ давлатӣ дар ҷадвали 3.3.4. оварда шудааст.

Аз ҷадвали 3.3.4 дидаи мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи миёнаи худтаъминкунӣ ба 73% баробар аст, ки ин сатҳи пурра таъмини набудани амнияти озуқаворӣ мамлакат шаҳодат медиҳад. Ҷитавре, ки дар зербоби 1.3. “Методология ва тарзу усули муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қайд карда будем на қам аз 85% худтаъминкунии озуқаворӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад.

Чадвали 3.3.4. - Тавозуни озуқаворӣ истеъмоли аввалиндараҷа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023*

Намуди озуқа	Тавозуни озуқаворӣ, ҳаз.тонна						Сатҳи худ-таъминкунии	Сатҳи таъминот
	Захира дар аввали сол	Истеҳсоли худӣ	Воридот	Ҳамагӣ захи-раҳо	Истеъмол	Захира дар охири сол		
Ғалладона	218,1	1754,9	1080,3	3053,2	2784,9	268,4	0,63	1,10
Картошка	180	1144,9	47,4	1371,9	931,6	440	1,23	1,47
Сабзавот ва полизӣ	759	4036,1	70,3	4865,9	3968,2	898	1,02	1,23
Меваҷот	453	854,7	49,7	1357,0	1252,3	105	0,68	1,08
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	18	239,2	40,2	297,0	254,0	43	0,94	1,17
Шир ва маҳсулоти ширӣ	13	1118,5	8,7	1140,6	1096,8	44	1,02	1,04
Равғани растанӣ	1	25,8	177,2	204,0	198,0	6	0,13	1,03
Қанд ва маҳсулоти қанодӣ	104	26,4	155,2	285,6	266,3	19	0,10	1,07
Сатҳи миёнаи таъминот							0,73	1,23

***Сарчашма:** Таҳия мулиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2022 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022. - С. 17-21., ва Душанбе 2024. - С. 33, Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. – С.19.

Дигар қисми муҳими низоми таъмини амнияти озуқаворӣ ин саноати хӯрокворӣ мебошад. Ин сохтори мураккаб буда, аз як тараф, он аз ширкатҳое иборат мебошад, ки ашёи хоми озуқавориро коркард намуда, барои дигар истеҳсолкунандагон маҳсулоти нимтайёр истеҳсол мекунад. Аз дигар ҷониб, барои нуктаҳои фурӯш ва хӯроки умумӣ маҳсулоти тайёр мефиристанд (коркарди ашёи хом ба маҳсулоти тайёр ва нимтайёр). Ғайр аз ин корхонаҳое ҳастанд, ки барои истеъмоли бевосита дар ошхонаҳо, тезтайёрҳо ва муассисаҳо хӯроки омма маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол мекунад.

Дар маҷмӯъ ширкатҳои саноати коркард ва хӯрокворӣ, хоҳ онҳо барои дигар корхонаҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ва хоҳ барои истеҳсолкунандагони ниҳои маҳсулот истеҳсол мекунад, ин ҷараён аз осебпазири бӯҳрони иқтисодӣ-иқтисодӣ мегардад. Читавре, ки дар болотар қайд гардида буд, дар натиҷаи паҳн гаштани бемории сироятии COVID-19 ширкатҳои аксарияти кишварҳо ҷаҳон маҷбур буданд, ки фаъолияти худро комилан қатъ намоянд. Ин боиси талафоти калони молиявӣ дар корхонаҳои

саноати хӯрокворӣ гардид. Ва оқибати ин нарасидани мол озуқаворӣ дар савдои хӯроки омма гардид.

Бинобар маҳдудиятҳои вуруд ва ташхисҳои тестии COVID-19 дар кишварҳои гуногун саноати хӯрокворӣ таҳти фишор қарор дорад. Қатъи тӯлонӣ (lockdown) метавонад ба номуайяни дар бораи таъмини амнияти озуқаворӣ оварда расонад, гарчанде ки мо инро дар кишвари худ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз мушоҳида накардаем. Истеҳсолкунандагон маҳсулоти озуқаворӣ ҳамчун як қисми асосии фаъолияти иҷтимоӣ баромад мекунад ва ин зумра корхонаҳо дар бораи назорати сифат ва безарар будани маҳсулоти истеҳсол мекардаи худ чораҳои пешгирикунанда меандешанд. Дар ин замина, дониши байторҳо дар соҳаи гигиена, сироят ва назорати сироят дар корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти чорво муҳим аст.

Яке аз маҳакҳои муайян кунандаи дастрасии воқеии озуқаворӣ аз рӯи методологияи Global Food Security Index, ки аз ҷониби агентии таҳлилии The Economist Intelligence Unit таҳия шудааст ҳолати инфрасохтори хоҷагии халқ (зичии роҳи оҳан ва роҳҳои автомобилгард) мебошад.

Интиқоли мол ва логистика як унсурҳои муҳими интиқоли ашёи хом ё маҳсулоти тайёр бошад. Дар робита ба ашёи хом (омилҳои воридотӣ), чараҳои зиёди молҳо мавҷуданд, ки бояд аз истеҳсолкунанда ба бозорҳои истеъмолӣ интиқол дода шаванд, ки молҳо ба саноати коркарди хӯрокворӣ ворид мешаванд. Тадбирҳои маҳдуд кардани паҳншавии сироят бо роҳи молборкунӣ, борфарорӣ ва кашондани бор ба низоми озуқаворӣ таъсири калон мерасонанд. Мушкилоти нақлиёт ҳам ба таъмини ашёи хом (беҳатари таъминот) ва ҳам ба фаъолияти минбаъда дар занҷири арзиши аслии маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад.

Дар ҷумҳурӣ зиёда аз 85 фоизи боркашонӣ бо роҳи нақлиёти хушкгард (автомобилӣ), бештар аз 12 фоизаш бо роҳи оҳан ва танҳо 2 фоизаш бо нақлиёти ҳавоӣ иҷро карда мешавад. Тараққиёти шабакаҳои роҳҳои ҷумҳурӣ зудтар баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва хеле баланд бардоштани самарайи алоқаи автомобили бо мамлакатҳои Осиёи Миёна, Федератсияи

Россия, Аврупои Шарқӣ, инчунин бо Ҷумҳурии Халкии Чин ва Осиёи Ҷанубӣ нигаронида шудааст²⁴². Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зичии роҳҳои автомобилгард ба ҳазор нафар аҳолии кишвар 0,35 км Роҳҳои байналхалқӣ ва 1,49 км роҳҳои истифодаи умӯӣ рост меояд, ки онро метавонем дар ҷадвали 3.3.5 дида бароем.

Ҷадвали 3.3.5. - Зичии роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Кишвар	Масоҳат	Аҳоли	Зичии роҳҳои автомобилгард			
			Роҳҳои байналхалқӣ		Роҳҳои истифодаи умӯӣ	
			км/ҳаз. км ²	км/ҳаз. одам	км/ҳаз. км ²	км/ҳаз. одам
Тоҷикистон	141,4	9506,3	23,692	0,35	100,41	1,49

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Оценка сети автомобильных дорог республики Таджикистан / А.М. Умирзоков Н.Р. // Труды НГТУ им. Р.Е. Алексеева. 2021. № 3. С. 119.

Зичии роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи маълумотҳои ба даст омада беш аз 100 км² мебошад, ки дар миқёси ИДМ яке аз нишондиҳандаҳои хуб ба ҳисоб меравад.

Ҷадвали 2.3.6. - Роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021*

Роҳҳо	Дарозии роҳҳо	
	км	%
Маҳаллӣ	8719,1	61,4
Ҷумҳуриявӣ	2128,7	15
Байналхалқӣ	3350	23,6
Ҷамагӣ	14198	100

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Оценка сети автомобильных дорог республики Таджикистан / А.М. Умирзоков Н.Р. // Труды НГТУ им. Р.Е. Алексеева. 2021. № 3. С. 119.

Мавҷуд будани роҳҳои автомобилгард дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки дастрасии воқеии озуқаворӣ ба ҳама нуқтаҳои аҳолинишин расонидан мумкин аст.

Вобаста ба роҳи оҳан бошад, қайд кардан ҷоиз аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Роҳи оҳан 1260 километр тул мекашад. Роҳҳои асосӣ қариб 680 километрро ташкил медиҳанд. Дар мамлакат 33 истгоҳи роҳи оҳан мавҷуд аст.

²⁴² Умирзоков, А.М. Оценка сети автомобильных дорог республики Таджикистан / А.М. Умирзоков, Н.Р. Гоибов, С.С. Сайдуллозода, А.Л. Бердиев // Труды НГТУ им. Р.Е. Алексеева. 2021. № 3. С. 117-124.

Релефи душвори кӯҳсор барои инкишофи шабакаи дохилии роҳи оҳан монеаи калон эҷод менамояд.

***Расми 3.3.3. Харитаи шабакаҳои Роҳи оҳани Ҷумҳурии Тоҷикистон**

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Карта железных дорог Таджикистана // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://avatars.mds.yandex.net/getzen_doc/1708265/ санаи муроҷиат: 01.01.2022.

Агар мо ба харитаи хатҳои Роҳи оҳани Тоҷикистон назар афканем (расми 3.3.3.), мебинем, ки хатҳои роҳи оҳан қисман дар водии Ҳисор аз он ҷумла шаҳри Душанбе, қисман водии Вахш ва Кӯлоби вилояти Хатлон ва қисман дар водии Фарғонаи вилояти Суғд ҷойгир шудаанду халос. Шабакаҳои роҳи оҳан 4,8 фоизи роҳҳои хушкгарди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Маҳаки дигари дастрасии воқеии озуқа ин таъмин будани аҳолии кишвар бо нуқтаҳои фуруши озуқаворӣ мебошад. Аз мушоҳидаҳо бар меояд, ки қариб дар ҳамаи минтақаҳои аҳолинишин ба қадри кофӣ нуқтаҳои фуруши озуқаворӣ ба чашм мерасад.

Аз рӯи таҳқиқотҳои гузаронида шуда чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

якум, ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайр аз ВКМБ ҳам истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳам маҳсулоти тайёри озуқаворӣи худро доранд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоятҳои Суғду Хатлон дар соли 2022 бештар ба чашм мерасад. Дар вилояти Суғд истеҳсоли картошка, тухм, орд, маҳсулоти нонӣ рушд кардааст. Дар вилояти Хатлон истеҳсоли рағани растанӣ, гандум, сабзавоту зироатҳои полизӣ, гӯшту шир тараққи бештар дорад. НТҚ аз руи ҳамаи маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи миёна қарор дорад;

дуом, дар мачмӯи инфрасохтори кишоварзӣ, яъне зичии роҳҳои оҳан ва автомобилгард дар шаҳри Душанбе, НТЧ (аз ҷумла, дар ноҳияҳои Ҳисор, Турсунзода ва Ваҳдат), Хатлон ва Суғд инкишоф ёфтааст. Дар ноҳияҳо ва деҳаҳо ҳам дар сохтмони роҳҳои автомобилгард тамоюли мусбат мушоҳида карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки таъминоти моддию техникӣ дар минтақаҳо беҳтар шавад, таъминоти озуқа устувортар шавад, инчунин дастрасии воқеии озуқа дар минтақаҳои дурдаст таъмин карда шавад;

сеюм, дар минтақаҳо ҳаҷми таъминоти воқеии аҳоли ба майдони муассисаҳои савдои маҳсулоти хӯрокворӣ зиёд аст. Ин аз таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҷиҳати дастрасии воқеии озуқа шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз рӯи таҳлилҳои гузаронида шуда ба андешаи мо сатҳи таъмини дастрасии воқеии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи зарурӣ қарор дорад, ки он имкон медиҳад, ки аҳолии минтақаҳо ба баъзе аз маҳсулоти истеҳсоли кишоварзӣ худашонро таъмин карда, инчунин робитаҳои тичоратиро (содиротро) ба дигар минтақаҳои кишвар ва мамлакатҳои хориҷӣ инкишоф диҳанд.

Мушкилоти таъминоти логистикӣ инчунин дар робита ба интиқоли маҳсулоти хӯрокворӣ аз иншооти истеҳсолӣ ба бозори чакана ва хӯроки омма ба миён меоянд. Ҳангоми афзоиш ёфтани нархи сӯзишворӣ ва гарон шудани хидматрасонӣ дар роҳи Душанбе — Хучанд арзиши хидматрасонии нақлиёт афзоиш меёбад. Пас аз он, таъсири манфии мавҷи гарониҳо ба объектҳои истеҳсоли озуқаворӣ ва саноати хӯрокворӣ мерасад, ки оқибат нархи озуқаворӣ боз ҳам гарон мегардад ва ба дастрасии иқтисодии озуқаворӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Нишондиҳандаи дигари дастрасӣ ин маҳаки иқтисодӣ мебошад, ки дар таъмини озуқаворӣ нақши муҳимро мебозад. Читавре, ки дар қонинуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба “Амнияти озуқаворӣ” оварда шудааст: дастрасии иқтисодии озуқа - имконияти аз ҷониби аҳоли тибқи меъёрҳои муносиби истеъмоли озуқа харидорӣ намудани озуқа дар шароити мавҷудаи тариқи

истеъмол, низоми нарх, сатҳи даромад, кумакпулиҳои иҷтимоӣ ва имтиёзҳои ҷойдошта²⁴³.

Дар заминаи ташаккули иқтисодиёти ба иҷтимоӣ нигаронидашуда, рушди пай дар пай дар таҳти таъсири воқеии танзими давлатӣ бояд талаботи аҳоли ба маҳсулоти хӯрокворӣ бо меъёри муқарраршудаи эҳтиёҷот ба озуқаворӣ (сабади истеъмоли) таъмин карда шавад. Дар вазъияти буҳронӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дараҷаи даромади ғаъолияти меҳнатӣ дар кишоварзӣ паст шуд ва бо ҳамин тартиб талаботи самарабахши аҳоли ба озуқаворӣ кам шуд²⁴⁴.

Баланд шудани таваруми нархи маҳсулоти хӯрокворӣ дар солҳои охир яъне пас аз хуруҷи пандемияи COVID-19 метавонад сабаби дигари аз даст додани қобилияти харидории аҳоли шавад.

Дар ин шароит дараҷаи худтаъминкунии озуқаворӣ на бо кам шудани талаботи самарабахш ба озуқаворӣ, балки аз руи дараҷаи қонеъ гардондани меъёри калорияи озуқаворӣ муқарраркардаи ТҶТ муайян карда мешавад²⁴⁵.

Барои муайян кардани сатҳи дастрасии иқтисодии озуқа мо пеш аз ҳама бояд сатҳи даромади аҳолиро омӯхта таҳлил намоем. Тибқи маълумотҳои оморӣ даромади аҳоли дар соли 2022 ба ҳар як нафар аъзои хонаводав 794,12 сомони ро ташкил медиҳад (ниг.:ҷадвали 3.3.7.).

Ҷадвали 3.3.7. - Ҷамъи даромади ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сомонӣ*

Намуди даромадҳо	2000	2005	2010	2015	2020	2023
<i>Шоҳиси даромади пулӣ, %</i>	-	328,3	342,8	156,5	174,1	162,0
Даромади умумӣ	16,9	55,5	190,2	297,6	518,2	839,6
Музди меҳнат	5,7	25,3	77,5	154,5	213,4	358,5
Трансфертҳо	0,3	3,9	8,3	23,5	42,4	71,8
Ҳоҷагии ёрирасони шахсӣ	8,5	16,2	43,9	16,3	61,5	86,1
Дигар даромадҳои пулӣ	2,4	10,2	60,5	103,3	200,9	323,2

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи оморӣ //Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2021. С. 187-189, Оморӣ солҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2024. - С.118

²⁴³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Амнияти озуқаворӣ” // ш. Душанбе. 29.12.2010с. № 671

²⁴⁴ Алиев О.М., Рост доходов населения как средство достижения продовольственного самообеспечения регионов // Таджикистан и современный мир. 2017. № 1. С. 70.

²⁴⁵ Алиев О.М., Рост доходов населения как средство достижения продовольственного самообеспечения регионов // Таджикистан и современный мир. 2017. № 1. С. 70.

Чадвали 3.3.8.

Арзёбии сабади истеъмоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёри биологӣ истеъмол ва истеъмоли ҳақиқӣ дар як моҳ бо нархҳои солҳои мувофиқ*

Маҳсулотҳо, кг	Меъёри биологӣ истеъмол дар як сол	Меъёри биологӣ истеъмол дар як моҳ дар ҶТ бо нархҳои соли 2021		Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нархҳои солҳои мувофиқ																		
				2000			2005			2010			2015			2020			2023			
				ҳаҷм	наرخ	сумма	ҳаҷм	наرخ	сумма	ҳаҷм	наرخ	сумма	ҳаҷм	наرخ	сумма	ҳаҷм	наرخ	сумма	ҳаҷм	наرخ	сумма	
Нон ва маҳсулоти нонӣ	148	12,33	21,8	268,79	12,3	0,5	6,66	12,9	0,98	12,65	13,4	6,7	89,44	12,5	13,3	167	13,8	23,3	321,61	12,98	21,8	283,52
Картошка	92	7,67	3,97	30,45	3,2	0,5	1,58	2,7	0,9	2,36	2,9	1,8	5,25	3,0	2	5,97	3,4	4,5	15,38	3,42	4,9	16,78
Сабзавот ва ползӣ	166	13,83	3,69	51,03	8,2	0,3	2,46	6,6	0,4	2,65	5,9	2	11,78	6,7	3	20,00	11,4	4	45,70	10,73	3,03	32,50
Мева ва бутамева	124	10,33	11,93	123,24	4,2	2,0	8,47	3,2	2,5	8,00	2,8	6	16,60	3,0	10	29,92	2,6	11	28,05	2,98	12,5	37,23
Равғани растанӣ	17	1,42	22,24	31,58	0,9	2,2	1,87	1,0	2,7	2,79	1,2	6	7,20	1,3	8,5	11,12	1,5	16,3	24,99	1,60	15,49	24,85
Гӯшт	41	3,42	66,7	228,11	0,4	4,0	1,47	0,7	7,6	5,26	0,9	18	16,50	1,2	35	42,58	2,3	50	117,08	2,02	66,97	135,11
Шир	115	9,58	5,63	53,94	5,4	0,4	2,16	4,0	1,0	3,86	5,1	2	10,15	4,8	3	14,38	5,3	4	21,10	3,53	7,03	24,80
Тухум (дона)	180	15	1,12	16,80	3,0	0,2	0,60	2,0	0,3	0,66	3,3	0,5	1,67	6,0	0,75	4,50	13,2	0,8	10,53	13,00	1,2	15,60
Шакар	20	1,67	10,67	17,82	0,6	1,5	0,84	0,9	1,8	1,60	1,0	4,5	4,50	1,1	5,5	6,28	1,6	6,5	10,56	1,36	12,5	17,04
Моҳӣ	9	0,75	47	35,25	0,02	2,7	0,05	0,02	5,3	0,08	0,02	23	0,46	0,03	25	0,75	0,15	35	5,25	0,01	50	0,54
Чой	1,8	0,15	50	7,5	0,03	3	0,09	0,03	4,68	0,14	0,03	28	0,84	0,04	30	1,20	0,04	45	1,80	0,04	60	2,40
Ҳамагӣ				864,51			26,6			40,0			164,39			303,36			602,06			590,37

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи "Меъёрҳои тавсиявии физиологӣ истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз "31" августи соли 2018 №451, Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ//Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2021. С.198-199., Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. – С.118, Рыночные цены Таджикистана // [Манбаи электронӣ].- низомии дастрасӣ: <https://prices.agroinform.asia/tj/allprices> санаи муроҷиат: 06.01.2022.

Даромади ҳақиқии ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна дар буриши ҳар панҷсола, оғоз аз соли 2000-ум то соли 2010-ум беш аз се маротиба зиёд шудааст, аммо соли 2015 нисбати соли 2010 зиёда аз 156%-ро ташкил медиҳад, соли 2020 нисбати соли 2015 зиёда аз 174,1% ва соли 2023 нисбати соли 2020 қариб 162% даромади аҳоли зиёд гаштааст, ки ин динамикаи бад нест. Аз ин даромадҳо аҳоли соли 2000 аз рӯи маълумотҳои омори ба ҳисоби миёна 86,5%, соли 2005 – 72,1%, соли 2010 – 64,1%, соли 2015 – 52,3% ва соли 2020 – 60,7%²⁴⁶, соли 2023 – 48,5%²⁴⁷ барои хӯрокворӣ, боқимондаашро барои эҳтиёҷоти дигар сарф мекунад. Дастрасии озуқаворӣ бо сатҳи раванди иқтисодӣ ва иҷтимоии ташаккули ҷомеа муайян карда мешавад (ҷад. 3.3.8), ки ба ҳаҷми даромад: музди меҳнат, трансфертҳо, хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва дигар даромадҳои пулӣ вобаста аст, ба шахрвандони дорои сатҳи зиндагии гуногун имкон медиҳад, ки дар ҳаҷм ва навъҳои муайян маҳсулоти хӯроквориро бо нархҳои мавҷуд буда харанд. Ба дастрасии иқтисодии озуқаворӣ истеҳсоли маҳсулот ва воридоти он барои истеъмоли шахрвандон мусоидат мекунад²⁴⁸. Дар динамикаи сабади истеъмоли нисбат ба давраҳои гузашта ва меъёри биологии истеъмол тамоюли мусбат дида мешавад.

Читавре, ки аз ҷадвали 3.3.8. таҳлил ва арзёбии сабади истеъмоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёри биологии истеъмол ва истеъмоли ҳақиқӣ дар як моҳ бо нархҳои солҳои мувофиқ мушоҳида кардан мумкин аст, арзиши сабади истеъмоли ҳар панҷ сола ба маротиб меафзояд. Барои бозҳам равшантар гардидани таҳлили дастрасии иқтисодии маҳсулоти хӯрокворӣ мо бояд динамикаи арзиши сабади истеъмолиро нисбати даромади аҳоли дида бароем, ки маълумот дар бораи он ҷадвали 3.3.9. таносуби сабади истеъмолии маҳсулоти хӯрокворӣ нисбати даромади ҳар нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо буриши ҳар панҷсола ва соли 2023 оварда шудааст.

---

²⁴⁶ Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи омори – 2021. С.190-191

²⁴⁷ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Саҳ.124

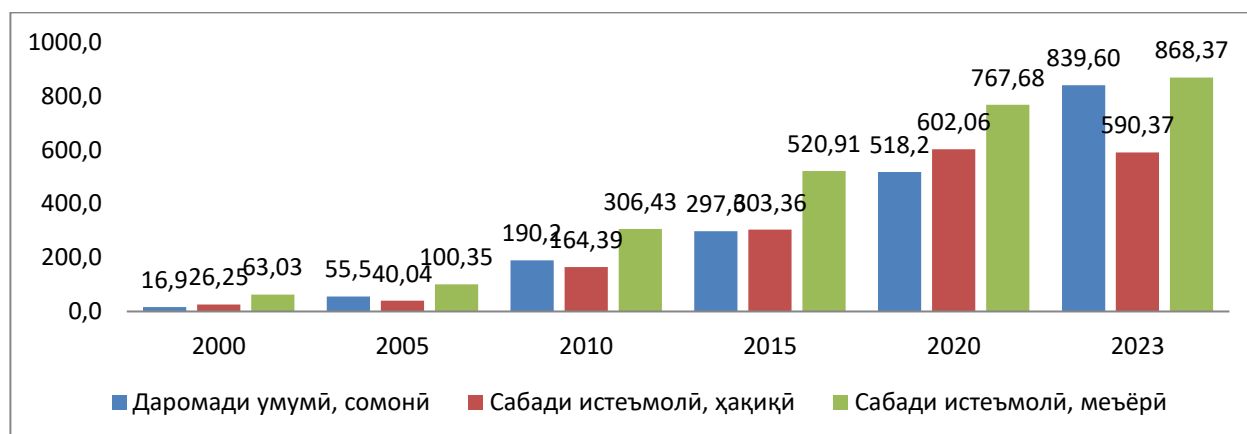
²⁴⁸ Алиев О.М., Тагоев Б.Д. Рост доходов населения как средство достижения продовольственного самообеспечения регионов // Таджикистан и современный мир. 2017. № 1. С. 70.

**Чадвали 3.3.9. - Таносуби сабади истеъмолии маҳсулоти хӯрокворӣ
нисбати даромади ҳар нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон***

	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Даромади умумӣ, сомонӣ	16,9	55,5	190,2	297,6	520,6	839,6
Сабади истеъмолий, ҳақиқӣ	26,25	40,04	164,39	303,36	602,06	590,4
Сабади истеъмолии ҳақиқӣ нисбати даромади умумӣ/ %	155,30	72,18	86,44	101,93	115,66	70,3
Сабади истеъмолий, меъёрӣ	63,03	100,35	306,43	520,91	767,68	868,4
Сабади истеъмолии меъёрӣ нисбати даромади умумӣ/ %	372,98	180,87	161,12	175,03	147,47	103,4

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- 2021. - С. 187-189, Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024 – С.118, чадвали 3.3.7. ва 3.3.8.

Аз таҳлилҳои гузаронида шуда мо метавонем гуфт, ки дастрасии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам дар сатҳи паст қарор дорад. Чунки сабади истеъмолии маҳсулоти хӯрокворӣ аз рӯи маълумотҳои оморие, ки таҳлил шудаанд дар соли 2023 беш аз 70% даромади умумии ҳар як нафар аҳолиро ташкил медиҳад. Ҳол он, ки мо қайд карда будем, ки дар кишварҳои тарақикарда сабади истеъмолии аҳоли аз 10 то 20%-ро ташкил медиҳад ва он барои таъмини амнияти озуқаворӣ қобили қабул аст. Дар маълумотҳои оморӣ ин нишондиҳанда 47,3%²⁴⁹-ро ташкил медиҳад, шояд дар он на ҳамаи маҳсулотҳои озуқаворӣ ба инобат гирифта бошад. Аз ин лиҳоз таносуби сабади истеъмолий нисбати даромади ҳар нафар аҳоли дар расми 3.3.4. оварда шуда аст.

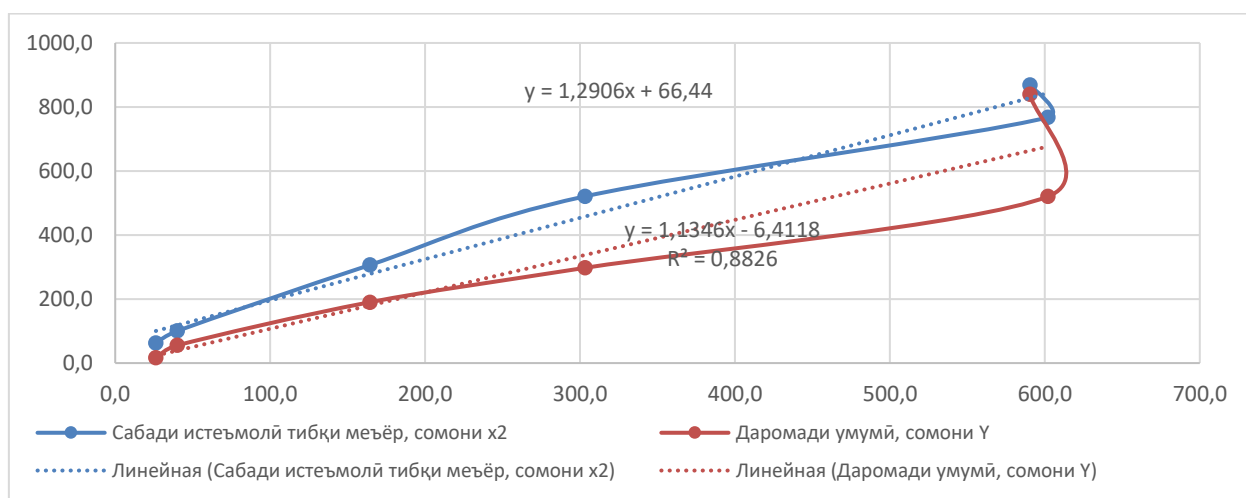
Расми 3.3.4. Таносуби сабади истеъмолий нисбати даромади ҳар нафар аҳоли*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои чадвали 3.3.9

²⁴⁹ Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023// Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе -2024. С. 25.

Дар ҳолате, ки хароҷот ба маҳсулоти озуқаворӣ 10%-и даромади аҳолиро ташкил диҳад, онгоҳ мо метавонем гуфт, ки дастрасии иқтисодӣ дар кишвари мо аз нигоҳи амнияти озуқаворӣ пурра таъмин аст (ниг. Расми 3.3.4).

Албатта ин таҳлилҳо бо ҳисоби даромади миёнаи хонаводаҳо гирифта шудааст, ки дар ҳақиқат тибқи маълумотҳои оморӣ нишондиҳандаҳои чудоғонаи буҷети хонаводаҳо аз рӯи гурӯҳҳои дахфоизаи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 табақкаи камтаъмин 160,80 сомонӣ ва бештар таъмин 4036,53 сомонӣ даромад ба даст меоранд²⁵⁰. Табақкаи камбизоат 128,90 сомонӣ даромад ба даст меорад, танҳо 28% сабади истеъмолиро бадаст оварда метавонад, ки ин албатта нигаронкунанда мебошад ва аз гуруснагии табақкаи поёни шаҳодат медиҳад. Аз ҷадвали 3.3.7. дидан мумкин аст, ки дар соли 2020 танҳо барои хариди маҳсулоти нонӣ ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон 321,61 сомонӣ ва дар соли 2023 бошад 283,5 сомонӣ бояд масраф намояд. Барои муайян кардани вобастагии сабади истеъмоли аз даромад (пардохтпазирӣ) мо онҳоро бо истифода аз зарби коррелятсия дида мебароем (расми 3.3.5).

Расми 3.3.5. Омори регрессионии таносуби сабади истеъмоли нисбати даромади ҳар нафар аҳолӣ*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.3.9

Пас аз гузаронидани таҳлили регрессионӣ бо истифода аз зарби коррелятсия мо мебинем, ки бо чен кардани қувваи таносуби байни даромади умумӣ (x) ва сабади истеъмоли (Y), онҳо аз ҳамдигар вобастаанд. Дар натиҷа

²⁵⁰ Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаҳо -2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе -2024. С. 22.

маълум гашт, ки барои таъмини амнияти озуқавории давлат дар маҷмӯи аҳоли ва ҳам дар алоҳидагии ҳар як шаҳрванд, новобаста аз мансубияташ ба табақаҳои аҳоли таносуби сабади истеъмоли нисбати даромади ҳар нафар аҳоли алоқамандии зич дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки зароби коррелятсияи ҷуфтҳои хатии нархи маҳсулоти озуқаворӣ аз даромади аҳоли вобастагӣ дорад ва доим дар афзоиш аст. Аммо даромади аҳоли нисбати арзиши сабади истеъмоли меъёрӣ нисбат алоқаманди кам дорад. Аз ин лиҳоз нархи маҳсулоти озуқаворӣ доим мониторинги маҳсулоти кишоварзиро талаб мекунад.

Ҷадвали 3.3.10. - Нишондиҳандаҳои Омори регрессионалӣ*

<i>Омори регрессионалӣ</i>	
Сершумори R	0,960919
R-квадрат	0,923365
Меъёрӣ R-квадрат	0,872275
Хатогии стандартӣ	111,8117
Мушоҳидаҳо	6

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси расми 3.3.5.

Барои расидан ба ин мақсад пеш аз ҳама бояд аҳолии қобили меҳнат бо ҷойи кор ва даромади баландтар таъмин бошанд. Айни замон дар аксари хонаводаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як нафар ё ду нафар фаъолияти меҳнатии музнок дорад ҳалос, ки он соли 2023 тақрибан 811,73 сомонӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва 5051²⁵¹ сомони дар соҳаи фаъолияти млоиявӣ ва суғуртавӣ ташкил медиҳад, агар онҳоро ба аҳли хонавода тақсим намоем, албатта сатҳи пасти даромади фардӣ ба даст меояд. Ин таҳлилҳо ба сабади истеъмоли ҳақиқӣ мансубанд, на ба сабади истеъмоли меъёрӣ. Аз рӯи меъёр гирем даромад нисбати сабади истеъмоли меъёри боз ҳам пасттар мебошад. Барои он, ки сабади истеъмоли ақалан 20% даромади аҳолиро ташкил намояд, сатҳи даромад ба ҳар як нафар аҳоли бояд дар минтақаи 3000 сомонӣ бошад. Агар мо оилаи иборат аз панҷ нафарро гирем, дар он бояд ҳадди ақал се нафарашон бо

²⁵¹ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. - С.134

даромади 5000 сомони фаъолият намоянд онгоҳ мо метавонем гуфт, ки дастрасии иқтисодӣ дар сатҳи миёна қарор дорад.

Дар ниҳояти таҳқиқоти гузаронидаи мо дидан мумкин аст, ки дастрасии ғизо як қисми низоми таъмини амнияти озуқаворӣ аст, ки дар он ҳамаи қисмҳо ба ҳамдигар вобастаанд. Вақте ки мушкилот дар як қисми низоми таъмини амнияти озуқаворӣ ба вучуд меоянд, барои дигар қисмҳо оқибатҳои манфӣ доранд. Ин мушкилотҳо чунинанд:

- кофи будани истеҳсоли озуқаворӣ ва коркарди он;
- дастрас будани роҳ ва нақлиёт;
- дастрас будани нуктаҳои фуруш дар маҳаллаҳои аҳолинишин;
- сатҳи пардохтпазирии аҳоли;
- сатҳи нархҳои маҳсулоти хӯрокворӣ;
- захираи давлатӣ
- имтиёзҳои давлатӣ;
- кумакҳои давлатӣ, ташкилотҳо ва шахсони эҳсонкор.

Пас аз таҳлили таъминоти захиравӣ ва дастрасии иқтисодии амнияти озуқаворӣ моро зарур аст, ки ҳолати худтаъминкунӣ ва танзими воридоти маҳсулоти озуқавориро дида бароем. Дар баробари дастрасии озуқаворӣ, ки асоси таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ баҳисоб меравад таъмин ва худтаъминкунии озуқаворӣ ҳамаи табақаҳои аҳоли ҷанбаи муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад.

3.4.Мушкилоти худтаъминкунии кишвар бо озуқа ва танзими воридоти маводи озуқаворӣ

Таъриф ва тавсифи асосии худтаъминкунии кишвар бо озуқаворӣ ин мамлакате дар назар дошта мешавад, ки барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти худ ба кадри кофӣ маводи озуқаворӣ истеҳсол мекунад - одамон одатан андешаи худтаъминкунӣ бо озуқаро ҳамин тавр мефаҳманд, аммо баъзе ҷанбаҳои он то ҳол норавшан аст. Масалан, маълум нест, ки оё кишваре, ки барои худтаъминии озуқаворӣ меҳаҳад, бо дигар кишварҳо маводи озуқавориро доду гирифт кунад ё не? Муайян кардани сатҳи худтаъминкунӣ, такмили таърифи консепсия ва

равшан кардани он, аз сиёсати давлатии таъмини амнияти озуқаворӣ (протекционизм ё либериализм), ки чӣ гуна муайян шудааст, талаб мекунад.

Олимон ва муҳақиқони олами иқтисод, ки худтаъминкунии озуқавориро мавриди ҳамчун таҳқиқоти худ пеша кардаанд, мамлакатеро таъриф медиҳанд, ки сиёсати протекционистиро пеша мекунанд ва эҳтиёҷотҳои озуқаворӣ худро комилан ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дохилӣ таъмин мекунад. Ин таърифро метавон ҳамчун кишваре тавсиф кард, ки сарҳадҳояшро бастааст ва барои бахши озуқаворӣ худ комилан таъминотро эълон мекунад. Чунин мавқеи сиёсӣ дар амал хеле кам дида мешавад. Ҳама кишварҳо ҳадди ақал як қисми истеъмоли озуқавориро аз воридот таъмин мекунанд, аз ҷумла, содиркунандагони бузурги озуқаворӣ, ки нисбат ба истеъмолашон хеле бештар маводи ғизоӣ истеҳсол мекунанд. Ҳатто Кореяи Шимолӣ, кишваре, ки сиёсати наздиктарин ба автаркия²⁵² дорад, то ҳол озуқаворӣ ворид мекунад ва кумаки байналмилалӣ озуқавориро қабул дорад²⁵³.

Бо дарназардошти бартарияти тичорат дар иқтисодиёти ҷаҳони имрӯза, фаҳмиши бештар прагматикии худтаъминкунии озуқаворӣ истеҳсоли ватанӣ мебошад, ки ба сад фоиз истеъмоли озуқаворӣ кишвар баробар ё бештар аз он аст. Тибқи ин фаҳмиш, худтаъминкунии озуқаворӣ на бояд маҳсулоти озуқа берун аз кишвар парвариш шавад, балки ба иқтидори истеҳсоли озуқаворӣ дохилии кишвар нигаронида шуда бошад. Мутобиқи ин таъриф, кишварҳои худтаъмин метавонанд як дараҷаи муайяни таҳассуси кишоварзиро ҷустуҷӯ намуда, ба худ касб намоянд, то ин ки маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсоли худро бо дигар кишварҳо савдо кунанд.

Нуктаи калидӣ ин мафҳум он аст, ки кишварҳои худтаъмини озуқаворӣ ба миқдори ғизои истеъмолкардашон баробар ё бештар аз он тавлид мекунанд²⁵⁴.

---

²⁵² аз калимаи юнонӣ αὐτάρκεια - худтаъминкунӣ; худкофӣ

²⁵³ FAO. The Democratic People's Republic of Korea: Outlook for Food Supply and Demand in 2014/15

GIEWS Update, February 3. Available at: <http://www.fao.org/3/a-i4363e.pdf> (2015)

²⁵⁴ Jennifer Clapp, Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense, Food Policy, Volume 66, 2017, Pages 88-96, ISSN 0306-9192

Як ченаки асосие, ки мафҳуми амалии ин концепсияро инъикос мекунад, зариби худкифоягӣ (SSR²⁵⁵) мебошад, ки истеҳсоли озуқаро ҳамчун таносуби захираҳои мавҷуда, воридот ва содиротро ифода мекунад, тавре ки дар формулаи зерин нишон дода шудааст²⁵⁶:

$$SSR = \frac{\text{Истеҳсол} \times 100}{\text{Истеҳсол} + \text{воридот} - \text{содирот}}$$

Мафҳуми амнияти озуқаворӣ аксар вақт бо ғояҳо дар бораи худтаъминкунии озуқаворӣ омехта мешавад²⁵⁷.

Мушкилоте, ки бо таъмини озуқаворӣ аҳолии минтақаҳои гуногуни ҷаҳон алоқаманд аст, дар адабиётҳои илмиву оммавӣ васеъ инъикос ёфтаанд. Дар бисёр асарҳо қайд карда мешавад, ки сарфи назар аз афзудани таъминоти озуқаворӣ, мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ дар миқёси ҷаҳон ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст²⁵⁸.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва иқтисоди дарҳои кушодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мубрамияти мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ миллӣ ва истиқлолияти озуқаворӣ давлатӣ меафзояд. Ин масъаларо бо роҳи ноил шудан ба чунин дараҷаи тараққиёти комплекси агросаноатии мамлакат ҳал кардан мумкин аст, ки худтаъминкунии Ҷумҳурӣ бо озуқаворӣ имконпазир гардад. Баланд бардоштани сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалалҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ баҳисоб меравад, ки ҳолати муносири сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 3.4.1. оварда шуда аст.

---

²⁵⁵ Self Sufficiency Rate - Меъёри худтаъминкунӣ

²⁵⁶ FAO Statistical Yearbook 2012 – World Food and Agriculture Available at: <http://www.fao.org/docrep/015/i2490e/i2490e00.htm>

²⁵⁷ FAO Statistical Yearbook 2012 – World Food and Agriculture Available at: <https://www.fao.org/3/i2490e/i2490e02b.pdf>

²⁵⁸ Gilland B (2002) World population and food supply. Can food production keep pace with population growth in the next half-century? Food Policy 27:47–63. [Google Scholar]

Чадвали 3.4.1. - Сатҳи худтаъминкунӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023*

Намуди озуқа	Меёриҳои физиологӣ истеъмоли озуқа озуқаворӣ дар як сол, кг	Истеъмоли хӯрокворӣ ба ҳар нафар аҳоли дар як сол, кг	Истеҳсоли маҳсулоти озуқа ба як нафар аҳоли дар соли 2023, кг						Зариби худтаъминкунӣ - истеъмоли ҳақиқӣ нисбати меёриҳои физиологӣ	Зариби худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ нисбати истеъмоли ҳақиқӣ					
			Ҷумҳури	ш. Душанбе	НТҶ	Ҳатлон	Сурғ	ВМКБ		Ҷумҳури	ш. Душанбе	НТҶ	Ҳатлон	Сурғ	ВМКБ
Нон ва маҳсулоти нонӣ, гандум	147,7	155,8	83,6	1,4	61,0	147,8	59,9	14,9	1,05	0,54	0,01	0,39		0,38	0,10
Картошка	92	41,1	111,3	4,4	130,6	61,5	205,7	107,3	0,45	2,71	0,11	3,18	1,50	5,01	2,61
Сабзавот ва поле-зихо	166,1	128,7	392,3	15,6	264,5	690,3	298,5	52,7	0,77	3,05	0,12	2,05	5,36	2,32	0,41
Мева, буттамева ва ангур	124,1	35,7	83,1	0,7	85,4	99,7	93,9	100,9	0,29	2,32	0,02	2,39	2,79	2,63	2,82
Равғани растанӣ	16,6	19,3	2,5	0,3	1,5	4,5	1,9	0,0	1,16	0,13	0,02	0,08	0,23	0,10	-
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	40,8	24,2	23,2	0,9	14,5	32,0	14,7	20,1	0,59	0,96	0,04	0,60	1,322	0,61	0,83
Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	42,3	108,7	3,6	102,9	155,6	100,6	81,9	0,37	2,57	0,08	2,43	3,68	2,38	1,93
Тухм (дона)	180	156,0	118,9	9,3	139,9	36,3	262,8	16,4	0,87	0,76	0,06	0,90	0,23	1,68	0,11
Қанд ва маҳсулоти қандӣ	20	16,4	-	-	-	-	-	-	0,82	-	-	-	-	-	-
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣӣ	9	0,13	0,5	-	0,2	0,9	0,3	0,005	0,0144	3,68	-	1,83	7,18	2,49	0,04
Зариби худтаъминкунии миёна									0,64	1,67	0,05	1,39	2,32	1,76	0,88

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи "Меёриҳои тавсиявии физиологӣ истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз "31" августи соли 2018 №451, Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон-2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. – С. 28, 125-157, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. - С.139-332. Алиев О.М. Проблемы продовольственного самообеспечения региона как основа устойчивого развития // монография. - Душанбе "Ирфон", 2018 – 188с. С.73.

Аз маълумотҳои чадвали 3.4.1. дидаи мумкин аст, ки соли 2023 истеъмол нисбати меёриҳои физиологӣ танҳо аз рӯи маҳсулоти нонӣ ва равғани растанӣ аҳолии кишвар таъмин буда, аз рӯи боқимонда маҳсулотҳо таъмин нестанд. Аммо, агар мо сари масъалаи худтаъминкунӣ сухан намоем, онгоҳ Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайр аз маҳсулоти нонӣ ё худ гандум 54%, равғани растанӣ 13%, гӯшт 96%, тухм 76% ва қанд 0% боқимонда маҳсулотҳоро бо истеҳсоли худӣ талаботи истеъмоли аҳолиро таъмин карда метавонад. Бинобар сабабе, ки дар ТОК маҳаки асосии таъмини амнияти озуқавориро бештар ба аз истеҳсол ва захираи гандум рабт медиҳанд, аз ин нигоҳ таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 54%-ро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки

агар мо нисбати истеъмоли меъёри физиологӣ гирем, дидан мумкин аст, ки зариби худтаъминкунии миёна аҳолии кишвар ба 64% баробар мебошад.

Интихоби стратегияи миллии амнияти озуқаворӣ аз захираҳои истеҳсолӣ, институтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар вобастагии зиёд дорад. Дар ин замина Агнешка Баер-Наврока ва Аркадиуш Садовский қайд мекунанд, ки се намуди асосии сиёсати аграрӣ вучуд доранд, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ нигаронида шудаанд: худидоракунии озуқаворӣ, худтаъминкунии озуқаворӣ ва мустақилияти озуқаворӣ.

Дар ҳоле, ки фарзияи стратегияи аввал истеҳсол ва содироти молҳои мебошад, ки дар он кишвар нисбати дигар давлатҳо бартарият дорад (имкониятҳои зиёди истеҳсолӣ, дарёфти захираҳои молиявӣ ва воридоти дигар маҳсулоти кишоварзиро дорад), ду намуди дигар бошад ба тавсеаи бозори дохилӣ асос ёфта, истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ, гарчанде ки мамлакат дар ин бобат нисбати дигар кишварҳо бартари надорад, аммо аҳолии худро таъмин карда метавонад²⁵⁹. Тавре ки Питерс ва дигарон таъкид карданд, он чизе, ки дар истиқлолияти озуқаворӣ муҳим аст, на танҳо ҳуқуқ ба истеъмоли ғизо, балки ҳуқуқи истеҳсоли он низ мебошад. Ин концепсия ба нақши хоҷагидорӣ оилавӣ, усулҳои истеҳсолоти органикӣ ва тақсимои одилонаи захираҳои истеҳсолӣ диққат медиҳад²⁶⁰. Стратегия дар асоси худтаъминкунии озуқаворӣ (ки нақши воридоти озуқавориро маҳдуд мекунанд) дар давраи бӯҳрони иқтисодӣ ва пандемияи COVID-19 аҳамияти бештар пайдо кард. Дар он вақт бисёр кишварҳо онро яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати кишоварзии худ медонистанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки бартараф намудани масъалаҳои худтаъминкунии озуқаворӣ дар дохили хоҷагии халқ гайриимкон мебошад. Зеро мамлакатҳои дар ҳолати иқтисодиёти гузариш қарордошта бо сабаби норасоии истеҳсоли ҳаҷми зарурии озуқаворӣ, мушкилии дастрасии маҳсулоти

---

²⁵⁹ Baer-Nawrocka A, Sadowski A. Food security and food self-sufficiency around the world: A typology of countries. PLoS One. 2019 Mar 7;14(3):e0213448. doi: 10.1371/journal.pone.0213448. PMID: 30845273; PMCID: PMC6407907.

²⁶⁰ Pieters H, Vandeplas A, Guariso A, Francken N, Sarris A, Swinnen J, et al (2012) Perspectives on relevant concepts related to food and nutrition security, Foodsecure project, Working Paper no 1.

ғизои, инчунин нокифоя будани иқтидори пардохтпазирии аҳоли масъалаи худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ мураккаб мебошад. Дар маврид, истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ хориҷӣ масоҳати бозори фуруши маҳсулоти худро васеъ гардонид, дар натиҷа раванди дигар-вобастагии бозори озуқаворӣ аз истеҳсолкунандагони хориҷӣ бештар мегардад.

Дар мамлакатҳои иқтисодиёти ру ба тараққӣ дошта, дар масири масъалаҳои амнияти озуқаворӣ, масъалаи норасоии маҳсулоти озуқаворӣ, ки бештар ҳамчун “гуруснагӣ” маънидод мегардад, нисбатан ташвишвар мебошад. Аз ҷумла, мамлакатҳои дар ҷунин ҳолат қарор дошта, соҳаи кишоварзиро ҳамчун соҳаи калидии иқтисодиёт ва асоси мавҷудияти аҳоли дониста, маҷрои рушди иқтисодии худро ба соҳаи кишоварзӣ равона менамоянд. Гузашта аз ин, дар мамлакатҳои дар давраи иқтисодиёти ру ба тараққӣ қарор дошта, ҳангоми худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ муносибатҳои заминистифодабарӣ ва самаранок истифодабарии захираҳои замин низ мубрам мегардад.

«Бо инкишофи ҷараёни саноатикунонии истеҳсолот алоқаи байни тақсимоли замин ва истеъмоли озуқаворӣ торафт кам аён мегардад. Дар мамлакатҳои *мутараққии* дорои сохти иқтисодиёти саноатӣ-аграрӣ ҳар як афзоиши минбаъдаи маҳсулоти кишоварзӣ ҷалб намудани сармояи ғайри кишоварзиро талаб мекунад, ки ин, албатта, аз нав тақсимкунии одилонаи заминро талаб намекунад. Воситаҳои самараноки истеҳсолот барои кишоварзӣ, кадрҳои худӣ кишоварзӣ мебошад, ки барои татбиқ ва ҷорӣ намудан технологияҳои баланд (нав), инфрасохтори инкишофёфтаи моддию техникӣ, молиявӣ, дараҷаи тараққиёти тамоми низоми иқтисодӣ ва ғайра дар соҳаи кишоварзӣ таъмин месозанд»²⁶¹.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлили худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ ду ҷиҳати муҳим ҷудо карда мешавад. «Аввал, худтаъминкунии давлат аз он иборат аст, ки дар кадом ҳаҷм худро бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ таъмин карда

---

²⁶¹ Лебедева Ольга Владимировна. Взаимосвязь продовольственной обеспеченности, самообеспеченности и безопасности на макро- и мезоуровнях транзитивной экономики // дисс. к.э.н. ростовский государственный университет. Ростов н/Д, 2003. С.209

метавонад, яъне то чи андоза ба бухрони озуқаворӣ то оварда метавонад. Дар навбати дуюм, сифати маҳсулоти озуқаворӣ, ки имконият ва интиҳоби истеъмолкунандагонро дар бар мегирад (яъне сатҳи пардохтпазирии истеъмолкунанда) ²⁶².

Сатҳи худтаъминкунӣ, воридоти озуқаворӣ ва суғуртаи истеъмолотро дар ҷадвали 3.4.2. дида мебароем.

Ҷадвали 3.4.2. - Ҳиссаи истеҳсоли худии озуқаворӣ ва воридоти он дар маҷмӯи таъминоти истеъмолати аҳолии Тоҷикистон, соли 2023*

Намуди озуқа	Ҳамагӣ дар соли 2023, ҳаз тонна	Ҳиссаи Истеҳсоли худӣ ва воридот, %		Сатҳи захираи озуқаворӣ
		Истеҳсоли худӣ	Воридот	
Ғалладона	2835	62	38	9,7
Картошка	1192	96	4	52,0
Сабзавот ва полизӣ	4106	98	2	32,2
Меваҷот	904	95	5	10,0
Гӯшт	279	86	14	17,1
Шир	1127	99	1	4,0
Равғани растанӣ	203	13	87	3,0
Қанд	182	15	85	7,2
Воридотғунҷоиш			29,6	

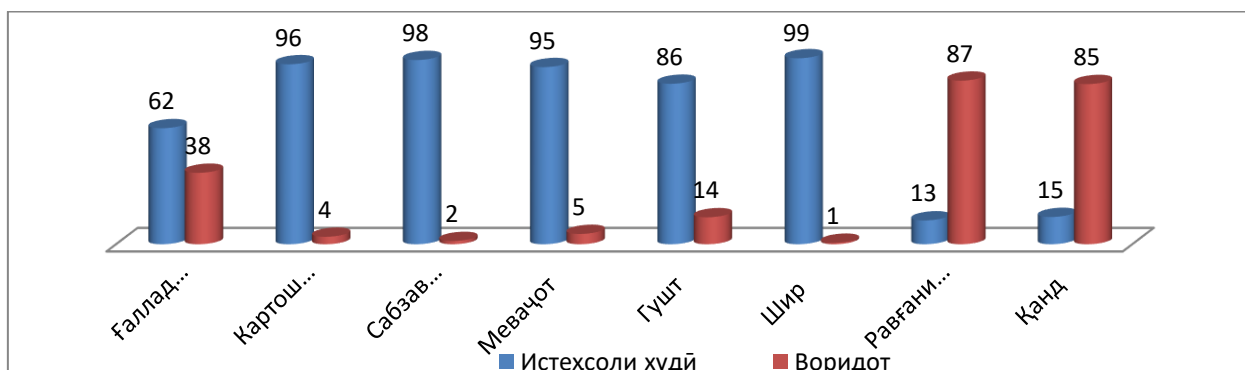
***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 3.3.4.

Аз ҷадвали дар боло оварда шуда дидан мумкин аст, истеҳсолоти ватании картошка, сабзавот ва полизӣ, меваҷот, гӯшт ва шир зиёда аз 90%-ро ташкил медиҳад, ки сатҳи ниҳии амнияти озуқаворӣ зиёд аст. Истеҳсоли ғалладона 62%, равғани растанӣ 13% ва қанд бошад 15%-ро ташкил медиҳад, ки ҳадди ниҳии муайян карда шуда хелоҳам кам аст. Сатҳи захираи озуқаворӣ бошад тибқи ТОК арзёбии амнияти озуқаворӣ, ки тавассути ду маҳаки асосӣ муайян карда мешавад: захираи ғалладона бояд 17% истеъмолати солонро ташкил диҳад, аз рӯи маълумотҳои омории Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 он дар кишварамон ба 17,1% баробар аст; дуюм бошад сатҳи истеҳсоли ғалладона ба ҳар сари аҳоли 1 тоннаро ташкил диҳад, аммо аз маълумоти омории дидан мумкин аст, ки ба ҳар нафар аҳолии кишвар 172,3 кг

²⁶² Кайгородцев А.А. Самообеспечение как индикатор национальной продовольственной безопасности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2006. №4. С.72-77. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samooobespechenie-kak-indikator-natsionalnoy-prodovolstvennoy-bezopasnosti> (дата обращения: 19.07.2022).

истеҳсоли ғалладона²⁶³ рост меояд ва бо ҳисоби воридоту захира бошад (ҷадвали 3.3.4.) он ба 296,8 кг (3053,2 ҳаз. тонна/ 10288,3 ҳаз.нафар) баробар мешавад.

Расми 3.4.1. Тавозуни истеҳсоли худӣ ва воридоти маҳсулоти озуқаворӣ дар соли 2023*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 3.4.2.

Чӣ тавре, ки маълум мегардад масъалаи худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ ҷузъи муҳими амнияти озуқаворӣ буда, таҳқиқи он равишҳои гуногуни методологӣ ва таҳқиқотиро тақазо менамояд. Аз ҷумла, дар раванди худтаъминкунии озуқаворӣ сатҳи байналмилалӣ ба таври ҳатмӣ бояд соддагардонии дастрасии озуқа, механизмҳои воқеӣ ва танзими давлатии худтаъминкунии аҳоли бо маводи озуқаворӣ бо ҳамдигар ҳамоҳанг бошанд. Зеро ҳангоми мавҷуд будани фаъолияти ҳамоҳангӣ бартараф намудани омилҳои нобаробарии тақсимои ғизо, риояи меъёрҳои физиологии ғизо, истеҳсол ва савдои дохилӣ, афзоиши нархи маҳсулоти ғизои, инчунин мубодилаи ашёи хом бо саноати коркади маҳсулоти хӯроқворӣ нисбатан осон мегардад.

Силаева Л.П. дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки аз нуқтаи назари худтаъминкунии аҳолии Федератсияи Россия бо маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хому озуқаворӣ ва вобастагии он аз воридоти озуқаворӣ аз мамлакатҳои хориҷӣ, махсусан мушкилот бо гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ тезу тунд аст. «Сатҳи худтаъминкунии бо маҳсулоти озуқаворӣ якхела нестанд, бинобар ин аксари минтақаҳо аз воридот вобастаанд. Афзоиши ҳаҷми

²⁶³ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С.15

содирот асосан аз ҳисоби таҳвили ғалладона, маҳсулоти равған ва чарбу, моҳӣ ва маҳсулоти баҳрӣ ба амал омад»²⁶⁴.

Пас аз омузиши афкору ақидаҳои гуногуни олимони соҳа мо ба хулосае омадем, ки воридотивазкунӣ дар баҳши озуқаворӣ ин кам кардани воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ ва ба истехсоли маҳсулоти озуқаворӣ равонакардани воситаҳои сарфа шуда дар назар дошта мешавад, ки талабот ба онҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ қонё карда намешаванд. Дар баробари ин, он маҳсулоти хӯрокворӣ бояд аз бозори дохилӣ хориҷ карда шавад, ки истехсоли онҳо дар корхонаҳои ватанӣ харчи зиёди молиявӣ, меҳнатӣ ва вақтро талаб намекунад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” қабул кард, ки он баҳри: «...фароҳам овардани шароити мусоид ба амалишавии сиёсати давлатии иқтисодии хориҷӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ таҳия гашта, ба афзун гардонидани ҳаҷми содирот, коҳиш додани ҳиссаи молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ дар ҳаҷми умумии воридот равона гардидааст»²⁶⁵.

Мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишварамон баҳисоб меравад, ки барои рушди иқтисодиёти миллӣ, зиёд кардани даромадҳои аҳолии қобили меҳнат ва таъмини шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ зарур аст. Ин раванд бо ташаббуси Ҳукумат, таҳкими инфрасохтор, ислоҳоти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва таъмини шароити мусоид барои фаъолияти корхонаҳои тиҷоратӣ амалӣ мегардад.

Натиҷаҳои сиёсати воридотивазкуниро, ки дар давоми панҷ соли охир ба даст оварда шудаанд, муфассал дар ҷадвали 3.4.3. дида мебароем.

---

²⁶⁴ Силаева Лидия Павловна. Значение экспортного потенциала в развитии АПК страны // Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения : сб. ст. по материалам XVI Междунар. науч.-практ. конф. / отв. за вып. А. А. Адаменко. – Краснодар: КубГАУ, 2021. – 438 с. С.46-53

²⁶⁵ Карори Ҳукумати ҚТ аз 26 ноябри соли 2016, № 503, Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020

Чадвали 3.4.3. - Воридоти маҳсулоти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

	Воридоти маҳсулоти озукаворӣ, ҳаз.тонна						2023/ 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2023	
Гандум	1034,1	1014,5	1018,9	1090,2	999,2	1023,6	98,98
Орд	88,8	54,6	47,2	85,8	89,9	56,7	63,85
Қанду шакар ва маҳсулоти қанодӣ	104,1	125	116,7	162,6	144,2	141,5	135,93
Макарон, угор, макарони кучқорак ва ғайра	13,4	14,3	13,4	17,4	15,4	11,3	84,33
Равғани растанӣ	86,5	97,1	80,9	100,5	102,0	106,4	123,01
Шир ва маҳсулоти ширӣ	10,2	8,6	8,2	8,3	8,1	9,5	93,14
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	38,7	45,9	27,4	24,3	14,5	11,3	29,2
Моҳи ва маҳсулоти моҳӣ	0,7	1,8	3,1	2,3	2,7	7,2	10,2 мар.
Тухм, млн.дона	3,7	10,8	34,4	40,3	16,1	23,4	6,3 мар.
Чой	7	4,8	5,1	5,8	6,0	4,9	70,00
Картошка	5,5	17,2	32,2	3,7	18,0	47,4	8,6 мар.
Сабзавот	2,3	5,1	39,5	10,9	28,9	70,3	30,6 мар.
Меваҷот ва бехмеваҳо	24,1	19,2	28,4	27,3	30,6	49,7	2 мар.
Шарбати мева ва сабзавот	1,4	1,3	4,9	6,9	1,5	12,6	9 мар.
Сабзавоти консервашуда	0,87	0,74	0,3	0,2	7,1	1,2	137,93

*Сарчашма: Таҳияи маллиф дар асоси Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан 2016,2017,2018,2019,2020,2021,2024. С.82-87. Бехатарии озукаворӣ ва камбизоатӣ №4-2016, №4-2018, №4-2019, №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С. 20

Ҳангоми таҳлили чадвали 3.4.3. маълум гашт, ки муваффақияти асосӣ ин якбора кам шудани ҳаҷми воридоти маводи ғизоӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ буд. Хусусан гандум ва орд соли 2017 ва 2018 то 1,9% ва 1,5% кам карда шуд, инчунин соли 2023 ба қадре коҳиш ёфтаанд. Вале дар баробари коҳиш ёфтани воридоти орд воридоти гандум афзуда аст. Ба шарофати тадбирҳои андешида дар ин солҳо вобастагии Тоҷикистон аз воридот на онқадар ҷашмрас аст. Аммо дар боқимонда маҳсулоти озукаворӣ дар тули панҷсоли амал кардани Барномаи давлатӣ қариб, ки дигаргунӣ дида намешавад. Ҳиссаи воридот дар захираҳои молии гӯшт, маҳсулоти ширӣ ва чой ба таври назаррас коҳиш ёфт.

Барои бисёр маҳсулот ҳадди бехатарӣ гузаштааст. Ҳоло Тоҷикистон талаботи худро ба сабзавот, картошка ва маҳсулоти ширӣ қариб пурра таъмин мекунад, ки ин имкон медиҳад, ки барои харидории ин молҳо аз хориҷи кишвар маблағҳои зиёд сарф нашавад.

Шиддати баланди воридот дар соли 2023 ҳамчунон барои моҳӣ, канд, равғани растанӣ мушоҳида мешавад. Ҳиссаи воридот дар захираҳои ин молҳо ба ҳисоби фоиз аз ҳадди муайяни 20 фоиз зиёд боқӣ мемонад.

Аён аст, ки мо бояд ба нуқтаи назари он иқтисодчиён розӣ шавем, ки ба ин боваранд: дар ягон сегменти бозор воридотро пурра иваз кардан номумкин аст ва сатҳи воридотивазкунии маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба ҳисоби миёна 55-60 фоизро ташкил медиҳад, одилона буда, нишондиҳандаи хуб мебошад.

Ивазкунии воқеии воридот дар комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ вақте сураат мегирад, ки истеҳсолкунандагони ватанӣ бо истифода аз усулҳои бозорӣ (рақобати солим) мавқеи воридотро дар бозори дохилӣ танг мекунанд. Аммо дар айни замон давлат талош дорад, ки воридотро бо усулҳои маъмурӣ (боло бурдани боҷи гумрукӣ, муқаррар кардани квота ва дигар монеаҳо) мавқеашро дар бозор маҳдуд кунад. Дар баробари ин, воридотивазкуниро ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ фаҳмида, бо ин мантиқ давлат барои ҳифзи рақобати онҳо бо воридот Ҳаргуна имтиёзҳо ҷорӣ менамояд. Дар натиҷа, дар баробари афзоиши боҷи воридотӣ, болоравии нархи молҳои ватанӣ ба назар мерасад, зеро дар шароити бозори маҳдуд, набудани рақобат аз ҷониби истеҳсолкунандагони хориҷӣ ва рақобати заиф миёни таҳвилкунандагони ватанӣ дар кишвар, истеҳсолкунандагони ватанӣ маҳсулоти худро бо арзиши баланд ба истеъмолкунандагон пешкаш мекунанд.

Ҳангоми қабули қарор дар бораи ҳифзи бозори дохилӣ аз воридоти маҳсулоти хӯроқворӣ омилҳои зеринро бояд ба назар гирифт:

Аввалан, *зиёд кардани истеҳсолкунандагони маҳсулоти хӯроқворӣ дар кишвар*. Зеро кам будани истеҳсолкунандагон ба олигополия оварда мерасонад, ки забон як кардани нархҳо миёни истеҳсолкунандагон, монополизатсияи минтақавӣ ва бисёр дигар оқибатҳои манфӣ ҳамеша имконпазир аст. Дар ин ҳолат воридоти маҳсулоти хориҷӣ қобили қабул аст.

Баъдан, *ҳавфи воридоти беназорат*. Мисоли возеҳ ин соҳаи паррандапарварӣ мебошад, ки дар он то қабули тадбирҳои муайяни танзим аз ҷониби давлат воридоти гӯшти парранда ва тухм ба истеҳсолкунандагони ватанӣ таҳдид мекард. Комплекси агросаноатӣ на бояд барои аз воридот ҳифз

кардан, балки барои рӯй овардан ба содирот кушиш кунад. Аммо дар айни замон корхонаҳои саноати аз он ҷумла соҳаи паррандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба истеъмоли дохилӣ нигаронида шудаанд.

Албатта гуфтаи Кайгородцев А.А.-ро дар самти воридотивазкунӣ бояд андешем, зеро ӯ қайд мекунад, ки на ҳамаи намудҳои мол ва хизматрасониҳоро бе истисно истеҳсол кардан лозим аст, балки арзон ва босифатро ва дигар намуди маҳсулоте, ки давлат имконият ва қобилияти истеҳсол карданро надорад, бигзор ворид гардад²⁶⁶.

Дар бисёре аз кишварҳо ва хусусан дар мамлакати мо мафҳуми «ам-нияти озуқаворӣ» якбора мазмуни «тахдидкунанда» пайдо карда, ба мафҳуми «истиклолияти озуқаворӣ» (ва дар шакли шадидаш – худтаъминкунӣ) табдил ёфт. Дар солҳои аввали истиклолияти давлатӣ ба вуқӯъ пайвастанӣ ҷанги шаҳрвандӣ ва касод будани иқтисодиёти кишвар, кишвар бо воридоти маҳсулоти пастсифати озуқаворӣ аҳолии рӯ ба рӯ шуд.

Пас аз қабули Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” дар баробари мафҳуми воридотивазкунӣ идеяи худтаъминкунӣ низ пайдо шуд.

Вобаста ба ин Гумеров Р.Р. қайд мекунад, ки худтаъминкунии озуқаворӣ аломати имманентии²⁶⁷ амнияти озуқаворӣ аҳоли набуда, балки яке аз стратегияҳои имконпазири таъмини он мебошад²⁶⁸.

Бисёре аз муҳаққиқон дуруст қайд мекунанд, ки дар ҳолати занҷири маҳсулоти кишоварзиро васеъ намудан, ҳуди мафҳуми худтаъминкунии озуқаворӣ нисбӣ аст, зеро истеҳсолоти кишоварзии худии мо аз воридоти маводи тухмӣ, генетикӣ, нуриҳои минералӣ, иловаҳои ҳӯрокворӣ, маҳсулоти

---

²⁶⁶ Кайгородцев А.А. Самообеспечение как индикатор национальной продовольственной безопасности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2006. №4. С.72-77. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samoobespechenie-kak-indikator-natsionalnoy-prodovolstvennoy-bezopasnosti> (дата обращения: 19.07.2022).

²⁶⁷ табиӣ, хос, дохилӣ будан.

²⁶⁸ Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность Российской Федерации (теория и практика). СПб: Буквально, 2018. С. 28-32.

компонентӣ ва техникаю технология хеле вобаста аст²⁶⁹. Аз ин лиҳоз вазъияти парадоксӣ ба вуҷуд меояд: «ҳар қадаре ки мо маҳсулоти кишоварзии ҳудро бештар истеҳсол кунем, ҳамон қадар бештар ба захираҳои воридотӣ, ки дар кишоварзии пурмахсул истифода мешаванд, вобаста мешавем»²⁷⁰. Сиёсати пешгирифташудаи воридотивазкунанда бояд на танҳо маҳсулоти озуқаворӣ, балки дараҷаи захираю истеҳсолии низоми озуқаворӣ миллиро, ки пешрафти техникию технологии кишоварзиро муайян мекунад, фаро гирад.

Бо дарназардошти доираи васеи хатару таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ мо пешниҳод менамоем, ки тавозуни манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони миллии озуқаворӣ бо таъя ба анъанаҳои миллии ва иқтисодии кишоварзии ҳуд ва имкониятҳои робитаҳои иқтисодии беруна нигоҳ дошта шавад.

Ҳамин тариқ, ҳулосаи ниҳони ин таҳқиқот дар он аст, ки истеҳсоли озуқаворӣ бештар ба шароити табиӣ вобаста аст, дар ҳоле ки шароити иқтисодӣ ва пеш аз ҳама сарватҳои миллии, ба истеъмоли ҳӯрокворӣ ва сатҳи бехатарӣ бештар таъсир мерасонанд. Шароити номусоиди табииро метавон тавассути савдои берунӣ ҷуброн кард, аммо ин барои воридоти маҳсулоти кишоварзӣ сармояи иловагиро талаб мекунад²⁷¹.

Ба андешаи мо, сиёсат ва стратегияи рушди агросаноатӣ бояд ба дастгирии пайвастаи амнияти озуқаворӣ миллии тавассути “сермахсулии (интенсификатсияи) истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ ва рушди деҳот” равона карда шавад. Дар ҳамин ҳол, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо мақсади пешбурди сармоягузорӣ дар бахшҳои мухталиф таъсис ёфтааст, бояд ҳадафҳои сиёсати зеринро дар соҳаи кишоварзӣ роҳандозӣ намояд:

---

²⁶⁹ Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность: новые подходы к анализу содержания и оценке// Проблемы прогнозирования, 2020, № 5. С.133-141

²⁷⁰ Гулов, И. М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан / И. М. Гулов. – Москва : ООО "НИПКЦ Восход-А", 2011. – 280 с. – С. 12-67.

²⁷¹ Baer-Nawrocka A, Sadowski A. Food security and food self-sufficiency around the world: A typology of countries. PLoS One. 2019 Mar 7;14(3):e0213448. doi: 10.1371/journal.pone.0213448. PMID: 30845273; PMCID: PMC6407907.

- азхудкунии заминҳои нави кишоварзӣ ва ҳамгироии дар КАС;
- ҳавасмандгардонии шарикии давлат ва бахши хусусӣ;
- механикунонии соҳаи кишоварзӣ, низомҳои обёрӣ ва усулҳои нуридихӣ;
- ҷорӣ кардани ниҳолпарварии замонавӣ (интенсивӣ);
- васеъ кардани гармхонаҳо
- истеҳсоли зироатҳои хӯроки ҷорво;
- зиёд намудани саршумори ҷорвои майда, ҷорвои калони шохдор ва моҳӣ;
- зиёд кардани сардхонаҳо ва ғунҷоиши анборҳо;
- сармоягузори мустақим ба КАС.

Дар ҳоле ки ҳосили рекордии ғалладона дар соли 2020 ба қайд гирифта бошад ҳам, аммо Тоҷикистон то ҳол аз коҳиши назарраси хароҷоти воридоти маводи озуқаворӣ дур аст. Зеро зиёд кардани истифодаи обёрии заминҳо ва механизатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ин самт нафъи калон мебахшад, инчунин заминҳои кам истифодашаванда аз тарафи як қатор хоҷагиҳои бемасъулият аз нав тақсим карда шаванд, то ин ки онро пурра мавриди истифода қарор диҳанд. Яке аз мушкилотҳои мубрам чи дар кишвари мо ва чи дар давлатҳои хориҷӣ ин тағйирёбии иқлим буда, як қисми дигари муаммои амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз таҷриба мутабиқшавӣ ба он эҳтимолан стратегияи ояндаи ҳифзи табиат ва малакаи деҳқонро ташаккул медиҳанд.

Расми 3.4.2. Мушкилоти худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ ин:

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Пас аз омӯзиши танзими воридоти маводи озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ҳалли мушкилоти худтаъминкунии кишвар бо озуқа аз ҷониби мо як қатор омилҳо ошкор гардиданд, ки бартараф кардани таъсири онҳо ба таъмини амнияти озуқаворӣ миллӣ мувофиқи мақсад аст (ниг.: расми 3.4.2).

Таъмини амнияти озуқаворӣ дар бисёр ҷабҳаҳо ҷораҳои заруриро талаб мекунад, аз ҷумла: такмил додани идоракунии низоми таъминот бо озуқаворӣ аҳолии дар кишвар сукунатдошта; ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, деҳот, ва институтҳои кишоварзӣ; шароити мусоид ташкил кардан ба кишоварзони хурду миёна ва саноати коркад; ташакули ҳифзи иҷтимоӣ барои кишоварзон. Ҳалли ин муаммоҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ аҳамияти калон доранд.

Хулоса, дар натиҷаи таҳлили ҳолати муносири таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор гашт, ки таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар кишвар тамоюли болоравӣ дошта иқтисодии худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ аввалиндараҷаро дорад. Инчунин дар рафти таҳлил таҳдидҳо ва хавфҳои асосӣ ба амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон арзёбӣ гардида, муайян карда шуд, ки таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ ва дастрасии иқтисодии вазъи амнияти озуқаворӣ имкон медиҳад, ки ба рушди ҳар як зернизоми низоми озуқаворӣ, аз ҷумла: истеҳсоли озуқаворӣ, ташаккул ва тақсимои захираҳои озуқаворӣ, истеъмоли озуқаворӣ аз нуқтаи назари худтаъминкунӣ ва танзими воридоти маводи озуқаворӣ саривақт вокуниш нишон дода шавад.

Ба андешаи мо, зарурати коркард ва қабули «Доктринаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» пеш омадаст, ки бояд таври зарурӣ сиёсати таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, таъмини аҳоли бо озуқаворӣ, рушди комплекси агросаноатии ватанӣ, таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ кишвар ва вокуниши фаврӣ ба таҳдидҳои дохилӣ ва беруна ба суботи бозори озуқаворӣ нигаронида шуда бошад.

БОБИ 4. КОРКАРДИ КОНСЕПСИЯИ (ДОКТАРИНАИ) ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА МОДЕЛИ ИҚТИСОДИИ ИНДУСТРИАЛӢ-АГРАРӢ

4.1. Асосҳои заминавии доктринаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ

Концепсияи амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳони муосир пеш аз ҳама ба мушкилоти гуруснагӣ ва норасоии ғизо алоқаманд буда, таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар заминаи таҳия ва татбиқи стратегияи ҳифзи манфиатҳои миллӣ баррасӣ карда шавад, ки он дастгирии суботи иҷтимоии ҷомеа ро тавассути таъмини талаботи аҳоли ба маҳсулоти босифати озуқаворӣ, рушди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ худӣ, аз ҷумла, маҳсулоти дорои арзиши иловагии баланд, ба вуҷуд овардани захираи озуқаворӣ барои таъмини устувор дар ҳолати зарурӣ, кам кардани вобастагӣ аз воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ, ташаккули сохтори мутаносиби содирот ва воридотро фаро мегирад. Интихоби стратегияи амнияти озуқаворӣ бояд бо дарназардошти хусусиятҳои кишвар, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, иқтисодии захиравӣ, имкониятҳои иқтисодӣ ва рушди иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ сурат гирад. Аз ин рӯ, мушкилоти бо озуқа таъмин намудан дар шароити тараққиёти бемайлони иқтисоди миллӣ ва мукамал набудани механизми институтсионалӣ ва ташкилии иқтисодии амалигардонии сиёсати озуқаворӣ муҳим буда, асосноккунии назариявӣ ва методологиро тақозо мекунад.

Ташаккул ва рушди концепсияи амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистони муосир, бинобар тамоюли гузариш аз иқтисодиёти агросаноатӣ ба иқтисодиёти саноатӣ-аграрӣ, ҷаҳонишавии иқтисодиёт, узвият дар СУС ва дигар ҷанбаҳои ҳамгироии байналмилалӣ, минтақавӣ ва дохилӣ, коркарди маҷмӯи ҷорабиниҳоро талаб мекунад.

Тақия ба мураккаб ва бисёрҷониба будани ин проблема муҳаққиқон қайд мекунанд, ки амнияти озуқаворӣ концепсияи тағйирпазир ё худ ҷандирӣ буда,

дар натиҷаи омӯзиш муайян карда шуд, ки он дар таҳқиқотҳои илмӣ ва масъалаҳои сиёсат инъикос ёфтааст. Ҳатто даҳ солаҳои пеш, «дар асарҳои нашршуда зиёда 180 таърифҳо мавҷуд буданд»²⁷². Ҳарчанд концепсияи амнияти озуқаворӣ дар номҳои асарҳои илмӣ ё мустақиман дар вазифаю ҳадафҳои он дида нашавад ҳам, мутлақан дар дохили он ғайри мустақим оварда мешавад, ки мебояд ба мафҳуми дар назар дошташудаи он диққат дод²⁷³. Онҳо мо мебинем, ки мушкилоти амнияти озуқаворӣ дар асарҳои олимони асри гузашта низ мавриди таҳқиқот қарор гирифтааст.

«Нақши амнияти озуқаворӣ дар омӯзиши хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ, экологӣ, демографӣ, идоракунии, биологӣ, иттилоотӣ, институтсионалӣ ва дигар соҳаҳои илм торафт афзуда истодааст. Ин маъно онро дорад, ки мушкилоти амнияти озуқаворӣ на танҳо мубрамтарин, балки мураккаб, бисёрсатҳа ва бисёрҷанба мебошад. Аз ин рӯ, пешниҳод кардани як мафҳуми илмӣ ягонаи «амнияти озуқаворӣ» мушкил аст»²⁷⁴. Мафҳуми мазкур дорои хусусияти динамикӣ буда, дар як муддати муайян вобаста ба сатҳи рушди иқтисодиёт, фаъолияти ташкилотҳои байналхалқӣ ва як қатор омилҳои дигар тағйир ёфтааст.

Амнияти озуқаворӣ концепсияи фарогирест, ки ҳадди ақал ду маъно дорад: якум, бо раванди иқтисодии таъмини озуқаворӣ алоқаманд аст; дуюм, аҳамияти амнияти озуқаворӣ барои нигоҳ доштани бехатарии миллӣ дар зухуроти дохилӣ ва берунии он мебошад.

Эътимоднокии амнияти озуқаворӣ давлат бо як қатор нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: сатҳи истеҳсолоти кишоварзии кишвар; дараҷаи худтаъминкунии бо озуқаворӣ; мавҷудияти

---

²⁷² Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review. New York and Rome: UNICEF and IFAD.

²⁷³ Maxwell, S. 1996. Food security: a post-modern perspective. Food Policy. 21 (2): 155-170.

²⁷⁴ Крылатых Э.Н. Концепции и методологические основы изучения продовольственной безопасности // Никоновские чтения. -2014. -№19. – С.3.

захираҳо; сатҳи истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ниҳоят муҳим ва дараҷаи дастрасии ғизо барои қисми камбизоаттарини аҳоли²⁷⁵.

Дар нашрияҳои илмӣ равиши аз ҳама аён ва назаррас ин аст, ки инъикос намудани якҷанд хусусиятҳои асосии марҳилаҳои рушди консепсияи «амнияти озуқаворӣ» оварда шудааст²⁷⁶, ки ба назари мо, метавонад боз бо марҳилаи нав ташаққул ёбад ва ё илова карда шавад.

Азбаски заминаи давомнокии ҳаёти инсон аз истеъмоли озуқаворӣ вобаста мебошад, проблемаи амнияти озуқаворӣ аҳоли дар тӯли таърихи инсоният мушоҳида мешуд. Аммо, он тасвияти илмиро танҳо дар охири асри XVIII пас аз он, ки файласуфон Кондорсет М. ва Малтус Т. дар ғояи муқоисаи динамикии шумораи аҳоли ва воситаи ҳастии инсониятро пешниҳод карданд, гирифт²⁷⁷.

Муқаррароти асосии китоби “қонун дар бораи аҳоли”-и Малтус Т.Р. инҳоянд:

1. Шумораи аҳоли ногузир бо воситаҳои зиндагӣ маҳдуд мешавад;
2. Аҳоли дар ҳар ҷое, ки воситаҳои зиндагӣ зиёд мешаванд, бемайлони меафзояд, магар он ки бо монетаҳои равшану тавоно боздошт нашавад;
3. Ин монетаҳои махсус мисли ҳамаи монетасое, ки бо боздоштани қувваи тақриристеҳсоли мардумро ба сатҳи рӯзгузаронӣ бармегардонанд, метавонанд ба се навъ маҳдуд карда шавад: маҳдудияти ахлоқӣ, нуқс ва бадбахтӣ²⁷⁸.

Ҳамин тариқ, Малтус Т.Р. дар таҳқиқоти худ исбот намуда буд, ки барои дучор нагардидаани аҳоли ба бӯҳрони озуқаворӣ, бояд равандҳои демографӣ-афзоиши босуръати табиӣ танзим карда шавад.

---

²⁷⁵ Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – Москва: 2016. – С.10

²⁷⁶ Питерская А.В., Тлишева Н.А., Питерская Л.Ю. Понятие и концепция продовольственной безопасности, роль государства в ее регулировании // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://izron.ru/authors/ekonomika-i-menedzhment/piterskaya-l-yu/>

²⁷⁷ Ломакин П.Н. Обеспечение продовольственной безопасности России (внутренние и международные аспекты), дис. кандидата экономических наук / Московский государственный институт международных отношений (университет). Москва, 2017. С. 15-16.

²⁷⁸ Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении. - М.: Типолитография «О.И. Лакшевич и К», 1895.-С. 33-34.

Дар баробари ҷонибдорон пайдо намудани ақидаи Малтус Т.Р., рақибони ақидаи у низ пайдо гардид. Аз ҷумла, иқтисодшиноси англис Майкл Томас Садлер навиштааст, ки “ҳамон бенавой ва ҳамон азоб дар замонҳои гузашта ҳам мушоҳида мешуданд, ки шумораи аҳоли хеле кам буд. Баробари афзудани шумораи аҳоли на танҳо шароити меҳнат беҳтар мегардад ва сарвати бештар ба даст оварда мешавад, балки ҳиссаи ҳар як нафар дар истифодаи онҳо низ меафзояд. Ба гуфтаи Садлер М.Т., истехсолот метавонад дар ҳамон прогресси геометрии аҳоли, ҳадди ақалл то он даме, ки тамоми Замин аҳолинишин бошад, афзоиш ёбад²⁷⁹”. Ба ибораи дигар, фаъолияти ҳуди инсон ҳамчун офаридаи зинда на ҳамеша ба мавҷудияти имкониятҳои ба даст овардани озӯқаворӣ дар табиат мувофиқат мекунад ва афзоиши оддии шумораи одамон асоси ҳастии онҳоро ҳалалдор мекунад. Ҳарчанд дар ин давра консепсияи амнияти озӯқаворӣ пурра моҳияти имрӯзаи ҳудро пайдо накарда бошад ҳам, дар консепсияи таъмини аҳоли бо озӯқаи аввалиндараҷа таҷассум мегардад, ки онро мо панҷ давраи рушд ҷудо намудем:

Давраи аввали ташакули консепсияи амнияти озӯқаворӣ, ки ҳамчун заминаи он дар иқтисодиёти миллӣ барои таъмини аҳоли бо озӯқаворӣ авввалиндараҷа пешбинӣ шудааст мавриди баррасӣ қарор гирифт, устувор будани давлат, қобилияти таъмини аҳоли бо озӯқаворӣ ва нигоҳ доштани саломатии ҷамъият, ки «дар ниҳоят заминаи моддии рӯзафзунӣ раванди таърихиро ташкил медиҳад»²⁸⁰ ин давра ба асрҳои XVIII рост меояд, ки Т. Малтус дар асари худ бо номи «Таҷриба дар бораи қонуни аҳоли» мушкilotи таъмини озӯқавориро баррасӣ кардааст.

Давраи дуюми рушди консепсияи таъмини амнияти озӯқаворӣ ба солҳои 1970 рост меояд, ки дар ин давра раванди ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт пеш бурдани сиёсати дарҳои кушод ва афзоиши савдои хориҷӣ ба миён омад. Консепсияи амнияти озӯқаворӣ, ки аслан моҳияти таъмини талаботи табиӣ

---

²⁷⁹ Ҳамон ҷо

²⁸⁰ Ковалев Е.В. Потенциал мировой агропродовольственной сферы: плюрализм оценок // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – С. 4.

одамонро тавсиф мекард ба он чанбаҳои савдои хориҷӣ (воридот ва содироти маҳсулоти озуқаворӣ) илова карда шуд. Дар ин давра ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк намуд, ки бухронҳои озуқавориро бо роҳи ҳамбастагии якҷоя бартараф кардан мумкин аст, ки агар бухрони озуқаворӣ дар як давлат сарзанад, бо роҳи муттаҳидии давлатҳо ва кумакҳои башардустона метавонанд онро бартараф кунанд. Дар ин давра, таҳқиқотҳои сершумор дар бораи он, ки ҳади рушди ин навъи боиси сатҳи баландӣ таҳдидҳо ба амнияти миллӣ мегарданд, оғоз мешавад ва дар консепсияи «амнияти озуқаворӣ» ҷанбаи робитаҳои иқтисодӣ ёти беруна илова карда шудааст²⁸¹.

Давраи сеюми консепсияи амнияти озуқаворӣ аз солҳои 1990-уми асри гузашта оғоз меёбад, ки он ҳамчун мушкilotи ҷаҳонӣ эътироф шуд. Аз мафҳуми худтаъминкунӣ гузашта ба дастрасии васеъ, ки бо худ воридоти маҳсулоти озуқавориро истифода аз бозори озуқаворӣ ҷаҳонӣ ҳамоиш кард. Дар ин давра Эъломияи Рим, ки соли 1996 дар бораи амнияти озуқаворӣ ҷаҳонӣ қабул шуд, нарасидани озуқаворӣ сабаби асосии камбизоатӣ эътироф шудааст. Дар доираи СММ ҳадафҳои рушди ҳазорсола ба шакли муайян дароварда шудаанд ва амнияти озуқаворӣ ҳамчун қисми муҳимтарини амнияти иқтисодии ҳар як кишвар эътироф карда шуд²⁸².

Давраи чоруми аз солҳои солҳои 2001 оғоз гардида то соли 2010-ро дарбар мегирад. Дар ин муддат бухрони озуқаворӣ ҷаҳонӣ сарзад, ки ба соли 2004 рост меояд. Дар натиҷа муносибатҳои ҳамгироии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ тағйир. Сарзадани камчинии озуқаворӣ ё худ бухрон ба шадид шудани таъмини озуқаворӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ таъсир расонида, сабаби ғайри самаранок фаъолият кардани соҳаи кишоварзӣ ва аз истеҳсол бозмондани хоҷагиҳои хурди кишоварзӣ гашт.

---

²⁸¹ Ломакин П.Н. Обеспечение продовольственной безопасности России (внутренние и международные аспекты), автореферат дис. к.э.н. / Московский государственный институт международных отношений (университет). Москва, 2017. – 28с.

²⁸² Ревенко Л.С. Внешнеэкономические аспекты продовольственной безопасности России // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. - №4. –С. 145.

Давра панҷум ба солҳои 2010-2020 рост меояд, ки он новобаста аз офатҳои табиӣ ва техникӣ дар кураи замин ба вуқӯъ омада, дар самти ҳадафҳои муайяни рушд дар мӯҳлатҳои маҳдуди «тағйири консепсия» дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва хоҷагии халқ ба миён омад. Дар ин давра пас аз анҷом ёфтани барномаи «Дучанд коҳиш додани гуруснагии аҳоли то соли 2015» аз ҷониби ТОК (FAO) барномаи «Гуруснагии сифрӣ» ҷорӣ карда шуд, ки ҳадафи он барҳам додани гуруснагӣ ва нимгуруснагӣ то соли 2025 мебошад.

Ташаббусҳое, ки вобаста ба рушд ва тақвияти таъмини амнияти озуқаворӣ алоқаманд ҳастанд оғоз аз солҳои 1943 то давраи муосир дар замидаи 1 оварда шудааст.

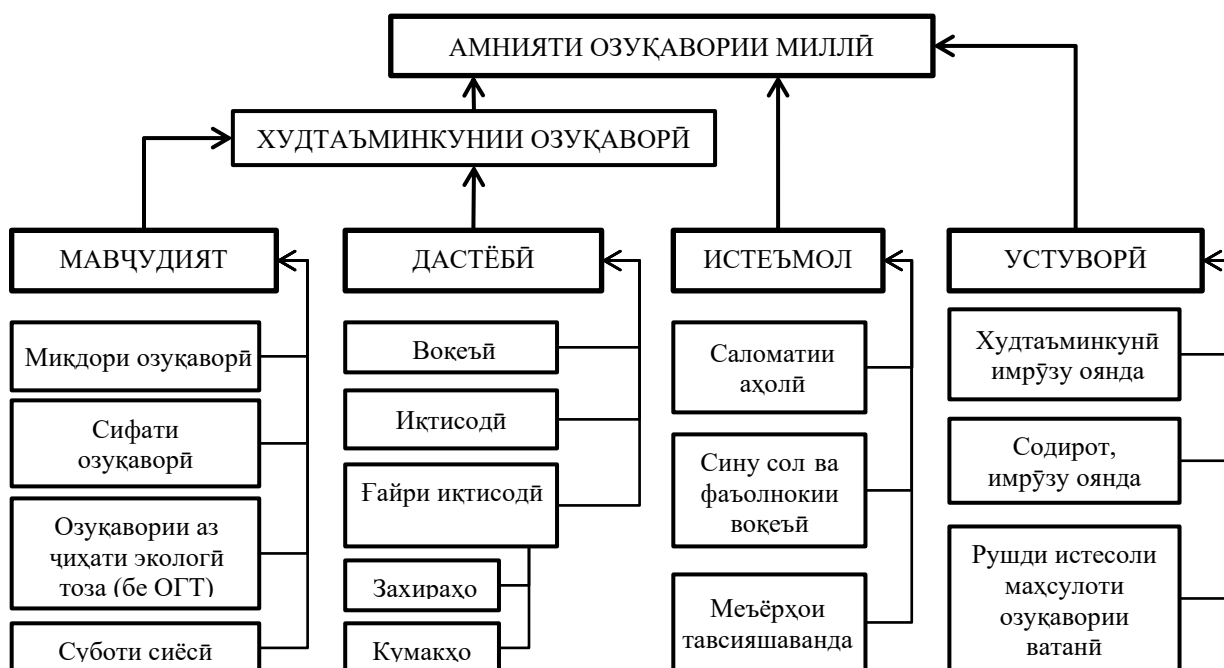
Таҳқиқот нишон медиҳад, ки таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти озуқаворӣ аввалиндараҷа шарти ҳастии одамон аст. Вобаста ба фаҳмиши иқтисодӣ, одамон аз аввали пайдоиш барои дарёфт ва дастрасӣ ба озуқа кушишу фаъолият мекарданд. Ба ибораи дигар, фаъолияти ҳуди инсон ҳамчун офаридаи зинда на ҳамеша ба мавҷудияти имкониятҳои ба даст овардани озуқаворӣ дар табиат мувофиқат мекунад ва афзоиши оддии шумораи одамон асоси ҳастии онҳоро ҳалалдор мекунад. Маҳз чунин фарзияҳо собит менамоянд, ки масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ натавонанд ҳамчун консепсияи алоҳида баррасӣ ва таҳқиқ гардад, балки баррои дарки дурусти амнияти озуқаворӣ ҳамчун асоси ҳастии одамон ва таъмини амнияти давлат, бояд дорои доқринаи махсус бошад.

Қобили қайд аст, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доқринаи (алоҳидаи) махсуси таъмини амнияти озуқаворӣ дар шакли мукамал таҳия нагардидааст, гарчанде ҷузъиёти таркибӣ, мақсадҳои стратегӣ, самту масоили амнияти озуқаворӣ мамлакат дар шакли санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ, консепсия ва барномаҳои соҳавӣ ба таври алоҳида таҳия гардидааст. Аз ин сабаб, ҷиҳати таҳияи доқринаи амнияти озуқаворӣ мамлакат пеш аз ҳама таҳқиқ ва баррасии асосҳои концептуалии таҳияи низоми амнияти озуқаворӣ ва стратегияи рушди он дар шароити ноилгардидан ба иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ мубрам мебошад. Бахусус доқринаи таъмини амнияти озуқаворӣ бояд

ҳамоҳангкунандаи фаъолияти ҷузъҳои таркиби ба монанди-истиклолияти озуқаворӣ, таъмини меъёрҳои воявии истеъмоли озуқа, фаровонӣ ва дастрасии кифояи озуқа барои ҳамаи қишрҳои аҳоли, аз ҷумла дарсатрсии иқтисодӣ, воқеӣ, таҳияи нишондиҳандаҳо ва интиҳоби индикаторҳои амнияти озуқаворӣ бошад.

Истифодаи асосҳои концептуалӣ вобаста ба ҳадафҳои олии мамлакат метавонад ҳамчун дастурамали заминавии таҳияи докринаи миллии амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шавад. Дар ин маврид, дар раванди таҳияи докринаи таъмини амнияти озуқаворӣ чунин тадбирҳои асосиро ба эътибор гирифтаан муҳим аст: 1) шароити мусоиди амнияти озуқаворӣ; 2) дастрасии озуқа ба ҳама; 3) рушди устувори истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ; 4) сатҳи савдо дар таъмини амнияти озуқаворӣ; 5) расонидани кумакҳои фаврӣ қай ва дар қучое, ки он зарур аст; 6) сармоягузори зарурӣ; 7) ташкили захираи авқулодда, барои таъминоти аҳоли ва буферӣ; 8) маҳалигардонии истеҳсолоти кишоварзӣ; 9) мувофиқа намудани кушишҳо вобаста ба таъмини шароити мӯътадили иқтисодӣ ва татбиқи стратегияҳои рушд, натиҷаҳои иқтисодие, ки ба таври инфиродӣ ё ҷамъиятӣ аз ҷониби ташкилотҳо, кишварҳо ва шахсони алоҳида ба даст оварда мешавад, таъмин менамояд.

Тасаввуроти илмӣ тадбирҳои номбарғадида, имконият медиҳанд, ки дар концепсияи таъмини амнияти озуқаворӣ принципҳои заминавӣ ҷудо қарда шавад. Дар раванди таҳияи концепсияи таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамаи принципҳои заминавиро мувофиқи таъминоташон ба принципҳои мавҷудият, дастёби, истеъмол ва устуворӣ гуруҳбандӣ қардан мувофиқи мақсад мебошад. (Расми 4.1.1.). Дар баробари ин гуфтаҳо «Доктринаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки маҷмуи қонунҳо, принципҳо, стратегияҳо ва чораҳои дарбар мегирад, барои таъмини дастрасии устувор ба озуқаворӣ қофӣ, сифатнок ва муфид барои ҳама табақаҳои аҳоли, ҳамчунин ҳифзи онҳо аз таҳдидҳо ва хатарҳо ба саломатии одамон таҳия қардад.

Расми 4.1.1. Принципиҳои заминавии концепсияи амнияти озуқаворӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Концепсияи *мавҷудият* – ин мафҳум дар адабиётҳо бо тарзи гуногун шарҳ дода шудааст: Ройтлингер и Кнапп (1980) қайд мекунад, ки «сатҳи минималии истеъмоли хӯрок»; Сиамвалла и Валдес (1980) ҳамчун «сатҳи мақсаднок»; дар ТОК (FAO) соли 1983 ҳамчун «хӯроки асосӣ (зарурӣ)» оварда шудааст; Барраклоу и Уттинг (1987) қайд мекунад, ки «хӯроке, ки барои қонё кардани эҳтиёҷоти ғизоӣ кофӣ мебошад»; Крахт (1981) ба «кофӣ будан (хӯрок) барои ҳаёт, саломатӣ ва рушди ҷавонон ва барои сабъю кушиши самарабахш» ишора мекунад; Бонки умуиҷаҳонӣ (1986) ба «кофӣ будани хӯрок барои ҳаёти солим ва фаъол» ва Саҳн (1989) «Ғизои кофӣ барои таъмини нерӯи зарурӣ ба ҳамаи аъзоёни оила, тарзи ҳаёти солим, фаъол ва самаранок»²⁸³.

Вартанова М.Л. қайд мекунад, ки «Маҳсулоти озуқаворӣ бояд доимо мавҷуд бошад. Сарчашмаи ба даст овардан ва андухти он бо роҳи истехсолоти дохилӣ (ҳатман бояд дар ягон сатҳи муайян рушд карда бошад), истифодаи

²⁸³ Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review. New York and Rome: UNICEF and IFAD: 8-9

захираҳои давлатӣ ва ё аз ҳисоби воридот мебошад»²⁸⁴. Ускова Т.В. чунин мепиндорад, ки «маҳсулоти озуқаворӣ дар бозорҳо бо миқдор ва навъҳое, ки баро қонё гардонидани талаботи аҳоли бо меъёрҳои тавсияшаванда басанда аст мавҷуд мебошад»²⁸⁵.

ТОК, ФБРК, ЮНИСЕФ, БҶО ва ТУТ (Вазъи амнияти озуқаворӣ ва ғизо дар ҷаҳон - 2018) қайд мекунам, ки «Мавҷудияти озуқаворӣ – ин ченак ба мавҷудияти воқеӣ ё имконпазири мавҷудияти воқеии озуқаворӣ таалуқ дорад, ки ҷанбаҳои истеҳсол ва захираи озуқаворӣ, бозорҳо ва нақлиёт, инчунин маҳсулоти озуқавории олами вуҳушро дарбар мегирад»²⁸⁶. Дар буллетени Амнияти озуқаворӣ ва камбизоатии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин оварда шудааст: «мавҷуд будан – ин беҳатар ва кофӣ будани озуқаворӣ аз ҷиҳати миқдор ва сифат»²⁸⁷ мебошад.

Ба ақидаи мо мавҷудият ё худ кофӣ будани озуқаворӣ – ин мавҷуд ва кофӣ будани маводи озуқаворӣ ба ҳамаи аҳолии кишвар бо миқдор ва сифати тавсияшаванда, ки аз ҷиҳати экологӣ тоза ва безарар мебошад (бемаҳсулоти ОГТ) дарбар мегирад.

Концепсияи дастрасӣ – ин мафҳум нишондиҳандаи дуҷониби амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб рафта аз ҷониби таҳқиқотчиён гуногун шарҳ дода шудааст: Максвелл, С. ва Смит, М. (1992) - дастрасӣ ба маводи озуқаворӣ бо доштани ҳуқуқ ба хӯрокворӣ, ки бо сармояи инсонӣ ва воқеӣ, дорой ва мағозаҳо, дастрасӣ ба моликияти ҷамъиятӣ ва қарордоҳи гуногуни иҷтимоӣ дар сатҳи хонавода, қабила ва штатҳо муайян карда мешавад²⁸⁸. Гёдекке С.Т., Штейн

---

²⁸⁴ Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – Москва: 2016. – С.82

²⁸⁵ Ускова Т.В. Продовольственная безопасность региона: монография / Т.В. Ускова, Р.Ю. Селименков, А.Н. Анищенко, А.Н. Чекавинский. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2014. – С.60

²⁸⁶ ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. 2018. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире – 2018 – С.157

²⁸⁷ Беҳатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №2-2019 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2019. – С.96

²⁸⁸ Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review. New York and Rome: UNICEF and IFAD.

А.Қ. ва Қайм М. (2018) чунин мешуморанд, ки дастрасӣ ба хӯрокворӣ дар сатҳи ҳалқунанда аз рушди иқтисодӣ, ки ҳоло ҳам барои сабук кардани гуруснагӣ (доимӣ ва пинҳонӣ) зарур аст вобастагӣ дорад²⁸⁹. Берт Ленаертс, Бертран Си Ю., Коллард ва Мэтти Демонтб (2019) чунин мешуморанд, ки ин аз ҳамаи муаммои тезу тунд ба дастрасии озуқаворӣ айни замон ва дар оянда – зиёдшавии аҳоли ва ивазшавии иқлим мебошад²⁹⁰. Бонки Умумичаҳонӣ зарурати мафҳуми «дастрасӣ»-и васеъ паҳнғаштаи амнияти озуқавориро чунин қайд мекунад, ки «дастрасии ҳамаи одамон дар дилхоҳ вақт ба миқдори кофӣ барои ҳаёти фаъолу солим»²⁹¹ мебошад.

Ду хусусияти таърифи Бонки Умумичаҳонӣ барои ҷалби диққати мо ба дастрасии хӯрокворӣ кумак мекунад. Дар навбаи аввал, дастрасӣ барои фаъолнокӣ ва солимӣ бояд кофӣ бошад. Дастрасӣ одатан аз нуқтаи назари истеъмоли калория нисбат ба талаботи физиологӣ дар давраи муайяни вақт чен карда мешавад. Дар навбати дуюм, дастрасӣ ба хӯрок бояд ҳамавақт кофӣ бошад²⁹². Дастрасӣ ба озуқаворӣ бо имконияти истеҳсоли озуқаворӣ ё иваз кардани дигар молҳо ва вахизматрасониҳо ба озуқаворӣ мутобик карда шудааст. Ин имкониятҳо аз ҷониби Сен (1981) дар истилоҳоти ҳуқуқӣ тавсиф карда шудааст, ки дар навбати худ дастрасӣ ба захираҳо, технологияҳои истеҳсоли, шароити муҳити зист, ба монанди обу ҳаво ва шароити бозор ҳамчун нарх асос ёфтааст²⁹³. Дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла, Чавас (1995) дастрасиро ба додани озуқавории ғайри бозорӣ ба воситаи шабакаҳои одии хешу таборӣ ё ин ки ба воситаи барномаҳои интиқоли ҳукуматӣ ва ё ташкилотҳои ғайридавлатӣ, инчунин дастрасӣ ба захираҳои маҳсулоти

---

²⁸⁹ C. T. Gödecke, A.J. Stein, M. Qaim, The global burden of chronic and hidden hunger: trends and determinants, *Glob. Food Secur.* 17 (2018) 21–29.

²⁹⁰ Bert Lenaerts, Bertrand C.Y. Collard va Matty Demontb, Improving global food security through accelerated plant breeding, *Plant Science* 287 (2019) 110207

²⁹¹ World Bank, (1986) *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*, World Bank Policy Study, Washington D.C.

²⁹² Daniel Maxwell and Keith Wiebe 1999. Land Tenure and Food Security: Exploring Dynamic Linkages. *Development and Change* / Volume 30, Issue 4. pp 827-828.

²⁹³ 134. Sen, Amartya. 1981. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

озукаворӣ, ки дар натиҷаи истехсоли гузашта, харидорӣ ё додани озукаворӣ аз чониби дигар чамъоварӣ шудааст, ворид мекунанд²⁹⁴. Даниел Максвелл ва Кит Вибе (1998) қайд мекунанд, ки дастрасӣ ба захираҳо, омили муҳими муайянкунандаи дастрасӣ ба озукаворӣ мебошад²⁹⁵.

Дар эъломияи форуми Умумиҷаҳонии амнияти озукавории Рим, ки 13-17-ми ноябри соли 1997 шуда гузашт, амнияти озукаворӣ чунин таъриф дода шуд: «таъмини дастрасии ҳамаи одамон ба озукаворӣ дар дилхоҳ вақт, ки барои ҳаёти ғаёл ва солим зарур аст».

Вартанова М.Л. қайд мекунад, ки «дастрасӣ – маҳсулоти озукаворӣ бояд ҳам воқеъӣ ва ҳам дар муносибати қобилияти харидории аҳоли дастрас бошад»²⁹⁶. Ускова Т.В. чунин мепиндорад, ки олимони зиёде, ки мушкилоти амнияти озукавориро таҳқиқот мекунанд, маҳакҳои шабеҳи баҳодихиро, ки ба он дастрасии воқеъӣ ва иқтисодӣ дохил мешаванд пешниҳод мекунанд²⁹⁷. Дар бюллетени Амнияти озукаворӣ ва камбизоатии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин оварда шудааст: «дастрас будан – ҳамаи хонаводаҳо ва ҳамаи аъзои онҳо барои харидории миқдори зарурии озукаворӣ имконият доранд»²⁹⁸ оварда шудааст.

Аз таҳлилҳои консептуалии «дастрасӣ» дар боло оварда шуда хусусан ақидаҳои Ускова Т.В. ва Чавас ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дастрасӣ – ин дастрас будани маҳсулоти озукаворӣ ба ҳамаи аҳоли аз ҷиҳати воқеъӣ, иқтисодӣ ва ғайри иқтисодӣ (яъне бо роҳи кумакҳо, захираҳо ва умуман бо роҳи ғайри бозорӣ) мебошад.

---

²⁹⁴ Chavas, Jean-Paul. 1995. "The Micro-economics of Food Security." Working Paper. Madison: Department of Agricultural Economics, University of Wisconsin.

²⁹⁵ Daniel Maxwell and Keith Wiebe. 1998. LAND TENURE AND FOOD SECURITY: A Review of Concepts, Evidence, and Methods / Land Tenure Center University of Wisconsin–Madison

²⁹⁶ Вартанова М.Л. Основные направления обеспечения продовольственной безопасности в Российской Федерации // РППЭ. 2016. №5 (67).

²⁹⁷ Ускова Т.В. Продовольственная безопасность региона: монография / Т.В. Ускова, Р.Ю. Селименков, А.Н. Анищенко, А.Н. Чекавинский. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2014. – 102с.

²⁹⁸ Бехатарии озукаворӣ ва камбизоатии №2-2019 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2019. – С.96

Ба назари мо, дар шароити мунтазам тағйирёбии вазъи бозори ҷаҳонӣ, бахусус дигаргуншавии механизмҳои бозорӣ, муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ, дигаргуншавии сохтори истеъмолии аҳоли, мураккаб гардидани муносибатҳои ҳамгироии низомҳои иқтисодӣ нишондиҳандаи пардохтпазирии аҳоли ҳамчун маҳаки асосии фаровонӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ маҳсуб меёбад.

Концепсияи истеъмол – муҳокимаи ин концепсия барои амнияти озуқаворӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар ин ҷода кори Сен (1981) таваҷҷуҳро оид ба аҳамияти ҳалталаби дастрасӣ ба ғизо, алалхусус дар сатҳи инфиродӣ ва хонаводагӣ дар муқоиса бо мавҷудияти озуқаворӣ ҷалб мекунад²⁹⁹. Дигар ҷузъи муҳим, ки баъдтар эътироф карда шуд, ин қобилияти одамон барои истеъмоли хӯроке, ки ба он дастрасӣ доранд мебошад. Аз ин рӯ, мавҷудият, дастрасӣ ва истеъмоли ғизо се ҷузъи асосӣ мебошанд, ки имрӯзҳо дар таърифи амнияти озуқаворӣ маъмуланд. Ҷок Р. Андерсон (2018) қайд мекунад, ки мавҷудият ва дастрасӣ аз ибтидои пайдоиши амнияти озуқаворӣ вучуд дошт, аммо истеъмол дар даҳсолаи охир ва қобилияти он барои муқовимат бо тақонҳои оянда барои амнияти озуқаворӣ (осебпазирӣ) ворид гардид³⁰⁰. Як қатор таҳқиқотҳо дар ин самт нишон медиҳанд, ки тағйирёбии иқлим ба арзиши ғизоӣ ва амнияти озуқаворӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар бисёр кишварҳо, гуногунии хӯрок ва вояи (ратсион) хӯрок вобаста аз мавсим фарқ мекунад. Ҳамин тавр, афзоиш ёфтани тағйирёбии дохилимавсимии иқлим таъминоти истеъмоли ғизоро афзун мекунад, ки таъсири манфиро ба ғизо зиёдтар мегардонад³⁰¹.

Вартанова М.Л. оид ба самаранокии истеъмол дар он назар аст, ки маҳсулоти хӯроквори бояд коркард, нигоҳдорӣ, захира ва бо роҳи мувофиқ интиқол дода шавад³⁰². Суреш Чандра Бабу (2014) қайд мекунад, ки истифодаи

---

²⁹⁹ Sen, Amartya. 1981. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

³⁰⁰ Jock R. Anderson (2018) University of New England, Armidale, Australia; Georgetown University, Washington, D.C., United States. Elsevier Inc. All rights reserved. p.5

³⁰¹ ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. 2018. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире – 2018. С.-72

³⁰² Вартанова М.Л. Основные направления обеспечения продовольственной безопасности в Российской Федерации // РППЭ. 2016. №5 (67).

маҳсулоти озуқаворӣ бо он вобаста аст, ки чӣ гуна хӯрок ба манфиати саломатии одамон табдил дода мешавад³⁰³. Бо ин равиш, истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ, ҳам аз ҷиҳати миқдорӣ ва ҳам сифатӣ, барои қонсӯ кардани нерӯ ва моддаҳои ғизоӣ кофӣ буда, ченаки асосии истифодаи ғизо мебошад. Вен Пенга ва Эллиот М Берри (2019) чунин мешуморанд: илова ба маҳдудиятҳои маъмултарин, норасоии захираҳои иқтисодӣ, инчунин ноамнии озуқаворӣ ҳамон вақте ҳис карда мешавад, ки хӯрок мавҷуд буда, дастрас аст, аммо наметавонанд бо сабаби маҳдудиятҳои воқеӣ ва ғайра, ба монанди маҳдудияти қори воқеии одамони калонсол ё маъҷубон истифода шавад³⁰⁴.

Катарзина Боратинска ва Ракиф Тофик Хусейнов (2017) пас аз таҳқиқотҳои илмӣ чунин қайд мекунанд: истифодабарии маҳсулоти озуқаворӣ ба худ технологияи истеъмолотро дар бар мегирад³⁰⁵. Истеъмолоту ҳазм яъне организми инсон бояд озуқавориро истеъмол ва ҳазм карда тавонад³⁰⁶. Максвелл. С. ва Смит М. (1992) дар таҳқиқоти худ бо номи «Амнияти озуқавории хонавода: шарҳи концептуалӣ» чунин меоваранд, ки «истеъмоли озуқаворӣ на танҳо натиҷаи ҳозира ва гузаштаи амнияти озуқаворӣ боқӣ мемонад, балки он қисми чараёни таъмини амнияти озуқавории хонаводаҳо дар оянда мебошад: тарс аз нарасидани озуқаворӣ дар оянда метавонад боиси қоҳиши истеъмоли қори озуқаворӣ гардад»³⁰⁷.

Андозагирӣ одатан ғайримустақим буда, ба тавозуни озуқаворӣ, тақсимоли даромади миллӣ ва маълумот оид ба ҳароқоти истеъмоли асос

---

³⁰³ Suresh chandra Babu , Introduction to Food Security: Concepts and Measurement, Food Security Poverty Nut Policy, 2nd Edition. / © 2014 Elsevier Inc. All rights reserved. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-405864-4.00001-6>

³⁰⁴ Peng, W., Berry, E.M., 2019. The Concept of Food Security. In: Ferranti, P., Berry, E.M., Anderson, J.R. (Eds.), Encyclopedia of Food Security and Sustainability, vol. 2, pp. 1–7. Elsevier. ISBN: 9780128126875

³⁰⁵ Katarzyna B., R.T. Huseynov, 2017. An innovative approach to food security policy in developing countries/ 2016 Journal of Innovation & Knowledge. Published by Elsevier Espan~ a, S.L.U. This is an open access article under the CC/BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

³⁰⁶ Бехатарии озуқаворӣ ва қамбизоатии №2-2019 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2019. – С.96

³⁰⁷ Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review. New York and Rome: UNICEF and IFAD.

ёфтааст. Алоқамандии гуруснагӣ ва камғизоӣ бо истеъмоли нокифояи ғизо имконият медиҳад, ки ноамнии озуқавориро аз ҷиҳати мавҷудият ва истеъмоли маълуми ғизои асосӣ ё истеъмоли нерӯ чен кунем³⁰⁸. Ин намуди андозагирӣ бо таърифҳои нисбатан хурдтари ноамнии давомдори ғизо мувофиқат мекунад³⁰⁹.

Аз гуфтаҳои дар боло зикр гардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки истеъмол кардан яке аз чор маҳакҳои амнияти озуқаворӣ ба шумор рафта ҷузъи муҳими ҳастии одамизод ба ҳисоб меравад. Чи тавре, ки Пенга ва Эллиот М Берри (2019) мешуморад: «агар хӯрок мавҷуд буда, дастрас бошаду онро одамизод истеъмол карда натавонад, амнияти озуқаворӣ пурра таъмин буда наметавонад». Барои расидан ба ин маҳак омили асосӣ - саломатии аҳоли нақши муҳим мебозад.

Ин моддаҳо ҳангоми муқоисаи онҳо бо истеъмоли тавсияшудаи нерӯ баҳо дода мешаванд. Барои дарки чунин равиш ду мафҳумро шарҳ додан лозим аст: *якум, маҳсулоти хӯрокворӣ* – ин талаботи одам ба моддаҳои ғизоӣ (сафеда, чарбу, карбон ва ғ...) мебошанд, ки барои пайдории саломатии одамон равона гардида аст. Онҳо дар байни одамон фарқ мекунанд, ҳарчанд талаботҳои гурӯҳи одамони ба ҳам монанд (синну сол, ҷинс, андозаи бадан ва ғайнокии воқеӣ) ба доираи муайян дохил мешаванд; *дуюм, услубҳои тавсияшаванда* – ин дараҷаи маводҳои ғизоӣ, ки барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти ҳама одамон дар гурӯҳи бо ҳам монанд ба қадри кофӣ ҳисобида мешаванд. ТУТ ва ТОК ин тавсияро бо назардошти ҳадди ақали ғизо таҳия кардаанд ва боз ду инҳирофи стандартӣ илова намуданд. Тавсияҳои парҳезӣ як банди пайвандкунанда барои оммаи васеъ миёни истеъмоли ғизои тавсияшуда ва табдил додани ин тавсияҳо ба тавсияҳои ғизоӣ мебошанд.

Ба андешаи мо, консепсияи истеъмол қисми асосии таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб рафта бинобар сабаби ба вучуд омадани намудҳои нави маҳсулоти озуқаворӣ барои таъмин кардани талаботи бозори истеъмоли озуқаворӣ ба монанди маҳсулоти дорои ОГТ, маҳаки «истеъмол» ҳамон вақт

---

³⁰⁸ FAO. 2002. The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome pp.4-7.

³⁰⁹ World Bank. 1986. Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. Washington DC. pp.8-12

таъмин мегардад, ки ҳамаи табақаҳои аҳолинишин маҳсулоти озуқавориро тибқи меъёрҳои физиологии тавсияшаванда ва безарар ба организми одамизод истеъмол ва ҳазм намоянд.

Консенсияи устуворӣ – аҳолии ҷаҳони имрӯз торафт афзоиш ёфта истодааст ва дар робита бо ин мушкилоти баланд бардоштани амнияти озуқаворӣ ва устувории он боқӣ хоҳад монд. Устуворӣ – ин доимо мавҷуд ва дастрас будани ғизо, истеъмол ва ҳазм кардани хӯрок³¹⁰. Вартанова – дар таҳқиқоти худ устувориро чунин маънидод мекунад, ки «низоми миллии озуқаворӣ дар ҳолати густариши такрористеҳсолкунӣ рушд мекунад»³¹¹. Устувории таъмини озуқаворӣ бояд мӯътадил бошад, зеро мардум эҳтиёҷотҳои ҳамагӯза доранд ва набояд аз тағироти ногаҳонӣ азият кашанд. Дар Доктрина амнияти озуқавории Ҷумҳурии Беларус чунин оварда шудааст: «кафолати таъмини амнияти озуқавории миллий, ин устувории истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ, инчунин мавҷудияти захира ва фондҳои зарурӣ мебошад. Бо назардошти сатҳи мавҷудаи устувории истеҳсолот ва норасоии эҳтимолии захираҳо дар бозори дохилӣ, бояд захира ва фондҳои (захираҳои) маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва хӯрокворӣ низ асоснок карда шаванд»³¹². Питерская А.В. чунин қайд мекунад: устуворӣ маънои онро дорад, ки низоми озуқавории миллий дар ҳолати тағирёбии аҳолии кишвар аз он монданӣ надорад³¹³. Гумеров Р.Р. “устуворӣ” -ро ҳамчун қобилияти низоми озуқаворӣ дар ҳолати густариши такрористеҳсолӣ дар тамоми ҷанбаҳои он: истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ ва ғайра муайян кардааст³¹⁴.

---

³¹⁰ Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №2-2019 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2019. – С.96

³¹¹ Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – Москва: 2016. – 220с.С.199-200

³¹² Постановление Совета Министров Республики Беларусь 15.12.2017 № 962 // Доктрина национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь до 2030 года. С. 28-29.

³¹³ Питерская А.В., Тлишева Н.А., Питерская Л.Ю. Понятие и концепция продовольственной безопасности, роль государства в ее регулировании // Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина. Краснодар 2017. С. 4-5

³¹⁴ Гумеров, Р.Р. Обеспечение продовольственной безопасности страны: удался ли доктринальный документ? /Р.Р.Гумеров//Российский экономический журнал.–2010.– № 2.– С.11-22.

Хулоса кардан мумкин аст, ки дар баробари концепсия мавҷудият, дастрасӣ ва истеъмол “устуворӣ” як чузӣ таркибии амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Зеро бо мақсади фароҳам овардани истеҳсоли устувори озуқаворӣ барои наслҳои ҳозира ва оянда, яъне самаранок истеъмол кардани захираҳои озуқаворӣ бояд таҳияи сиёсати мушаххаси миллӣ, санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ ва механизмҳои дастгирии давлатӣ баррасӣ карда шаванд.

Чок Р Андерсон изҳор дорад, ки устуворӣ аз се чузӣ дигари амнияти озуқаворӣ хусусияти фарқ кунанда дорад, ки маънои он ҳамчун истифодаи ченаки вақт ба онҳо фаҳмида мешавад³¹⁵. Бабу дар он назар аст, ки устувориҳои ҳамаи нишондиҳандаҳои мавҷудият дастрасӣ ва истифодаи хӯрок ҳамчун омили иловагӣ дар муайян кардани амнияти озуқаворӣ баррасӣ мешавад³¹⁶.

Дар ин ҷода ӯ қайд мекунад, ки ҳангоми таҳлили амнияти озуқаворӣ устувориҳои кадом кишварҳо, минтақаҳои дохили кишвар, ҷомеаҳо ва хонаводаҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Даниел Максвелл ва Кит Вибе амнияти устувори воситаҳои ҳаёти одамизод як шарт зарурӣ барои аҳолии босубот дар ояндаи дарозмуддат мебошад, зеро танҳо вақте ки одамони камбизоат ҳаҷми оиларо маҳдуд мекунанд, воситаҳои зиндагонӣ беҳатар мешаванд³¹⁷. Ҳамин тариқ, ба мардуми камбизоат имконият фароҳам меорад, ки онҳо воситаҳои беҳатар ва устувор дошта бошанд. Гретче Схоутен қайд мекунад, ки “устуворӣ” ин ҷамъи се андозаҳои дигар (мавҷудият, дастрасӣ, истеъмол) бо мурури замон мебошад³¹⁸.

Юрген Махлкнехт ҳадафҳои рушди устувор, ки бо худ амали иқлимӣ, баробарии иқтисодӣ, навоарӣ, истеъмоли устувор, сулҳ ва адолатро дар бар

---

³¹⁵ Jock R Anderson (2018) University of New England, Armidale, Australia; Georgetown University, Washington, D.C., United States. Elsevier Inc. All rights reserved. p.5

³¹⁶ Suresh chandra Babu , Introduction to Food Security: Concepts and Measurement, Food Security Poverty Nut Policy, 2nd Edition. / © 2014 Elsevier Inc. All rights reserved. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-405864-4.00001-6>

³¹⁷ Daniel Maxwell and Keith Wiebe. 1998. LAND TENURE AND FOOD SECURITY: A Review of Concepts, Evidence, and Methods / Land Tenure Center University of Wisconsin–Madison

³¹⁸ Greetje Schoutena, Martinus Vink and Sietze Vellema. Institutional diagnostics for African food security: Approaches, methods and implications // Wageningen Journal of Life Sciences 84 (2018) 1-5.

мегиранд³¹⁹. Аммо, ин мақсадҳои муҳимро бидуни идоракунии дурусти захираҳои табиӣ амалӣ кардан ғайриимкон аст. Ошуг тасдиқ кард, ки чомеае ки амнияти озуқавориро истифода мебарад - ин на танҳо чомеае мебошад, ки ба меъёри озуқаворӣ расидааст, балки сохторҳои дохилӣ таҳия кардааст ва ҳам имкон медиҳад, ки меъёрро дар шароити бӯҳрон, ки ба кам шудани сатҳи ба даст овардашудаи истеъмоли озуқаворӣ таҳдид мекунад, нигоҳ дорад³²⁰.

Барраклоу ва Утинг пешниҳод мекунанд, ки устувории дарозмуддат яке аз панҷ хусусияти амнияти озуқаворӣ ба воситаи ҳифз ва такмили эконизомест, ки дар он озуқаворӣ истеҳсол карда мешавад³²¹. Филлипс ва Тейлор бошанд ба тавозуни байни хатарҳои амнияти озуқаворӣ ва суғуртаи кунунӣ диққати махсус медиҳанд³²². Максвелл воситаҳои устувори зиндагиро ҳамчун як шароити амнияти озуқаворӣ муайян мекунад³²³. Максвелл С. ва Смит М. Қайд мекунанд, ки бо ин хавфи норасоии ғизо дар ояндаро бояд кам кард ва аз он суғурта кард³²⁴.

Аз ин нуқтаи назар, устуворӣ маънои нигоҳ доштани сатҳи доимии истеъмодро дорад ва аз субот ва баланд бардоштани эътимоднокии ҳар яке аз омилҳои наздиктарин бармеояд. Ин, масалан, тавассути сармоягузорӣ ба сармояи кишоварзӣ, аз қабилӣ обёрӣ ё ҳифзи хоки замин, тавассути диверсификатсияи иқтисодиёт, мӯътадилсозии бозорҳои асосии ғалладона,

---

³¹⁹ Jürgen Mahlknecht, Ramón González-Bravo, Frank J. Loge, Water Energy-Food Security: A Nexus Perspective of the Current Situation in Latin America and the Caribbean, Energy (2019), <https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.116824>.

³²⁰ Oshaug, A., (1985) "The Composite Concept of Food Security," in Eide, W.B., et al, 1985 "Introducing Nutritional Considerations into Rural Development Programs with Focus on Agriculture: A Theoretical Contribution".

³²¹ Barraclough, S., and P. Utting, (1987) "Food Security Trends and Prospects in Latin America," Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies, University of Notre Dame, USA.

³²² Phillips, T., and D. Taylor, (1990b) "Optimal Control of Food Insecurity: A Conceptual Framework," American Journal of Agricultural Economics, vol 72 no 5, December, pp 1304-1310.

³²³ Maxwell, S. (1988), National food security planning: first thoughts from Sudan, paper presented to workshop on food security in the Sudan. IDS, University of Sussex, Brighton. 3-5 October 1988.

³²⁴ Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review. New York and Rome: UNICEF and IFAD.

захираҳои мудохила ё тавассути механизмҳои суғурта ба даст оварда мешавад, км бояд дар доктринаи амнияти озуқаворӣ таҷассум гардад.

Франкенбергер ва Голдштейн (1990) устувории амнияти озуқаворӣ ба қобилияти дарозмуддати хонавода ҳамчун воҳиди истеҳсоли ва репродуктивӣ нигаронида шудааст³²⁵. Парҳезҳои устувор ҳамчун "муҳофизат ва эҳтироми гуногунии биологӣ ва эконизом" муайян карда мешаванд. Онҳое, ки аз лиҳози фарҳангӣ қобили қабул, аз ҷиҳати иқтисодӣ одилона ва дастрас мебошанд; ғизои кофӣ, беҳатар ва солим; ҳангоми беҳсозии захираҳои табиӣ ва инсонӣ. Амнияти устувори озуқаворӣ ин худтаъминкунии пурраи намудҳои асосии ҳӯрокворӣ ва содироти маҳсулоти озуқаворӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ мебошад³²⁶.

Аз нигоҳи мо «амнияти озуқавории устувор» - ин низоми озуқавории миллие, ки мавҷудият, дастрасӣ ва истеъмоли беҳатар тибқи меъёрҳои физиологии тавсияшаванда дар ҳама табақаҳои аҳоли ва ба ҳама наслҳои минбаъда дар ояндаи дуру наздик таъмин менамояд, фаҳмида мешавад. Ва дар ин самт ақидаи Даниел Максвелл ва Кит Вибе қобили қабул аст.

Аз ин лиҳоз сиёсати давлат барои баланд бардоштани сифати маҳсулоти озуқаворӣ ва беҳатари он барои ҳаёти солим дар сатҳи хонаводаҳо, бояд нақши ташкилотҳои ҷамъиятиро эътироф намуда барои тақвият бахшидани онҳо саъю кӯшиш намоянд. Таҳия намудани механизмҳое, ки истифодаи самараноки низомҳои огоҳкунии пешакиро барои беҳтар вокуниш кардан ба ҳолатҳои фавқулоддаи озуқаворӣ тақозо мекунад, ба монанди гармшавии иқлим, хушксолӣ, бӯҳрони молиявӣ, бӯҳрони сиёсӣ ва пайдо шудани эпидемия (пандемия) лозим аст. Дар ин ҳолат агар давлат ба бозори ҷаҳонӣ тамаркуз кунад, на бо истеҳсолкунандаи ватанӣ, ин ҳолат устувории бозори дохилии озуқавориро ҳалалдор сохта, боиси бесуботии иқтисодиёт, бекорӣ дар деҳот, ташаннуҷи иҷтимоӣ ва ғайра мегардад.

---

³²⁵ Frankenberger, T.R., and D.M. Goldstein, (1990) "Food Security, Coping Strategies and Environmental Degradation," Arid Lands Newsletter, vol 30, Office of Arid Lands Studies, University of Arizona, pp 21-27.

³²⁶ Алиев О.М. Проблемы продовольственного самообеспечения региона как основа устойчивого развития: Монография / О.М. Алиев. – Душанбе «Ирфон», 2018. – С.33

Аммо амнияти озуқаворӣ сарчашмаҳои худро, ба ақидаи Ломакин П.Н. «...омилҳои таъмини моддӣ ва дастрасии иқтисодии озуқавориро ифшо намекунад, дар ҳоле ки, ба ақидаи муаллиф, маҳз ҳамин паҳлуи масъала барои истифодаи категорияи амнияти озуқаворӣ муҳимтар ва зарурӣ мебошад. Сухан дар бораи маҷмӯи чунин омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба монанди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, ташкили захираҳои озуқаворӣ, таҳвили содиротӣ-воридотии озуқаворӣ, кумаки байналмилалӣ озуқаворӣ ва ғайра»³²⁷ меравад. Бевосита дар ин сатҳ сарҳад миёни тарҳҳои гуногун ва номувофиқ барои баррасии концепсияи амнияти озуқаворӣ мавҷуд аст.

Чи тавре, ки Киселев С.В. дуруст қайд мекунад: «дар айни замон равиши мафҳуми амнияти озуқаворӣи Россия ва хориҷаро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Агар дар кишварҳои пешбари (муттараққӣ) ғарб проблемаи амнияти озуқавориро ҳамчун таъмини ҳамаи аҳоли бо озуқаворӣ бо миқдор зарурӣ ва сифати ҷавобгӯӣ фаҳманд, он гоҳ дар Россия проблемаи амнияти озуқавориро, дар навбати аввал, ҳамчун худтаъминкунии озуқаворӣ ва воридотивазкунанда мефаҳманд»³²⁸. Ба ақидаи мо низ, айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши мафҳуми амнияти озуқавориро ба монанди Россия фаҳмида мешавад. Аз ҷониби мо оид ба худтаъминкунии озуқаворӣ қайд гардида буд: «дар шароити муосир рушди сиёсати минтақавӣ маҳсулоти кишоварзӣ бояд махсусан ба таъмини шароит барои худтаъминкунии устувори минтақа бо озуқаворӣ ва танзими сатҳи воридоти маҳсулоти кишоварзӣ равона шуда бошад»³²⁹, ки асос ба гуфтаҳои боло мебошад.

---

³²⁷ Ломакин П.Н. Обеспечение продовольственной безопасности России (внутренние и международные аспекты), автореферат дис. к.э.н. / Московский государственный институт международных отношений (университет). Москва, 2017. – 28с.

³²⁸ Киселев С.В. Основные проблемы мировой продовольственной безопасности // Мировой продовольственный кризис и продовольственная безопасность России: Сборник по материалам «круглого стола» в рамках пятой международной научной конференции «Инновационное развитие экономики России: институциональная среда» / под ред. проф. С.В. Киселева. - М.: РГ-Пресс. 2013. С. 8.

³²⁹ Алиев О.М. Пути устойчивого самообеспечения региона продовольствием (на примере районов Центрального Таджикистана), автореферат. кандидата экономических наук / Таджикский национальный университет. Душанбе, 2012. С. 8

Дар асоси таҳлилҳои концептуалӣ ва омӯзиши маҳакҳои (мавҷудият, дастрасӣ, истеъмоли ҳазм ва устуворӣ) муайянкунандаи амнияти озуқаворӣ нуқтаи назари муаллиф оид ба он бароварда шуд, ки дар расми 4.1.1. оварда шудааст.

Мавҷуд будани концепсияи миллӣ ва набудани «Доктринаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон» имкон намедихад, ки бо таври зарурӣ сиёсати иқтисодии давлат дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар, ки ба таъмини аҳоли бо озуқаворӣ, рушди комплекси агросаноатии ватанӣ ва вокуниши ғаврӣ ба таҳдидҳои дохилӣ ва беруна ба суботи бозори озуқаворӣ нигаронида шудааст, амалӣ гардад.

Ҳадафҳои асосии доктринаи амнияти миллии озуқаворӣ, бояд ғаврӣ муайян кардан, арзёбӣ, пешгӯӣ ва пешгирии таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти озуқаворӣи миллӣ таъсир расонанда, то ҳадди имкон кам кардани таъсири манфии таҳдидҳо тавассути ташаккули захираҳои буферӣ маҳсулоти озуқаворӣ, ташаккули маърифати истеъмоли ғизо (истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣи баландсифати бидуни ОГТ); инчунин мониторинги доимии табақаҳои осебпазири аҳоли ва бозори маҳсулоти озуқавориро дар бар гирад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқот исбот менамояд, ки асосҳои концептуалии таҳияи доктринаи амнияти озуқаворӣ ҳамчун ҳуҷҷати банақшагирии стратегияи рушди устувори мамлакат, ки фарогири нигоҳҳои мушаххаси муҳаққиқону мутахассисон, мақсадҳои дақиқ, вазифаҳои мушаххас дар самти таҳия ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат буда, метавонад ба татбиқшавии ҳадафҳои олии мамлакат мусоидат намояд. Ҳамзамон дар баробари пуртазод гардидани вазъи бозори озуқаворӣи ҷаҳонӣ, асосҳои концептуалии таҳияи “Доктринаи амнияти озуқаворӣи Тоҷикистон” метавонад чандирии бозори озуқаворӣи мамлакатро таъмин намояд. Инчунин, дар робита бо концепсияи амнияти озуқаворӣ ва равишҳои методологии таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҷумҳуриӣ вобаста ба ҷойгиршавии географӣ, иқлим, захираҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ, инчунин урфу одатҳои миллӣ имконияти таҳияи барномаҳои кутоҳмуҳлати соҳавӣ ва минтақавӣ таҳия карда шавад.

Пас аз ин нигарониҳо, концепсия амнияти озуқаворӣ ғайр аз чор ҷузҳои эътироф шуда, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зеринро бояд дар бар гирад, ки метавонад асоси таҳияи доктринаи амнияти озуқаворӣ гардад:

- таҷдиди сиёсати давлат аз соҳаи кишоварзӣ ба индустриалӣ-аграрӣ;
- зиёд кардани заминҳои кишоварзӣ (бо роҳи обёрии заминҳои хобида);
- ҷорӣ кардани усулҳои нави пешбурди фаъолияти кишоварзӣ;
- танзими воридоти озуқаворӣ;
- таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ.

Инак моҳияти концепсия амнияти озуқаворӣ ҳамчун як категорияи махсус, ки суботи иқтисодиёти миллиро ҳамчун низоми намуди кушода инъикос мекунад, ки қобилияти нигоҳ доштани яклухтии он тавассути воқунишҳои ҳамоҳангшуда ба таҳдидҳои муҳити дохилӣ ва беруна ва нигоҳ доштани тавозуни динамикӣ дар зернизоми, ки аз ҷиҳати сохторӣ-функционалӣ бо бахши озуқаворӣ ба истиклолияти озуқаворӣ ва инчунин ба дастрасии иқтисодӣ ва иҷтимоии озуқаворӣ асос ёфтааст алоқаманд аст, асоси таркибии доктринаи амнияти озуқаворӣ мебошанд.

4.2. Самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳарчанд сатҳи рушди иқтисодӣ дар ҷаҳони имрӯза гуногун аст, кишварҳо дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ба мушкилотҳо рӯ ба рӯ шуда, ноамнии озуқавориро аз сар мегузаронанд. Иқтисодиёти муваффақи давлатҳои муттарақӣ намегузарад, ки мушкилотҳои таъмини озуқаворӣ ба иҷтимоиёти кишвар ва амнияти озуқаворӣ таъсири ҷиддӣ расонад, аммо дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ таъсири мушкилоти озуқаворӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва бехатарии он гоҳе нодида гирифта мешавад ва гоҳе бо сабаби набудани иттилоот, инфрасохтор ва иқтидори иқтисодӣ онҳо ҳалли худро намеёбанд.

Таъмини амнияти озуқавории милли вазифаи аввалиндараҷаи давлат мебошад. Ҳалли ин вазифа аз омилҳои алоқаманд мебошад, ки муҳимтаринаш иқтидори иқтисоди милли, мавқеи он дар қатори давлатҳо ва рақобатнок будани маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Ин

шартҳо яке аз ду роҳи таъмини амнияти озуқаворӣи давлатро муайян мекунанд: якум, иштироки ғаёлона дар тақсимои байналмилалӣи меҳнат; дуюм, худтаъминӣи озуқаворӣ, дастгирии истеҳсолкунандагонӣи ватанӣ ва бо роҳи усулҳои сначида шуда (маҳалигардонӣи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ) ҳифзи бозори дохилии озуқа аз маҳсулоти пастсифати воридотӣ.

Моҳи декабри соли 2010 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ»-ро тасдиқ кард, ки ҳадаф, вазифа ва самтҳои асосӣи сиёсати иқтисодӣи давлатиро дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар муайян кардааст. Баъдан соли 2016 дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оид ба самти таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасӣи аҳоли ба ғизои хушсифат матраҳ гардид.

Таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке самтҳои афзалиятноки давлат ба ҳисоб рафта, омили сулҳу субот ва соҳибхӯтиёрии он, ҷузъи муҳими сиёсати иҷтимоӣ-демографӣи оид ба баланд бардоштани сифати некуаҳволии шаҳрвандон тавассути кафолат додани таъмини устувори дастрасӣ ба маҳсулоти ғизои мебошад.

Мутобиқи муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҳифзи манфиатҳои миллии давлат дар давраи дарозмуддат, аз ҷумла, баланд бардоштани рақобатпазирӣи иқтисоди милли ва ба давлати индустриалӣ-аграрӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ғаёлияташ дар муносибатҳои ҷаҳонӣ ба ниғадорӣи устувори стратегӣ ва шарикӣи ба ҳамдигар ғоидабахш ниғаронида шудааст, равона гардидааст.

Ҳадафи олии рушди стратегӣи Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар аз ҷумла таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

«Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи олий ҳадафҳои зерини стратегӣи рушд то соли 2030 муайян шудаанд:

дар навбати аввал, ин таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ мебошад;

дуом, ин раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ва табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ;

ҳадафи сеюм, бошад ин таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат мебошад;

чорум, ин вусъатдиҳии шуғли пурмахсул дар миёни аҳолии қобили меҳнат мебошад»³³⁰.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии гузошта шуда дар самти таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат тадбирҳои муайян пешбинӣ шудаанд (ниг.: ҷавали 4.2.1).

Ҷадвали 4.2.1. - Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ *

Самтҳои тибқи Қонун «Дар бораи амнияти озуқаворӣ»	Самтҳои тибқи СМР-2030
муқаррар намудани номгуӣ озуқаи асосӣ;	пешбурди ислоҳоти аграрӣ ва обтаъминкунии он;
таъмини дастрасии воқеӣ ва иқтисодии озуқаи асосӣ;	таъмини дастрасии воқеӣ ӣ ва иқтисодба озуқаворӣ бар пояи пешрафти устувори бахши агросаноатӣ;
таъмини истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқаи тайёре, ки ба талаботи регламентҳои техникӣ, стандартҳо ва меъёрҳо ҷавобгӯ мебошад;	диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, ҷорӣ намудани навоариҳо бо назардошти таъсири камтарин ба муҳити зист ва сифати заминҳо, таҳияи ҷорабиниҳо оид ба иваз намудани моддаҳои кимиёвӣ то андозае хатарнок ба алтернативӣ, баланд бардоштани ҷолибияти соҳа, бахусус барои хоҷагиҳои деҳқонӣ аз ҳисоби ташаккул ва таҳким додани занҷираҳои арзиши иловашуда;
таъмини беҳатарии воридот тибқи талаботи регламентҳои техникӣ, стандартҳо ва меъёрҳо;	баланд бардоштани дастрасӣ ба тухмиҳои баландсифат ва нуриҳо дар бозори ватанӣ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тавассути ҳавасмандгардонии истифодаи усул ва технологияҳои нави кишоварзӣ;
ҷоннок намудани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, аз ҷумла, мувофиқ намудани содирот ва воридот;	ташвили низоми самараноки идоракунии хавфҳо ва мониторинги амнияти озуқаворӣ ва ғизои комил (дастгирии истеҳсолот ва воридоти маҳсулоти ҳаётан муҳими озуқаворӣ, ташвили низоми мониторинги ғизохӯрӣ, огоҳкунии бармаҳал, захираҳо);
таъбиқи сиёсати самарабахши аграрӣ;	пешбурди низоми самарабахши равиши бисёрсоҳагӣ ҷиҳати беҳтар намудани ғизохурии мукамал тавассути ҳамоҳангсозии сиёсат дар соҳаи кишоварзӣ, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи арзишҳои ғизо ва сиёсати самараноки маблағгузориҳои онҳо;

³³⁰ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.

Самтҳо тибқи Қонун «Дар бораи амнияти озуқаворӣ»	Самтҳо тибқи СМР-2030
ташкили хариди ғаврӣ, интиқол ва тақсими озуқаи асосӣ барои аҳоли ҳангоми ба вучуд омадани бухрони озуқаворӣ ё хатари ба вучуд омадани он;	ташаққули низоми идоракунии захираҳои замин ва об дар асоси тақсимои одилона ва устувори онҳо барои парвариши зироатҳои арзишманди кишоварзӣ;
мониторинги вазъи бозори озуқа ва ашёи хоми кишоварзӣ;	фаъолияти устувори низоми нигоҳдорӣ, истифодаи инфрасохтори обёрӣ ва захбуру захиш ба сифати замина барои фаъолияти устувори заминҳои обёришаванда ва таъмини амнияти озуқаворӣ, шугли аҳоли ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар деҳот;
рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии савдои озуқа ва ашёи хоми кишоварзӣ	барқарорсозии низоми обёрӣ ва захбуру захишҳо, беҳтар намудани дастрасии об ба заминҳои обёришаванда, беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо аз шӯршавӣ ва ботлоқзоршавӣ;
	тақомули таъмини механизмҳои иқтисодӣ барои пӯшонидани хароҷоти нигоҳдорӣ ва истифодабарии инфрасохтори обёрӣ ва захбуру захишҳо, тақмил додани низоми субсидияи давлатӣ барои пардохти истифодаи нерӯи барқи обёрии заминҳои кишоварзӣ ба воситаи пойгоҳҳои обкашӣ, кам кардани таъсири манфии сиёсати тарифии ҳаққи хизмати соҳаи обёрӣ ва баландбардории самаранокии соҳа;
	инкишоф додани бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва аз байн бурдани мушкилоти дастрасии бозор барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
	ҳалли масъалаҳои таҳвили инфрасохтори обёрикунӣ ва захбуру захишҳои мавҷудаи дохили хоҷагӣ ба ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об (АИО) ва таҳкими дастгирии давлатӣ барои рушди устувор ва фаъолияти онҳо;

*Сарчашма: Таҳияи муллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, аз 29 декабри соли 2010, № 671; Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.

Дар натиҷаи коркарди самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қонунгузорӣ ва стратегияи рушд оварда шудааст, баъзе пешрафтҳои мусбӣ дида мешаванд, аммо дар амал мушкилот дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ҳоло ҳам вучуд дорад, ки аз зарурат ва муҳимияти

кабули «Доктринаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон» шаҳодат медиҳад.

Дар кишвари мо мушкилотҳо барои таъмини амнияти озуқаворӣ аз қабili паст будани таҳсилоти муосир дар самти кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ, молия ва қарз, хатарҳои иқлимӣ, обёрии заминҳои хобида, паст будани даромаднокии соҳаи кишоварзӣ, нокифоя будани маърифати аҳоли дар хариди маҳсулоти ватанӣ ва ғайра мавҷуд аст.

Вобаста ба тағйиротҳои сохторӣ ва вазъи бозори озуқавории ҷаҳонӣ чунин вазифаҳои асосии таъмини амнияти озуқавориро ҷудо намудан мумкин аст:

– ояндабанӣ, муайянсозӣ ва таҳияи чораҳои зарурии таҳдидҳои гуногунсатҳи амнияти озуқавории мамлакат, инчунин коҳиш додани пайомадҳои омилҳои манфӣ ва беҳтаргардонии иқтисодии захиравии маводи озуқа;

– афзоиши истеҳсолоти ватании озуқаворӣ, ташаккули заминаҳои инфрасохтори таъмини истиқлолияти озуқаворӣ;

– дастрасии иқтисодии шаҳрвандони мамлакат ба маҳсулоти озуқавории хушсифат ва аз нигоҳи экологии тоза буда, инчунин такмил ва риояи меъёрҳои физиологии истеъмоли озуқа дар робита ба ташкили маърифати истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ.

– таъмини озуқавории безарар ва бо сифати табиӣ (бе ОГТ).

Нуқтаи дигар ва шояд муҳимтарини Барномаи чорабиниҳо оид ба татбиқи СМР-2030 дар самтҳои афзалиятноки амнияти озуқаворӣ ин Барномаҳои давлатӣ мебошад. Ин таҳияи муносибатҳои нави сиёсати аграрии давлатиро талаб мекунад. Бо ин мақсад Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020»³³¹-ро тасдиқ намуд, ки Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои кишоварзии

---

³³¹Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383

Тоҷикистон, Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар вазорату мақомотҳои давлати барои иҷрои он муваззаф гардиданд.

Стратегия то андозае ризоияти иқтисодшиносони кишоварзии ватаниро оид ба самтҳои асосии рушди комплекси агросаноатии кишвар ифода намуда, навосӣ ва рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ, таъмини озуқаворӣ мамлакат ва тараққиёти устувори деҳот татбиқи муқаррароти СМР-2030-ро пешбинӣ мекунад. Дар Стратегия маҷмуи тамоми тадбирҳои ба ҳам алоқаманд, тақмил додани унсурҳои механизми хоҷагидорӣ пешбинӣ шудааст: низоми обёрӣ, нархгузорӣ, қарздиҳӣ, субсидия, суғурта, андоз, танзими гумрукию тарифӣ оид ба тақмили институтҳои хоҷагӣ тақлифҳо пешниҳод карда мешаванд.

Читавре, ки дар ҷадвали 4.2.1. оварда шудааст, яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ ин фаъолияти устувори низоми ниғаҳдорӣ, истифодаи инфрасохтори обёрӣ ва захбуру захишӣ ба сифати замина барои фаъолияти устувори заминҳои обёришаванда мебошад.

Дар ин самт Одинаев Ҳ.А. чунин ақида доранд: «таҳлили самараноки истифодаи захираҳои об нишон медиҳад, ки аз ҷиҳати муносибатҳои миқдорӣ аз манбаъҳо гирифтани об умуман мусоид аст. Норасоии шадиди захираҳои обӣ дар як қатор минтақаҳои ҷумҳурӣ, махсусан дар давраи обёрии интенсивӣ, бо нобаробар тақсим шудани оби дарёҳо чи дар минтақа ва чи дар давоми сол алоқаманд аст. Барои ҳалли ин ихтилоф бо назардошти суръати афзоиши аҳоли ва вазифаи ноил шудан ба худтаъминкунии озуқаворӣ зарурати идомаи амалияи татбиқи лоиҳаҳои танзим (сохтмони обанборҳо) ва аз нав тақсим кардани (нақбҳо) маҷрои дарёҳоро пешниҳод мекунад»³³². Ё пешниҳод мекунад, ки афзалияти ҳалли мушкилоти озуқаворӣ азхудкунии заминҳои нави обёришавандаро тақозо мекунад, ки бе зиёд кардани лимити гирифтани об ғайриимкон аст.

---

³³² Одинаев Ҳ.А. Эколого-экономический механизм регулирования природопользования в сельском хозяйстве/ автореферат. д.э.н. / Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова. Москва, 2005 – 44с.,С. 26

Дар ин самт инчунин дар Қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид, ки 21 декабри соли 2016 қабулшудааст, махсусан қайд гардидааст: «захираҳои об барои рушди устувор ва аз байн бурдани камбизоатӣ ва гуруснагӣ муҳиманд ва байни захираҳои об, энергетика, амнияти озукаворӣ ва ғизо робитаи ногусастанӣ вучуд дорад ва об захираҳо барои рушди захираҳои инсонӣ ва саломатӣ ва некӯахлоқии одамон комилан муҳиманд ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор ва дигар ҳадафҳои дахлдори иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ ҳаётан муҳиманд»³³³.

Қайд кардан зарур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи захираҳои об дар ИДМ баъд аз Россия ҷои дуюмро ишғол мекунад. Захираҳои обии Тоҷикистон асосан аз ҳисоби обшавии пирияхҳо ва боришоти атмосфера ба вучуд меоянд. Дар маҷмӯъ то 500 км² об дар пирияхҳо ва барфҳои Тоҷикистон ҷамъ шудааст. Захираи потенциалии обҳои зеризаминӣ 6,9 км²/сол ташкил дода, захираи истифодабарӣ он 2,5 км²/сол арзёбӣ шудааст. Гирифтани обҳои зеризаминӣ барои эҳтиёҷоти таъмини оби маишӣ ва нӯшокӣ, таъиноти истеҳсолию техникӣ ва обёрии заминҳо дар ҳаҷми то 6500 ҳазор м³/рӯз истифода карда мешавад.

Ҳаҷми умумии маҷрои дар ҳудуди ҷумҳурӣ ташаккулёфта 64 км³ буда, Тоҷикистон ҳуқуқ дорад 11,29 км³ аз маҷрои умумии дарёҳое, ки аз ҳудуди ҷумҳурӣ мегузаранд, истифода намояд. Оби истифодашуда 17,64 фоизи захираи умумиро ташкил медиҳад.

Истеъмолкунандаи асосии об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳиссаи он дар сохтори маҷмӯъи истеъмоли об то 93%-и тамоми обро ташкил медиҳад. Қариб 95% маҳсулоти зироати озукавории ҷумҳурӣ аз заминҳои обӣ ба даст меояд.

Аз ин лиҳоз пас аз ба охир расидани сохтмони НБО-и Роғун афзоиши заминҳои обӣ (азхудкунии заминҳои нав) пешбинӣ мешавад, ки ин боиси сарфи

---

³³³ Алиев, О. М. Эффективное использование водных ресурсов как средство достижения продовольственной безопасности Республики Таджикистан / О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 9. – С. 217-221. – EDN VQTUAS.

иловагии захираҳои об ва зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мегардад.

Тибқи маълумотҳо, дар доираи татбиқи марҳилаҳои якум ва дуюми лоиҳа 4,2 ҳазор гектар замин азхуд карда шудааст, ки дар он чанд сол боз зироат, бахусус гандум кишт мешавад. Дар марҳилаи сеюми лоиҳа азхудкунии заминҳои нав беш аз 1,7 ҳазор гектар замин пешбинӣ шуда, татбиқи он бояд то соли 2019 анҷом меёфт. Умуман, дар ин лоиҳа азхудкунии 6 ҳазор гектар дар се давра пешбинӣ шудааст.

Лоиҳаи азхудкунии заминҳои нав ҳануз дар даврони Шуравӣ тартиб дода шуда буд, ки дар он азхуд намудани 93 ҳазор гектар замин, барпо намудани 24 совхоз ва се ноҳияи нав пешбинӣ шуда буд. То пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамагӣ 6,4 ҳазор гектар азхуд карда шуда буду халос.

Обёрии бозётимод барои васеъ намудани майдони замини обӣ ва сатҳи ҳосилнокии зироатҳо, инчунин ба эътидол овардани даромади хоҷагиҳои деҳқонии хурду миёна низ муҳим аст. Хоҷагии обёришаванда дар Тоҷикистон аз ҳама калонтарин истифодабарандагони захираҳои об мебошад.

Ба андешаи мо, дар баробари обёрии бозётимод самти асосии ба рушди таъмини озуқаворӣи давлати соҳибистиклол мусоидаткунанда, ин дастгирии далатии (фискалӣ ва ғайри фискалӣ) истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Самти дигари таъмини амнияти озуқаворӣ, ин самти таъминоти молиявӣ бояд дастгирии ба даст овардани захираҳои моддию техникӣ дар шароити рақобати шадиди маҳсулоти ватанӣ ва воридоти мебошад. Ин ба мошину таҷҳизот, нуриҳои минералӣ, поруандозии заминҳо, воситаҳои муҳофизати растаниҳо ва ғурӯши он дахл дорад.

Яке аз вазифаҳои афзалиятноки сиёсати кишоварзӣ рушди комплекси агросаноатӣ дар ҳама самтҳо, аммо бештар дар фаъолияти маркетингӣ, таъминотӣ ва қарзӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ пешбинӣ мешавад, дар механизми иқтисодии тараққиёти комплекси агросаноатӣ оварда шудааст. (ниг.: расми 4.2.1.).

Нархгузорӣ	• васеъ намудани номгуи маҳсулот ва такмил додани тадбирҳои маҳсулоттайёркунӣ; • истифодаи механизми нархҳои индикативӣ барои интервенсияҳои хариди ипотеки, сатҳи дастгирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ.
Қарздиҳӣ	• васеъ намудани дастрасии қисми асосии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба қарзҳо; • истифодаи механизми фоизи пасти кишоварзӣ аз рӯи қарзҳои бонкҳои тичоратӣ.
Субсидия	• чорӣ намудани дастгирии давлатӣ ба навъҳои алоҳидаи зироат ва чорво; • дастгирии давлатӣ барои хариди техника ва таҷҳизотҳои кишоварзӣ.
Суғурта	• баланд бардоштани дастрасии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба суғуртаи субсидияшаванда; • васеъ намудани номгуи объектҳои суғуртаи зироатҳои кишоварзӣ, чорво ва парранда.
Андозбандӣ	• озод кардан аз ААИ ё татбиқи меъёри пасти ААИ барои таҳвилкунандагон ва хизматрасонӣ барои эҳтиёҷоти хоҷагиҳои кишоварзӣ; • ҳавасмандгардонии фаъолияти инвеститсионӣ ва инноватсионӣ дар КАС.
Маркетинг	• такмилдиҳии бандубасти маҳсулотҳои кишоварзӣ тибқи талаботҳои содиротӣ; • ташкил кардани бозорҳои озукавории наздисарҳадӣ; • ташкил намудани бозори маҳсулотҳои кишоварзӣ мамлакатҳои ИДМ.
Идоракунии	• ҳавасмандгардонӣ ва маҳаллисозии истеҳсолоти кишоварзӣ; • низомии пешгӯӣ ва самти истеҳсолкунандагони кишоварзӣ; • тақсими вазифаҳо дар мақомотҳои маҳаллӣ аз ҷиҳати идоракунии КАС; • баланд бардоштани нақши ассотсиатсияҳои соҳаҳои КАС; • ташкил ва идоракардани пойгоҳи мошинӣ-тракторӣ (МТС). • ба тартиб даровардан ва мустаҳкам намудани сохтори идоракунии КАС дар минтақаҳо.

Расми 4.2.1. Механизми иқтисодии тараққиёти комплекси агросаноатӣ

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Вале, агар суҳан дар бораи истифода бурдани таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ равад, пас инкишоф додани кооперативҳоро лозим аст. Фақат як мисол аз соҳаи истеҳсоли шир: вазни қиёсии фуруши шир ба воситаи кооперативҳо дар Олмон 63 фоиз, дар Дания 96 фоиз, дар Шветсия 100 фоизро ташкил медиҳад³³⁴.

Самти дигаре, ки бояд қайд кард, ин шомилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС мебошад. Шомил будан ба ин Созмон аз як тараф, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба таври объективӣ инкишоф меёбанд, аз тарафи дигар, он ба воридоти маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсолкунандагони хориҷӣ мусоидат мекунад.

³³⁴ Варганова М.Л. Основные направления обеспечения продовольственной безопасности в Российской Федерации // РППЭ. 2016. №5 (67).

Дар бобати ба роҳ мондани сиёсати савдои берунӣ бо мамлакатҳои ИДМ, дар оянда ташкил намудани бозори умумикишоварзии мамлакатҳои ИДМ хеле муҳим аст. Ин дар натиҷаи тафрикаи (дифференциатсияи) шароити табиӣ ва иқлимӣ, махсусгардонии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

«Дар бозори умумӣ фазои ягонаи иқтисодӣ ба вучуд меояд, ки дар он монеаҳои дохилӣ барои рафту омади озои маҳсулоти кишоварзӣ ва хӯрокворӣ ғайр аз талаботи тартиби санитарӣ байторӣ бартараф карда мешаванд. Бозори умумии кишоварзӣ низоми ягонаи гумрукиро пешбинӣ мекунад. Ташаккули бозори умумии кишварҳои ИДМ имкон медиҳад, ки сатҳи баланди амнияти озуқаворӣ ҳамаи иштирокчиёни он фароҳам оварда шавад»³³⁵.

Дар байни самтҳои афзалиятноки сиёсати савдои хориҷӣ, ки бо таъмини амнияти озуқаворӣ алоқаманданд, инҳоро метавон ҷудо кард:

- муқаррар намудани механизмҳои таъмини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо миқдори нокифояи маводи озуқаворӣ аз давлатҳои воридкунанда;
- ташкили бозори ягонаи озуқаворӣ кишварҳои ИДМ дар асоси созишномаҳои байниҳукуматӣ интиқоли озои молҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар қаламрави онҳо;
- тадриҷан даст кашидан аз пардохтҳои гумрукӣ ва дигар пардохтҳо аз маҳсулотҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ бо кишварҳои ИДМ;
- ҳамоҳангсозии сиёсати маркетингӣ, андоз, молия ва қарз;
- татбиқи барномаҳои муштарак оид ба дастгирии соҳаҳои кишоварзӣ;
- такмил додани кумаки суроғавӣ ба қишри аҳолии осебпазир.

Асоси бунёдии амнияти озуқаворӣ ҳар як кишвар метавонад танҳо иқтисодиёти самараноки таъмини озуқаворӣ бошад, аз ин рӯ, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии давлатии соҳаи КАС ниҳоят муҳим аст. Инро танҳо ба воситаи низоми танзими давлатӣ иҷро кардан мумкин аст.

---

³³⁵ Дохолян, С. В., Ибрагимов, М.-Т. А., Халималов, М. М. Теоретико-методологические аспекты продовольственной безопасности // Региональные проблемы преобразования экономики. 2012. № 4.

Таҷрибаи кишварҳои дорои кишоварзии самаранок нишон медиҳад, ки ҳатто дар шароити сатҳи баланди таъминоти илмию техникӣ ва хизматрасонӣ дастгирии давлатии соҳаи КАС муҳим аст.

Самти дигаре, мо мехоҳем иброи андеша кунем, ин самти андозбандӣ мебошад, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад ин ситонидани андоз аз арзиши иловашуда аз таъминкунандагони соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Албатта Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти кишоварзӣ андозбандии имтиёзнок пешбинӣ намуда аст. Андозбандии имтиёзнок яке аз шаклҳои асосии дастгирии ғайримустақими давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ буда, ба устувор гардидани даромадҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва дар натиҷа таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар мусоидат мекунад. Низоми содакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ низоми махсус барои андозбандии фаъолияти субъектҳои мебошад, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро бе коркарди саноатӣ анҷом медиҳанд, ки он дар Кодекси андоз бо номи андози ягонаи кишоварзӣ оварда шудааст. Андози ягонаи кишоварзӣ нисбат ба хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва шахсони ҳуқуқии дигар - истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ истифода карда мешавад³³⁶.

Аммо андоз аз арзиши иловашуда, ки аз ҷониби таъминкунандагони ҳуҷраҳои чорво, воситаҳои муҳофизати растанӣ, тухмӣ, техникаи кишоварзӣ, қисмҳои эҳтиётӣ ва дигар маводҳо, инчунин қисми зиёди қорҳо ва хизматрасониҳо ситонида мешаванд, ки ба арзиши маҳсулоти кишоварзӣ дохил мешаванд³³⁷.

---

³³⁶ Алиев О.М. Мушкилоти ҳавасмандгардонии андозӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.О. Алиев, Т.А. Ибрагимов // Маводи конференсияи Ҷумҳурияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир» (25-уми ноябри соли 2022) – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2022.- 430 с. С.110-114

³³⁷ Герасимова, В. Г. Налоговое стимулирование сельского хозяйства в Беларуси и за рубежом / В. Г. Герасимова, Н. С. Кузьменкова, В. М. Недведцкий // Направления повышения стратегической конкурентоспособности аграрного сектора экономики : Материалы Международной научно-практической конференции, Тамбов, 19 октября 2018 года / Ответственный редактор А.А. Бурмистрова. – Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2018. – С. 139-149.

Дар баробари ин, пардохтҳои андоз аз арзиши иловашуда байни таъминкунандагони захираҳои моддӣ ва субъектҳои кишоварзӣ, ки андози ягона месупоранд, боиси як қатор оқибатҳои манфӣ мегардад³³⁸:

1) баланд шудани арзиши аслӣ ва мутаносибан нархи маҳсулоти кишоварзӣ ба паст шудани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар берунӣ оварда мерасонад;

2) хӯроки чорво, заҳрхимикатҳо, тухмии растаниҳо, мошинҳои кишоварзӣ, нӯриҳои минералӣ ва ғайра ба кишоварзон бо арзиши баланд фурухта мешаванд. Ин мушкилот аз он вобаста аст, ки дар Кодекси андоз контрагентҳо, ки аз фурӯши чунин молҳо андоз аз арзиши иловашуда ва дигар пардохтҳоро месупоранд, ки ба нархи он таъсир мерасонад;

3) саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки аз таъминкунандагон масолеҳро бо ҳисоби андоз аз арзиши иловашударо меҳарано, дар натиҷа ААИ-ро, ки ба арзиши ашёи хоми кишоварзӣ дохил нашудааст, тарҳ карда наметавонанд. Дар навбати худ, ин боиси бефоида коркарди маҳсулоти аз субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ – супорандагони андози ягона мегардад. Ба ин муносибат коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин ташкилотҳои савдо ба арзон кардани нархи харид ва харидани ашёи хоми аз хориҷа барои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ манфиатдор мебошанд. Дар баробари ин, маҳсулоти кишоварзӣ аксар вақт тавассути миёнаравҳо бо нархи баландтар харида шуда, ба коркардкунандагон бо пардохти иловагӣ ва андоз аз арзиши иловашуда фурухта мешаванд;

4) афзоиши арзиши маҳсулот ба маблағи андоз аз арзиши иловашуда сарбории қарзи ташкилотҳои кишоварзӣ ва таъминкунандагони онҳоро зиёд мекунад, ки ин дар навбати худ вазъи молиявии онҳоро бад мекунад ва яке аз сабабҳои набудани сармоя дар муомилоти онҳо мегардад.

---

³³⁸ Алиев О.М. Мушкилоти ҳавасмандгардонии андозӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.О. Алиев, Т.А. Ибрагимов // Маводи конференсияи Ҷумҳурияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир» (25-уми ноябри соли 2022) – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2022.- 430 с. С.110-114

Таъминоти қарзи бонкии соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои муҳим ва ба тақвият эҳтиёҷдошта мебошад. Зеро аксарияти хоҷагиҳо бо истифода аз қарзҳои бонкӣ фаъолияти худро пеш мебаранд (надоштани сармояи худӣ). Таҳлили ҳаҷми қарзҳои бонкӣ ба соҳаи кишоварзиро дар ҷадвали 4.2.2. дидан мумкин аст.

Ҷадвали 4.2.2. - Таҳлили қарзҳои бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ, млн.сомонӣ*

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2023/ 2020, %
Ҳаҷми умумии қарзии бонкҳо дар соҳаҳои фаъолият, млн.сомонӣ	59,8	524,3	1905,5	4186,2	6370,5	12084	189,7
Соҳаи кишоварзӣ	8,5	53,8	356,2	295,7	290,3	274,2	94,5
Аз он ҷумла:							
кӯтоҳмуддат	8,2	51	172,5	197,1	279,2	250,8	89,8
дарозмуддат	0,3	2,8	183,7	98,6	11,1	23,4	210,8
ҳиссаи қарзи кишоварзӣ дар маҷмӯи қарзҳои бонкӣ, %	14,2	10,3	18,7	7,1	4,6	2,3	49,8
Маҷмӯи хоҷагиҳои кишоварзӣ, адад	13573	24176	54273	125306	183926	18144 4	98,7
Қарзи бонкӣ ба ҳар як хоҷагиҳои кишоварзӣ, ҳаз.сомонӣ	626,2	2225,3	6563,12	2359,8	1578,4	1511,2	95,7
Заминҳои истифодаи кишоварзӣ, ҳаз.гектар	4126,5	3864, 6	3746	3 612	3673,7	3683,5	100,3
Қарзи бонкӣ ба ҳар як гектар замини истифодаи кишоварзӣ, сомонӣ	2,06	13,92	95,09	81,87	79,02	74,44	94,2

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2021. –С. 688-689., Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2024. –С.418., Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2024. –С.19.

Аз чадвали 4.2.2. дидан мумкин аст, ки ҳиссаи қарзи кишоварзӣ дар маҷмӯи қарзҳои бонкӣ, ки дар соли 2023 дода шудааст 2,3%-ро ташкил медиҳад. Аз ҳама бештар қарзҳои кишоварзӣ дар соли 2010 ба кишоварзон дода шудааст, ки он 18%-и маҷмӯи қарзҳои бонкии додашударо ташкил медиҳад (ниг.: расми 4.2.2.).

Расми 4.2.2. Ҳиссаи қарзи кишоварзӣ дар маҷмӯи қарзҳои бонкӣ*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси чадвали 4.2.2.

Кам будани ҳиссаи қарзи кишоварзӣ ин як тарафи масъала буда, ҳоло баланд будани фоизи қарзи пешниҳод шаванда ба соҳаи кишоварзӣ ин паҳлуи дигари мушкилоти гиряовари соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Танҳо Бонки давлатии амонатгузори Тоҷикистон - “Амонатбонк” ба кишоварзон қарзҳои имтиёзнок пешниҳод мекунад, ки 10% солонаро ташкил медиҳад, аммо бо бюрократияи баланд. Боз дар ҳамин бонки номбаршуда қарз барои кишоварзон бо бюрократияи сабук чори шудааст, ки он 18% солонаро ташкил медиҳад. Дар дигар бонкҳои ҷумҳури қарз барои пешбурди фаъолияти кишоварзӣ аз 22% то 27% пешниҳод мегардад, ки он барои соҳаи кишоварзӣ, ки сатҳи ғойданокиаш на он қадар зиёд аст беҳад баланд мебошад.

Ҳар қадаре, ки аҳолии замин зиёд мешавад талабот ба озуқавори меағзоҷ ва дар ин радиф, тавлидкуннадагони маҳсулоти кишоварзии дохилӣ

кудрати таъмини талаботи афзояндаро аз даст медиҳанд, ки дар натиҷа сбаби афзудани маҳсулоти воридоти мегардад. Нобаробарии нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва саноат ба ҳеҷ ваҷҳ ба муқаррар шудани муносибатҳои муътадили иқтисодӣ дар бозор мусоидат намекунад, ба истехсолкунандагони кишоварзӣ дар байни шарикон мавқеи баробарро таъмин намекунад. Даромаднокии паст дар соҳаи кишоварзӣ сатҳи баланди камбизоатиро дар соҳаи кишоварзӣ ба вучуд меорад, ки дар навбати худ боиси таназзули деҳот мегардад³³⁹.

Яке аз самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ин консепсияи нави истифода ва азхудкунии минтақаҳои кӯҳӣ-водӣ ва кӯхсорӣ мебошад, ки нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ҳамчун вазифаҳои функционалии ин минтақаҳо, баланд бардоштан ба мақсад мувофиқ аст³⁴⁰.

Дар самти захираи озуқаворӣ Сарвари давлат ба роҳбарону мутахассисони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ борҳо муроҷиат намуда, таъкид карданд, ки ба масъалаи истифодаи самараноку оқилонаи ҳар ваҷаб замин, гирифтани се – чор ҳосил ва захираи маҳсулоти озуқаворӣ дар шароити бӯҳрони ҷаҳонӣ бисёр муносибати ҷиддӣ намоянд.

Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, самтҳои афзалиятноки беҳтар намудани амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷораҳои татбиқи онҳо пешниҳод шуда аст. Самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ маҷмӯи тадбирҳо ва стратегияҳо дар бар мегиранд, ки ба таъмини дастрасии устувори аҳоли ба миқдори кофии ғизои беҳатар ва серғизо нигаронида шудаанд. Самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти озуқаворӣ мувофиқи сохтори таркибии бозори озуқаворӣ ва иштироки мақомотҳои давлатӣ, ки аз иқтисодӣ-сиёсӣ, тижоратӣ, иҷтимоӣ ва идоракунии иборат аст (расми 4.2.3).

---

³³⁹ Пириев Дж.С., Курбонов М.Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.88-92.

³⁴⁰ Мадаминов А.А. Интенсивный способ производства - путь к устойчивому развитию сельского хозяйства // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.62-69

Расми 4.2.3. Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Дар оянда дар самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ як қатор вазифаҳои нав бояд иҷро шаванд, махсусан:

- 1) қонс гардонидани эҳтиёҷоти ғизоӣ ва хӯроквори аҳолии афзоиандаи шаҳру деҳот бо тағйир ёфтани одатҳои истеъмоли ғизо (афзалият ба маҳсулоти бе ОГТ);
- 2) афзоиши устувори истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳосилнокии меҳнат дар онҳо таъмин карда шавад;
- 3) қорӣ кардани қарзҳои имтиёзнок дар соҳаи кишоварзӣ (бе ғоизҳои пастрин ва бе бюрократия);

- 4) ташаккул додани устуворӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим (мутобиқ кардани зироатҳо ва чорво ба тағйирёбии иқлим);
- 5) таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ (захираи буферӣ);
- 6) тамдид ва аз нав таҳияи лоиҳаҳои азхудкунии заминҳои нави обӣ;
- 7) тартиб додани консепсияи нави истифода ва азхудкунии минтақаҳои кӯхӣ ва баланд бардоштани нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти амнияти озуқаворӣ;
- 8) роҳҳои баланд бардоштани ғизои хушсифат ва безарар пайдо кардан.

Ба ақидаи мо ҳалли ин вазифаҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ хеле муҳим буда, таҳияи доктринаи амнияти озуқавориро дар рушди бахши кишоварзӣ ва таъмини аҳолии мамлакатро бо озуқаворӣ тақозо менамояд. Барои ноил шудан ба чунин мақсад моро зарур аст, дурнамои таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакатро таҳия намуда сатҳи таъмини аҳолиро мониторинг гузаронем.

4.3. Дурнамои таъмини амнияти озуқавори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мониторинги сатҳи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ

Стратегияи муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ба ҳисоб рафта, оид ба баланд бардоштани сатҳи таъминоти аҳоли ва дастрасӣ ба маводи ғизои босифату бехатар ва тарзи ҳаёти солим дар асоси рушди устувори истеҳсолоти рақобатпазири кишоварзӣ, рушди бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва рафъи монеаҳо чиҳати таъмини дастрасии мустақим ба бозор истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин фароҳам овардани шароити иҷтимоию иқтисодӣ барои истеъмоли оқилона мебошад.

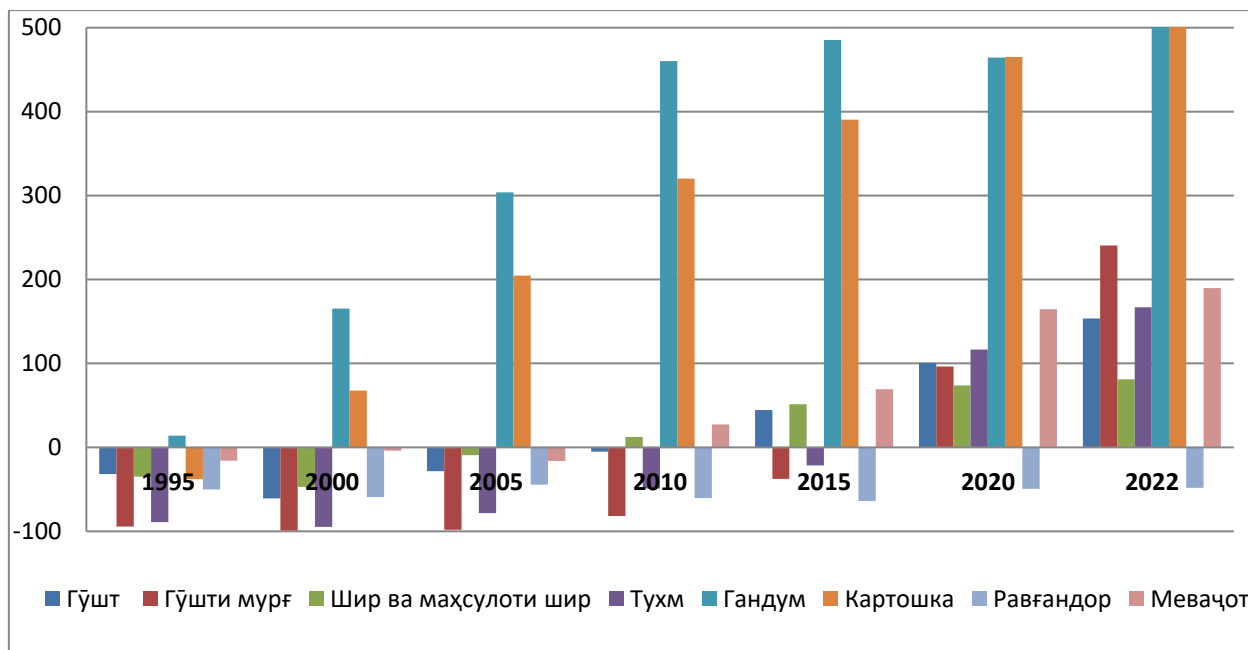
Рушди устувори бозори маҳсулоти кишоварзӣ ҳамкориҳои мутақобила ва мутаваззини се ҷузъи бо ҳам алоқаманд: иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Истеъмоли бисёр намудҳои озуқа аз ҷониби аҳоли аз меъёрҳои илман муқарраршудаи физиологӣ паст буда, ҳиссаи маҳсулоти воридотӣ дар

истеъмоли воқеии озуқаворӣ хеле зиёд мебошад, ки он ба амнияти озуқавории кишвар таҳдид мекунад. Вобаста ба ин, татбиқи тадбирҳои андешидаи СМР-2030 дар соҳаи таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд минтақаҳои дорои шароити мусоид барои истеҳсоли гӯшт, шир ва дигар намудҳои озуқаворӣ дар ҳаҷме, ки воридоти онҳоро таъмин карда тавонанд, чудо карда шаванд.

Бозори маҳсулоти кишоварзӣ низоми иқтисодист, ки ба низоми умумичумхуриявии бозори кишвар муттаҳид шудааст. Тавассути муносибатҳои муосири иқтисодӣ мубодилаи маҳсулот дар байни минтақаҳо бо назардошти махсусгардонӣ ва ҷойгиршавии иқтисодиёт ба амал бароварда мешавад.

Масалан, дар ҷумҳурӣ баъди ба даст овардани истиқлолият аз соли 2010 истеҳсоли як қисми маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла: гандум ва картошкаи ниёзи аввалияи истеъмоли ба ҳаҷми замони Иттиҳоди Шӯравӣ расид (расми 4.3.1.).

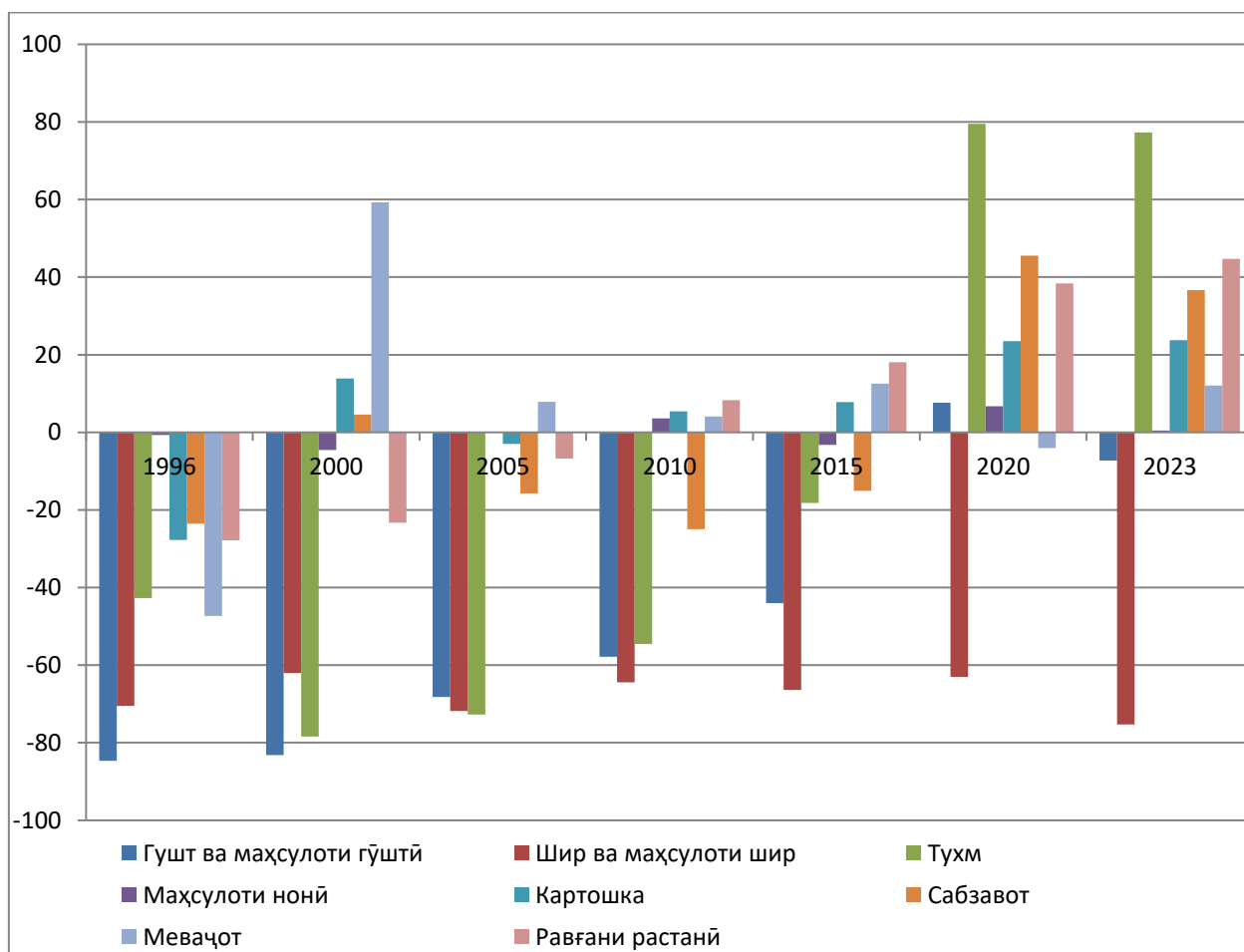

Расми 4.3.1. Истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ нисбати соли аввали истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, %*

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2021. С. 450-460, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе 2024. –С. 32-33, Маҷмӯаи омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. – С. 277-278

Қисми боқимондаи молҳо, тадричан то соли 2020, аллақай аз истеҳсоли соли 1991 пеш гузаштаанд (расми 4.3.1.). Ин аз муътадил шудани рушди соҳаи кишоварзӣ баъди ислоҳоти ин бахш аз тарафи давлат шаҳодат медиҳад.

Дар баробари афзоиши истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқа, афзоиши аҳолии кишварро, ки аз 5,51 млн. нафари соли 1991 ба 9,54 млн. нафар дар соли 2020 ва 10,29 млн. нафар соли 2023 афзоиш ёфт, фаромӯш набояд кард. Зеро ин тамоюл, аз афзоиши истеъмолкунандагони бозори маҳсулоти кишоварзӣ на танҳо аз ҳисоби афзоиши аҳоли, балки аз ҳисоби зиёд шудани ҳаҷми истеъмоли озуқаворӣ (расми 4.3.2.) аз ҷониби аҳолии кишвар шаҳодат медиҳад, ки арзани мувофиқи маҳсулоти озуқавориро ба бозор тақозо мекунад.

Расми 4.3.2. Истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ нисбати соли аввали истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, %*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2021. С. 198, , Маҷмӯаи омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. – С. 125.

Таносуби истехсол ва истеъмоли ҳар як намуди маҳсулот вобаста ба андозаи онҳо метавонад арзиши мусбӣ ё манфӣ дошта бошад. Чӣ қадаре ки содирот аз кишвар нисбат ба ҳаҷми воридот зиёд бошад, ҳамон қадар шумораи мусбӣ тавозуни озуқаро тавсиф мекунад.

Содироти ашёи хоми кишоварзӣ ва воридоти маҳсулоти тайёри озуқаворӣ ба кишвар на танҳо ба бозори маҳсулоти кишоварзӣ, балки ба тамоми иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Дар марҳалаи муосир роҳи афзалиятноки танзими бозори маҳсулоти кишоварзӣ бояд фароҳам овардани шароити рақобат дар ҳар як марҳилаи ҳаракати маҳсулот бошад. Дар доираи ин концепсия давлат метавонад рақобатро дар соҳаҳое, ки аз рӯи шароити мавҷуда зарур аст, бо роҳи ҳавасмандгардонӣ, аз қабилӣ кумаки суроғавӣ барои хариди маҳсулоти озуқавории ватанӣ (маблағи камаки озуқаворӣ бояд танҳо барои хариди маҳсулоти озуқавории ватанӣ равона гардад), имтиёзҳои андозӣ ва ғайра таъмин намояд. Дар бозори озуқавории мамлакат инҳисорие, ки ба таври сунъӣ ба вучуд оварда шудаанд, набояд вучуд дошта бошанд, ки ба қонунҳои иқтисодӣ беэътиноӣ карда ба бозор таъсир расонанд. Ин усул на танҳо рушди устувори кишварро таъмин мекунад, балки хатарҳои тағйирёбии ғайриҷашмдошти бозорро коҳиш дода, сатҳи амнияти озуқавориро боло мебарад.

Дар доираи равиши зикршуда таъмини аҳоли бо маҳсулоти тайёр бояд мавқеи махсусро ишғол намояд. Ҷанбаи муҳими танзими давлатӣ нигоҳдории сохторҳои тичоратӣ-харидорӣ (таъсиси корхонаҳои консервервабарорӣ) дар ҳаҷми зарурӣ ва фароҳам овардани шароит баҳри кам кардани хароҷоти маҳсулот мебошад.

Такмили низоми таъминоти минтақавӣ, наздисарҳадӣ ва байналмилалӣ дар ҳавасмандгардонии рақобат ва рушди муомилоти мол дар кишвар нақши махсус дорад. Ба ақидаи мо он бояд асосан ба мақомоти давлатӣ тобеъ бошад ва вазифаҳои зеринро таъмин намояд:

1) таъмини рақобат бо роҳи муқаррар намудани қоидаҳои ягонаи савдо, ошкорбаёнии савдо ва нархҳои бозори маҳсулоти озуқаворӣ. Ин шумораи «амалиёти пинҳонӣ»-ро коҳиш медиҳад, «шаффофият»-и пардохтҳои андозро таъмин мекунад, ҳамкориҳои мутақобилаи иштирокчиёни бозорро ба тартиб мебарорад;

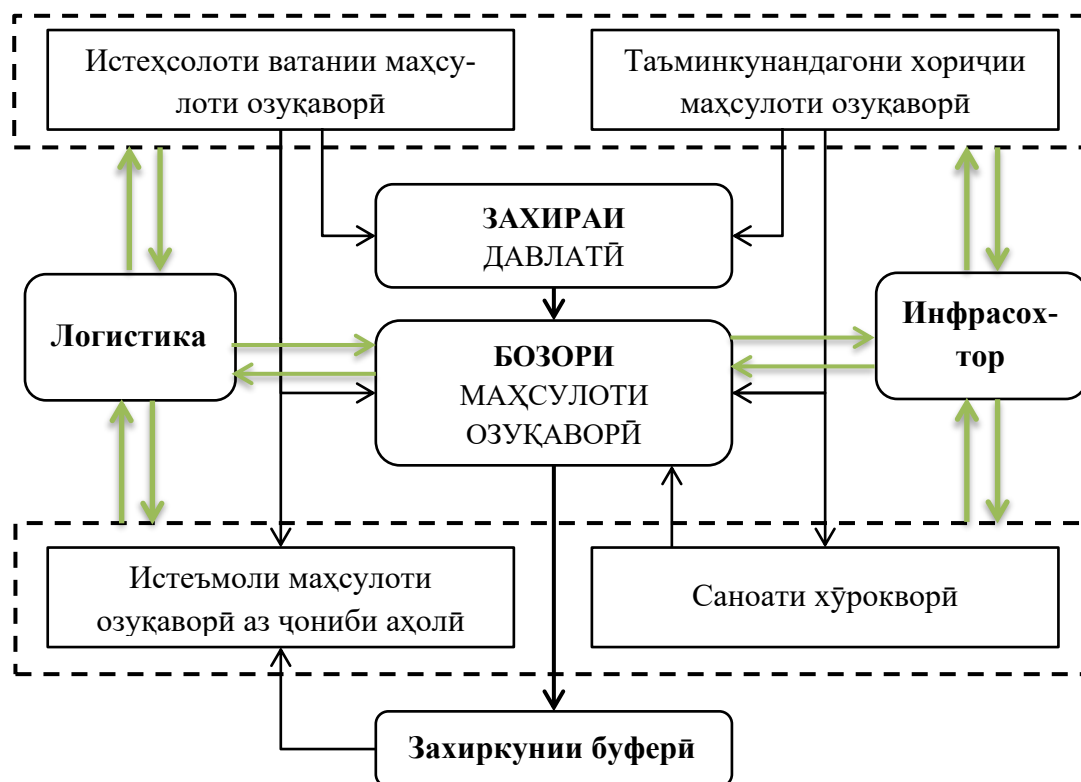
2) захиракунии (буферӣ) маҳсулоти озуқаворӣ дар анборҳо ва сардхонаҳо. Як фишанги хуби танзими бозор мегардад, ки намоёнаи бозор аз тарафи инҳисорон идора карда шавад.

3) бозори яклухти минтақавӣ аз рӯи ҳаҷми худ қодир аст, ки пардохтпазирии бештари маҳсулотро аз рӯи ҳаҷм ба вуҷуд оварад ва ҳатто барои истеҳсолкунандагони хурд дастрасӣ ба фурӯшро фароҳам оварад;

4) интернет-мағозаи (*Internet-Market*) маҳсулоти озуқаворӣ - таблиғ дар Интернет вазифаи таъхирнопазири ҳар як истеҳсолкунандаи (хурд, миёна ва калон) маҳсулоти озуқаворӣ мебошад, ки ба доираи васеи истеъмолкунандагони маҳсулоти хӯрокворӣ нигаронида шудааст. Ин усул ҳангоми маҳдудияти COVID-19 худро мусбӣ нишон дод;

5) таъмини сифати маҳсулот тавассути стандартикунонии миллий ва байналмилалӣ, ки таъмини истеъмоли маҳсулоти бехатар ва рақобатпазир будан ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори хориҷӣ имконият фароҳам меорад.

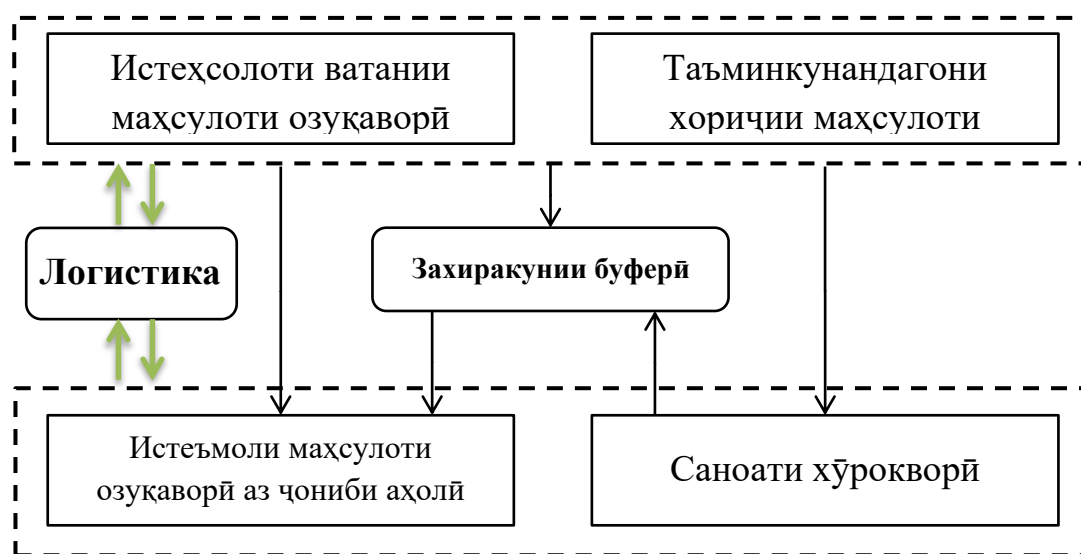
Беҳтарин вариант барои таъмини назорати сифат баҳри солимии ҳама табақаҳо аҳолии кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсоли ватанӣ ва амнияти озуқаворӣ чори намудани стандартикунонии ISO ва HACCP мебошад. Ин назорат ҳангоми интиқол додани маҳсулот аз рӯи шабакаҳои дарозмуддати муқарраршуда самараноктар аст (ниг.: расми 4.3.3.).

Расми 4.3.3. Нақшаи пешбурди маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва сифати маҳсулотро бо назорати доимии истеҳсолот ва коркард аз ҷониби давлат ва сохторҳои он таъмин кардан мумкин аст. Агар истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ чӣ саноати коркард ва чи кишоварзӣ интернет-мағоза дошта бошанд, он гоҳ нақша ранги дигар мегирад (расми 4.3.4.).

Расми 4.3.4. Нақшаи ҳавасмандгардонӣ барои пешбурди маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ тавассути интернет-мағоза*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ин равиш на танҳо таъмини назорати истеҳсоли маҳсулотро осонтар мекунад, балки рақобатро дар бозори чакана ё интернет-мағозаҳо эҷод мекунад. Дар айни замон бозори чаканаи озуқаворӣ нисбатан инҳисорӣ шудааст. Манфиатҳои шабакаҳои бузурги савдо (савдогарони доимии бозор) на ҳамеша бо принципҳои дастрасии иқтисодӣ ва воқеии маҳсулоти озуқаворӣ барои тамоми табақаҳои аҳолии мувофиқат мекунанд. Аз ин рӯ, дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ва ташаккулёбии иқтисодиёти सबз сохтори пешниҳодкардаи мо имкон медиҳад, ки тавассути шабакаҳои бозорҳои интернетӣ ба молҳои маҳаллӣ бартариҳои рақобатӣ илова карда шавад. Ин усул фишанги бехтарини таъсиррасонӣ ба бозори чакана буда, ба усулҳои бозорӣ имкон медиҳад, ки нархи маҳсулоти озуқаворӣ бо роҳи кам кардани хароҷоти савдо паст шавад, ки ба манфиати (ҳавасмандӣ) истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Ҳадафи асосии маҷмӯаи ин усулҳо ҳавасмандгардонии истеҳсоли маҳсулот дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва фароҳам овардани фазои рақобати мусоид барои рушди соҳибкорони кишоварз тавассути татбиқи сиёсати самараноки рақобат барои васеъ намудани дастрасии субъектҳои соҳибкорӣ ба бозорҳои озуқаворӣ ва пурра қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа ба маводи озуқа мебошад.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, чиҳати такмил додани механизмҳои бозори маҳсулоти кишоварзӣ дар Интернет ё худ истифодаи интернет-маркет имконият медиҳад, ки маҳсулоти озуқаворӣ аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда бе ягон миёнарав расонида шавад ва ба сатҳи амнияти озуқавории миллий таъсири мусбӣ расонад.

Танзими бозори маҳсулоти кишоварзиро тавассути таъсиррасонӣ ба тақозо амалӣ кардан мумкин аст. Таъсир ба тақозо метавонад ҳам бо таъсири мустақим ба афзалиятҳои истеъмолкунандагон тавассути сиёсати таблиғоти аҳолии оид ба интихоби маҳсулоти озуқаи ватанӣ ва ҳам бо усулҳои захиракунии, молиявӣ, ки афзоиши пардохтҳо ба гурӯҳҳои аз чиҳати иҷтимоӣ осебпазирро дар назар дорад, ифода карда шавад. Афзоиши даромади аҳолии табақаи осебпазир ба

истеъмоли озукаворӣ таъсири калон расонида метавонад. Зеро хариди маҳсулоти озукаворӣ дар бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ яку якбора меафзояд.

Дар робита ба танзими байналмилалии бозори маҳсулоти кишоварзӣ, амиқтар кардани ҳамгироии иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ва кишварҳои ИДМ ё дар фаъолияти бозори ягонаи кишоварзӣ ба манфиати тарафайн мебошад: пеш аз ҳама, таъмини субот ва устувории фаъолияти бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва бозори воситаҳои истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ; дуюм, самараноктар истифода бурдани ашёи хоми кишоварзӣ ва иқтидори илмию техникӣ; сеюм, иштирок дар тақсимои байналхалқии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ ва бозори маҳсулоти кишоварзӣ.

Чадвали 4.3.1. - Сатҳи худтаъминкунӣ аз рӯи намудҳои асосии муҳсулоти КАС дар баъзе аз кишварҳои ИДМ, соли 2022(%)*

Намуди озуқа							
Ғалладона	20	90	125	62	150	61	73
Картошка	101	100	104	99	88	96	88
Сабзавот	102	103	108	96	87	102	129
Меваҷот	103	57	38	111	44	96	122
Гӯшт ҳамаи намудаш	61	134	82	87	101	92	96
Шир ва маҳсулоти шир	83	263	93	110	84	99	99
Тухм	100	128	100	90	98	98	100
Шакар	12	141	8	68	100	-	-
Рағани растанӣ	1	220	91	11	117	24	44
Сатҳи худтаъминкунии миёна	64,8	137,3	83,2	81,6	96,6	74,2	83,4

***Сарчашма:** таҳқиқоти муаллиф дар асоси сомонии интернетӣ [Манбаи электронӣ]. - низомии дастрасӣ: https://eabr.org/upload/iblock/13e/EDB_2023_Food-Security_Cover_RU.jpg

Агра кишварҳои ИДМ бозори маҳсулоти кишоварзӣ ягона ташкил намоянд онҳо амнияти озукавории ҳама давлатҳои аъзо таъмин мегардад. Мо аз чадвал дида метавонем, ки кишвари мо ва кишвари ҳамсоя - Ёзбекистон аз рӯи моводи озукавории ғалладона, рағани растанӣ ва қанд пурра худро таъмин карда наметавонанд ва маълум аст, ки воридоти ин намуди маҳсулот дар ин кишварҳо зиёд аст. Аз рӯи сатҳи худтаъминкунии миёна бошад (суммаи намуди озуқа / миқдори онҳо) ҷумҳурии мо бо дараҷаи 74,2% дар ҷои шашум меистад, ки ин аз нокифоягии истеҳсоли худӣ шаҳодат медиҳад.

Аз сабаби он, ки дар айни замон сатҳи муносибати ҳамгироии Тоҷикистон ва кишварҳои ИДМ дар сатҳи зарурӣ ба даст наомадааст, дар тичорати мутақобилаи маҳсулот як қатор ихтилофҳо вучуд доранд, пеш аз ҳама, зарурати объективии такмили механизмҳои фаъолияти бозори маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Дар асоси таҳлили тамоюлҳои фаъолияти бозори маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини устуворӣ ва самаранокии рушди онҳо дар доираи меъёрҳои мақсадноки СМР-2030 доир ба амнияти озуқаворӣ маҷмӯи тадбирҳо таҳия карда шуданд (ҷадвали 4.3.2.).

Ҷадвали 4.3.2. - Тадбирҳо оид ба таъмини устуворӣ ва самаранокии рушди бозори маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Намуди бозорҳо	Тадбирҳо оид ба таъмини устуворӣ
Бозори ғалла-дона	– васеъ намудани майдони кишти зироатҳои ғалладона бо назардошти талаботи бозори дохилӣ; – рушди интенсивии зироати ғалладона бо мақсади коҳиш додани вобастагӣ аз шароити обу ҳаво; – кам кардани талафи ғалла ҳангоми ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва интиқол; – такмил додани сиёсати воридот ба тадриҷан коҳиш додани ғаллаи воридотӣ; – сохтани корхонаҳои нав ва мучаҳҳазгардонии техникии корхонаҳои мавҷудаи хӯроки чорво бо мақсади баланд бардоштани иқтидори технологияи истеҳсоли он; – истифодаи усулҳои нави захиракунии баҳри кам кардани талафот; – таъмини ҳама аҳоли бо ғалла ва кишоварзон бо тухмӣ.
Бозори шир ва маҳсулоти шир	– азнав таҷҳизонидани техникаи ва навосии комплексҳои истеҳсол ва коркарди шир; – интенсификасияи истифодаи технологияи хеле самарабахш, самаранок истифода бурдани иқтидори генетикии чорвои ширдеҳ; – баланд бардоштани сифати маҳсулоти ширӣ, қорӣ намудани усулҳои муосири назорати сифати шир ва маҳсулоти ширӣ; – таъмини афзоиши иқтидори бозори дохилӣ тавассути васеъ намудани номгӯи маҳсулоти ширӣ, баланд бардоштани дастрасии иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии истеъмолчи маҳсулоти ширӣ тавассути барномаҳои кумаки суроғавии озуқаворӣ; – таъмини рушди инноватсионии саноати коркарди шир.
Бозори гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	– гузаронидани кори селекционӣ ва зотпарварӣ оид ба баланд бардоштани сифатҳои зотӣ ва маҳсулнокии ҳайвонот; – ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба пешгири ва ташҳиси бемориҳои ҳайвонот, табobati онҳо, рафъи қойҳои хуруҷи бемориҳои сироятии ҳайвонот; – қорӣ намудани технологияҳои наवे, ки коркарди тамоми ҷузъҳои ашёи хоми чорворо имконият медиҳад; – таъмини назорат аз болои сифат ва беҳатарии маҳсулоти гӯштӣ; – истифодаи воситаҳои технологияи истеҳсолот, маводи хӯроки чорво ва генетикии воридотивазкунанда; – таҳкими робитаҳои ҳамгирӣ дар дохили ИДМ ва кишварҳои ҳамсоя.

Намуди бозорҳо	Тадбирҳо оид ба таъмини устуворӣ
Бозори картошка	– ташаккул додани заминаи муосири илмию технологиии селекционӣ ва тухмипарварӣ тавассути татбиқи таҳқиқотҳои илмӣ; – таҳияи низоми стандартикунонӣ, сертификатсияи маҳсулот, бастабандӣ ва тамғагузории ба содирот нигаронида шуда ва бозори дохилӣ – таҳияи воситаҳои кимиёвӣ ва биологӣ, ки аз микроорганизмҳо ва ҳашароти зараррасон муҳофизат мекунанд; – таҳияи усулҳои баланд бардоштани ҳосилхезии замин ва ҳосилнокии картошка дар асоси киштгардон, истифодаи поруи сабз, шаклҳои инноватсионии нуриҳои минералӣ ва бактериявӣ. – таҳияи технологияи ба навъҳо ҷудо кардан ва нигоҳдории пешакии картошка бо истифода аз сардхонаҳо ва анборҳо; – содирот ҳамчун шартӣ муҳими афзоиши рақобатпазирӣ.
Бозори сабзавот	– бунёди инфрасохтори муосири логистикӣ, ки аз истеҳсоли маҳсулоти сабзавот то фурӯши онро фаро мегирад. – стандартикунонии технологияи истеҳсолот; – ташкили шабакаи устувори фурӯши хоҷагиҳои хонаводагӣ, деҳқонӣ ва хоҷагиҳои ёрирасон; – амалӣ намудани чорабиниҳо оид ба коркарди пеш аз фурӯши сабзавоти тару тоза мутобиқи стандартҳои муосир ва талаботи муштариён; – васеъ паҳн намудани истеҳсоли саноатии сабзавоти яхкардашуда, хушкардашуда истеҳсоли афшураи сабзавот ва нӯшокиҳои дорои шарбати сабзавот.
Бозори мевачот	– татбиқи тадбирҳо оид ба паҳнкунӣ ва қорӣ намудани коркарди пеш аз фурӯш мутобиқи стандартҳои муосир ва талаботи муштариён; – васеъ паҳн намудани истеҳсоли саноатии мева ва буттамеваи яхкардашуда, хушкардашуда, инчунин истеҳсоли нӯшокиҳои дорои шарбати мева; – рушди занҷири логистикӣ аз парвариши маҳсулот то фурӯши онҳо, аз ҷумла, тавассути шаклҳои ҳамгиرويшуда; – қорӣ намудани таҷҳизоти инноватсионӣ барои ба навъҳо ҷудокунӣ, андозакунӣ ва бастабандии мевачот барои содирот ва истеъмоли дохилӣ.
Бозори рағани растанӣ	– васеъ намудани майдони кишти зироатҳои рағандор ва тадриҷ ба тадриҷ коҳиш додани вобастагӣ аз воридоти рағани растанӣ; – риояи талаботи агротехникии парвариши зироатҳо, аз ҷумла, барои кишт истифода бурдани тухмии навъҳои серҳосил; – мукмалгардонии муносибатҳои байни истеҳсолкунандагони зироатҳои рағандор ва саноати рағанбарорӣ бо мақсади пурра истифода бурдани иқтидорҳои истеҳсолии кишвар; – баланд бардоштани сифати зироатҳои рағандор тавассути дар истеҳсолот қорӣ намудани навъҳо ва дурагаҳои дорои иқтидори баланди ҳосилхезӣ, ки ба шароити агроиқлимии Тоҷикистон мутобиқанд (маҳзар); – субсидиякунонии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, бехтар намудани фармоиши давлатӣ, аз ҷумла, додани қарзҳои кишоварзӣ барои хариди тухмӣ, нуриҳои минералӣ, воситаҳои ҳифзи растанӣ ва ғайра; – афзоиши иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳо оид ба истеҳсоли рағанани шириншуда; – аз нав ҷиҳозонидани корхонаҳои рағанбарорӣ, ки барои бехтар намудани сифат зиёд кардани намудҳои маҳсулот имконият медиҳад; – такмили низоми харид ва нигоҳдории тухмиҳои рағандор дар корхонаҳо.

Намуди бозорҳо	Тадбирҳо оид ба таъмини устуворӣ
Бозори моҳӣ	– бунёди иқтидорҳои истеҳсолии замонавӣ бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ; – дар бозори дохилӣ зиёд намудани номгӯ ва ҳаҷми маҳсулоти моҳипарварии истеҳсоли худӣ; – васеъ намудани хоҷагиҳои моҳипарварӣ ва коҳиш додани вобастагии воридот; – ташкили инфрасохтори таҳвили маҳсулоти моҳӣ, риояи танзими ҳарорат ҳангоми таҳвили маҳсулоти моҳӣ.
Бозори тухм	– ташаккули хоҷагиҳои чучабарории зотӣ бо ҳосилнокии баланди истеҳсоли ватанӣ ва воридивазкунанда; – нигоҳдории паранда ва истифодаи оқилонаи генофонди наслҳои тухмкун дар хоҷагиҳои мурғпарварӣ; – афзоиши истеҳсоли парандаҳои зоти тухмкун ва фурӯши солонаи он дар бозори дохилии кишвар барои хоҷагиҳои мурғпарварии ҷумҳурӣ; – ноил шудан ба истеҳсоли 320 дона. тухм дар як сол (273 дона дар соли 2022) ба туфайли кори амиқи хоҷагиҳои зотпарварӣ.
Бозори асал	– таъмини хоҷагиҳои занбӯри асалпарварӣ бо шаклҳои оилаи занбури асали истеҳсоли ватанӣ; – бунёди иқтидорҳои истеҳсолии замонавӣ бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ; – ноил шудан ба истеҳсоли асал аз як оилаи занбӯри асал то 30 кг дар як сол; – ҷорӣ намудани таҷҳизоти инноватсионӣ барои ба навъҳо ҷудокунӣ ва бастабандии асал барои содирот ва истеъмоли дохилӣ.
Бозори маҳсулоти органикӣ	– васеъ намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии органикӣ дар ҷумҳурӣ ва коҳиш додани вобастагии воридот; – муайян намудани мақомоти давлатии танзимкунандаи бозори маҳсулоти органикӣ дар ҷумҳурӣ; – ҳамоҳангсозии низоми стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти органикӣ; – танзими арзиши он дар бозорҳои дохилии кишвар аз ҷониби давлат бо ёрии механизмҳои маъмул баҳри паст кардани арзиши он барои хоҷагиҳои кишоварзӣ.

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Арзёбии устувории истеҳсолоти кишоварзӣ. Барои арзёбии таҳдидҳои эҳтимоли ба дастрасии воқеии озуқаворӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ индикаторҳои устувории истеҳсолоти кишоварзӣ пешниҳод карда мешавад:

– зариби устувории истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқа (I_u) бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$I_{u_i} = \frac{I_{s_{min_i}}}{I_{mid_i}} \times 100$$

Дар ин ҷо

I_u – дараҷаи устувории истеҳсоли i намуди озуқаворӣ, %;

$I_{s_{min}}$ – ҳаҷми минималии истеъмоли i намуди озуқаворӣ, ҳаз.т;

I_{mid} – ҳаҷми миёнаи истеъмоли i намуди озуқаворӣ, ҳаз.т;

– сатҳи норасоии эҳтимолии озуқаворӣ (тахдиди амният), ки дар натиҷаи ноустувории истеҳсолоти кишоварзӣ ба вучуд омадааст, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$D_{pi} = \frac{I_{min_i} - I_{smin_i}}{I_{smin_i}} \times 100$$

Дар ин ҷо

D_p – сатҳи норасоии эҳтимолии i намуди озуқаворӣ (тахдид), %;

I_{min} – ҳаҷми миёнаи истеҳсоли i намуди озуқаворӣ, ҳаз.т;

Дар асоси натоиҷи омӯзиши равишҳои назариявӣ ва методологии таъмини фаъолияти устувори бозори маҳсулоти кишоварзӣ муайян карда шудааст, ки ҳадафи ниҳоии он таъмини амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар асоси эътидол истеҳсолоти худӣ, бо истифода аз маҳаликунонии истеҳсолот ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолкунандагони ватанӣ мебошад.

Таҳлили равишҳои методологии таъмини фаъолияти устувори бозори маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифода мешавад, имкон дод, ки омилҳо (молиявӣ, иқтисодӣ, рақобат, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ) муайян карда, принсипҳои тарақиёти босуботи бозори маҳсулоти кишоварзӣ (стратегияи инноватсионии рушди бозор, ки ба худтаъминкунӣ бо навъҳои асосии озуқаворӣ, мувозинати дарозмуддати арза, тақозо ва устувории рақобатпазирӣ нигаронида шудааст) асоснок карда шаванд.

Дар саъю кушиши Ҷумҳурии Тоҷикистон барои зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии дохилӣ ва кам кардани хароҷоти пулӣ барои воридоти озуқа як қатор мушкilotҳо мавҷуданд: якум, Ҳукумати мамлакат кушиш дорад, ки вобастагии худро аз даромади содироти ашёи хоми кишоварзӣ бо дарназардошти тағйирёбии нархи ҷаҳонии пахта, диверсификатсия кунад (яъне онро дар дохили кишвар кор кард намуда, маҳсулоти тайёр ва нимтайёрро содирот намояд); дуюм, тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аҳолии кишвар 21,5 фоиз афзуда, ба 11,58 миллион нафар мерасад, ки ин талаботро ба озуқа хеле зиёд мекунад;

сеюм, Тоҷикистон бо оқибатҳои ҷиддии тағирёбии иқлим, аз ҷумла, гармшавии ҳаво ва обшавии пирияхҳо рӯбарӯ аст, ки ин мушкилот таъмини амнияти озуқавориро авлабият баҳшида онро, рӯз то рӯз мубрамтар мегардонад (ниг.: ҷадвали 4.3.3.).

Ҷадвали 4.3.3. - Ояндабинии ҳаҷми истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2025-2030, ҳаз. Тонна*

Аҳоли ва номгӯи озуқаворӣ	Маълумотҳои оморӣ истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ								Ояндабинӣ	
	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2025	2030
Шумораи аҳоли (млн.одам)	5,51	5,70	6,26	6,84	7,62	8,55	9,54	10,29	10,49	11,58
Нон ва маҳсулоти нонӣ	853,4	878,0	927,2	1059,9	1227,0	1282,7	1577,5	1602,7	1737,4	1897,3
Картошка	182,8	136,8	236,8	220,3	266,7	306,1	391,0	422,7	461,9	532,7
Сабзавот ва полезиҳо	518,6	410,5	617,1	543,3	538,8	684,1	1307,6	1324,2	1507,0	1706,5
Мева, буттамева ва ангур	175,6	95,8	318,2	262,7	253,0	307,0	291,9	367,7	351,1	410,3
Равған (растанӣ, чарбу)	73,2	54,7	63,9	84,8	109,7	134,3	175,5	198,0	219,6	263,8
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	143,7	22,8	27,6	56,8	83,8	124,8	268,0	249,1	337,0	406,1
Шир ва маҳсулоти ширӣ	941,5	287,4	406,6	329,8	464,1	491,7	603,7	435,6	687,0	770,3
Тухм, (млн. дона)	484,5	62,7	225,5	164,2	304,8	615,7	1506,9	1605,0	1815,8	2124,6
Қанд ва маҳсулоти қандӣ	69,4	20,5	42,0	75,3	91,5	117,2	186,0	168,3	239,1	292,2
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳиғӣ	5,5	2,0	1,0	0,5	0,2	0,2	1,4	16,0	1,7	2,7

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2021. С.36-37, 198-199, 221.Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2024. – С. 125, Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе -2024. – С.21, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе – 2016. С.98.

Аз ҷадвали 4.3.3. ояндабинии ҳаҷми истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дидан мумкин аст, ки ҳаҷми истеъмоли маҳсулот дар солҳои 2025-2030 ба таври геометрӣ меафзояд. Ин маълумотҳои таҳлилӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки вобаста ба таъмини истеъмоли озуқаворӣ аҳоли ҳаҷми истеҳсолоти онро зиёд кардан лозим аст. Муаммо дар он аст, ки барои афзоиш додани ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ масоҳати бештари заминҳои кишт лозим аст. Ин мушкилоти мубрам ва хоси Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба шумор меравад, зеро зиёда 90 ҷисади масоҳати Тоҷикистонро кӯҳсор ташкил медиҳад.

Мисол, дар соли 2023 барои истеҳсоли 860489 тонна гандум 275,04 ҳазор гектар замин истифода гардида аст, ки аз ҳар як гектар кишт 31,3 сентнер гандум ба даст омада аст (ҷадвали 4.3.4.).

Ҷадвали 4.3.4. - Ояндабинии нишондиҳандаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2025-2030*

Нишондиҳандаҳо	Давраҳои таҳлилшаванда								Ояндабинӣ	
Нишондиҳандаҳо	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	2025	2030
Шумораи аҳолии ҶТ	5,51	5,70	6,26	6,84	7,62	8,55	9,54	10,29	10,49	11,58
Истеъмоли нон, ҳаз.тонна	853,4	878,0	927,2	1059,9	1227,0	1282,7	1577,5	1602,7	1767,7	1932,6
Истеҳсоли гандум, ҳаз.тонна	153,1	174,3	406,2	618,5	857,5	896,3	864,2	860,5	1017,7	1175,0
Заминҳои кишти гандум, ҳаз.га	143,6	191,4	343,1	317,7	342,6	295,6	269,6	275,04	311,8	348,5
Ҳосилнокии гандум, сентнер	10,7	9,1	11,8	19,5	25,0	30,3	32,0	31,3	32,6	33,7
Воридотғунҷоиш, %	82,1	80,1	56,2	41,6	30,1	30,1	45,2	46,3	42,4	39,2

***Сарчашма:** Таҳия муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2021. – С. 36-37, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. – С. 17-21., Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе – 2016. С.98.

Чӣ тавре, ки аз ҷадвали 4.3.4. истеҳсоли маводи ғизоӣ дар байни солҳои 2010 ва 2015 ба шарофати талошҳо барои рафъи баъзе монеаҳо, ки ба таври анъанавӣ ба рушди соҳа монеа эҷод мекарданд, аз қабилӣ маблағгузорӣ, қонунгузорӣ ва масоҳати заминӣ кишт беҳтар шуд. Мувофиқи натиҷаи таҳлили ҷадвали 4.3.3. то соли 2030 шумораи аҳоли ба 11,58 нафар ва ҳаҷми истеъмоли маҳсулоти нонӣ то ба 1932,6 ҳаз. тонна мерасад. Ояндабинӣ карда шудааст, ки афзоиши нишондиҳандаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ таъсири гуногун доранд. Масалан, аз рӯйи ояндабинии гузаронидашуда нисбати соли 2030 нисбати соли 2023 шумораи аҳоли зиёда аз 1 млн. меафзояд, истеъмоли маҳсулоти нонӣ бошад, зиёда аз 330 ҳаз.тоннаро ташкил медиҳад, масоҳати майдони кишти гандум зиёда аз 73,5 ҳаз. га. ва ҳосилнокии гандум бошад танҳо

1,2 сентнер зиёд мегардад, инчунин воридотгунчоиш 39,2 %-ро ташкил медиҳад. Ҳукумати кишвар қоидаҳои нави қатъӣ қабул мекунанд, то ин ки заминҳои истифоданашудаи кишоварзӣ аз худ карда шаванд ва барои ҳалли мушкилоти обёрии он маблағҳои зиёд сарф мекунанд.

Воридотгунчоиши маҳсулоти хӯрокворӣ – ин ҳиссаи арзиши озуқаворӣи воридшаванда дар арзиши умумии истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ (ё сабади истеъмолӣ) мебошад.

Дар шароити Тоҷикистон ягона роҳи паст кардани вобастагӣ аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ, ба андешаи мо, ин зиёд кардани ҳосилнокии зироатҳо, маҳсулнокии чорво ва усулҳои нави пешбурди ғайолияти кишоварзӣ мебошад. Зеро дар кишвар имконияти васеъ кардани масоҳати заминҳои кишт бо сабаби кӯҳсор будани аксари масоҳати кишвар хело маҳдуд аст.

Агар мо то соли 2030 ҳосилнокии гандумро то ба 50 сент/га расонем, дар масоҳати 348 ҳаз. гектар замини кишт, он гоҳ сатҳи воридоти гандум ба 10% паст мешавад ва аҳолии кишвар бо маҳсулоти нонии ватанӣ 90 дар сад таъмин мегардад ($5 \times 348 = 1740 / 1932,6 = 90\%$).

Тарҳрезии сохтории низоми амнияти озуқаворӣ ва мониторинги сатҳи таъмини ҳолӣ бо озуқаворӣ, баръакси равишҳое, ки дар дигар адабиётҳо оид ба ворид намудани ҷузъҳои алоҳида ба низоми амнияти озуқаворӣ мавҷуданд, аз ҷониби мо зернизоми зерин пешниҳод карда мешавад:

- 1) истеҳсолот;
- 2) захира;
- 3) коркард;
- 4) маркетинг;
- 5) танзимкунанда;
- 6) мониторинги.

Қисмҳои номбаршудаи низоми амнияти озуқаворӣ ба таври нақша оварда шудаанд (расми 2.3.5.).

Расми 4.3.5. Низоми амнӣяти озуқаворӣ

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Дар нақша дар болоовардашуда зернизоми мониторинги амнӣяти озуқаворӣ боз масъалаҳои зеринро низ дар бар мегирад:

- интиҳоб ва асосноккунии низоми омилҳои арзёбии сатҳи устувории амнӣяти озуқаворӣ минтақаҳои кишвар дар шароити муносири иқтисодӣ;
- таҳияи методӣ оид ба
- а миқдори муайян намудани меъёрҳои арзёбӣ дар соҳаи ислоҳоти кишоварзӣ, дараҷаи устувории истеҳсолоти кишоварзӣ ва амнӣяти озуқаворӣ минтақаҳои кишвар;
- асосноккунии давомнокии давраҳои таъмини иттилоот, тавсифкунандаи объективии он аз рӯи омилҳои интиҳобшуда;
- коркарди иттилооти гирифташуда ва гузаронидани ҳисобҳо барои муайян кардани ҳудуди устувории низоми амнӣяти озуқаворӣ минтақаҳо аз рӯи маҷмӯи омилҳо;
- таҳлили нархҳои озуқаворӣ дар бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва муайянкунии ҳудуди ниҳои он вобаста ба даромади аҳолии осебпазирӣ минтақаҳои кишвар;

– таҳлил ва банақшагирии ҳаҷми таъминоти саноати хӯрокворӣ, истеъмоли озуқаворӣи солонаи аҳолии кишвар ва таъминоти захиравӣи онҳо;

– таҳлили устувории низоми таъмини озуқаворӣи минтақаҳо ва асоснокии қарорҳои идоракунии оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва суботи иқтисодиёти миллии кишвар.

Аз ҷониби мо мониторинги нархҳои молҳои дорой аҳамияти иҷтимоӣ дошта гузаронида шуд. Ба арзиши рағбани растанӣ, гӯшт, орд ва шакар диққати махсус дода шуд (ниг.: ҷадвали 4.3.5). Дар айни замон аз руи маълумоти омӯрӣ ва дар омӯзиши воқеии бозори озуқаворӣ, таъминоти мол мувофиқи иқтисодии бозори маҳсулоти кишоварзӣ мунтазам ба роҳ монда шуда, ба хариди маҳсулоти озуқаворӣ талотуми аҳолии мушоҳида карда мешавад, норасоии маҳсулоти озуқаворӣ ба ҷашм намерасад. Зеро соли 2020 дар даврони ҳукумфармоии COVID-2019 дар таҷрибаи Тоҷикстон талотуми аҳолии барои хариди маҳсулоти озуқаворӣ ба вуҷуд омада буд ва он аз ҷониби Ҳукумат оқилона ва сари вақт чораҳои зарурӣ (дар ҷойҳои аҳолинишин ташкили нуктаҳои мобилии фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ) барои таъмини аҳолии бо маводи озуқаворӣи аввалиндараҷа андешида шуда буд.

Ҷадвали 4.3.5. - Шохиси нарх, сабади истеъмоли ва даромад дар солҳои 2000-2023*

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2020	2023
<i>Шохиси даромади пулӣ**, %</i>	100	328,3	342,8	156,5	174,1	162,0
Даромади умумӣ, сомонӣ	16,9	55,5	190,2	297,6	518,2	839,60
<i>Шохиси сабади истеъмоли, %</i>	100,0	152,6	410,5	184,5	198,5	98,1
Сабади истеъмолии ҳақиқӣ***, сомонӣ	26,25	40,04	164,39	303,36	602,06	590,37
<i>Шохиси сабади истеъмолии меъёрӣ, %</i>	100	159,19	305,37	170,00	147,37	113,12
Сабади истеъмоли, меъёрӣ, сомонӣ	63,03	100,35	306,43	520,91	767,68	868,37

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси **Замимаи 6., ***Ҷадвали 3.3.8., Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2024. С.147-148, Тоҷикистон: 30-солагии истиқлолияти давлатӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –2021. - С. 130-131

Читавре, ки аз ҷадвали 4.3.5. мушоҳида кардан мумкин аст, баландшавии шохиси нархи маҳсулоти озуқаворӣ нисбат ба шохиси даромади аҳой тамоюли баландшавӣ дорад. Вобаста аз тавварум оғоз аз соли 2010 шохиси нархи маҳсулоти озуқаворӣ нисбати панҷсолаи пешина аз 84,5% ва нисбати панҷсолаи

минбаъда (соли 2015-2020) то ба 98,5%-и зийд шуда аст. Аз ин тамоюл хулоса кардан мумкин аст, нархи маҳсулоти озуқаворӣ аҳама сола 17-20% зиёд шуда истодааст.

Ҳамчун асос барои ташаккули зернизоми мониторинги амнияти озуқаворӣ бояд мониторинги ислоҳоти кишоварзӣ ба объектҳои зерин қабул карда шавад:

1) заминаи конунгузорӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ, механизм ва дараҷаи татбиқи он;

2) қобилиятҳои мутобиқшавии кишоварзон ба шароити нави идоракунии бозор;

3) дараҷаи некуаҳволии деҳот;

4) ҳолати муҳити зист;

5) низоми минтақавии фаъолияти кишоварзӣ;

6) сохторӣ-институтсионалӣ ва доштани иқлими хуби сармоягузори минтақаҳо;

7) дараҷаи арзиши аслии маҳсулот;

8) дараҷаи суботи сиёсӣ дар кишвар ва сиёсати ба дастгирии соҳаи кишоварзӣ равона шуда;

9) захираҳои озуқаворӣ милли ташкил карда шавад (на танҳо захираҳои дар ихтиёри давлат буда, балки дар ҳар як оила бояд захираи озуқаворӣ худро дошта бошад).

Ҳангоми ба Созмони Умулҷаҳонии Савдо шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари тадбирҳои макроиқтисодӣ ва истифодаи захираҳои дохилихоҷагӣ зарур аст, ки андозаи оптималии квотаҳои гумрукӣ барои маҳсулоти кишоварзӣ бо назардошти сатҳи худтаъминкунӣ ва воридотивазкунанда таҳия ва татбиқ карда шавад. Ин мониторинги мунтазами омилҳои ба ин сатҳ таъсиркунанда ва устувории истеҳсолоти кишоварзиро бо мақсади татбиқи таъсири танзимкунанда ба амалиёти содироту воридот ва бозори маҳсулоти кишоварзӣ талаб мекунад.

Барои ба эътидол овардани вазъ, бо дарназардошти таъсири маҷмӯии ин хатарҳо ва пайгирии омилҳое, ки онро ба вучуд меоранд, дар речаи мониторинг

ҳисоб кардани ҳаҷми дастгирии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ мувофиқи мақсад мешуморем.

4.4. Мукамалгардонии механизми дастгирии содирот ва мусоидат ба воридотивазкунӣ дар шароити Тоҷикистон: ҷанбаҳои озуқаворӣ

Мушкилоти марбут ба вобастагии нисбии Тоҷикистон аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ таҳдиди ниҳонӣ барои амнияти озуқавории кишвар мебошад. Ин зарурати воридотивазкуни маҳз дар соҳаи кишоварзи ва вори-доти технологияҳоро ба ҷои маҳсулоти ниҳой ба мадди аввал мебарорад³⁴¹.

Ҳама мехоҳанд, ки кишвари худ ҳамаи намуди озуқавориро бидуни ворид кардани он аз дигар кишварҳо истеҳсол кунад. Аммо, одатан ин тавр нест. Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ кишварҳо кӯшиш карданд, ки ҳама чизро худашон истеҳсол кунанд, саноатикунонии воридотивазкунандаро ба вучуд оранд. Вале дар бораи таъсири он ба иқтисодиёт фикр накарданд.

Бо дарназардошти тағйиротҳои ахир дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ афзалияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ ин истеҳсоли воридотивазкунанда мебошад. Тағйир ёфтани вазъи геополитикӣ ва зарурати таъмини дастрасии озуқаворӣ тавассути истеҳсоли ватанӣ нишон медиҳад, ки сиёсати ҷорӣ кардани воридотивазкунанда вобастагии иқтисодии Тоҷикистонро аз таъминкунандагони беруна тағйир медиҳад.

Мушкилоти воридотивазкунанда дар низоми таъмини озуқавории Тоҷикистон нав набуда, дар тӯли асрҳо бисёр халқҳо кӯшиш мекарданд, ки мушкилоти амнияти озуқавории худро тавассути истеҳсоли ватанӣ ҳал кунанд. Дар давраҳои гуногун чунин давлатҳо, ба монанди: Олмон, ИМА ва Ҷопон кӯшишҳо ба харҷ доданд, ки бозори дохилиро аз маҳсулоти хориҷӣ муҳофизат кунанд. Воридотивазкунанда ҳамчун як шакли озод шудани як кишвар аз

---

³⁴¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тасдиқи “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” аз 26 ноябри соли 2016, № 503

тобеияти кишвари дигар ё рафъи пешрафт дар шароити бартарият дар бозори ҷаҳонӣ баррасӣ мешуд.

Халқҳои Лотинизабон, Америка, Осиё ва Африка сиёсати воридотивазкунандаро аз сар гузарониданд. Муваффақияти мусбӣ дар Малайзия, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Индонезия, Чин ва Таиланд ба қайд гирифта шудааст. Татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ ба ин кишварҳо барои ноил шудан ба рушди назарраси иқтисодӣ ва аз бисёр ҷиҳат ба кишварҳои пешрафтаи саноатӣ расидагӣ кардан кумак кард³⁴².

Пеш аз он ки бевосита ба мафҳуми воридотивазкунанда назар кунем, мо бояд сиёсати савдиро хуб фаҳмида бошем. Сиёсати савдо маҷмӯи созишномаҳо ва сиёсатҳои мебошад, ки аз ҷониби ҳукумат бо мақсади таъмини амалияи устувори савдо бо кишварҳои хориҷӣ ва таҳкими иқтисодиёти он таҳия шудааст.

Сиёсати савдо вобаста ба намуди давлат фарқ мекунад. Як кишвари пешрафта метавонад сиёсати тичоратии дигар дошта бошад, дар ҳоле ки кишвари рӯ ба тараққӣ метавонад сиёсати дигар дошта бошад.

Сиёсати пешгирифтаи кишварҳо аз тағйир додани назари онҳо ба рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Дар баъзе мамлакатҳо боварии қавӣ вучуд дошт, ки саноати пуриқтидори истеҳсолӣ гарави тараққиёти иқтисодиёт аст. Бо мақсади ба вучуд овардани саноати пурқуввати истеҳсолӣ, мамлакат кӯшиш мекунад, ки саноати ватании худро аз рақобати байналмилалӣ тавассути тадбирҳои сершумори коҳиш додани воридот муҳофизат кунад. Ҳамин тариқ, молҳои (кор ва хизмат) воридотӣ бо молҳои (кор ва хизмат) ватанӣ иваз карда мешаванд.

Сиёсати воридотивазкунанда аз ҷониби кишварҳои рӯ ба тараққӣ асосан барои маҳдуд кардани воридоти онҳо ва суръат бахшидан ба сектори истеҳсолии дохилии онҳо қабул карда шудааст. Ҳадафи асосии қабули чунин

---

³⁴² Kuznetsov N. I. Import substitution as the basis for ensuring Russia's food security / N. I. Kuznetsov, I. F. Sukhanova, M. Yu. Lyavina, I. L. Vorotnikov // *Espacios*. – 2018. – Vol. 39, No. 27. – P. 28.

сиёсатҳои савдо дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ коҳиш додани фарқияти даромади онҳо нисбати даромади мегирифтаи давлатҳои пешрафта мебошад.

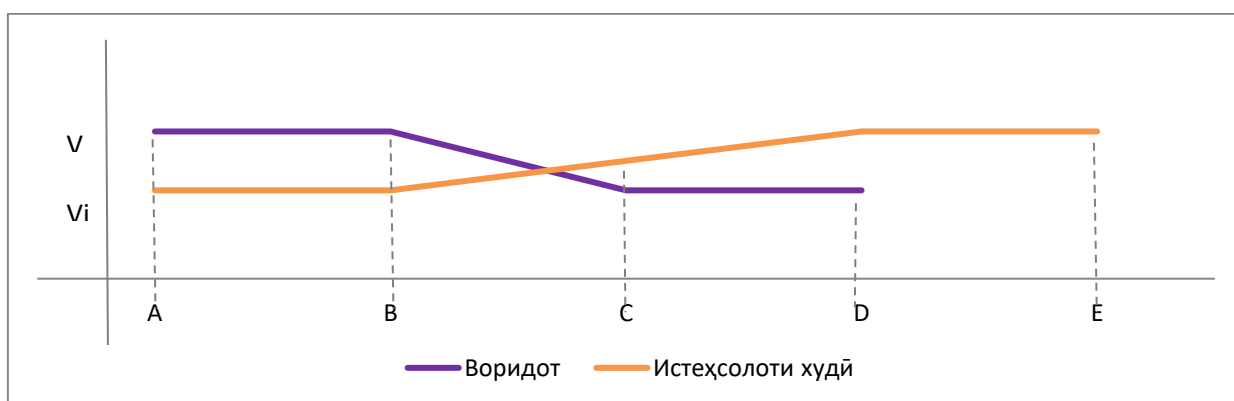
Воридотивазкунанда ин стратегияест, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ барои беҳбуди вазъи иқтисодии худ тавассути рушди саноати ватанӣ қабул намуда, ба ҳадди ақалл кам кардани вобастагии онҳо аз кишварҳои пешрафта тавассути маҳдуд кардани воридот ва ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ватанӣ нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, хусусияти асосии воридотивазкунанда ин истеҳсоли маҳсулот дар дохили кишвар аст, на воридоти он.

Кишварҳо усулҳои маъмултари воридотивазкуниро дар соҳаи кишоварзӣ истифода мебаранд:

Аввалан, давлат кӯшиш мекунад, ки истеҳсолкунандагони КАС-ро тавассути қорӣ кардани тарафаҳои баландтарин барои воридот муҳофизат кунад.

Дуюм, давлат метавонад барои маҳдуд кардани ҳаҷми воридот квотаҳои воридотӣ қорӣ кунад.

Сеюм, додани қарзҳо, субсидияҳо, имтиёзҳои андозӣ ва ҳавасмандгардонии содирот ба истеҳсолкунандагони маҳаллӣ барои оптимизатсияи иқтисоди истеҳсоли онҳо (ниг.: расми 4.4.1).

Расми 4.4.1. Истифодаи усулҳои воридивазкунанда ва таъсири он ба бозори дохилӣ

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Аз расми 4.4.1. таъсири усулҳои воридивазкунанда ба бозори дохилиро дидан мумкин аст. Ҳангоми мавҷуд набудани усулҳои пешгирии воридот,

миқдори воридот V бо сатҳи пасти нархҳо дар майдони аз “А” то “В” қарор мегирад. Вақте ки усулҳои маҳдуд кардани воридот ва истеҳсолоти воридотивазкунанда қорӣ карда мешавад, доираи воридот бо диапазони “В” то “D” маҳдуд мешавад. Ин нархи маҳсулоти воридотиро баланд карда, ҳаҷми арзаи онро ба бозори дохилӣ кам мекунад ва ба истеҳсолкунандагони ватанӣ V_i кумак мекунад, ки ҳиссаи бештари бозорро аз “С” то “Е” ба даст оварда ғоидаи бештар гиранд.

Акнун бартарӣ ва норасоии саноатикунони воридотивазкунандаро мухтасар дида мебароем.

Саноатикунони воридотивазкунанда асосан аз ҷониби кишварҳои рӯ ба тараққӣ барои кам кардани вобастагии онҳо аз кишварҳои пешрафта истифода мешавад. Яке аз манфиатҳои саноатикунони воридотивазкунанда таъсиси ҷойҳои нави қорӣ мебошад. Барои дар мамлакат иваз кардани маҳсулоти воридшаванда шумораи қорхонаҳои саноатиро зиёд кардан лозим аст. Афзоиши саноат, дар навбати худ, меҳнати бештарро талаб мекунад, ки ҷойҳои нави қорӣ таъсис медиҳад. Ғайр аз ин, саноатикунонӣ метавонад иқтисодиётро мустақил гардонид, онро аз таъсири саноати байналхалқӣ муҳофизат намояд.

Дар баробари афзалияти саноатикунони воридотивазкунанда, камбудии низ мавҷуданд. Яке аз нуқсонҳо ин аст, ки молҳои истеҳсоли ватанӣ метавонанд хароҷоти гуногун дошта бошанд ва аз ин рӯ қарондар бошанд, дар ҳоле ки онҳоро метавон бо нархи арзон аз кишварҳои дигар қорид қард. Илова бар ин, он метавонад боиси бесамарӣ (сифати паст, арзиши баланд) дар саноати ватанӣ қардад, бинобар набудани қаробат.

Ба андешаи мо, мониторинги доимии озуқавории қоридотӣ, омӯзиши сифат, шароити истеҳсолӣ, ҷиҳатҳои мусбату манфии онҳо, талабот ба технология ва истифодаи онҳо зарур аст. Бояд ба назар қарифт, ки маҳсулоти қоридотӣ аз сабаби мувофиқат нақардани технология, стандартҳо ва шароити табиӣ иқлимӣ қаррисамаранок истифода бурда мешаванд. Омӯхтани технологияи истеҳсолоти қоричӣ, қорҳои баланд бардоштани сифати маҳсулот ва таҳассуси қорқарон, тақмил додани муносибатҳои байнисоҳаҳо, кам қардани маблағу во-

ситаҳои моддӣ ва арзиши аслии маҳсулот аҳамияти калон дорад. Албатта ҳамаи инро дар ташкили истеҳсолоти ватанӣ ба хусус дар КАС ба вуҷуд овардан мумкин аст.

Мамлакати мо дар зарфи якчанд сол ба миқдори зарурӣ маҳсулоти хушсифаттар, вале назар ба маҳсулоти воридотӣ боз ҳам қиматтар истеҳсол карда метавонад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, марҳила ба марҳила татбиқи стратегияи воридотивазкунанда зарур аст, ки барои коҳиш додани хароҷоти истеҳсолот ва фароҳам овардани бартариятҳои рақобатӣ дар бозорҳои хориҷӣ мусоидат мекунад. Дар татбиқи барномаҳои воридотивазкунанда дар бозор таъмини мавҷудияти рақобат аз ҷониби истеҳсолкунандагони хориҷӣ муҳим аст. Албатта дар ниҳояти кор мукаммал гардонидани тавлиди маҳсулоти озуқаворӣ ва баланд кардани сифати он, ки иқтисодии рақобатнокиро баланд мебардорад ва воситаҳои молиявӣ, ки ба он равона шудааст натиҷаи самарабахш медиҳанд.

Ба андешаи мо, яке аз нуқтаҳои асосӣ, ба ҳолати рақобатпазирии ҷаҳонӣ овардани маҳсулоти воридотивазкунанда аз рӯи сифат ва нархи фурӯш, бо санҷиши пешакии он дар бозори дохилӣ, инчунин барои мавҷудияти ашёи хом, қисмҳои эҳтиётӣ, борпечкунӣ, логистикӣ лозим аст. Пас аз итминон ҳосил кардан, ки маҳсулоти нави истеҳсолшуда ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунад, имкон дорад, ки онҳоро ба хориҷи кишвар содир карда шавад. Ғайр аз ин, вазифаҳои тараққиёти кишоварзӣ ҷустуҷӯи бозорҳои нави маҳсулоти озуқавориро дарбар мегиранд. Бо дарназардошти вазъи кунунӣ, интихоби оптималии маҷмӯи стратегияи воридотивазкунӣ ва тамоюли содиротӣ зарур аст.

Барои фаҳмидани он, ки оё ворид шудан ба бозори ҷаҳонии як маҳсулоти муайян барои мо фоидаовар аст, зарур аст, ки иқтисодии содиротиро дар ин соҳа мониторинг кунем ва хулоса кунем, ки оё кишвар метавонад дар бозори ин маҳсулот рақобатпазир бошад. Дар иқтисоди кунунӣ, ки бозорҳо аз рақобати комил дур нестанд, эҳтимолан нархҳои воқеии бозорӣ на хароҷот ва даромадҳои воқеиро инъикос кунанд, балки нокомӣ ва номукаммалии бозорҳоро ифода кунанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки арзёбии рақобатпазирӣ ё

харочоти муқоисавии маҳсулотро истифода бурд, ки он вазъи воқеиро беҳтар инъикос кунад ва ба нокомилӣ дар бозор ва тағйирёбии сиёсат камтар осебпазир бошад.

Илова бар ин, баррасии салоҳиятнокии аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва тадбирҳо дар стратегияи воридотивазкунандаи, бо назардошти қоидаҳои СУС раванди татбиқи дастгирии давлатии минтақавии соҳаи кишоварзиро ислоҳ кардан лозим аст.

Дар Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши дурнамои рушди содирот ва воридотивазкунӣ як қатор мушкилот, имконият ва афзалиятҳо дарҷ шудааст, ки дар ҷадвали 4.4.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 4.4.1. - Афзалиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди истеҳсоли дохилӣ

Мушкилот	Имкониятҳои истеҳсолӣ	афзалият дар рушди истеҳсоли дохилии Тоҷикистон
аввал, Тоҷикистон аз воридоти баъзе намудҳои озуқаворӣ мебошад, ки хавфу хатари муайянеро барои амнияти озуқаворӣ кишвар ба миён меорад.	Истеҳсоли гӯшт, тухм, маҳсулоти ширӣ, нон ва маҳсулоти нонӣ, маҳсулоти қаннодӣ, макарон. рағани растанӣ ва чорво	бояд имконияти ташкил ва афзун намудани истеҳсоли рағани пахта, офтобпараст, зағир, маъсар ва намудҳои дигари рағани растанӣ баррасӣ карда шавад.
дуюм, Тоҷикистон ба таври анъанавӣ воридкунандаи ғалла ва маҳсулоти коркарди ғалла мебошад.	Ба даст овардани худтаъминкунӣ дар истеҳсоли гандум мувофиқи мақсад нест, зеро масоҳати заминҳои кишт маҳдуд буда, барои истеҳсоли он мутобиқ нест.	Воридот аз давлатҳои содиркунандаи ғалла.
сеюм, маҳсулоти асосии содиротии соҳаи кишоварзӣ маҳдуд мебоша	нахи пахта, меваи хушк, пиёзи барвакӣ, ангур, шарбати меваю сабзавот, консерва ва хамираи тоmat мебошанд.	ташкил ва рушд додани борпечонии маҳсулоти содиршаванда, аз ҷумла дар намуди вакум.

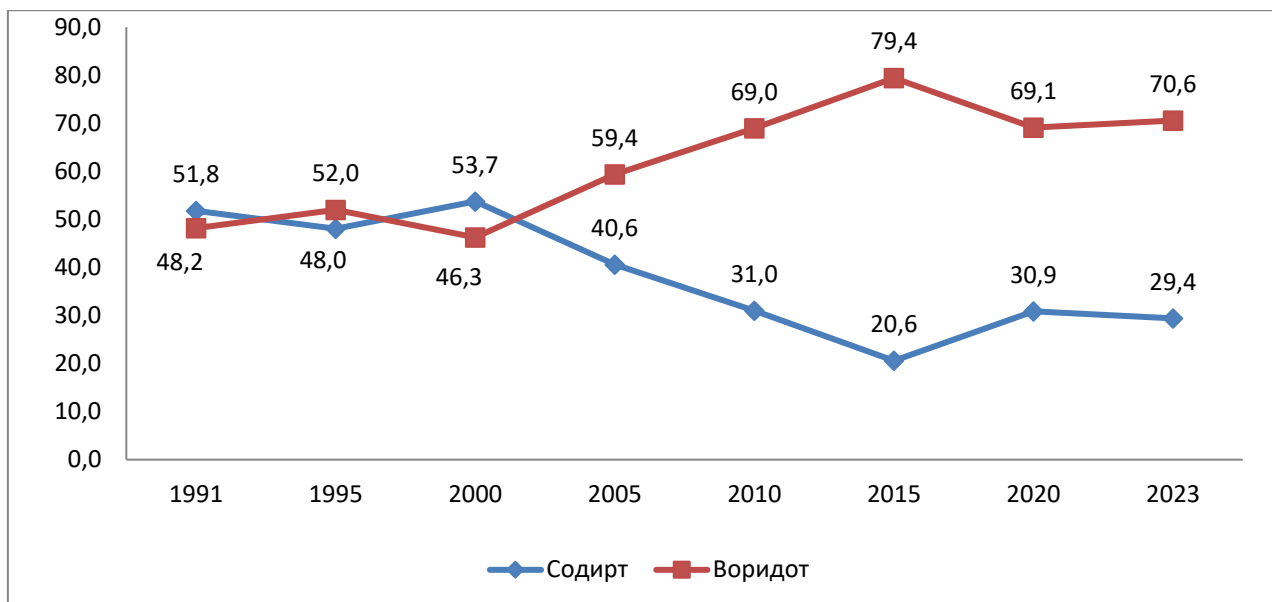
*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "26" ноябри соли 2016, № 503

Татбиқи сиёсати (стратегия ва барномаи) воридотивазкунанда бояд имкон диҳад, ки сиёсати содирот ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи маҳаллӣ, ки бо муносибатҳои иқтисодӣ, тадбирҳои дохилии институтсионалӣ, инчунин механизми мукаммали тарофаи гумрукӣ, андоз ва мубодилаи асбоб дастгирӣ карда шавад. Ин махсусан ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки иқтисодии калони саноатӣ, аз ҷумла, дар бобати истеҳсоли сабзавот, гӯшт, картошка, тухм, маҳсулоти ширӣ, ангур, шарбати меваю сабзавот, дахл дорад.

Албатта вазифаи асосии воридотивазкунии озуқаворӣ таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар буда, бояд ҳамон қадар маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол кард, ки эҳтиёҷоти аҳоли ба озуқаворӣ хушсифат ва саноати хӯрокворӣ ба ашёи хом қонеъ гардонданида шавад.

Бидуни шак, ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунии озуқаворӣ ҳукумат бояд чораҳои муайяни протекционистӣ, ки ба ӯҳдадорҳои дар доираи созишномаҳои байналмилалӣ гирифташуда мувофиқанд, амалӣ намояд. Дар баробари ин, чунин тадбирҳо набояд боиси паст шудани сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ нисбат ба ҳамин намуди истеҳсоли хориҷӣ шаванд. Ҳамзамон, давлат бояд талаботи истеъмолкунандагони дохилиро ба маҳсулоти ватанӣ ҳавасманд гардонад ва агар лозим ояд, онро ба маҳсулоти ивазкунанда равона созад, агар имконияти истеҳсол барои баъзе маҳсулот бошад. Масалан, бо назардошти он ки нархи имрӯзаи гӯшти гов ва гӯсфанд барои қонеъ гардонидани талаботи табақаҳои осебпазири аҳоли хеле баланд аст, талаботи аҳолиро ба гӯшти парранда ҳавасманд кардан лозим аст. Ҳамин тариқ, ивазкунии воридот бояд боиси пур шудани бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ гардад.

Бинобар сиёсати пешгирифтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба воридотивазкунӣ барои ба даст овардани як қатор натиҷаҳои назаррас мусоидат кард. Пас аз амалӣ кардани Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020, воридоти молҳо 10,3 банд кам шуда, содироти маҳсулоти саноатӣ ҳамин қадар афзоиш ёфта, истеҳсоли ватанӣ ҷойи воридотро ишғол намуда аст (Расмӣ 4.4.2.).

Расми 4.4.2. Таносуби содирот ва воридот дар гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиклолӣ*

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон– 2024. – С. 318-323

Қисман ишғол намудани содирот ҷойи воридотро ба соҳаи саноат рабт додан мумкин аст. Соҳаи кишоварзӣ дар самти воридотивазкунанда то ҳол қариб, ки бе таъғйир мемонад. Соҳаи кишоварзии миллӣ, сарфи назар аз баъзе мушкилоти боқимонда ва дурнамои норавшан, дорои иқтидори бузурги захиравӣ мебошад. Мунтазам баланд шудани арзиши озуқа дар бозорҳои ҷаҳонӣ онро ба ҳамон маҳсулоти серталаби нафту газ ва технологияи олий табдил медиҳад. Мушкилоти амнияти озуқаворӣ, яъне, мавҷудияти озуқаворӣ барои аҳоли имрӯз ҳамчун масъалаи глобалӣ ва ташвишовар боқӣ мемонад. Яке аз масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ин танзими воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ дар маҷмӯи савдои хориҷаи давлат баҳисоб меравад, ки ҷанбаи асосиашро сатҳи воридот дар маҷмӯи маҳсулотҳои истеъмолии сабади истеъмоли ташкил медиҳад. Ҳар қадар миқдори маҳсулоти воридоти дар маҷмӯи савдои хориҷии кишвар кам бошад содирот баракс зиёд, он аз сатҳи баланди худтаъминкунӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳиссаи воридоти маҳсулоти кишоварзӣ дар савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи татбиқи Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунанда бетаъғйир боқӣ мемонад (ниг. Ҷадвали 4.4.2).

Ҷадвали 4.4.2. - Воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ дар маҷмӯи савдои хориҷаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. доллари ИМА ва бо %*

Намуди маҳсулот	в.ч.	1991		2000		2010		2015		2020		2022		2023/ 2010	
		Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот	Содирот	Воридот
Маҳсулоти чорво	%	2,3	97,7	0,0	100	0,8	99,2	0,7	99,3	0,7	99,3	5,8	94,2	850	117
	\$	0,1	4,3	0,0	1,1	0,4	47,1	0,5	70,0	0,4	57,1	3,4	54,9		
Маҳсулоти растанӣ	%	18	82	29	71,0	21	79	9,3	90,7	6,9	93,1	10	90	86	217
	\$	1,8	8,0	19,2	46,9	59,7	220	39,5	383,3	25,9	351,2	51,2	476,5		
Равғани растанӣ ва чорво	%	44	56	0,0	100	0,0	100	0,0	100	0,0	100	0	100	0	194
	\$	0,4	0,5	0,0	6,5	0,0	72,8	0,0	96,0	0,0	114,4	0,094	141,2		
Маҳсулоти саноати хӯро-кворӣ	%	43	57	43,8	56,2	2,3	97,7	0,9	99,1	2,9	97,1	3	97	392	315
	\$	4,5	5,9	11,6	14,9	3,6	152,5	2,3	243,2	8,8	295,2	14,1	480,5		
Ҳамагӣ	%	27	73	30,7	69,3	11,5	88,5	5,1	94,9	4,1	95,9	6	94	108	234
	\$	6,8	18,7	7,7	17,4	15,9	123,1	10,6	198,1	8,8	204,5	17,2	288,3		
Нисбати маҷмӯи содирот ва воридоти ҶТ	%	10	29,6	1,0	2,6	1,3	4,6	1,2	5,8	0,6	6,5	0,7	4,9	53	106

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. С.190-191, Маҷмаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024.- С.328-329

Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маҳсулотҳои озукаворӣ ба монанди: картошка, шир, меваҳои сабзавот ва тухми мурғ ҳудудро қариб, ки таъмин карда метавонад. Яъне, тавассути сиёсати воридотивазкунии молҳо аз рӯи чунин маҳсулотҳо мушкилӣ надорад. Аммо дар мавриди гандум, шакар ва равғани растанӣ вазъият тамомен дигар аст (Ҷадвали 4.3.1.).

Қобили зикр аст, ки маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба далели маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза будан дар бозори ҷаҳонӣ талаботи зиёд дорад, аммо ба далели мутобикат надоштан ба стандартҳои байналмилалӣ ва намуди зоҳирии ҷолиб, наметавонад ба бозорҳои хориҷӣ ворид шавад.

Дар шароити имруза тамоми ҷамъаҳои тараққиёти соҳа (ташкилӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ) маблағгузори калонро талаб мекунад. Набудани дастгирии кофӣ истеҳсолкунандагони кишоварзиро метавон як монеаи ҷиддӣ

дар роҳи шароити муосири кишоварзӣ арзёбӣ кард. Зеро, бе дастгирии давлатӣ ояндаи рушди соҳаро тасавур кардан ғайри имкон аст.

Воридотивазкуниро, ки мақсади он мусоидат ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар ояндаи дарозмуддат аст, бояд аз протексионизм фарқ кард. Зеро вазифаи асосии протексионизм бозори дохилиро бо нигоҳ доштани таназзул, ба вучуд наовардани соҳаҳои нави саноатии дар ҳақиқатан рақобатпазир, ки маҳсулоти хушсифат ва серталаб мебарорад иборат мебошад.

Сиёсати воридотивазкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба «саноатикунонӣ» нигаронида шудааст, бояд дар як вақт дар якҷанд сатҳ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ ва ҳавасмандгардонии содирот бо механизмҳои муайян татбиқ карда шавад. Аз ҳама муҳим, таносуби дурусти мақсадҳо барои мусоидат ба рушди дарозмуддати саноатикунонӣ ёфта шавад. Самти дигари зиёд намудани тавлиди маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот мусоидаткунанда, коҳиш додани вобастагии истеъмолкунандагон аз маҳсулоти воридотӣ, сатҳи баланди рақобатпазирӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ, инчунин бунёди платформаи шарикӣ ва ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ, ташкил ва рушд додани марказҳои логистикӣ ва долонҳои коммуникатсионӣ, нақлиётӣ ва иқтисодии байналмилалӣ мебошад.

Механизмҳои дастгирии давлатии истеҳсоли воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шударо ба чор категорияи асосӣ тақсим кардан мумкин аст: маҳдудкунии воридот, ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ватанӣ, ҳавасмандгардонии содирот ва таблиғи истеъмоли маҳсулоти ватанӣ.

Ин чор категорияи асосӣ ё худ воситаҳо имконият медиҳанд то комбинатсияҳои сершумор, ки аз ҷиҳати сиёсати саноатикунонӣ дараҷаҳои гуногуни самарабахш доранд эҷод карда шавад. Механизми дастгирии давлатии истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шуда дар расми 4.4.3. ба таври мухтасар оварда шуда аст.

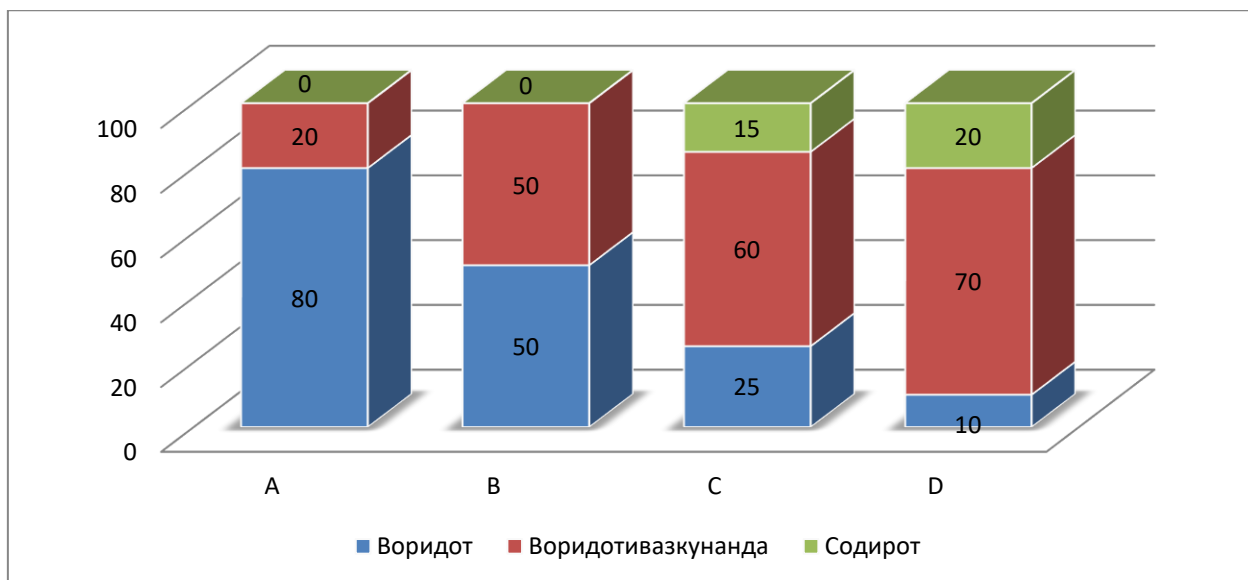

Расми 4.4.3. Механизми дастгирии давлатии истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шуда*

***Сарчашма:** Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Ба андешаи мо, дар шароити пурзӯр шудани равандҳои ҳамгирӣ, ҷаҳонишавӣ ва амиқтар шудани тақсими байналмилалӣ меҳнат стратегияи мувофиқтарин ин рушди рақобатпазири воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашудаи истеҳсолоти афзалиятноки бахши кишоварзӣ дар асоси дастгирии давлатӣ мебошад. Пас аз амаликардани механизмҳои дастгириҳои маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда давраҳои табодули истеҳсоли ба вуҷуд меояд, ки аз чор давраи рушд иборат аст (расми 4.4.4.).

Расми 4.4.4. Давраҳои рушди воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, %*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Давраи “А” давраи истеҳсоли иннертсионие, ки дар талаботи истеъмолкунандагони бозори дохилӣ воридотгунҷоишаш 80 фоизро ташкил медиҳад. Давраи дигар бошад ин “В” то “D” давраи рушди истеҳсолоти воридотивазкунандаи маводи озуқа мебошад, ки пас аз амалӣ кардани механизми дастгирии давлатӣ метавонад амали шавад. Дар ин давра маҳсулоти истеҳсоли худӣ оҳиста оҳиста мавқеи воридотро дар бозор танг карда, талаботи истеъмолкунандагонро пурра аз худ мекунад. Давраи рушди содирот аз “С” то “D” мебошад, ки пас аз пурра таъмин гаштани бозори дохилӣ бо маҳсулоти воридотивазкунанда зиёдатиаш ба бозорҳои хориҷи кишвар содирот мегардад.

Стратегияи имконпазири воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ ва ба содирот нигаронидашуда метавонад аз марҳилаҳои зерин иборат бошад:

- марҳалаи якум дигаргун кардани робитаҳои иқтисодии берунии мамлакат ва бастании шартномаҳои нави таҳвили маҳсулоти озуқавориро дар назар дорад. Дар ин ҷо дар сохтори географии воридоти озуқаворӣ тағйирот ба амал меояд. Ин марҳила ҳатмӣ ҳисобида мешавад, зеро комплекси агросаноатии ватанӣ талаботи имрӯзаро пурра қонеъ карда наметавонад, захираи зарурии озуқаворӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ мавҷуд нест.

- марҳилаи дуюм бо ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ алоқаманд аст. Интизор меравад, ки давлат истеҳсоли озуқаи дохилиро то дараҷае афзоиш диҳад, ки он метавонад эҳтиёҷотҳои дохилии аҳоли ва саноати коркардкро қонеъ кунад. Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунанда, ин метавонад на танҳо афзоиши истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ, балки ба самти нави истеҳсоли маҳсулоти дорои дараҷаи баланди коркард мусоидат намояд.

- марҳилаи сеюм бо содироти маҳсулот алоқаманд аст. Агар истеҳсолкунандагон пас аз қонеъ шудани бозори дохилӣ ба содироти маҳсулот шурӯъ накунад, афзоиши истеҳсолот метавонад коҳиш ёбад. Ин аз он сабаб аст, ки ҳар як миллат бояд дар савдои байналхалқӣ иштирок карда, аз таҳассуси худ (тақсимои меҳнат) баҳра барад. Азбаски маҳсулоти коркардшуда дар бозорҳои ҷаҳонӣ арзишмандтар аст нисбати ашёи хом. Аз ин рӯ ба ғуруш баровардани маҳсулоти коркардшуда бамаврид аст. Яъне ба ҷои ғалла орд, ба ҷои дони равғандор ҳуди равғани растанӣ, ба ҷои пахтаи хом матоъ ё либоси пахтагин ва ё ба ҷои чорвои зинда маҳсулоти ғуштӣ фурухта шавад. Ин навсозӣ ва зиёд кардани иқтисодии саноати коркард, инчунин дар тамоми низоми соҳа ҷорӣ намудани идоракунии сифати ба талаботи истеъмолкунандагони хориҷӣ ҷавобгӯро талаб мекунад.

Баъзе аз вазифаҳои имконпазири таъмини амнияти озуқаворӣ дар доираи сиёсати воридотивазкунӣ аз инҳо иборат мебошад: баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат; нави кардани базаи моддию техникаӣ; дастгирии давлатӣ; ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар истеҳсолот; таъмини муҳити устувори макроиқтисодӣ дар кишвар.

Интизор меравад, ки татбиқи сиёсати воридотивазкунанда боиси таъсири мусоиди иқтисодӣ, иқтимоӣ ва савдои хориҷӣ дар кишвар мегардад. Татбиқи ин сиёсат бояд ба таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, диверсификатсияи истеҳсолот ва содироти ватанӣ мусоидат намояд.

Ба андешаи мо самти асосии гуногунии (диверсификатсияи) истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ

воридотивазкунанда мусоидат мекунад ин гузариш аз кишоварзии анъанавӣ ба кишоварзии барқароршаванда (регенеративӣ), айвонӣ (террасавӣ) ва гидропоникаи амудӣ мебошад.

Зеро кишоварзии барқароршаванда метавонад низоми обёриро беҳтар карда, зироатхоро барои тобовартар будан ба тағирёбии иқлим, ба монанди хушксолӣ, обшавии пиряхҳо ва обхезӣ мусоидат кунад.

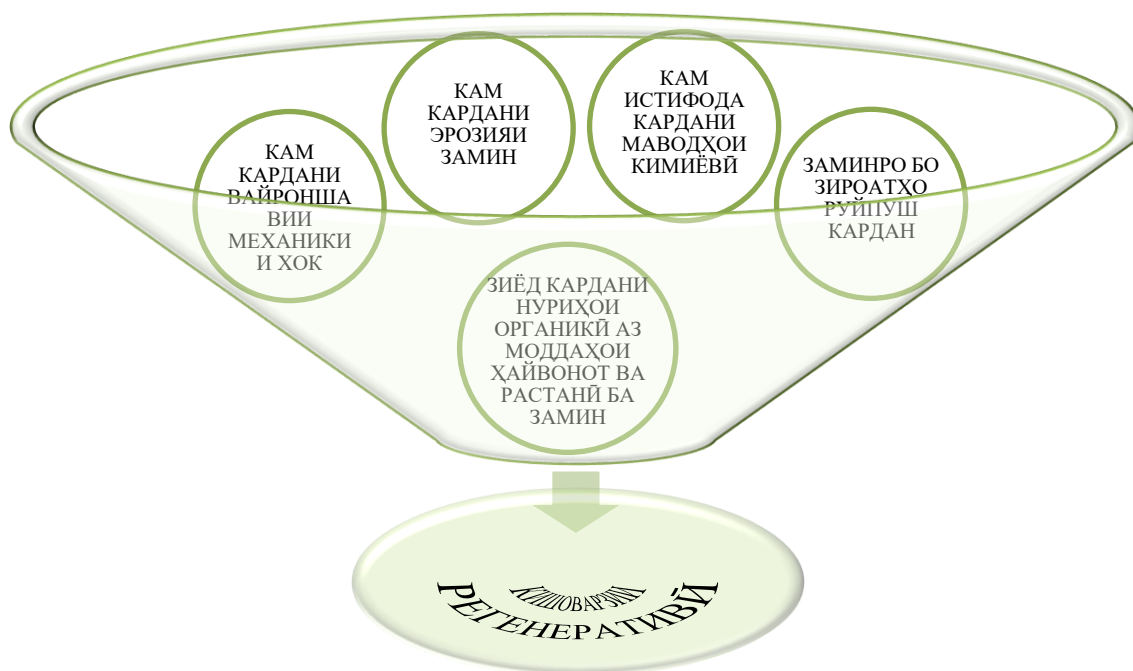
Баръакси усулҳои анъанавӣ, ки аксар вақт захираҳоро кам мекунанд ва ба эконизом зарар мерасонанд, кишоварзии барқароршаванда диққати худро ба нигоҳубини замин ва таъмини мувозинати экологӣ равона мекунад. Он як қатор таҷрибаҳоро аз қабилӣ: зироатҳои пӯшонидашуда, чарогоҳҳо ва хоҷагии чангалпарварӣ, ки ҳамаи онҳо барои беҳтар кардани таркиби хок, баланд бардоштани гуногунии биологӣ ва чудо кардани карбон равона шудаанд дар бар мегирад. Кишоварзии барқароршаванда на танҳо бо истифода аз омилҳоро равандҳои табиӣ ва ҳосилнокии дарозмуддати заминҳои кишоварзиро таъмин мекунад, балки таъсири тағирёбии иқлимро коҳиш дода, ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва нигоҳ доштани сайёра барои наслҳои оянда мусоидат мекунад.

Кишоварзии барқароршаванда як низоми кишоварзие мебошад, ки ба коршоямии замин, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ сифатан баланд ва гуногунии растанипарвариро тавассути истифодаи ками химикатҳо, коркарди замин, ҳамгирии чорво, гумус ва истифодаи зироатҳои пӯшида беҳтар мекунад. Кишоварзии барқароршаванда принципҳои зеринро риоя мекунад (расми 4.4.5).

Беҳтар кардани солимии хок: ин як қадам ба пеш ба сӯи кишоварзии устувор аст, зеро он на танҳо захираҳои монанди хок ва обро ҳифз мекунад, балки барои беҳтар нигоҳ доштани онҳо кӯшиш мекунад.

Сарфаи об: солимии хокҳо ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи об тавассути беҳтар нигоҳ доштан, интиқол додан ва филтр кардани об ва кам кардани маҷрои кишоварзӣ мусоидат мекунанд.

Сарфаи нерӯ: усули нави пешбурди фаъолияти кишоварзӣ ба мисли кишоварзии регенеративӣ ба монанди истифода набурдани асбобҳои обёрӣ, коркарди замин ва мавоҳҳои кимиёвӣ нерӯро сарфа мекунанд.

Расми 4.4.5. Принципи асосии низоми кишоварзии барқароршаванда*

*Сарчашма: Таҳия дар асоси таҳқиқоти муаллиф.

Дар амал тадбиқ кардани принциби асосии низоми кишоварзии барқароршаванда барои мутобиқшавии зироатҳои кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим мусоидат мекунад. Дар шароити хавфи хушксолӣ бо роҳи баланд бардоштани самаранокии истифодаи об (тавассути беҳтар нигоҳ доштани солимии хок) ва мустаҳкам кардани сохилҳо бо истифода аз ҳамгироии ҷангалпарварӣ бо растанипарварӣ имконият фароҳам меорад. Зеро тағирёбии иқлим ба монанди хушксолӣ ва обхезӣ таҳдиди мустақим ба таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистона мебошад, ки дорои заминҳои ками кишоварзӣ аст.

Кишоварзии барқароршаванда ба амнияти озуқаворӣ алоқамандии ноғусастанӣ дорад, зеро ҳадафи он беҳтар намудани солимии хок, гуногунии биологӣ ва устувории эконизом мебошад. Бо татбиқи таҷрибаҳои барқароршаванда, аз қабili зироатҳои пӯшида, киштгардон ва осебёфтани ҳадди ақали хок, кишоварзон метавонанд сохтори хок, мавҷудияти маводи ғизой ва нигоҳдории обро беҳтар созанд. Ин боиси зиёд шудани ҳосили зироатҳо ва кам шудани воридоти он, зиёд шудани муқовимат ба ҳашароти

зараррасон ва бемориҳо, кам шудани вобастагӣ ба нуриҳои синтетикӣ ва пеститсидҳо мегардад. Илова бар ин, кишоварзии барқароршаванда ба ҳифзи захираҳои табиӣ, аз қабилӣ об ва гуногунии биологӣ, ки барои устувории амнияти озуқаворӣ муҳиманд, кумак мекунад. Бо пешбурди эконизомҳои солим ва устувор, кишоварзии барқароршаванда ба таъмини устувор ва фаровони ғизо барои наслҳои ҳозира ва оянда мусоидат мекунад (ниг. Ҷадвали 4.4.3.).

Ҷадвали 4.4.3. - Тафовути кишоварзии барқароршаванда аз кишоварзии анъанавӣ*

Кишоварзии барқароршаванда	№	Кишоварзии анъанавӣ
Ҳоки солим ҳамчун -ғункунандаи карбон	1.	Ҳоки камобшуда ҳамчун манбаи карбон
Руйпши бештари замин	2.	Руйпши камтари замин
Решаҳои бештар	3.	Решаҳои камтар
Дар хок бештар карбон захира карда мешавад	4.	Дар хок камтар карбон захира карда мешавад
Нигоҳ доштани намнокӣ дар қабати болоии замин	5.	Нигоҳдории пасти намнокӣ дар қабати болоии замин
Барқарорсозии сатҳи обҳои зеризаминӣ	6.	Камшавии обҳои зеризаминӣ
Эрозия камтар	7.	Эрозияи бештар
Бештар шудани ҳосилнокии зироатҳо	8.	Камтар шудани ҳосилнокии зироатҳо
Гуногунии бештари зироатҳо	9.	Гуногунии камтари зироатҳо
Дар атмосфера камтар карбон	10.	Дар атмосфера бештар карбон

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Regenerative Agriculture – Guide to Sustainability in Farming // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://www.tracextech.com/regenerative-agriculture-guide-to-sustainability-in-farming>

Дар таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ, кишоварзии барқароршаванда дар тағйир додани тарзи истеҳсоли ғизо як қадами устувор ба пеш мегузорад. Баръакси усулҳои анъанавӣ, ки аксар вақт захираҳоро кам мекунанд ва ба эконизом зарар мерасонанд, кишоварзии барқароршаванда диққати худро ба нигоҳубини замин ва таъмини мувозинати экологӣ равона мекунад. Он як қатор таҷрибаҳоро дар бар мегирад: аз қабилӣ зироатҳои пӯшонидашуда, чарогоҳи бонавбат ва агроҷангалпарварӣ, ки ҳамаи онҳо барои беҳтар кардани солимии хок, ки ба баланд бардоштани гуногунии биологӣ ва ҷудо кардани карбон

равона шудаанд. Кишоварзии барқароршаванда бо истифода аз иқтидори табиат ва кор бо равандҳои табиӣ на ин ки ба зиёд шудани ҳосилнокии зироатҳо, балки ба истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда, мутобиқ шудан ба тағирёбии иқлим ва нигоҳ доштани солимии замин барои наслҳои оянда мусоидат кунад.

Роҳи дигари таъмини амнияти озуқаворӣ ва татбиқи истеҳсолоти маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шуда ин ҷорӣ кардани кишоварзии айвонӣ (террасавӣ) аст, ки хоси минтақаҳои кӯҳсор мебошад.

Кишоварзии айвонӣ (террасавӣ) майдонҳое мебошанд, ки барои кишти зироатҳо дар заминҳои нишебии минтақаҳои кӯҳӣ ё теппаҳо сохта шудаанд. Дар шароити набудани водӣ ва дашт дар чунин минтақаҳо дар нишебиҳои қуллаҳои қишлоқҳои хурди зинапоша сохта мешаванд. Онҳо барои пешгирии эрозияи хок ва нигоҳдории намнокӣ аз боришот муфиданд.

Деҳқонии террасавӣ як навъи кишоварзист, ки дар он нишебиҳои теппа ё кӯҳ тавассути сохтани платформаҳо ё айвонҳои пушта ба қишлоқ табдилдода мешаванд. Сатҳи болоии кӯҳҳоро пуштаҳо сохта, ҳамвор мекунанд, то ин ки дар он қишлоқ карда шавад.

Мақсади асосии пешниҳод кардани кишоварзии айвонӣ ин самранок истифодабарии заминҳои минтақаҳои кӯҳӣ буда, яке аз самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки 93 Ҷамоати деҳаи Тоҷикистонро кӯҳҳо ишғол мекунанд, агар кишоварзии айвонӣ дар чунин минтақаҳо ҷорӣ карда шавад, мамлакат на ин ки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии воридотивазкунада ноил мешавад, балки яке аз кишварҳои содироткунандаи маҳсулоти кишоварзӣ мегардад.

Роҳи дигари таъмини амнияти озуқаворӣ ва истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ин ҷори кардани гидропоникаи амудӣ мебошад, ки дар шароити камзаминии Ҷумҳурии Тоҷикистон хело ҳамм қулай аст. Гидропоникаи амудӣ ин технологияи парвариш дар гармхонаҳои бисёршӯнаи автоматӣ, ки дар он ниҳолҳо дар қабатҳои гуногун ҷойгир карда мешаванд ва

маводи ғизоиро тавасути реша бевосита аз маҳлул, яъне бе иштироки хок мегирад.

Бо истилоҳи дигар гидропоникаи амудӣ ҳамчун як технологияи пешрафта дар баҳши таъмини озуқаворӣ тавсиф карда мешавад, ки ғизои бениҳоят тару тоза, бехатар, бе пестисидҳо, органикӣ ва маҳаллиро истеҳсол мекунад. Шароити парвариши он тамоми сол муътадил буда, таъминоти бозътимоди сабзавоти солимро таъмин мекунад. Равшанӣ ва назорати ҳарорат миқдори зиёди энергияро истифода мебаранд, аз ин рӯ самаранок кардани ин вариант истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергияро талаб мекунад (ба мисли энергияи офтобӣ).

Мақсад аз пешниҳоди роҳҳои ноил шудан ба таъмини амнияти озуқаворӣ дар самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии воридотивазкунанда он нест, ки ба ҷои кишоварзии анъанавӣ ҷорӣ карда шавад, балки асос бозори маҳсулоти озуқавориро ғанӣ гардонидан ва кам кардани воридотгунҷоиши сабади истеъмолии аҳолии Тоҷикистон мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки воридотивазкунӣ яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Нишондиҳандаҳои ҳозираи Тоҷикистон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳосилнокии меҳнат ҳануз имкон наметавонанд, ки тамоми раванди воридотивазкуни пурра татбиқ карда шавад. Ба ин муносибат бояд концепсияи нави истеҳсолоти кишоварзӣ ба миён ояд, ки он ба ҳалли масъалаҳои таъмини талаботи озуқаворӣ дохилӣ ва ба содирот нигаронидашуда мусоидат намояд.

Муаллиф ба хулосае омад, ки масъалаи воридотивазкунӣ то ҳол дар адабиётҳои илмӣ инъикоси кофӣ надорад. Дар бештари маврид таваҷҷуҳ ба коҳиш ё аз байн бурдани воридот тавассути афзоиши тавлиди дохилии маҳсулоти озуқаворӣ ё маҳсулоти шабеҳи онҳо равона шудааст. Дар баробари ин, сиёсати воридотивазкунандаро ҳам дар доираи стратегияи кӯтоҳмуддати иқтисодӣ ва ҳам стратегияи дарозмуддати миллӣ бояд идома дода шавад. Интизор меравад, ки сиёсати воридотивазкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ Тоҷикистон: барои таъмини амнияти озуқаворӣ; афзоиши ҷойҳои корӣ;

афзоиши ММД; тезондани пешрафти илму техника; афзоиши талабот ба маҳсулоти ватанӣ ва дар натиҷа беҳтар шудани вазъи умумии бозори дохилии озуқа; рақобатпазир шудани истеҳсолоти ватанӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ; рушди содирот ва зиёд кардани тавозуни савдо, мусоидат кунад.

Татбиқи роҳу усулҳои баланд бардоштани сифат ва беҳатарии ғизо инчунин танзими бозори маҳсулоти кишоварзӣ, бо дарназардошти ҳавасмандгардонии истеҳсокунадагон ва коркарди маҳсулоти озуқаворӣ дар шароити дастгирии давлатии маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронида шуда, таъмини захиравӣ, инчунин баланд бардоштани даромади аҳоли метавонад ҳамчун асоси таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад ва сатҳи амнияти озуқавориро боло барад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

А) натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ ҷанбаҳои назариявии мафҳуми амниятӣ озуқаворӣ ҷамъбаст гардида, моҳият, вижагиҳо ва ҷузъҳои таркибии ин мафҳум мушаххас гардида, таърифи муаллифии мафҳуми амниятӣ озуқаворӣ пешниҳод карда шуда, нишондиҳандаҳои сифатии мутобиқати маҳсулоти озуқаворӣ дар робита ба талаботи пардохтпазирии аҳоли, модели амниятӣ озуқаворӣ пешниҳод карда шудааст, ки ба қабули доктринаи озуқаворӣ милли мусоидат мекунад [3-М,12-М].

2. Концепсия амниятӣ озуқаворӣ ҳамчун як категорияи махсус, ки суботи иқтисодӣ миллиро ҳамчун низоми намуди кушода инъикос мекунад, ки қобилияти нигоҳ доштани яклукхтии он тавассути воқунишҳои ҳамохангшуда ба таҳдидҳои муҳити дохилӣ ва беруна ва нигоҳ доштани тавозуни динамики дар зернизоми, ки аз ҷиҳати сохторӣ-функционалӣ бо бахши озуқаворӣ ба истиқлолияти озуқаворӣ ва инчунин ба дастрасии иқтисодӣ ва иҷтимоии озуқаворӣ асос ёфтааст алоқаманд аст [2-М,28-М].

3. Таҳлили концепсияҳои илмӣ оид ба мавзӯи интиҳобшуда нишон медиҳад, ки мушкилоти амниятӣ озуқаворӣ мураккаб ва бисёрҷанба буда, он бояд дар сатҳҳои гуногуни зернизоми ба ҳам алоқаманд баррасӣ ва ҳал карда шавад, ки ҳар яки онҳо ҳадаф, объектҳо, принципҳо, предметҳо, манфиатҳо ва омилҳо, вазифаҳои мушаххас ва воситаҳои ҳалли худро доранд. Ҳамин тариқ, тақвияти истиқлолияти иқтисодии кишвар, такмили механизми бо озуқаворӣ ва ашъи хоми кишоварзӣ таъмин намудани аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ самти стратегияи сиёсати давлатӣ ва минтақавии иқтисодӣ мебошад [6-М, 28-М].

4. Асоснок карда шудааст, ки унсурҳои муҳими амниятӣ озуқаворӣ дар баробари сатҳи қонеъ гардонидани талаботи физиологии аҳоли ба ғизо, сифати маҳсулоти хӯрокворӣ ҳамчун маҷмӯи хосиятҳои истеъмолии дар раванди истеҳсолот мутобиқи меъёрҳои муқарраршуда ба стандартҳо ва таъмини онҳо ҳангоми нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯш мебошад. Ҷиҳатҳои ташкилию

иктисодии таъмини сифати маҳсулоти озуқаворӣ алоҳида ва нақши он дар ҳалли мушкилоти таъмини озуқаворӣ муайян карда шудааст [4-М, 10-М].

5. Дар асоси таҳқиқоти анҷомшуда зарурати ташаккули захираҳои стратегӣ (буферӣ) асоснок карда шуда, пешниҳод карда шудааст, ки бояд бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ ҳаҷми зарураии маҳсулоти озуқаворӣ дар заминаи ташаккули инфрасохтори муосир нигаҳдорӣ карда шавад. Дар баробари ин бо мақсади ташаккули захираҳои стратегӣ раванди мазкур бояд бо захираҳои зарурии молиявӣ, унсурҳои инфрасохторӣ ва механизми муосири идоракунии таъминоти захиравии амнияти озуқаворӣ фаро гирифта шавад [3-М, 13-М].

6. Равишҳои методии баҳодиҳии вазъи амнияти озуқаворӣ озуқаворӣ таҳия гардида, мумкин аст, ба низоми мавҷудаи нишондиҳандаҳо оид ба арзёбии сатҳи таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ нишондиҳандаи қобилияти харидорӣ аҳолиро ба таври илова дохил карда шавад. Чунки маҳз ҳаминҳо имкон медиҳад, ки дараҷаи бо озуқаворӣ таъмин намудани аҳолиро дақиқтар муайян карда шавад [9-М, 16-М].

7. Дар чараёни таҳқиқот имкониятҳои минтақавии таъмини амнияти озуқаворӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои асосӣ, аз ҷумла: арзиши нерӯи ғизои ҳаррӯзаи одам; истеъмоли кофии маҳсулоти алоҳида; таъмин бо захираҳои озуқаворӣ; дастрасии иқтисодии маҳсулот; нишондиҳандаи тафриқаи арзиши ғизо; аз рӯи иқтидори бозори дохилии маҳсулоти муайян; нишондиҳандаи мустақилияти озуқаворӣ аз рӯи маҳсулоти алоҳида арзёбӣ карда шудааст [8-М].

8. Барои таҳияи низоми арзёбии мониторинги беҳатарии озуқаворӣ таҳия ва интиҳоби дурусти афзалиятҳо ва мониторинги татбиқи амнияти озуқаворӣ аҳамияти калон дорад, ки барои муайян кардани сатҳи амнияти озуқаворӣ давлат на ҳама нишондиҳандаҳо истифода мешаванд, чунки баъзе аз онҳо мувофиқ нестанд ё имкони истифода бурдан надоранд. Барои таҳлили пурраи вазъи амнияти озуқаворӣ муносибати ҳамаҷониба лозим аст, ки таҳлили нишондиҳандаҳоро ҳам дар сатҳи давлат ва ҳам дар минтақаҳои алоҳидаи он дар бар мегирад [7-М, 8-М].

9. Дар асоси умумисозии низомҳои нишондиҳандаҳои арзёбии амнияти озуқаворӣ дар таҷрибаи хориҷӣ хулоса карда мешавад, ки сарфи назар аз тафовути равишҳои гуногуни арзёбии амнияти озуқаворӣ, хусусияти муайян кардани дастгирии давлатии амнияти озуқаворӣ суботи иҷтимоиро дар ҷомеа ва кишвар кафолат дода мешавад. Ҳисобкунии шохиси амнияти озуқаворӣ пешниҳод гардида, ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад: мавҷудияти иқтисодӣ, беҳатарию ҷисмонӣ, кофӣ будани истеъмоли тибқи нишондиҳандаҳои муайяншудаи амнияти озуқаворӣ, вазни ҳар як гурӯҳи маҳсулот бо назардошти ҳаҷми калория, истеъмоли сафеда ва микроэлементҳо [3-М, 27-М,].

10. Таҳқиқот собит кард, ки дар заминаи асосҳои назариявӣ методологӣ таъмини амнияти озуқаворӣ таҳлили заминаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва табиӣ мавриди танзими давлатӣ қарор доранд. Ҳамзамон хулоса кардан мумкин аст, ки афзалияти танзими давлатии амнияти озуқаворӣ бояд дар зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ ифода ёбад [3-М, 25-М].

11. Дар асоси таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ, меъёрҳои институтсионалӣ ва нишондиҳандаҳои пешниҳодгардидаи таъмини амнияти озуқаворӣ чунин хулоса карда мешавад, ки барои таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳамаи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои сатҳи ҷаҳонӣ хос мебошанд. Зеро, низомии амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ҷойгиршавии географӣ, иқтисодӣ-сиёсӣ ва иқлимӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад [19-М].

12. Такмили механизми танзими давлатии амнияти миллии озуқаворӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои таъсири ташкилию иқтисодии саноати хӯроқворӣ ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои он имконият медиҳад, ки чунин хулоса намуд: фишанги муҳими таъсири давлат ба амнияти озуқаворӣ, ин пеш аз ҳама, ҷорӣ намудани назорати дуруст ба сифати маҳсулоти озуқаворӣ дар бозори озуқаи ҷумҳурии ва таъмини дастрасии тамоми қишрҳои аҳоли ба миқдори зарурии маҳсулоти озуқаворӣ босифат мебошад [14-М, 15-М, 22-М].

13. Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот ва таҳлили татбиқи вазифаҳои стратегӣ таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти хушсифати

озуқаворӣ, ки хусусияти низомӣ дорад, самтҳои стратегӣ муайян карда шуданд, ки метавонанд фарогирӣ чунин масъалаҳо бошанд: истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ва коркарди он дар корхонаҳои саноати хуруқворӣ, ки талаботи аҳолиро ба ҳама маҳсулоти асосии озуқаворӣ мувофиқи меъёрҳои тавсияшудаи истеъмол қонеъ мегардонад; таъмини ташаккули захираҳои буферӣ, даҳлати давлат ба нархи маҳсулоти кишоварзӣ; баланд бардоштани дараҷаи иқтисодии озуқаворӣ; ташаккули сиёсати оптималии нархӣ; мусоидат ба рушди инфрасохтори бозори кишоварзӣ; танзими давлатии бозори кишоварзӣ; сертификатсияи маҳсулот мутобиқи талаботи байналмилалӣ; татбиқи сиёсати самаранокӣ сармоягузорӣ ва таҳкими ҷолибияти сармоягузорию заминаҳо ва тадбирҳои таъмини амнияти озуқаворӣ [3-М, 19-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Вазифаҳои асосии системаи мониторинги амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст, ки аҳамияти муҳими амалӣ дорад. Дар ин замина тавсия мешавад, ки арзёбии ҳолати кунунии амнияти озуқаворӣ ва муайян кардани тамоюлҳои ҳоси он, амалисозии мониторинг ва назорати фаврӣ ҳангоми таҳдид ба ҳолати амнияти озуқаворӣ, арзёбии хатарҳои мавҷуда ва пешбинишаванда барои таъмини амнияти озуқаворӣ, пешгӯии вазъи амнияти озуқаворӣ дар доираи шартҳои сценариявӣ ва пешгӯиҳои рушди иқтимоию иқтисодии кишвар истифода карда шаванд [5-М, 9-М].

2. Таҳлили усулҳои гуногуни байналмилалӣ амнияти озуқаворӣ худро собит кард, ки онҳо тавассути ҳисоби нишондиҳандаҳои муайян арзёбии интегралӣ вазъи амнияти озуқаворӣ ба даст овардаанд. Аз таъминоти инфиродӣ амнияти озуқаворӣ ба таъминоти умумӣ, барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи баъзе аз он нишондиҳандаҳо ва арзёбии интегралӣ тавсия карда мешавад [3-М].

3. Барои баҳодиҳии миқдории бо озуқаворӣ таъмин будани Ҷумҳурии Тоҷикистон ду гурӯҳи нишондиҳандаҳо пешниҳод карда мешаванд: сатҳи худтаъминкунии кишвар бо озуқаворӣ (истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ), аз ҷумла, аз рӯи маҳсулоти асосии озуқаворӣ; дараҷа ва динамикаи

истеъмоли озуқаворӣ. Равиши методӣ дар асоси ҳисобкунии нишондиҳандаи интегралӣ амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ нишон дод, ки сатҳи он ба маъёрҳои пешниҳодшаванда мувофиқат намекунад. Натиҷаи пешниҳоди мазкур, метавонад имкониятҳои иқтисодӣ истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро таъмин намояд [4-М, 10-М].

4.Муқаррар карда шудааст, ки баҳодиҳии иқтисодӣ истеҳсолӣ бо усули захиравӣ бо ёрии воситаҳои моделсозии тавсифӣ иқтисодӣ-риёзӣ ба мақсад мувофиқ аст. Аз ин сабаб, тавсия мегардад, ки барои таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар, тибқи меъёрҳои ҳоси ватанӣ нишондиҳандаҳои истеҳсолоти кишоварзии минтақавӣ истифода шавад. Дар натиҷа параметрҳои миқдории он барои ҳисоб кардани зарифи худтаъминкунӣ, фарогирии озуқаворӣ, амнияти вазъи воридот, ғизонокӣ, кифоя будани истеъмол, даромадноки ва ғайра арзёбӣ карда мешавад [1-М, 6-М].

5.Таҳлили стратегияҳои амнияти озуқаворӣ нишон дод, ки кишвар ҳар қадар аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта бошад, дар он тамоюли ҳифзи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҳамон қадар рушд меёбад. Муқаррар карда шудааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир вобастагии бозори дохила аз маҳсулоти воридотӣ тамоюлҳои қаноаткунанда надорад. Барои ҳалли масъалаи мазкур тавсия мегардад, ки ба амал баровардани принципҳои муносибати системавии инкишофи механизми таъмини амнияти озуқаворӣ дар асоси дастгирии худтаъминкунии мамлакат бо озуқаворӣ ва амнияти аҳоли бо ёрии воситаҳои гуногуни иқтисодӣ молиявӣ ҳамроҳанг карда шавад [13-М].

6.Дар асоси омӯзиши масъалаи ҷанбаҳои амнияти озуқаворӣ ба монанди: манфиатҳои глобалӣ, манфиатҳои миллӣ, давлатӣ, ҷамъиятӣ ва минтақавӣ, устувории иқтисодиёти миллӣ ва рушди иқтисодии низоми иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ҷанбаҳои ташкилии иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофӣ, геополитикӣ ва геоиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои муносири танзими давлатӣ ва дастгирии рушди соҳаи кишоварзии ватанӣ ҳамчун

омили мусоидаткунанда ба таҳкими низоми амнияти озуқаворӣ кишвар дар шароити бӯҳронӣ доништа мешавад [30-М].

7. Дар ояндаи наздик бо мақсади таъмини устувори амнияти озуқаворӣ ва коҳиш додани нобаробарии иқтисодӣ миёни аҳолии сарватманд ва камбизоат дар доираи барномаи кӯмаки суроғавии озуқаворӣ ба таъмини дастрасии ҳамагон ба маводи ғизоии аввалиндараҷа ва босифат мусоидат намудан зарур аст. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо, таҳлил ва арзёбии ҳамаҷонибаи таҳдидҳои асосӣ ба амнияти озуқаворӣ ва пешкаш кардани роҳҳои рафъи онҳо дар асоси ҳадафҳои дар СМР-2030 оварда шуда зарур аст [15-М, 31-М].

8. Пас аз таҳлил ва омӯзиши масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар дар шароити либерализатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷии давлат ва шомилшавии Тоҷикистон як қатор созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ муносибати маҷмӯӣ омилҳоеро, ки таъсири бевосита ё бавосита ба низоми амнияти озуқаворӣ кишвар дорад ошкор карда шудааст. Омилҳои ба сатҳи таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир расонанда вобаста ба шароити иқлимӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ таснифот карда шудааст танзими онҳо хавфи ноамнии озуқавориро дар мамлакат коҳиш медиҳад [18-М].

9. Асосҳои концептуалии таҳияи Доктринаи амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия кардашуда, пешниҳод мешавад, ки дар шароити муосир бояд ба масъалаҳои институтсионалӣ ва ташкилию иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шуда, бояд раванди гузариш аз иқтисодиёти кишоварзӣ-саноатӣ ба иқтисодиёти саноатӣ-кишоварзӣ бо механизмҳои муосири ташкилию идоракунии таъмин карда шавад [3-М].

10. Роҳҳои асосӣ ва перспективии таъмини амнияти озуқаворӣ ошкор карда шудаанд, ки фарогири тадбирҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, иҷтимоӣ ва идоракунии бошанд. Дар баробари ин тавсия дода мешавад, ки бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ бояд рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ таъмин карда шуда, ба ҳалли масъалаҳои таъминоти молиявӣ, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, ташаккули захираҳои стратегӣ (буферӣ), ҷорисозии

усулҳои нави коркард ва истифодаи замин ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти озуқаворӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад [11-М, 17-М].

11. Дар асоси таҳлил ва арзёбии омили расмии давлатӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ бахши аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ анҷом дода шудааст. Дар ин заминаи пешниҳод шудааст, ки бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва тақвияти механизми дастрасии он бояд чорабиниҳои маркетингӣ самаранок истифода карда шуда, низомҳои устувори агроозуқаворӣ ташаккул дода шавад. Бо мақсади мониторинги ҳолати амнияти озуқаворӣ низоми индикаторҳо коркард шуда, самтҳои асосии тақвияти заминаҳои инфрасохторӣ, истеҳсолӣ ва таъмини захиравии амнияти озуқаворӣ асоснок карда шудааст [5-М, 16-М].

12. Дар асоси таҳқиқоти анҷомшуда самтҳои афзалиятноки тақмили механизм ва тадбирҳои дастгирии давлатии истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда асоснок таҳия карда шуда, барои танзими низоми воридоту содирот ва таъмини гуногунсamtии истеҳсолоти кишоварзӣ тавсияҳои илман асоснок коркард карда шудаанд. Пешниҳод мешавад, ки бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ бояд усулҳои нави ташкили истеҳсолот истифода карда шавад, ки яке аз онҳо ин кишоварзии барқароршаванда ва заминистифодабарии айвонӣ (терассавӣ) ба ҳисоб меравад [13-М].

РЎЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

- [1]. Барномаи давлатии расонидани кумакҳои унвонии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "21" июни соли 2018, № 328
- [2]. Барномаи мутобикгардонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС), Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2014, №691 <http://wto.tj/tj/tj-wto/database/>
- [3]. Доктрина национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь до 2030 г. Утверждена Постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 15 декабря 2017 г. № 962. С.18-23
- [4]. Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации на период до 2020 г. Утверждена указом президента Российской Федерации от 30 января 2010 г. № 120. С.3
- [5]. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013 бо тағйири иловаҳо ба он таҳти №1245 аз 23.11.2015
- [6]. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе:Нашриёти Муосир – 2022с.
- [7]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383 «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020
- [8]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тасдиқи «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» аз 1 августи соли 2012, № 383
- [9]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020»
- [10]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, №384 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди биотехнологияи чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017»
- [11]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2014, № 727 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи ташкил ва барқарорсозии яхдону сардхонаҳо барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019»
- [12]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2012, № 94 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи

пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист барои солҳои 2012-2015»

[13]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2008, № 481 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи беҳтар намудани ҳолат ва самаранок истифода бурдани чарогоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015»

[14]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2006, № 516 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи коркади маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015

[15]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008 № 306 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи моҳипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015»

[16]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2007, № 542 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи кутоспарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015»

[17]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 феввали соли 2009, № 72 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015»

[18]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 майи соли 2020, №386 «Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024»

[19]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №160 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи маҷмуавии рушди соҳаи чорводори дар ҶТ барои солҳои 2018-2022»

[20]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2009, № 297 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2014»

[21]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 ноябри соли 2015, № 724 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди чарогоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020»

[22]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2016, № 438 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи тухмипарвари дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020»

[23]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2015 № 102.

[24]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2017, № 456.

[25]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012, № 128 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи давлатии рушди соҳаи картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016»

[26]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2010, № 625 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон ва касалиҳои боғу тоқзори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015»

[27]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, №153 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи бунёди "Ҳазинаи ҷумҳуриявии штамми микроорганизмҳои иллатангез барои солҳои 2014-2018»

[28]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 октябри соли 2006, № 451 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи парандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015»

[29]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 790 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи давлатии рушди Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020»

[30]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 792 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи зотпарвари ва хушзоткунии чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020»

[31]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2012, № 450 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020»

[32]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 , № 658 «Дар бораи тасдиқ намудани Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

[33]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, № 662 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи аспарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2016»

[34]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2018, №520 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣи ЧТ барои солҳои 2019-2023»

[35]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31августи соли 2018, № 451 «Дар бораи меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

[36]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2006, № 410 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи рушди соҳаи тамоқпарварӣдар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015»

[37]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 ноябри соли 1995, № 673 «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи дигаргунсозии иқтисодии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

[38]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тасдиқи “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” аз 26 ноябри соли 2016, № 503

[39]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, 31 октябри соли 2018, № 520

[40]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.03.2007с №241 “Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон

[41]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бамеъёрдарории техникӣ». Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, №522;

[42]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истехсол ва муносибати эҳтиёткорона бо пеститсидҳо ва агрохимияҳо». Э.Раҳмонов. ш. Душанбе, 22 апрели соли 2003, № 1;

[43]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи карантини растанӣ». Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, 26 марти соли 2009, №498;

[44]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон». Э.Раҳмонов. ш. Душанбе, 9 декабри соли 2004, № 72;

[45]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва истифодабарии оқилонаи захираҳои генетикии набототи қорам». Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, 1 августи соли 2012, №892;

[46]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амният. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №6, мод. 434; с. 2014, №11, мод. 646; Қонунҳои ҚТ аз 15.03.2016 с., № 1283; аз 03.08.2018 с., № 1540 // Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон - ш. Душанбе. 28.06. 2011, № 721.

[47]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, аз 29 декабри соли 2010, № 671,

[48]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи байторӣ». Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, 29 декабри соли 2010, №674;

[49]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳатарии маҳсулоти ҳӯрокворӣ». Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе, 1 августи соли 2012, № 890;

[50]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кумакҳои унвонии иҷтимоӣ» аз 24.02. 2017, № 1396:

[51]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини амнияти санитарии эпидемиологии аҳоли». Э. Раҳмонов. ш. Душанбе, 8 декабри соли 2003, № 49;

[52]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // 26.12.2016, ш. Душанбе.

[53]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // 26.04.2013, ш. Душанбе.

[54]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // 26.12.2018, ш. Душанбе.

[55]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // 23.12.2023, ш. Душанбе.

[56]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, // Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.

Сарчашмаҳои электронӣ:

[57]. 70 лет FAO (1945-2015) Авторы: Food and Agriculture Organization of the United Nations// [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://books.google.com.tj/books?id=-2FaDwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=ru&source=gbp_pub_info_r#v=onepage&q&f=false

[58]. China - Imports of goods and services in current prices// [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: : <https://knoema.com/atlas/China/topics/Foreign-Trade/Import/Imports-of-goods-and-services> (санаи муроҷиат 13.05.2024)

[59]. European Commission // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://ec.europa.eu/info/foodfarming-fisheries/trade/trade-andinternational-policy-analysis> (санаи муроҷиат 28.06.2021)

[60]. Eurostat Statistics Explained // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agricultural_production (санаи муроҷиат 10.03.2024)

[61]. FAO Statistical Yearbook 2012 – World Food and Agriculture Available at: <https://www.fao.org/3/i2490e/i2490e02b.pdf>

[62]. G33 (или друзья специальных продуктов в сельском хозяйстве) является коалицией развивающихся стран , созданным до 2003 года в Канкуне конференции министров , которые координируются в ходе раунда Дохи в рамках Всемирной торговой организации переговоров, в частности , в отношении сельского хозяйства. Несмотря на название, в настоящее время насчитывается 48 стран-членов. [https://wiki5.ru/wiki/G33_\(developing_countries\)](https://wiki5.ru/wiki/G33_(developing_countries))

- [63]. GIEWS Update, February 3. Available at: <http://www.fao.org/3/a-i4363e.pdf> (2015)
- [64]. Jürgen Mahlknecht, Ramón González-Bravo, Frank J. Loge, Water Energy-Food Security: A Nexus Perspective of the Current Situation in Latin America and the Caribbean, Energy (2019), <https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.116824>
- [65]. Katarzyna B., R.T. Huseynov, 2017. An innovative approach to food security policy in developing countries/ 2016 Journal of Innovation & Knowledge. Published by Elsevier Españ a, S.L.U. This is an open access article under the CC/BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
- [66]. Monitoring Eu Agri-Food Trade: Developments in 2022/ European Commission // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/trade-and-international-policy-analysis_en (санаи мурочиат 13.05.2024)
- [67]. Tajikistan Emergency GOVID-19 Project, № D604- TJ and № D777-TJ // Низоми дастрасӣ <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099110323074512003/pdf/P17376503ca7710f40a31b06ce1af53447a.pdf> (санаи дархост 20.03.2024)
- [68]. The Economist Intelligence Unit (The Global Food Security Index) // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index> (санаи мурочиат 13.05.2024).
- [69]. The European Union and the WTO // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/european_communities_e.htm (санаи мурочиат: 27.06.2021).
- [70]. United States of America - Imports of goods and services in current prices // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://knoema.com/atlas/United-States-of-America/topics/Foreign-Trade/Import/Imports-of-goods-and-services> (санаи мурочиат 13.05.2024)
- [71]. Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://standard.tj/tj/AgriculturalFood>
- [72]. Агентства социальной защиты населения РТ. Режим доступа: <http://ahia.tj/index.php/ru/12-novosti/11-reestr-mi> (дата обращения 22.06.2022)
- [73]. Агропромышленный комплекс // Мавод аз Википедия — донишномаи озода // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/Агропромышленный_комплекс (санаи мурочиат 17.07.2021)
- [74]. Акимова Ю.А. Новая аграрная политика Европейского союза в целях обеспечения устойчивого развития // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://www.e-rej.ru/Articles/2019/Akimova.pdf> (санаи мурочиат 26.06.2021)

[75]. Алжир стремится снизить расходы на импорт продовольствия и достичь самообеспечения ключевыми культурами // <https://oxfordbusinessgroup.com/overview/national-priority-authorities-work-lower-food-import-bill-and-attain-self-sufficiency-key-crops>

[76]. Алла Хромова. В Швейцарии ширится движение за продовольственную безопасность страны // [Манбаи электронӣ] - низомӣ дастрасӣ: <https://www.gosrf.ru/news/15937/> (санаи мурочиат 01.05.2021)

[77]. Барномаҳои федералии кумаки озуқаворӣ ИМА . [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.feedingamerica.org/take-action/advocate/federal-hunger-relief-programs> (дата обращения: 05.06.2022).

[78]. Всемирный саммит по продовольственной безопасности // Рим, 16-18 ноября 2009 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtml (дата обращения: 24.05.2022).

[79]. Всеобщая декларация прав человека // Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // [Манбаи электронӣ]. – низомӣ дастрасӣ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml санаи мурочиат: 10.12.2021с.

[80]. Выпуск № 7 С. 96-116 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://usacanada.jes.su/s032120680005618-3-1> (санаи мурочиат: 06.05.2021). DOI: 10.31857/S032120680005618-3

[81]. Грешонков А. М. Идентификации уровня экономической безопасности в продовольственной сфере Российской Федерации // Вестник ТГУ. 2014. №11 (139). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/identifikatsii-urovnya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-v-prodovolstvennoy-sfere-rossiyskoy-federatsii> (дата обращения: 21.05.2024).

[82]. Грешонков А.М. Стратегические приоритеты в обеспечении экономической безопасности в продовольственной сфере // Социально-экономические явления и процессы. 2014. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskie-prioritety-v-obespechenii-ekonomicheskoy-bezopasnosti-v-prodovolstvennoy-sfere> (дата обращения: 21.05.2024).

[83]. Ерасова Е.А. Опыт ЕС в обеспечении продовольственной безопасности / Е.А.Ерасова, К.И. Ващенко // [Манбаи электронӣ]. - низомӣ дастрасӣ:

https://docviewer.yandex.ru/view/0/?page=1&*=5CebY3sCOH5gfLOMw42WPC4ES% (санаи мурочиат 08.05.2021)

[84]. Индикатор // Мавод аз Википедиа — донишномаи озода [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: <http://https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80> (санаи дархост 30.06.2020)

[85]. Карта железных дорог Таджикистана // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://avatars.mds.yandex.net/get-zen_doc/1708265/pub_5e63890d6cd0d25723ea3c77_5e638cbe6c3f9e70e9061ec2/sc ale_1200 санаи муроҷиат: 01.01.2022.

[86]. Китай - Урожайность зерновых // Мировой Атлас Данных Китай Сельское хозяйство [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://knoema.ru/atlas/Китай/Урожайность-зерновых> (санаи муроҷиат 14.07.2021)

[87]. Конференция по предотвращению голода [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411202> санаи муроҷиат: 10.12.2021с.

[88]. Критерий // Мавод аз Википедиа — донишномаи озода [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: <http://https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B9> (санаи дархост 30.06.2020)

[89]. Кузнецов Павел. Продовольственная безопасность Японии // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: https://allyslide.com/presentation/_prodovolystvennaya_bezopasnosty_yaponii_prezentaciyu_podgotovil_kuznecov_pavel_120620 (санаи муроҷиат 19.04.2021)

[90]. Кумитаи бехатарии озукавории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://www.cfs.tj/kumita/ta-rikh>

[91]. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озукаворӣ ба ҳар сари аҳоли ИДМ: <https://zen.yandex.ru/media/knewskg/v-tadjikistane-opredelili-normy-pitaniia>,

[92]. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озукаворӣ ба ҳар сари аҳоли Кишарҳои мутараққӣ: <https://infourok.ru/pischevaya-i-legkaya-promishlennost-2553077.html>,

[93]. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озукаворӣ ба ҳар сари аҳоли Украина: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-k-uroku-geografii>,

[94]. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти озукаворӣ ба ҳар сари аҳоли Беларус: <http://900igr.net/prezentacija/ekonomika/teoreticheskie-osnovy-tovarovedenija-prodov>

[95]. Муодилаи Harris-Benedict [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: http://https://ru.qwe.wiki/wiki/Harris%E2%80%93Benedict_equation (санаи дархост 12.07.2020)

[96]. Найданова, Э.Б. Государственное регулирование ценовой политики агропродовольственного сектора: зарубежный опыт / Э.Б. Найданова. — Текст : электронный // NovaInfo, 2015. — № 34 — URL: <https://novainfo.ru/article/3577> (дата обращения: 23.09.2023).

[97]. Найданова, Э.Б. Продовольственная безопасность как приоритетное направление современной экономической политики России / Э.Б. Найданова, Н.М. Полянская. — Текст : электронный // NovaInfo, 2015. — № 37 — URL: <https://novainfo.ru/article/3914> (дата обращения: 23.09.2023).

[98]. Найданова, Э.Б. Теоретико-методологические подходы к исследованию продовольственной безопасности / Э.Б. Найданова. — Текст : электронный // NovaInfo, 2015. — № 36 — URL: <https://novainfo.ru/article/3808> (дата обращения: 23.09.2023).

[99]. Народнохозяйственное значение хлопчатника // the-farmer.ru - информационный сайт о сельском хозяйстве // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://the-farmer.ru/vyraschivanie-hlopchatnika> (санаи мурочиат 29.07.2021)

[100]. Питерская А.В., Тлишева Н.А., Питерская Л.Ю. Понятие и концепция продовольственной безопасности, роль государства в ее регулировании // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://izron.ru/authors/ekonomika-i-menedzhment/piterskaya-l-yu/>

[101]. Площадь сельскохозяйственных земель стран мира // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <https://nonews.co/directory/lists/countries/agricultural-land> (санаи мурочиат 12.06.2021)

[102]. Продовольственная безопасность США // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://studfile.net/preview/5969472/> (санаи дархост 16.03.2016с.)

[103]. Рейтинг стран мира по уровню продовольственной безопасности / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2022 (последняя редакция: 09.03.2022). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index> [Дата посещения 14.07.2022]

[104]. Созишномаи навбатии молиявӣ «Дар бораи маблағгузори иловагӣ барои Лоихаи дуҷуми ҳолатҳои фавқулодда оид ба мубориза бо COVID-19 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ:

<https://ichrptj.org/ru/blog/borba-s-covid-19-socialnye-posobiya-maloimushchim-semyam> санаи мурочиат: 10.12.2021с.

[105]. Созишномаҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо // Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Созишнома оид ба кишоварзӣ . Саҳ 131. [Электронӣ]. – Режим дастурасӣ: <http://wto.tj/ru/about/Date/Soglash.po.selskomu.hoz.pdf> <http://wto.tj/upload/Docs/Book.pdf> (дата обрашания: 24.05.2022).

[106]. Средняя зарплата в Норвегии: условия жизни и основные особенности// [Манбаи электронӣ] - низоми дастурасӣ: <https://istio.com/base/srednaa-zarplata-v-norvegii/> (санаи мурочиат 29.04.2021)

[107]. Токобаев Н.К. Продовольственная безопасность и критерии ее оценки // Вестник КазЭУ-2015 <https://articlekz.com/article/13742>

[108]. Томпсон Дж., Гарретт-Пелтер Х. Экономические последствия сокращения программы оказания помощи по дополнительному питанию. http://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2012/03/pdf/snap_report.pdf

[109]. ФАО Безопасность пищевых продуктов . // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастурасӣ: <https://www.fao.org/animal-health/areas-of-work/food-safety/ru/> санаи мурочиат: 06.07.2023.

[110]. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази тижорати байнулмилалӣ, лоиҳаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Котиботи давлатии Швейтсария оид ба корҳои иқтисодӣ (SECO). Душанбе, апрели соли 2015. // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастурасӣ: <https://itctj.files.wordpress.com/2013/03/nfss-final-rus.pdf> санаи мурочиат: 09.07.2023.

[111]. Ҷумҳурии Халқии Чин // Мавод аз Википедиа — донишномаи озода // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастурасӣ: https://tg.wikipedia.org/wiki/Ҷумҳурии_Халқии_Чин (санаи мурочиат 12.06.2021)

[112]. Шапкина Л.Н. Национальные и международные аспекты продовольственной безопасности // Вестник ГУУ. 2012. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-i-mezhdunarodnye-aspekty-rodovolstvennoy-bezopasnosti> (дата обрашания: 24.04.2022).

[113]. Шохис продовольственной безопасности стран мира. // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастурасӣ: <http://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index/info> аз 26.05.2020с. ба шабакаи интернетӣ ворид карда шудааст.

[114]. Шохиси амнияти озукаворӣ дар кишварҳои ҷаҳон // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастурасӣ: <http://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index/info> (санаи мурочиат 01.05.2021)

[115].Шпилькин С.В. Сельское хозяйство Норвегии // [Манбаи электронӣ] - низоми дастрасӣ: <http://www.norge.ru/ln> (санаи мурочиат 28.04.2021)

[116].Эълומияи Саммити умумичаҳонии беҳатарии озуқаворӣ (Рим, 16-18 ноябри соли 2009)// [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

Адабиёти илмӣ, васоити таълимӣ ва маълумотӣ:

[117].Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики: Монография. – Москва: Экономическое образование, 2018. – 212 с. С.165

[118].Алтухов А. И. Методология рационального размещения и углубления специализации агропромышленного производства /, Л. П. Силаева, Л. Б. Винничек [и др.]. – Душанбе : Ирфон, 2016. – 152 с. – ISBN 978-99975-0-410-4.

[119].Алтухов А.И. Продовольственная безопасность Российской Федерации: современное состояние и перспективы решения. Монография. – Москва: 1999. – С. 77

[120].Бабков М. А. Сельскохозяйственный маркетинг как двигатель продовольственного рынка США / М. А. Бабков, Т. Г. Бондаренко, Х. Н. Гасанова [и др.]. – Издание 2-е, дополненное. – Москва : Всероссийский НИИ экономики сельского хозяйства, 2007. – 69 с.

[121].Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – Москва: 2016. – 220с.

[122].Гулов И. М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан / И. М. Гулов.– Москва: ООО "НИПКЦ Восход-А", 2011.–280 с.

[123].Кодирзода Д. Б. Государственное регулирование и повышение эффективности управления сельскохозяйственными организациями / Д. Б. Кодирзода, Е. Н. Ялунина, К. Х. Барфиев [и др.]. – Душанбе : Ирфон, 2023. – 294 с.

[124].Костусенко, И. И. Региональное распределение продовольственных ресурсов: вопросы дифференциации и пути сглаживания неравномерности / И. И. Костусенко, П. В. Смекалов. – Москва : Издательский дом "Научная библиотека", 2013. – 260 с.

[125].Қудратов Р.Р. Сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: самаранокӣ, самтҳо ва дурнамои он / Р.Р. Қудратов // монография Душанбе, “Ирфон” – 2021. 174 с.

[126]. Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения - СПб, 1868 / Перевод П. А. Бибикова М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 462с.

[127]. Маргулис Е.И. Научные основы управления продовольственной безопасностью обеспечения населения России хлебопродуктами. Монография. - М.: Агро-НИИТЭИПП, 2000. – 80 с.

[128]. Кашин В.Б. Китай: обеспечение продовольственной безопасности на фоне пандемии / В.Б. Кашин, А.С. Пятачкова, В.А. Смирнова, И.В. Аксенов // Аналитическая записка К1/07/2020 // ЦКЕМИ НИУ ВШЭ. Москва, 2020. – 28с.

[129]. Найденова Э.Б. Формирование и направления современной аграрной политики России: монография. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2015. – 96 с.

[130]. Потапов А.П. Продовольственная безопасность России и стратегии импортозамещения в условиях глобальных вызовов / А. А. Анфиногентова, Т. В. Блинова, И. Л. Воротников [и др.] ; Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт аграрных проблем Российской академии наук; Саратовский государственный аграрный университет им. Н.И. Вавилова. – Саратов : Издательство "Саратовский источник", 2015. – 444 с.

[131]. Потапов А.П. Социально-экономические приоритеты обеспечения продовольственной безопасности России / А. А. Анфиногентова, Т. В. Блинова, Е. Г. Решетникова [и др.]. – Саратов : Институт аграрных проблем РАН, 2012. – 273 с.

[132]. Сафин, У. З. Актуальные проблемы мировой экономики и экономическая безопасность государства / У. З. Сафин, М. А. Рахматуллин. – Уфа : Уфимский юридический институт МВД России, 2015. – 106 с. – ISBN 978-5-7247-0840-1.

[133]. Серова Е.В. Аграрная экономика. – М.: ГУ ВШЭ, 1999. – 480с.

[134]. Ускова Т.В. Продовольственная безопасность региона: монография / Т.В. Ускова, Р.Ю. Селименков, А.Н. Анищенко, А.Н. Чекавинский. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2014. – 102с.

[135]. Ускова, Т. В. Агропромышленный комплекс региона: состояние, тенденции, перспективы / Т. В. Ускова, Р. Ю. Селименков, А. Н. Чекавинский ; Публикуется по решению Ученого совета института социально-экономического развития территорий РАН. – Вологда : Институт социально-экономического развития территорий РАН, 2013. – 136 с.

[136]. Щеникова, Н. В. Традиции и культура питания народов мира: Учебное пособие / Н.В. Щеникова. - Москва : Форум: НИЦ ИНФРА-М, 2015. - 296 с.

[137]. Логинов В.Г. Сельское хозяйство и регулирование продовольственных рынков. Власть, бизнес и крестьянство: механизм эффективного взаимодействия. М., Энциклопедия российских деревень, 2002. С. 560.

[138]. Мечников И. И. Этюды о природе человека. — 7-е изд. — М.: Гос. изд-во, [1935]. — XXVIII, 240 с.

[139]. Назаренко В.И. Россия и зарубежные страны. Модели аграрной политики. М.: Памятники исторической мысли, 2008. 467 с.

Мақолаҳо аз маҷмӯи нашриҳои даврӣ ва идомаёбанда:

[140]. ACC/SCN, (1991) "Some Options for Improving Nutrition in the 90s;" SCN News No 7, ACC/SCN, Geneva

[141]. Alamgir, M., and P. Arora, (1991) Providing Food Security for All, International Fund for Agricultural Development, New York University Press, USA

[142]. Baer-Nawrocka A, Sadowski A. Food security and food self-sufficiency around the world: A typology of countries. PLoS One. 2019 Mar 7;14(3):e0213448. doi: 10.1371/journal.pone.0213448. PMID: 30845273; PMCID: PMC6407907.

[143]. Barraclough, S., and P. Utting, (1987) "Food Security Trends and Prospects in Latin America," Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies, University of Notre Dame, USA

[144]. Bert Lenaerts, Bertrand C.Y. Collard ва Matty Demontb, Improving global food security through accelerated plant breeding, Plant Science 287 (2019) 110207

[145]. Brighton: University of Sussex, Institute of Development Studies.

[146]. C. T. Gödecke, A.J. Stein, M. Qaim, The global burden of chronic and hidden hunger: trends and determinants, Glob. Food Secur. 17 (2018) 21–29.

[147]. Chavas, Jean-Paul. 1995. "The Micro-economics of Food Security." Working Paper. Madison: Department of Agricultural Economics, University of Wisconsin.

[148]. COVID-19 Pandemic-Era Nutrition Assistance: Impact And Sustainability, " Health Affairs Health Policy Brief, May 5, 2022. DOI: 10.1377/hpb20220330.534478

[149]. Daniel Maxwell and Keith Wiebe 1999. Land Tenure and Food Security: Exploring Dynamic Linkages. Development and Change / Volume 30, Issue 4. pp 827-828.

[150]. Daniel Maxwell and Keith Wiebe. 1998. LAND TENURE AND FOOD SECURITY: A Review of Concepts, Evidence, and Methods / Land Tenure Center University of Wisconsin–Madison

- [151].Eide, W. Barth, (1990b) Proceedings of the Agriculture-Nutrition Linkage Workshop, vol 1, Virginia, February 12-13
- [152].Falcon, W.P., C.T. Kurien, F. Monckeberg, A.P. Okeyo, S.O. Olayide, F. Rabar and W. Tims, (1987) "The World Food and Hunger Problem: Changing Perspectives and Possibilities, 1974-84" in J.P. Gittinger, J. Leslie and C. Hoisington (eds), Food Policy: Integrating Supply, Distribution and Consumption, John Hopkins University Press, Baltimore and London
- [153].FAO, (1983) "World Food Security: A Reappraisal of the Concepts and Approaches," Director-General's Report, Rome
- [154].FAO. 2002. The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome pp.
- [155].FAO. The Democratic People's Republic of Korea: Outlook for Food Supply and Demand in 2014/15 Available at: <http://www.fao.org/3/a-i4363e.pdf> (2015)
- [156].Frankenberger, T.R., and D.M. Goldstein, (1990) "Food Security, Coping Strategies and Environmental Degradation," Arid Lands Newsletter, vol 30, Office of Arid Lands Studies, University of Arizona, pp 21-27
- [157].Gilland B (2002) World population and food supply. Can food production keep pace with population growth in the next half-century? Food Policy 27:47–63. [Google Scholar]
- [158].Gillespie, S., and J. Mason (1991) "Nutrition-Relevant Actions: Some Experience From the Eighties and Lessons for the Nineties," Nutrition Policy Discussion Paper no 10, ACC/SCN, Geneva
- [159].Greetje Schoutena, Martinus Vink and Sietze Vellema. Institutional diagnostics for African food security: Approaches, methods and implications // Wageningen Journal of Life Sciences 84 (2018) 1-5
- [160].Heald, C., and M. Lipton, (1984) African Food Strategies and the EEC's Role: An Interim Review, Commissioned Study, no 6, Institute of Development Studies, Brighton
- [161].Jennifer Clapp, Food self-sufficiency: Making sense of it, and when it makes sense, Food Policy, Volume 66, 2017, Pages 88-96, ISSN 0306-9192
- [162].Jock R Anderson (2018) University of New England, Armidale, Australia; Georgetown University, Washington, D.C., United States. Elsevier Inc. All rights reserved. p.5
- [163].Jonsson, U., and D. Toole, (1991a) "Conceptual Analysis of Resources and Resource Control in Relation to Malnutrition, Disease and Mortality," mimeo, UNICEF, New York
- [164].Kennes, W., (1990) "The European Community and Food Security," IDS Bulletin, vol 21 no 3, pp 67-71

- [165].Kracht, U., (1981) "Food Security for People in the 1980s," Paper prepared for discussion at the North-South Food Roundtable Meeting, Washington
- [166].Kuznetsov N. I. Import substitution as the basis for ensuring Russia's food security / N. I. Kuznetsov, I. F. Sukhanova, M. Yu. Lyavina, I. L. Vorotnikov // *Espacios*. – 2018. – Vol. 39, No. 27. – P. 28.
- [167].Maxwell, S. & Smith, M. 1992. Household food security; a conceptual review. In S. Maxwell & T.R. Frankenberger, eds. *Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review*. New York and Rome: UNICEF and IFAD.
- [168].Maxwell, S. (1988), National food security planning: first thoughts from Sudan, paper presented to workshop on food security in the Sudan. IDS, University of Sussex, Brighton. 3-5 October 1988.
- [169].Maxwell, S. (1991), *To Cure all Hunger: Food Policy and Food Security in Sudan*. Intermediate Technology Publications, London.
- [170].Maxwell, S. 1996. Food security: a post-modern perspective. *Food Policy*. 21 (2): 155-170.
- [171].Maxwell, Simon. 1994. "Food Security: A Post-Modern Perspective." IDS Working Paper, no. 9.
- [172].Mellor, J., (1990) "Global Food Balances and Food Security" in Carl K. Eicher and John M. Staatz (eds), Agricultural Development in the Third World, John Hopkins University Press, Baltimore
- [173].Oshaug, A., (1985) "The Composite Concept of Food Security," in Eide, W.B., et al, 1985 "Introducing Nutritional Considerations into Rural Development Programs with Focus on Agriculture: A Theoretical Contribution," *Development of Methodology for the Evaluation of Nutritional Impact of Development Programmes*, Report No 1, Institute for Nutrition Research, University of Oslo, June
- [174].Peng, W., Berry, E.M., 2019. The Concept of Food Security. In: Ferranti, P., Berry, E.M., Anderson, J.R. (Eds.), *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*, vol. 2, pp. 1–7. Elsevier. ISBN: 9780128126875
- [175].Phillips, T., and D. Taylor, (1990a) "Food Security: An Analysis of the SEARCA/Guelph Survey," Centre for Food Security WPoll, University of Guelph, Ontario, July
- [176].Phillips, T., and D. Taylor, (1990b) "Optimal Control of Food Insecurity: A Conceptual Framework," *American Journal of Agricultural Economics*, vol 72 no 5, December, pp 1304-1310
- [177].Pieters H, Vandeplas A, Guariso A, Francken N, Sarris A, Swinnen J, et al (2012) Perspectives on relevant concepts related to food and nutrition security, Foodsecure project, Working Paper no 1.

[178].Reardon, T., and P. Matlon, (1989) "Seasonal Food Insecurity and Vulnerability in Drought-Affected Regions of Burkina-Faso," in D.E. Sahn (ed), Seasonal Variability in Third World Agriculture: the Consequences for Food Security, John Hopkins University Press, Baltimore and London

[179].Reutlinger, S., (1982) "Policies for Food Security in Food-Importing Developing Countries," in A.H. Chisholm and R. Tyers, (eds) Food Security: Theory, Policy, and Perspectives from Asia and the Pacific Rim, Lexington Books, Massachusetts

[180].Reutlinger, S., (1985a) "Food Security and Poverty in LDCs," Finance and Development, vol 22 no 4.

[181].Reutlinger, S., and K. Knapp, (1980) "Food Security in Food Deficit Countries," World Bank Staff Working Paper no 393, World Bank, Washington DC.

[182].Sahn, D.E., (1989) "A Conceptual Framework for Examining the Seasonal Aspects of Household Food Security," in D.E. Sahn (ed), Seasonal Variability in Third World Agriculture: The Consequences for Food Security, John Hopkins University Press, Baltimore and London

[183].Sarris, A.H., (1989) "Food Security and International Security," Discussion Paper no 301, Centre for Economic Policy Research, London, May

[184].Sen, Amartya. 1981. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

[185].Siamwalla, A., and A. Valdes, (1980) "Food Insecurity in Developing Countries," Food Policy, vol 5 no 4, November.

[186].Staatz, J., (1990) "Food Security and Agricultural Policy: Summary," Proceedings of the Agriculture-Nutrition Linkage Workshop, vol 1, February 12-13, Virginia

[187].Suresh chandra Babu , Introduction to Food Security: Concepts and Measurement, Food Security Poverty Nut Policy, 2nd Edition. / © 2014 Elsevier Inc. All rights reserved. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-405864-4.00001-6>

[188].UNICEF, (1990) Strategy for Improved Nutrition of Children and Women in Developing Countries, A UNICEF Policy Review, New York

[189].United Nations, (1975) Report of the World Food Conference, Rome, 5-16 November 1974, New York

[190].Valdes, A., and Panos Konandreas, (1981) "Assessing Food Insecurity Based on National Aggregates in Developing Countries," in Alberto Valdes (ed), Food Security for Developing Countries, Westview Press, Boulder

[191].Von Braun, J., (1991) "A Policy Agenda for Famine Prevention in Africa" Food Policy Report, International Food Policy Research Institute, Washington DC

[192]. Weber, M.T., and T.S. Jayne, (1991) "Food Security and its Relationship to Technology, Institutions, Policies, and Human Capital" in G. Johnson et al (eds), Social Science Agricultural Agendas and Strategies, Michigan State University Press, East Lansing

[193]. World Bank, (1986) Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries, World Bank Policy Study, Washington D.C.

[194]. World Food Council, (1988) Towards Sustainable Food Security: Critical Issues, Report by the World Food Council Secretariat, Fourteenth Ministerial Session, Nicosia, Cyprus, 23-6 May, WFC/1988/5

[195]. Zipperer, S., (1987) Food Security and Agricultural Policy and Hunger, Zimbabwe Foundation for Education with Production, Harare

[196]. Аграрный сектор США в конце XX века // под ред. д.э.н. Чернякова Б.А. – М., 1997. -396 с. – С.301

[197]. Азизов Ш. С. Государственная поддержка продовольственного рынка и обеспечение продовольственной безопасности переходной экономики / Ш. С. Азизов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/9(151). – С. 241-244.

[198]. Азизов Ш. С. Развитие отраслей, обеспечивающих продовольственную независимость национальной экономики Республики Таджикистан / Ш. С. Азизов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-1(152). – С. 279-283.

[199]. Алтухов А. И. Продовольственная безопасность Российской Федерации: современное состояние и перспективы развития / А.И. Алтухов. – М.: Экономика, 2009.

[200]. Алтухов А.И. Парадигма продовольственной безопасности страны в современных условиях // Экономика сельского хозяйства России. 2014. № 11. С. 4–12.

[201]. Алтухов, А. И. Основные механизмы обеспечения национальной продовольственной безопасности / А. И. Алтухов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2023. – № 9. – С. 2-9.

[202]. Алтухов, А. И. Устойчивое развитие аграрной сферы экономики - основа обеспечения продовольственной безопасности страны / А. И. Алтухов // Научные труды Вольного экономического общества России. – 2016. – Т. 197, № 1. – С. 254-261.

[203]. Антамошкина Е.Н. Эффективность агропродовольственной политики региона: методика и показатели оценки // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2017. Т. 13. № 1 (346). С. 48-58.

[204]. Антюшина Н. Норвежская модель управления ресурсами // Экономист, № 11, 2005.- С.69-70.

[205]. Антюшина Н. Норвежская модель управления ресурсами // Экономист, №11, 2005.- С.70.

[206]. Артемова Е.И. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности России её регионов / Е.И. Артемова, Е.В. Плотникова, М.Н. Оболенская // Вестник Академии знаний. – 2020. – №3 (38). – С. 44-49.

[207]. Артемова Е.И. Совершенствование системы государственного регулирования аграрного производства как фактор импортозамещения / Е.И. Артемова, Е.В. Плотникова // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2017. – №128. – С. 1212-1223.

[208]. Асроров З. У. Земельная реформа - важный этап в развития аграрного сектора в годы независимост / З. У. Асроров, Ш. Шеров // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – № 3(29). – С. 21-24.

[209]. Асроров З. У. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в малоземельных регионах Таджикистана / З. У. Асроров // Peasant. – 2010. – № 4. – С. 48-49.

[210]. Афанасьев С.Г. Влияние вступления Российской Федерации в ВТО на уровень цен сельскохозяйственной продукции [Текст] / С.Афанасьев, А.Суншев, З.Якунина // Международный сельскохозяйственный журнал. - Москва, 2004. - №6. - С. 14-17

[211]. Ашурзода С. Развития инновационной деятельности в сельском хозяйстве / С. Ашурзода, И. С. Ашуров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 226-230.

[212]. Ашуров И. С. Внешние угрозы экономической безопасности / И. С. Ашуров // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1(1). – С. 155-166.

[213]. Ашуров И. С. Таъмини амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат - ҳадафи стратегии Тоҷикистон / И. С. Ашӯров, А. Ҷ. Сафарова, К. Имомназари // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – №. 4(80). – С. 131-140.

[214]. Бадугев Б. В. Продовольственная безопасность и проблемы сельскохозяйственного сектора Японии / Б. В. Бадугев // Проблемы Дальнего Востока. – 2007. – № 1. – С. 74-81.

[215].Балдов Д. В. Будущие проблемы обеспеченности продовольственными продуктами населения / Д. В. Балдов, С. А. Суслов // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2015. – № 1(10). – С. 16-20.

[216].Балдов Д. В. Мировые продовольственные кризисы и производственные проблемы / Д. В. Балдов, С. А. Суслов // Вестник НГИЭИ. – 2014. – № 3(34). – С. 3-17.

[217].Балдов Д. В. Продовольственная безопасность России и других стран по оценке Economist intelligence unit / Д. В. Балдов // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2017. – Т. 6, № 2(19). – С. 30-34.

[218].Балдов Д.В., Суслов С.А. Методика расчета уровня продовольственной безопасности Вестник НГИЭИ. 2016. № 1 (56). С. 13-26. Научный отчет по гражданско-правовому договору № 4170-2012 «Разработка методологии оценки продовольственной безопасности и ее использование на примере России и одной из стран Центральной Азии» Всероссийский Научно-Исследовательский Институт Экономики Сельского Хозяйства Россельхозакадемии.

[219].Баскаков С.М. Низом адресной продовольственной помощи: возможности и перспективы// Региональная экономика: теория и практика. 2013. № 21. С. 53-61.

[220].Безматерных Н.С. Продовольственная безопасность региона и факторы, ее определяющие // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. 2008. №3(41). С. 81–86.

[221].Белова И. Н. Особенности обеспечения продовольственной безопасности КНР на современном этапе / И. Н. Белова, В. А. Тихомирова // Международная торговля и торговая политика. – 2019. – № 2(18). – С. 16-24. – DOI 10.21686/2410-7395-2019-2-16-24.

[222].Бони Л.Д. Стратегический поворотЭкономическая реформа в КНР: на рубеже веков/Сост.: П.Б. Каменнов. - М.: Ин-т Дальн. Вост. РАН, 2008,- С. 14.

[223].Буздалов И.Н. Научно обоснованная аграрная политика – главное условие обеспечение продовольственной безопасности // Теоретико-методологические проблемы. – 2014. –С. 39-44

[224].Буздалов, И. Н. Положение дел в АПК представляет угрозу не только для продовольственной, но и для всей национальной безопасности России / И. Н. Буздалов, Б. Е. Фрумкин // Экономические стратегии. – 2014. – Т. 16, № 8(124). – С. 68-77.

[225]. Буздалов, И. Н. Слабое звено в системе национальной безопасности России / И. Н. Буздалов // Сельскохозяйственные машины и технологии. – 2013. – № 5. – С. 7-9.

[226]. Булатасов, М.Р. Продовольственная безопасность России / М.Р. Булатасов. — Текст : электронный // NovaInfo, 2016. — № 42. — С. 71-78. — URL: <https://novainfo.ru/article/4805> (дата обращения: 07.07.2022).

[227]. Вартанова М.Л. Основные направления обеспечения продовольственной безопасности в Российской Федерации // РППЭ. 2016. №5 (67).

[228]. Вартанова, М. Л. Влияние глобальных факторов на продовольственную безопасность России в контексте экономического сотрудничества стран ЕАЭС / М. Л. Вартанова // Проблемы современной экономики. – 2022. – № 4(84). – С. 44-46.

[229]. Вартанова, М. Л. Проблемы обеспечения финансовой доступности населения к здоровому питанию / М. Л. Вартанова // Охрана биоразнообразия и экологические проблемы природопользования : Сборник статей II Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, посвященной 70-летию Пензенского государственного аграрного университета, Пенза, 28–29 мая 2021 года. – Пенза: Пензенский государственный аграрный университет, 2021. – С. 17-22.

[230]. Генералов И. Г. Укрепление продовольственной безопасности в РФ и на отдельных ее территориях / И. Г. Генералов, М. В. Полянский, С. А. Суслов // Карельский научный журнал. – 2018. – Т. 7, № 2(23). – С. 60-62.

[231]. Герасимова, В. Г. Налоговое стимулирование сельского хозяйства в Беларуси и за рубежом / В. Г. Герасимова, Н. С. Кузьменкова, В. М. Недведцкий // Направления повышения стратегической конкурентоспособности аграрного сектора экономики : Материалы Международной научно-практической конференции, Тамбов, 19 октября 2018 года / Ответственный редактор А.А. Бурмистрова. – Тамбов: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2018. – С. 139-149.

[232]. Гордеев А.В., Алтухов А.И., Вермель Д.Ф. Продовольственная безопасность России: состояние и меры обеспечения, Экономика сельского хозяйства России. 1998. № 10. С. 10.

[233]. Гулов И. М. Повышение конкурентоспособности АПК Таджикистана: кластерный подход / И. М. Гулов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 8. – С. 74-77.

[234]. Гулов, И. М. Формирование конкурентоспособного АПК Республики Таджикистан / И. М. Гулов // АПК: экономика, управление. – 2009. – № 12. – С. 88-92.

[235]. Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность России: проблемы и угрозы // Всероссийский экономический журнал. – 2016. - №5. – С. 71-88.

[236]. Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность Российской Федерации (теория и практика). СПб: Буквально, 2018. С. 28-32.

[237]. Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность: новые подходы к анализу содержания и оценке // Проблемы прогнозирования, 2020, № 5. С.133-141

[238]. Гумеров, Р.Н. Штурм или отступление? (О перспективах отечественного сельского хозяйства в случае форсирования процесса присоединения России к ВТО) / Р.Н. Гумеров // Российский экономический журнал. – 2010. – № 6. – С. 22-34.

[239]. Гумеров, Р.Р. Обеспечение продовольственной безопасности страны: удался ли доктринальный документ? / Р.Р. Гумеров // Российский экономический журнал. – 2010. – № 2. – С. 11-22.

[240]. Добровольные руководящие принципы в поддержку постепенного осуществления права на достаточное питание в контексте национальной продовольственной безопасности // ФАО, Рим-2005. С5.

[241]. Дозорова, Т. А. "Аграрная политика: сущность, приоритеты и региональные особенности" Вестник УГСХА. № 2 (26), 2014, pp. 167-172.

[242]. Дохолян С. В. Повышение эффективности использования ресурсного потенциала продуктового подкомплекса АПК Северо-Кавказского федерального округа при решении задач импортозамещения / С. В. Дохолян, К. М. Балиянц, Э. М. Эминова, А. З. Джамбулатова // Экономика устойчивого развития. – 2018. – № 4(36). – С. 157-164.

[243]. Дохолян, С. В. Стратегия развития аграрной сферы страны в условиях замещения импорта товарами отечественного производства - основа продовольственной безопасности / С. В. Дохолян, М. Л. Вартанова // Российское предпринимательство. – 2017. – Т. 18, № 12. – С. 1877-1904.

[244]. Дохолян, С. В., Ибрагимов, М-Т. А., Халималов, М. М. Теоретико-методологические аспекты продовольственной безопасности // Региональные проблемы преобразования экономики. 2012. № 4.

[245]. Евросоюз скорректировал Общую аграрную политику. Дайджест экономика сельского хозяйства России, №1, 2009.-С. 86.

[246]. Ерасова Е. А. Импортозамещение как фактор обеспечения лекарственной безопасности современной России / Е. А. Ерасова // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2015. – № 3 (55). – С. 14-26.

[247]. Ерасова Е. А. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в современной России/ Е. А. Ерасова, И. В. Козлова // Агротехника и энергообеспечение. – 2015. – № 1 (5). – С. 138-148.

[248].Ергашева Т.Р., Оймахмадова К.Б. Продовольственная безопасность в сравнении с продовольственной самообеспеченностью /презентации на конференции «Региональное экономическое сотрудничество в Центральной Азии: Сельскохозяйственное производство и торговля (ReCCA)» Ноябрь 24 - 26, 2014 Галле (Заале), Германия 9с. С.5

[249].Ерохин В. Л., Гао Тяньмин. Продовольственная безопасность Китая: современное состояние и стратегические ориентиры // Маркетинг и логистика. – 2019. – №5 (25). — с.12-32.

[250].Жабина С.Н. Продовольственная безопасность России и ВТО // Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО. – М.: Энциклопедия российских деревень, ВИАПИ, 2003. – 69-71с. С70.

[251].Жабина, С. Н. Продовольственная безопасность России и ВТО / С. Н. Жабина // Никоновские чтения. – 2003. – № 8. – С. 69-71.

[252].Журавлева Л.А., Зарубина Е.В., Ручкин А.В., Симачкова Н.Н., Чупина И.П. Качество питания населения как показатель продовольственной безопасности страны // Образование и право. 2021. №11. С. 11-17.

[253].Ибрагимов М.-Т.А., Дохолян С.В. Методические подходы к оценке состояния продовольственной безопасности региона. Региональные проблемы преобразования экономики. 2010. № 4 (26). С. 172-193.

[254].Кайгородцев А. А. Экономическая и продовольственная безопасность Казахстана (вопросы теории, методологии, практики). – Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ им. С. Аманжолова, 2006. – 445 с.

[255].Кайгородцев А.А. Самообеспечение как индикатор национальной продовольственной безопасности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2006. №4. С.72-77.

[256].Кайгородцев, А. А. Оценка уровня региональной продовольственной безопасности (на материалах Ярославской области) / А. А. Кайгородцев // Вестник Московского финансово-юридического университета МФЮА. – 2022. – № 2. – С. 129-141.

[257].Кайгородцев, А. А. Стратегические приоритеты России в обеспечении продовольственной безопасности / А. А. Кайгородцев // Актуальные вопросы современной науки и образования : Сборник научных статей по материалам XVIII международной научно-практической конференции, Киров, 19–22 мая 2020 года. – Киров: Московский финансово-юридический университет МФЮА, Кировский филиал, 2020. – С. 389-399.

[258].Киёмиддинов Х. К. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности с целью ее применения в условиях региона / Х. К. Киёмиддинов, Б. Д. Тагоев // Наука и технология XXI века. – 2022. – № 1. – С. 228-240.

[259]. Киемидинов Х. Современное состояние и перспективы развития пищевой промышленности Таджикистана / Х. Киемидинов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. – № 4(25). – С. 20-28.

[260]. Киселев С.В. Основные проблемы мировой продовольственной безопасности // Мировой продовольственный кризис и продовольственная безопасность России: Сборник по материалам «круглого стола» в рамках пятой международной научной конференции «Инновационное развитие экономики России: институциональная среда» / под ред. проф. С.В. Киселева. - М.: РГ-Пресс. 2013 – 157с.

[261]. Ковалев Е.В. Потенциал мировой агропродовольственной сферы: плюрализм оценок // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №8 - С. 3-14.

[262]. Кодирзода Д. Б. Институциональные основы стимулирования экспортной деятельности в условиях членства Республики Таджикистан в ВТО / Д. Б. Кодирзода, Ф. М. Гулзода // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2022. – № 3-4(78). – С. 23-37.

[263]. Кодирзода Д.Б. Вопросы обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан в условиях интеграции в мировую экономику / Д.Б.Кодирзода, К.Х. Хушвахтзода, Б.М. Джумъев // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1 (1). – С. 130-140.

[264]. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27январии соли 2015, №332

[265]. Коротких А. А. Внешняя торговля США аграрной продукцией: новый поворот // США & Канада: Экономика – политика – Культура. – 2019. – Костусенко И.И. ПБ и продовольственная независимость регионов: сущность и подходы к их оценке /// Аграрный вестник Урала. – 2009. -№1 (55). – С. 8-13.

[266]. Костусенко, И. И. К вопросу обеспечения продовольственной безопасности и продовольственной независимости региона / И. И. Костусенко // Вестник Академии. – 2014. – № 4.

[267]. Костусенко, И. И. Продовольственная безопасность и продовольственная независимость регионов: сущность и подходы к их оценке / И. И. Костусенко // Аграрный вестник Урала. – 2009. – № 1(55). – С. 8-13.

[268]. Костусенко, И. И. Пространственная неравномерность распределения продовольственных ресурсов / И. И. Костусенко // Ученые записки Российской Академии предпринимательства. – 2015. – № 42. – С. 213-219.

[269].Кравченко А.А. Продовольственная безопасность домохозяйств в России и Китае: сравнительный анализ / А.А. Кравченко // Азиатско-Тихоокеанский регион: Экономика, Политика, Право. - 2015. - №4 - С. 53-67.

[270].Крылатых Э.Н. Концепции и методологические основы изучения продовольственной безопасности // Никоновские чтения. -2014. -№19. – 3-5с.

[271].Крылатых, Э. Н. Актуальные вопросы обеспечения продовольственной безопасности России в условиях глобальной цифровизации / Э. Н. Крылатых, О. Д. Проценко, М. Н. Дудин // Продовольственная политика и безопасность. – 2020. – Т. 7, № 1. – С. 19-38.

[272].Крылатых, Э. Н. Продовольственная безопасность: состояние, тенденции, угрозы / Э. Н. Крылатых // Агропродовольственная политика России. – 2012. – № 10. – С. 2-8.

[273].Ломакин П.Н. Экспортная стратегия как фактор продовольственной безопасности России // Устойчивое развитие мировой экономики и конкурентоспособность России в глобальной экономике: материалы междунар. научно-практич. конф. (Москва, 15 апреля 2015 г.) / Под ред. И.Н. Платоновой. – М.: МГИМО-Университет, 2016. – С. 218-227.

[274].Ломакин П.Н. Этапы развития продовольственной политики США // Научные труды Вольного экономического общества России. - 2014. - № 1. - С. 245-259.

[275].Лылов А.А. Проблемы региональной продовольственной безопасности в Сибири // Научные основы разработки и реализации региональных программ стабмлизации и развития АПК, систем ведения агропромышленного производства и обеспечение продовольственной безопасности Российской Федерации. – Новосибирск: СибНИИЭСХ, 1998. – С.152-153. СКостусенко И.И. ПБ и продовольственная независимость регионов: сущность и подходы к их оценке /// Аграрный вестник Урала. – 2009. -№1 (55). – С. 8-13.

[276].Лысоченко А.А. Методология определения уровня продовольственной безопасности региона // Экономический анализ: теория и практика. 2009. № 4 (133). С. 47–51.

[277].Лысоченко А.А. Методология определения уровня продовольственной безопасности региона // Экономический анализ: теория и практика. 2009. № 4 (133). С. 47–51.

[278].Мадаминов А.А. Интенсивный способ производства - путь к устойчивому развитию сельского хозяйства // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.62-69

[279].Малхасян, А. В. Правовой аспект сотрудничества Российской Федерации в области сельского хозяйства и продовольственной безопасности / А. В. Малхасян // Аграрное и земельное право. – 2013. – № 10(106). – С. 119-121.

[280].Малхасян, А. В. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций в обеспечении глобальной продовольственной безопасности / А. В. Малхасян // Аграрное и земельное право. – 2014. – № 2(110). – С. 85-86.

[281].Малхасян, А. В. Этапы формирования понятия продовольственной безопасности / А. В. Малхасян // Аграрное и земельное право. – 2014. – № 4(112). – С. 117-118.

[282].Маргулис Е.И.Значение проблемы глобализации обеспечения населения качественным продовольствием. В кн.: «Актуальные проблемы науки и высшего образования». - Унеча: МГУТУ, 2005. – С.25-29.

[283].Мелихов В.Ю. Продовольственная безопасность в системе национальной безопасности России / В.Ю. Мелихов, Е.В. Рудаков // Ученые записки Российского государственного социального университета. 2011. № 4 (92). С. 10-13.

[284].Методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах// Статкомитет СНГ - Москва 2019.

[285].Миронова А. Ю. Управление продовольственной безопасностью Пензенской области / А. Ю. Миронова, И. А. Сергеева // Экономическая безопасность общества, государства и личности: проблемы и направления обеспечения : сборник статей по материалам VI научно-практической конференции, посвященной 80-летию Пензенской области, Прага, 20 марта 2019 года. Том 1. – Прага: Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ s.r.o., 2019. – С. 225-228.

[286].Мирсаидов А. Б. Механизмҳои таъмини амнияти иқтисодии комплекси агросаноатии минтақа дар замони муосир / А. Б. Мирсаидов, Қ. О. Раҳимова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 3(48). – С. 126-133.

[287].Мирсаидов А. Б. Тамоюли стратегии рушди комплекси агросаноатӣ ва таъмини амнияти иқтисодиву озукавории Тоҷикистон / А. Б. Мирсаидов, Қ. О. Раҳимова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 7. – С. 143-152.

[288]. Митюрина Н. Ю. Информационная составляющая экономической безопасности России / Н. Ю. Митюрина, Н. В. Бобков // Информационная безопасность регионов. – 2011. – № 1(8). – С. 37-40.

[289]. Митюрина Н. Ю. Правовые основы противодействия коррупции как меры обеспечения национальной безопасности России / Н. Ю. Митюрина, Н. В. Бобков // Информационная безопасность регионов. – 2013. – № 1(12). – С. 107-111.

[290]. Митюрина Н.Ю. Критерии и индикаторы оценки безопасности страны / Н. Ю. Митюрина, Н. В. Бобков // Информационная безопасность регионов. 2010. № 1 (6). С. 33-35.

[291]. Михайлушкин П.В. Условия и основные критерии обеспечения продовольственной безопасности // Научный журнал КубГАУ. – 2013. - №92. – С. 153.

[292]. Муравьева М.В. Аграрная политика: учебник – Саратов: ООО «Центр социальных агроинноваций СГАУ», 2017. – 85 с.

[293]. Научный отчет по гражданско-правовому договору № 4170-2012 «Разработка методологии оценки продовольственной безопасности и ее использование на примере России и одной из стран Центральной Азии» Всероссийский Научно-Исследовательский Институт Экономики Сельского Хозяйства Россельхозакадемии.

[294]. Обзор агропродовольственной торговой политики в постсоветских странах 2015-16 // ФАО, 2017

[295]. Одинаев Х. А. Теоретические аспекты формирования устойчивого землепользования в регионе и механизмы его регулирования / Х. А. Одинаев, М. С. Джоналов // Таджикистан и современный мир. – 2022. – № 2(78). – С. 106-113.

[296]. Одинаев Х. А. Устойчивое развитие и водная безопасность: проблемы и приоритеты / Х. А. Одинаев // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2022. – Т. 2, № 4. – С. 100-104.

[297]. Олимов И. А. Государственная поддержка развитию аграрного производства в целях обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан / И. А. Олимов // Peasant. – 2015. – № 2. – С. 96-98

[298]. Олимов И. А. Развитие аграрного производства как фактор обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан / И. А. Олимов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2014. – № 2(45). – С. 109-114.

[299]. Олимов И. А. Развитие цепочек добавленной стоимости и сельского предпринимательства в пути обеспечения продовольственной безопасности в

республике Таджикистан / И. А. Олимов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2017. – № 4(19). – С. 36-41.

[300].Пигас П. И. Анализ актуальных проблем и рисков обеспечения продовольственной безопасности в условиях санкций в современной России / П. И. Пигас, С. А. Агамагомедова // Продовольственная политика и безопасность. 2017.

[301].Пириев Дж.С., Курбонов М.Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.88-92.

[302].Пиризода Дж. С. Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности / Д. С. Пиризода // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1(1). – С. 167-178.

[303].Пиризода Дж. С. Роль и место рынка агропродукции в обеспечении продовольственной безопасности / Д. С. Пиризода, Ф. Б. Махмадиев, Ш. Н. Джалилов // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2020. – № 2(64). – С. 68-73.

[304].Пиризода Ҷ. С. Асосҳои методӣ ва усулҳои таҳқиқоти бозори озуқаворӣ / Ҷ. С. Пиризода, З. Қ. Зарифзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – №. 1-4(116). – С. 142-150.

[305].Пиризода Ҷ. С. Бозори озуқаворӣ ҳамчун воситаи таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ. С. Пиризода, З. Қ. Зарифзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – №. 1-1(107). – С. 212-218.

[306].Пиризода Ҷ. С. Шакли кластерии ташкили истеҳсолот ҳамчун омили таъмини амнияти озуқаворӣ / Ҷ. С. Пиризода, М. М. Бойназарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиборати Тоҷикистон. – 2023. – №. 2-1(46). – С. 322-328.

[307].Потапов А. П. Обоснование условий формирования ресурсного потенциала аграрного производства России / А. П. Потапов // Региональные агросистемы: экономика и социология. – 2021. – № 2. – С. 19-23.

[308].Потапов А. П. Определение приоритетных направлений формирования ресурсного потенциала аграрного производства в целях обеспечения продовольственной безопасности / А. П. Потапов // Островские чтения. – 2016. – № 1. – С. 253-256.

[309].Потапов А. П. Формирование ресурсного потенциала аграрного производства как фактор обеспечения продовольственной безопасности России / А. П. Потапов // Региональные агросистемы: экономика и социология. – 2021. – № 3. – С. 49-54.

[310].Потапов А.П. Обеспечение ресурсной независимости аграрного производства в контексте продовольственной безопасности России // Проблемы прогнозирования. 2019. № 5. С. 120-129.

[311].Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фармон. Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои ғайриқонунии субъектҳои соҳибкорӣ // Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. ш. Душанбе. 16 март соли 2022, №362.

[312].Рахимов О. А. Анализ состояния и тенденции развития рынка мясной продукции в Республике Таджикистан / О. А. Рахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/2(131). – С. 121-126.

[313].Рахимов О. А. Государственная поддержка развития регионального рынка мясной продукции / О. А. Рахимов // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства : сборник научных трудов: в 2 томах, Симферополь, 05 апреля 2019 года. Том 2. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2019. – С. 347-350.

[314].Рахимов О.А., Тагоев Д.Х. Мушкилот ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ шаҳри Душанбе / Кишоварз. 2013. № 2. С. 65-67.

[315].Раҳматзода Р. Рушди сиёсати сармоягузори минтақаҳо дар комплекси агросаноатӣ / Раҳматзода Р., Ф. Р. Қудратова, Ф. М. Ғулумносирова // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №. 4(84). –С.184-192.

[316].Раҳматзода Р. Рушди устувори соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ-кафолати таъмини амнияти озуқаворӣ / А. И. Одинаев, // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – №. 3(83). – с. 131-139.

[317].Раҳматзода Р. Таҳияи самтҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ-омили муҳимми ҳифзи амнияти озуқаворӣ / А. И. Одинаев, Раҳматзода // Международные отношения и безопасность. – 2023. – №. 3(7). – С. 96-105.

[318].Ревенко Л.С. Внешнеэкономические аспекты продовольственной безопасности России // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. - №4. –С. 142-147.

[319].Региональные торговые соглашения между странами СНГ и присоединение к ВТО. -М.: СИ-АФТ, 2001.С.45.

[320]. Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и план действий всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия // Рим, 13 ноября 1996 года

[321]. Романцов Е. В. Влияние социально-экономических преобразований в России на современное состояние продовольственной безопасности страны / Е. В. Романцов // Экономика. Предпринимательство. Окружающая среда. – 2009. – Т. 3, № 39. – С. 60-66.

[322]. Романцов Е. В. Роль приоритетного национального проекта "Развитие АПК" в обеспечении продовольственной безопасности России / Е. В. Романцов // Экономика. Предпринимательство. Окружающая среда. – 2008. – Т. 4, № 36. – С. 66-69.

[323]. Руденко С.И. – Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности // Ученые записки Российского государственного социального университета. -2010. -№7 С.236-239

[324]. Рябова И. В. Методика оценки региональной продовольственной безопасности / И. В. Рябова, С. А. Суслов // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2016. – Т. 5, № 3(16). – С. 173-177.

[325]. Самтҳои рушди кишоварзии мамлакат дар ҳодаи таъмини амнияти озукаворӣ / Ҷ. С. Пиризода, Б. И. Неъматов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. – №. 2(70). – С. 143-149

[326]. Сафин У. З. Теневая экономика как угроза продовольственной безопасности страны / У. З. Сафин // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. – 2010. – № 9. – С. 57-62. – EDN NEFMDH.

[327]. Сафин У. З. Проблемы продовольственной безопасности России в условиях экономических санкций со стороны США и Европейского союза / У. З. Сафин // Актуальные проблемы государства и общества в области обеспечения прав и свобод человека и гражданина. – 2015. – № 18-1. – С.

[328]. Сафонова Е.Л., Усатюк М.В. Обеспечение продовольственной безопасности в системе экономической безопасности России // Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы. 2015. № 3 (12). С. 108-111.

[329]. Семенов А.А. Вступление России в ВТО и продовольственная безопасность // Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО. – М.: Энциклопедия российских деревень, ВИАПИ, 2003. – 64-66с.

[330]. Сергеева И. А. Развитие аграрного производства и обеспечение продовольственной безопасности России / И. А. Сергеева, А. Ю. Сергеев, Ю. Д. Бахтеев // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2022. – № 9. – С. 204-210.

[331]. Сергеева И. А. Теоретические аспекты обеспечения продовольственной безопасности / И. А. Сергеева, С. В. Тактарова, С. А.

Агамагомедова // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2019. – № 3(31). – С. 62-70.

[332].Сергеева И.А. Угрозы продовольственной безопасности России / И.А.Сергеева, А.Ю. Сергеев // Продовольственная политика и безопасность. 2014. Т. 1. № 1. С. 13-24.

[333].Серова Е. В. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: вызовы для мира и России / Е. В. Серова // Устойчивый экономический рост: политические и социальные предпосылки : Сборник по материалам Гайдаровских чтений. В 2-х томах, Орёл, 11–12 мая 2017 года / Под редакцией С.В. Приходько. Том 1. – Орёл: Среднерусский институт управления - филиал РАНХиГС, 2017. – С. 16-20.

[334].Серова Е. В., Никулин А. М. Сегодня в сельском развитии главное - сменить парадигму / Е. В. Серова, А. М. Никулин // Крестьяноведение, №. 3. - 2022. - С. 210-236.

[335].Силаева Л. П. Значение экспортного потенциала в развитии АПК страны // Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения : сб. ст. по материалам XVI Междунар. науч.-практ. конф. / отв. за вып. А. А. Адаменко. – Краснодар: КубГАУ, 2021. – 438 с. С.46-53

[336].Силаева Л. П. Значение экспортного потенциала в развитии АПК страны / Л. П. Силаева // Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения : Сборник статей по материалам XVI Международной научно-практической конференции, Краснодар, 03–05 июня 2021 года. – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет имени И. Т. Трубилина, 2021. – С. 46-53.

[337].Силаева Л. П. Кооперация России в пространственном развитии агропродовольственного рынка / Л. П. Силаева, М. Л. Яшина // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики. – 2022. – № 3. – С. 36-45.

[338].Силаева Л. П. Обеспечение продовольственной безопасности России при вступлении в ВТО / С. Афанасьев, А. Суншев, В. Жуйков // АПК: экономика, управление. – 2004. – № 12. – С. 43-49.

[339].Силаева Л. П. Оценка продовольственной безопасности России / Л. П. Силаева // Проблемы и перспективы развития агропромышленного производства / Межотраслевой научно-информационный центр Пензенской государственной сельскохозяйственной академии. – Пенза : Пензенский государственный аграрный университет, 2016. – С. 58-70.

[340].Силаева Л. П. Роль государства в обеспечении продовольственной безопасности страны / Л. П. Силаева, С. Г. Афанасьев // Проблемы подъема и

развития агропромышленного комплекса в современных условиях. – Москва : Эфес, 2002. – С. 136-142.

[341]. Силаева Л. П. Уровень обеспеченности страны сельскохозяйственной продукцией, сырьем и продовольствием / Л. П. Силаева, Е. Г. Михалкина, О. Н. Кондрашова // Агропродовольственная политика России. – 2015. – № 4(40). – С. 14-16.

[342]. Силаева, Л. П. Развитие межрегионального обмена в условиях импортозамещения / Л. П. Силаева // Экономика сельского хозяйства России. – 2015. – № 10. – С. 57-61.

[343]. Солексода А. А., Фасихов И. С. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности // Научные исследования № 8 (9). 2016 - с. 15 - 23.

[344]. Суншев А.А. Агропродовольственная политика: проблемы и пути решения. Ставрополь: Сервис-школа. 2005. 232 с.

[345]. Суслов С. А. Инновации и их влияние на аграрный сектор / С. А. Суслов, М. Н. Кирилов // Дискуссия. – 2015. – № 11(63). – С. 45-50.

[346]. Тагоев Б. Д. Методические подходы оценки импортозамещающих процессов / Б. Д. Тагоев, С. Р. Чоршанбиев // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 434-439.

[347]. Тагоев Б. Д. Обеспечение продовольственной безопасности как стратегическое направление устойчивого развития региона / Б. Д. Тагоев, М. Х. Исайнова // Наука и современное общество: актуальные вопросы, достижения и инновации : материалы Международной студенческой научно-практической конференции в рамках Дней студенческой науки ФГБОУ ВО КубГТУ, Краснодар, 30 марта 2022 года. – Краснодар: ФГБУ "Российское энергетическое агентство" Минэнерго России Краснодарский ЦНТИ- филиал ФГБУ "РЭА" Минэнерго России, 2022. – С. 551-560.

[348]. Тагоев Д. Х. Опыт рынка электроэнергетики Южно-американского региона и возможности его использования в странах Центральной Азии / Д. Х. Тагоев, Б. Х. Асоев // Производственные технологии будущего: от создания к внедрению : Материалы V Международной научно-практической конференции, Комсомольск-на-Амуре, 06–11 декабря 2021 года / Редколлегия: С.И. Сухоруков (отв. ред.), А.С. Гудим, Н.Н. Любушкина. – Комсомольск-на-Амуре: Комсомольский-на-Амуре государственный университет, 2022. – С. 94-97.

[349]. Тагоев Д. Х. Сармоягузори саноати коркарди маҳсулоти кишоварзии минтакаи Кўлоб / Д. Х. Тагоев, Ш. Н. Намозализода // Ускоренная

индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 252-260.

[350]. Тағоев Ҷ. Ҳ. Сармоягузориҳо ва дурнамои рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Ҳ. Тағоев, Ш. Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 2(36). – Р. 99-111.

[351]. Тимохина Д. М. Проблемы и перспективы продовольственной безопасности России / Д. М. Тимохина, И. А. Сергеева // Проблемы и перспективы развития российской экономики : Сборник статей по материалам XIII научно-практической конференции, посвященной 80-летию Пензенского государственного университета, г. Пенза, 17 ноября 2023 года. – Пенза: Пензенский государственный университет, 2023. – С. 178-181.

[352]. Тихомирова В. А. Инновации в агропромышленном производстве как драйвер повышения устойчивости национальных продовольственных систем / В. А. Тихомирова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2021. – Т. 29, № 4. – С. 773-784.

[353]. Тихомирова В.А. Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. 2015. № 6 (84). С. 123-128.

[354]. Тихомирова, В. А. Реализация доктрины продовольственной безопасности России: оценка и перспективы / В. А. Тихомирова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2020. – Т. 28, № 4. – С. 751-764.

[355]. Трейси Майкл. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику. – СПб.: Экономическая школа, 1995. – 431с.

[356]. Трубилин А., Сидоренко В., Михайлушкин П.В. Приоритеты аграрной политики России// Международный сельскохозяйственный журнал. 2012. № 5. С. 10–16.

[357]. Умаров Х. Сравнительный анализ торгово-экономических связей Таджикистана с Россией и Китаем / Х. Умаров // Центральная Азия и Кавказ. – 2013. – Т. 16, № 3. – С. 146-156.

[358]. Умаров Х. У. Центральная Азия: проблемы и новые возможности межрегиональной интеграции / Х. У. Умаров, Р. Б. Бердиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/2(107). – С. 271-280.

[359]. Умаров Ҳ. Ташкили корхонаи шакар ва имконияти коркарду истеҳсоли дигар навъҳои маҳсулоти ватанӣ / Ҳ. Умаров, А. Комилҷони, Н. Н. Аслиддинов, Р. Б. Шарипова // Вестник Бохтарского государственного

университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – №. 1-4-1(104). – С. 137-140.

[360]. Умирзоков А.М. Оценка сети автомобильных дорог республики Таджикистан / А.М. Умирзоков, Н.Р. Гоибов, С.С. Сайдуллозода, А.Л. Бердиев // Труды НГТУ им. Р.Е. Алексеева. 2021. № 3. С. 117-124.

[361]. Устиян И. Эффективность экономической реформы Китая // Экономист, № 8, 2006. - С. 77.

[362]. Ушачев И. Г. Наращивание объемов агропромышленного производства для обеспечения продовольственной безопасности и увеличения экспортного потенциала АПК России / И. Г. Ушачев, В. В. Маслова, А. В. Колесников // Экономика региона. – 2022. – Т. 18, № 4. – С. 1178-1193.

[363]. Ушачев И. Г. Новая Доктрина продовольственной безопасности и меры по реализации ее основных положений / И. Г. Ушачев, В. С. Чекалин // АПК: экономика, управление. – 2020. – № 4. – С. 4-12.

[364]. Ушачев И.Г. Перспективы развития АПК России в условиях глобальной и региональной интеграции // АПК: экономика, управление. 2014. № 1. С. 3–15.

[365]. Ушачев, И.Г. Обеспечение продовольственной безопасности – первоочередная задача Российской экономики / И.Г. Ушачев // Вестник ОрелГАУ. – 2008. – Т. 14. – № 5 (08). – С. 5-10.

[366]. ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. 2018. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире – 2018 – С.157

[367]. Фролов К. В., Гордеев А. В., Масленников О. А. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Продовольственная безопасность. Раздел 2. М. : МГФ «Знание», 2001. 480 с.

[368]. Чарыкова О.Г., Белошапкина Н.Е. Самообеспечение как критерий продовольственного обеспечения региона

[369]. Чекавинский, А. Н. Моделирование продовольственной безопасности региона / А. Н. Чекавинский, Р. Ю. Селименков // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2014. – № 4(34). – С. 226-235.

[370]. Чекавинский, А. Н. Организационно-экономический механизм государственной поддержки проектов модернизации сельского хозяйства / А. Н. Чекавинский // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2013. – № 6(30). – С. 104-112.

[371]. Шагайда Н., Узун В. Продовольственная безопасность: проблемы оценки // Вопросы экономики. 2015. № 5. С. 63–78.

[372]. Шершнева Е. С. Продовольственная поддержка беднейших слоев населения США // Российское предпринимательство. 2000. № 8 (8). С. 73–81.

[373]. Яшкова Н.В, Чумаков В.Н. Факторы продовольственной безопасности // Журнал правовых и экономических исследований. 2018, 1: 172–177.

[374]. Яшкова Н.В. Индикаторы Продовольственной Безопасности // Фундаментальные исследования. 2019. № 1. С. 58-63.

Диссертация и автореферат:

[375]. Азизиов Ш.С. Теоретические основы продовольственной безопасности национального государства, автореферат. к.э.н. / Института повышения квалификации Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан. Худжанд, 2012– 22с.

[376]. Асроров З.У. Организационно-экономические механизмы обеспечения продовольственной безопасности малоземельного региона (на материалах Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Курган-Тюинского Государственный Университет им Носира Хусрав. Душанбе, 2011 – 24с.

[377]. Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России (теория, методология, практика), автореферат дис. д.э.н. / Государственном научном учреждении Всероссийском научно исследовательском институте экономики сельского хозяйства РАСХН. Москва, 2005. – 47с.

[378]. Ашуров И.С. Аграрная реформа Республики Таджикистан (теория, методология, проблемы и решения), автореферат дисс. д.э.н. / Таджикский аграрный университет Министерства сельского хозяйства и охраны природы Республики Таджикистан, ГНУ ВНИЭТУСХ, Москва - 2008. – 51с. С.40.

[379]. Бадуров Б. В. Продовольственная безопасность Японии, автореферат дисс. к.э.н. / Институте Дальнего Востока Российской академии наук, Москва - 2007. – 26с. - С.21.

[380]. Балдов, Д. В. Развитие диагностики экономической безопасности в продовольственной сфере, диссертация к.э.н. / Балдов Дмитрий Валентинович, 2020. – 207 с.

[381]. Грешонок А.М. Перманентность стратегических приоритетов экономической безопасности России в продовольственной сфере, диссертация д.э.н. / ФГБОУ ВПО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина». Тамбов, 2015. – 389с.

[382]. Гулов И.М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан, автореферат. д.э.н. / Институте экономики сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Москва, 2012 – 39с.

[383]. Киёмидинов Х. Организационно - экономический механизм обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан, автореферат. к.э.н. / Технологический университет Таджикистана и Институте экономики сельского хозяйства ТАСХН. Душанбе, 2010 – 22с. С.9

[384]. Кудратов Р.Р. Формирование продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности (Вопросы теории, методологии и практики), автореферат. д.э.н. / Научно-исследовательский институт экономики и организации сельскохозяйственного производства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2005 – 34с., С 27-28

[385]. Лебедева Ольга Владимировна. Взаимосвязь продовольственной обеспеченности, самообеспеченности и безопасности на макро- и мезоуровнях транзитивной экономики // дисс. к.э.н. ростовский государственный университет. Ростов н/Д, 2003. С.209

[386]. Ломакин П.Н. Обеспечение продовольственной безопасности России (внутренние и международные аспекты), диссертация. кандидата экономических наук / Московский государственный институт международных отношений (университет). Москва, 2017. – 229с.

[387]. Ломакин П.Н. Обеспечение продовольственной безопасности России (внутренние и международные аспекты), автореферат дис. кандидата экономических наук / Московский государственный институт международных отношений (университет). Москва, 2017. – 28с.

[388]. Лысоченко А.А. Продовольственная безопасность региона: воспроизводственная концепция, автореферат дис. д.э.н. / Северо-Кавказский научно-исследовательский институт экономических и социальных проблем Южного федерального университета. Ростов-на-Дону - 2009. – 57с.

[389]. Маковеев С.Н. продовольственное самообеспечение аграрного региона в системе продовольственной безопасности в условиях членства России в ВТО: диссертация.... К.э.н.: 08.00.05. Курган, 2014. -234С.

[390]. Малхасян А.В. Аграрно-правовые проблемы в сфере обеспечения продовольственной безопасности, диссертация к.ю.н. / ФГБОУ ВПО «Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА)». Москва, 2014. – 167с. С.66

[391]. Маргулис Е.И. Теоретические и методологические аспекты повышения устойчивости продовольственной безопасности страны, автореферат диссертация. к.э.н. / Московский государственный университет технологий и управления (МГУТУ). Москва - 2005. – 56с.

[392].Одинаев Х.А. Эколого-экономический механизм регулирования природопользования в сельском хозяйстве/ автореферат. д.э.н. / Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова. Москва, 2005 – 44с.

[393].Олимов И.А. Роль потребительской кооперации в реализации стратегии обеспечения продовольственной безопасности (На материалах Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Российско-Таджикский (славянский) университет. Душанбе, 2018 – 27с.

[394].Пириев Дж.С. Совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования, автореферат. д.э.н. / Таджикском научно-исследовательском институте экономики и организации сельскохозяйственного производства. Москва, 2004 – 44с.

[395].Плугов А.Г. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России, диссертация к.э.н. / Российский университет дружбы народов. Москва, 2010. – 209с. С.78

[396].Плугов А.Г. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России, автореферат. к.э.н. / Российского университета дружбы народов. Москва, 2010. 26с. С.11

[397].Сафин У.З. Обеспечение продовольственной безопасности в системе экономической безопасности России (теоретико-методологический подход), автореферат дис. д.э.н. / Академия экономической безопасности Министерства внутренних дел Российской Федерации. Москва - 2010. – 51с.

[398].Сидоров А.Н. Стратегические направления обеспечения хозяйствующими субъектами апк экономической и продовольственной безопасности России (Теория, методология и практика), автореферат дис. д.э.н. / Московский государственный университет технологий и управления (МГУТУ). Москва - 2007. – 50с.

[399].Скрынник Е.Б. Формирование современной агропродовольственной политики Российской Федерации, автореферат дис. д.э.н. / Негосударственном образовательном учреждении дополнительного профессионального образования «Международная промышленная академия». Москва - 2010. – 38с. С.11

[400].Тагоев Б.Д. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Таджикский национальный университет. Душанбе, 2013 – 23с.

[401].Тихомирова В.А. Обеспечение продовольственной безопасности: международный и Российский опыт, диссертация к.э.н. / Российский университет дружбы народов. Москва, 2019. – 196с.

Маводҳои оморӣ:

[402].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2016 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – С. 56.

[403].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2018 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. 58.

[404].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №2-2019 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С. 58.

[405].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2019 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 56.

[406].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1-2020 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 60.

[407].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4-2021 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 51.

[408].Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №4-2023 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 50.

[409].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. – С.

[410].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С.

[411].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С.

[412].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С.

[413].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020. – С.

[414].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе. - 2021, - С. 521.

[415].Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе. – 2023. – С. 580.

[416].Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 350.

- [417]. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 361.
- [418]. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 353.
- [419]. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2001. – С. 550
- [420]. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – С. 354
- [421]. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 350.
- [422]. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе -2023. С. 86.
- [423]. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – С. 72
- [424]. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 84.
- [425]. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 495.
- [426]. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 423.
- [427]. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 414.
- [428]. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 419.
- [429]. Тоҷикистон: 20-солагии истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – С. 832.
- [430]. Тоҷикистон: 25 - соли истиқлолияти давлатӣ. маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – С. 522.
- [431]. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 702.

РЎЙХАТИ КОРҶОИ НАШРШУДА АЗ РЎИ МАВЗЎИ ДИССЕРТАТСИЯ

А) Монография ва брошюраҳо:

[1-М]. Алиев О.М. Проблемы регионального продовольственного обеспечения Республики Таджикистан [Текст]: монография / Д.У.Ураков, О.М. Алиев. - Душанбе: «Ирфон», 2011. – 120 с. ISBN: 978-99947-0513-9

[2-М]. Алиев О.М. Проблемы продовольственного самообеспечения региона как основа устойчивого развития [Текст]: монография / О.М. Алиев. - Душанбе: «Ирфон», 2018. – 177 с. ISBN: 978-99975-0862-1

[3-М]. Алиев О.М. Назария ва методологияи арзёбии сатҳи амнияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография / О.М. Алиев. – Душанбе. – 2024. – 176 с. ISBN: 978-99985-8682-6

Б) Интишорот дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи КOA назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

[4-М]. Алиев О.М. Проблемы обеспечение населения продовольствием в Республике Таджикистан [Текст]: / О.М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: “Сино”, 2011. - №3 (67). - С. 82-88. ISSN 2074-1847

[5-М]. Алиев О.М. Тенденция производства и потребления продовольствия в регионах Республики Таджикистан [Текст]: / О.М. Алиев, Дж.Д. Уракова // Вестник Таджикского национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: “Сино”, 2011. - №4 (68) С. 60-66. ISSN 2074-1847

[6-М]. Алиев О.М. Региональные проблемы продовольственного обеспечения страны [Текст]: / Д.У.Ураков, О.М. Алиев. // Вестник Таджикского национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: “Сино”, 2011. - №7 (71) С. 70-74. ISSN 2074-1847

[7-М]. Алиев О.М. Продовольственное обеспечение в регионах Республики Таджикистан [Текст]: / О.М. Алиев. // Вестник Таджикского национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: “Сино”, 2011. - №8 (75) С. 53-57. ISSN 2074-1847

[8-М]. Алиев О.М. Организационно-экономические основы обеспечения региона продовольствием [Текст]: / О.М. Алиев. Б. Д. Тағоев // Кишоварз (Земледелец) Таджикский аграрный университет. Серия: Экономика. - Душанбе: “Сино”, 2011. - №8 (75) С. 49-51. ISSN: 2074-5435

[9-М]. Алиев О.М. Демография и проблемы продовольственной безопасности Республики Таджикистан [Текст]: / М. А. Одинаев, О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-

экономических и общественных наук. - Душанбе: “Сино”, – 2012. – № 2/8-1(100). – С. 203-206. ISSN 2413-5151

[10-М]. Алиев О.М. Рост доход населения как средство достижение продовольственного самообеспечение региона [Текст]: / О. М. Алиев, Б.Д.Тагоев // Журнал «Таджикистан и современный мир». – Душанбе, 2017 - №1(56) С. 70-78. ISSN 2075-9584

[11-М]. Алиев О. М. Эффективное использование водных ресурсов как средство достижения продовольственной безопасности Республики Таджикистан [Текст]: / О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, – 2018. – № 9. – С. 217-221. ISSN 2413-5151

[12-М]. Алиев, О. М. Таҳаввулоти консепсияҳои асосии беҳатарии озуқаворӣ [Матн]: / О. М. Алиев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020. – № 3(23). – С. 91-98. ISSN: 2663-0389

[13-М]. Алиев О. М. Истеҳсолоти воридотивазкунанда ва нақши он низоми таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О. М. Алиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № S4.2(29). – С. 86-95. ISSN: 2663-0389

[14-М]. Алиев О. М. Продовольственная безопасность в системе национальной безопасности: основные принципы и предпосылки [Текст]: / О. М. Алиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2022. – № 6. – С. 146-152. ISSN: 2413-5151

[15-М]. Алиев, О. М. Баланд бардоштани сифати маҳсулоти ғизои Ҷанбаи асосии амнияти озуқаворӣ [Матн]: / О. М. Алиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. S2.1(31). – С. 155-163. ISSN: 2663-0389

[16-М]. Алиев О. М. Сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ: мафҳум, моҳият ва арзёбии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О. М. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – № 2. – С. 177-185. ISSN: 2413-5151

[17-М]. Алиев, О. М. Комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: моҳият, ҳолати муосир ва тамоюл [Матн]: / О. М. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – № 3. – С. 91-100. ISSN: 2413-5151

[18-М]. Алиев, О. М. Арзёбии таҳдидҳо ва хавфҳои асосӣ ба амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О. М. Алиев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук.- Бохтар, 2023. – № 1-4(116). – С. 157-162. ISSN: 2663-5534

[19-M]. Алиев, О. М. Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О. М. Алиев, Д. Б. Қодирзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 4-2(39). – С. 472-481. ISSN: 2663-0389.

[20-M]. Алиев О. М. Худтаъминкунии озуқаворӣ ва танзими воридот бо мақсади расидан ба амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О. М. Алиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – №. 2. – С. 179-186. ISSN: 2310-3957

В.)Мақолаҳо дар дигар нашрияҳо:

[21-M]. Aliev O.M. Assessment of the readiness of industrial production for digitalization in the Russian Federation [Text]: / K. A. Artamonova, O. Yu. Gavel, O.M. Aliev [et al.] // JOP Conference Series: Metrological Support of Innovative Technologies, Krasnoyarsk, 04 марта 2020 года / Krasnoyarsk Science and Technology City Hall of the Russian Union of Scientific and Engineering Associations. Vol. 1515. – Krasnoyarsk, Russia: Institute of Physics and IOP Publishing Limited, 2020. – P. 32004. – DOI 10.1088/1742-6596/1515/3/032004.

[22-M]. Алиев О.М. Баъзе аз масоилҳои худтаъминкунии озуқавори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О.М. Алиев // Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (2020-2040): Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессороно, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ, Душанбе, 13 октябри соли 2020. – Душанбе: ДДМИТ 2020. – С. 98-102.

[23-M]. Алиев О.М. Нақши андозҳо дар таъмини бехатарии озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О.М. Алиев, Т.А. Иброҳимов // Амалисозии рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва миллӣ: Маводи конференсияи байналхалқии илмию амалӣ, Душанбе, 13 октябри соли 2020. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2020. – С. 80-87.

[24-M]. Алиев О. М. Ҷанбаҳои илмӣ-назариявии бехатарии озуқаворӣ: фарзияҳо ва давраҳои ташаккул [Матн]: / О. М. Алиев, Б.Д. Тағоев // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2020. – № 2. – С. 95-103.

[25-M]. Алиев О.М. Пищевая промышленность Республики Таджикистан и его роль в обеспечении продовольственной безопасности: современное состояние и приоритетные направления развития [Текст]: / О.М. Алиев, Г.А. Курбонов // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2021. – С. 94-97.

[26-M]. Алиев О. М. Методы и методология определения уровня продовольственной безопасности в Республике Таджикистан [Текст]: / О. М. Алиев // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2021. – №3. – С. 50-57.

[27-М]. Алиев О. М. Таъмини бехатарии озуқаворӣ: таҷрибаи иттиҳоди Аврупо / О. М. Алиев // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2021. – №4. – С. 62-73.

[28-М]. Алиев О.М. Таҳлил ва баррасии ҳолат ва дурнамои мустақилияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О.М. Алиев, Т.А. Иброҳимов // Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ: Маводи конфронси илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ, Душанбе, 05 октябри соли 2021. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2021. – С. 209-213.

[29-М]. Алиев О.М. Мушкилоти ҳавасмандгардонии андозӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О.М. Алиев, Т.А. Иброҳимов // Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир: Маводи конференсияи ҷумҳурияи илмию амалӣ, Душанбе, 25 ноябри соли 2022. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2022. – С. 110-114.

[30-М]. Алиев, О. М. Национальный, региональный и международные аспекты обеспечения продовольственной безопасности [Текст]: / О. М. Алиев, Д. Б. Кодирзода // Endless Light in Science. – Алмаата, 2022. – № 8-8. – С. 101-108.

[31-М]. Алиев О. М. Ташаккули низоми кӯмаки суроғавии озуқаворӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: / О. М. Алиев // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2023. – № 1. – С. 78-84.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1.

Ташаббусҳои алоқаманд ба амнияти озуқаворӣ (солҳои 1943-2022)*

Солҳо	Ташаббусҳо
1943 -	Конфронси Хот-Спрингс оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ
1945 -	ТОК (FAO) таъсис дода шуд
1946 -	UNICEF таъсис дода шуд
1948 -	Эъломияи умумии ҳуқуқи башар
1963 -	Барномаи ҷаҳонии озуқаворӣ таҳия карда шуд
1966 -	Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ
1967 -	Конвенсияи якуми кумаки озуқаворӣ
1974 -	Конфронси ҷаҳонии озуқаворӣ: Эъломияи умумии барҳамдиҳӣ гуруснагӣ ва нимгуруснагӣ (серӣ нахӯрдан)
-	Шӯрои Ҷаҳонии Озуқаворӣ таъсис дода шуд
-	Кумитаи ТОК (FAO) оид ба амнияти озуқаворӣ ҷаҳонӣ таъсис дода шуд
1975 -	ТОК (FAO) Иттилооти Ҷаҳонӣ ва Низомии огоҳкунии саривақтӣ (GIEWS) таъсис дода шудааст
-	Захираи байналхалқии озуқаворӣ дар ҳолатҳои фавқулодда (IEFR)
1976 -	Клуби du Sahel дар СҲИР (OECD) таъсис дода шудааст
1978 -	Нақшаи минтақавии озуқаворӣ ТОК барои Африка
1980 -	Нақшаи амалиёти АМА дар Лагос
1981 -	Ҷомеаи Аврупо "Нақшаи амалиёти Ҷаҳонии гуруснагӣ" ва ташаббуси стратегияҳои озуқаворӣ дар чор кишвар
-	Молиякунонии ҷубронпулӣ ба ғалладона дар ХБА чорӣ карда шуд
1983 -	Консепсияи муфассали амнияти озуқаворӣ дар ТОК (FAO) қабул карда шуд
1984 -	Конвенсияи Ломе III аҳамияти марказӣ ба амнияти озуқаворӣ медиҳад
1985 -	USAID Низомии огоҳкунии бармаҳал аз гуруснагӣ (FEWS) Созишномаи умумиҷаҳонии амнияти озуқавориро (FAO) ба имзо расонид
1987 -	Ваколати ҳадамоти кумак ба амнияти озуқаворӣ ТОК (FAO) тавсеа дода шуд, то диққати бештар ба сиёсати миллии дода шавад
1988 -	Ҳисоботи гурӯҳи кории Бонки умуиҷаҳонӣ "Мушкилоти гуруснагӣ дар Африқо: даъват ба амал ва ташаббуси Бонки умуиҷаҳонӣ оид ба таҳқиқоти амнияти озуқаворӣ дар Африқо"
1989 -	Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи кӯдак
-	Оғози банақшагирии амнияти озуқаворӣ СММ дар чор кишвари Африқо
-	Эъломияи Беллаглио: то соли 2000 нисфи гуруснагии ҷаҳон хотима дода шавад
-	Эъломияи Шӯрои ҷаҳонии озуқаворӣ (WFC) дар Қоҳира ва барномаи амали муштарак
1990 -	Хартияи кумаки озуқаворӣ барои кишварҳои Соҳил (Сенегал, Мавритания, Мали, Алжир, Нигерия, Камерун, Чад, Судан ва ғайра)
-	Саммити умумиҷаҳонии кӯдакон (ЮНИСЕФ)
Сарчашма: аз рӯи маводҳои Maxwell, S. & Smith, M. 1992 (Phillips et al, 1991)	
1991 -	«Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи карантини растанӣ ва ҳифзи растаниҳо» қувваи қонунӣ пайдо кард
1992 -	ТОК (FAO) ва Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ конфронси якуми умумиҷаҳонии ғизо даъват карда мешавад, ки пурра ба ҳалли проблемаҳои озуқаворӣ бахшида шудааст
1993 -	Конфронси ТОК (FAO), ки дар он гузориши «Рушди кишоварзӣ дар ҷаҳон то соли 2010» пешниҳод шуд

Идомаи Замимаи 1.

1994 -	ТОК (FAO) Барномаи махсуси дар самти амнияти озуқаворӣ, ки барои кишварҳои дорои даромади кам ва норасоии ғизо равона карда шудааст
1995 -	Доҳил шудани Тоҷикистон ба ТОК (FAO)(20.10.1995)
-	Симпозиум дар мавзӯи «Инсон дар маркази рушд: амнияти озуқаворӣ ба воситаи ноу-хау» бахшида ба 50 солагии ТОК (FAO)
1996 -	ТОК (FAO) Қабули Эълومияи Рим оид ба амнияти озуқаворӣ умумичаҳонӣ ва Нақшаи амалии саммити умумичаҳонӣ озуқаворӣ
-	Эълон кардани ТОК ташкилоти «Телефуд» бо мақсади ҷамъоварии воситаҳо барои бартараф кардани проблемаҳои глобалии оид ба гуруснагӣ
1997 -	Аудиторияи умумичаҳонӣ «Телефуд» 500 млн. одамро ташкил кард
1999 -	Ташкил ёфтани барномаи «Сафирони хайрхоҳи ТОК (FAO)
2000 -	ТОК (FAO) тарҳрезии стратегияи мубориза бар зидди гуруснагӣ дар кишварҳои Африко
2001 -	Қарордоди байналхалқӣ оид ба захираҳои генетикии растанӣ барои истеҳсоли озуқаворӣ ва идоракунии кишоварзӣ
2002 -	Саммити умумичаҳонӣ озуқаворӣ: пас аз панҷ сол
2004 -	Ба ҳукми қонунӣ даромадани Созишномаи Роттердам оид ба рафти розигии асоснокшудаи пешакӣ
2006 -	ТОК Маркази технологияҳои баланд доир ба идоракунии ҳолатҳои буҳронӣ
2007 -	Кумитаи хоҷагии моҳидорӣ: уҳдадоркунии ҳукукии созишномаи умумичаҳонӣ
2008 -	Конфронс оид ба проблемаҳои тағйирёбии иқлим
2009 -	Саммити умумичаҳонӣ амнияти озуқаворӣ: таккони нав ба мубориза зидди гуруснагӣ
2011	ТОК даъват менамояд, ки мувозинати гендерӣ дар соҳаи кишоварзӣ баробар карда шавад
2012 -	Кумитаи умумичаҳонӣ амнияти озуқаворӣ «Роҳнамои ихтиёрии ТОК (FAO) дар муносибати идоракунии масъулиятноки тасарруф кардан ва истифодабурдани захираҳои замин, ҷангал ва моҳидорӣ
2013 -	ТОК бо Салиби сурх ва Ҳилоли аҳмар созишномаи ҳамкориро ба имзо расонид
2014 -	Барномаи «Рушди кабут» – равиши нав дар идоракунии захираҳои баҳрӣ, ки барои нигоҳдории умумичаҳонӣ амнияти озуқаворӣ ва рушди устувор зарур аст
2015 -	Ветнам барномаи «Гуруснагии сифрӣ» –ро ҷори намуд (бо мақсади решакардан кардани гуруснагии дар Ветнам то соли 2025)
2019 -	ТОК ва СҲШ барои муттаҳид кардани саъю кӯшишҳои худ оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори насли ҳозира ва оянда мутобиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор барои давраи то соли 2030 ба мувофиқа омаданд (2 ноябри соли 2019, Тошканд)

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси 70 солагии FAO (1945-2015) Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Замимаи 2.

Ҳисоб кардани зариви худтаъминкуни*

Намуди озуқа	Меъёрҳои физиологии истеъмоли озуқа озуқаворӣ дар як сол, кг	Истеъмолати ҳӯрокворӣ ба ҳар нафар аҳолидар як сол, кг	Истеҳсоли маҳсулоти озуқа ба як нафар аҳоли дар соли 2022, кг						Зариви худтаъминкуни бо истеҳсоли озуқаворӣ нисбати истеъмолати меъёри					
			Ҷумҳури	ш. Душанбе	НТҶ	Хатлон	Суғд	ВМКБ	Ҷумҳури	ш. Душанбе	НТҶ	Хатлон	Суғд	ВМКБ
Нон ва маҳсулоти нонӣ, гандум	147,7	157,8	92,7	1,4	60,9	173,1	60,5	14,5	0,63	0,01	0,41	1,17	0,41	0,10
Картошка	92	40,5	108,6	4,2	129,9	62,2	196,1	100,5	1,18	0,05	1,41	0,68	2,13	1,09
Сабзавот ва поле-зиҳо	166,1	113,4	353,0	13,7	210,0	642,9	288,9	50,4	2,13	0,08	1,26	3,87	1,74	0,30
Мева, буттамева ва ангур	124,1	39,1	80,7	0,5	113,4	100,6	64,1	96,0	0,65	0,00	0,91	0,81	0,52	0,77
Равғани растанӣ	16,6	17,3	2,5	0,4	1,4	4,2	1,7	0,0	0,15	0,02	0,08	0,25	0,10	-
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	40,8	21,8	17,3	0,6	13,8	27,9	13,6	19,9	0,42	0,02	0,34	0,68	0,33	0,49
Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	41,4	105,6	2,6	101,6	150,3	98,1	80,4	0,92	0,02	0,88	1,30	0,85	0,70
Тухм (дона)	180	158,0	120,3	10,0	143,4	33,8	267,2	16,4	0,67	0,06	0,80	0,19	1,48	0,09
Қанд ва маҳсулоти қанодӣ	20	15,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	9	0,13	0,4	-	0,1	0,8	0,3	0,0043	0,05	-	0,02	0,09	0,03	0,00
Зариви худтаъминкунии миёна									0,68	0,03	0,61	0,90	0,76	0,35

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2023.- С.125-148, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2023 - С.15

Замимаи 3.

Арзиши нерӯӣ (колорияноки) дар буриши солҳои 2000-2023

Ҳаҷми истеъмол дар як моҳ, кг	2022	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод	2020	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод	2015	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод	2010	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод
Нон ва маҳсулоти нонӣ	13,0	32450,0	908,6	389,4	6230,4	13,8	34458,3	947,9	406,3	6500,0	12,50	31250,0	875,0	375,0	6000,0	13,42	33541,7	939,2	402,5	6440,0
Картошка	3,4	2633,4	68,4	13,7	557,5	3,4	2630,8	68,7	13,7	559,6	2,98	2297,2	59,7	11,9	486,3	2,92	2245,8	58,3	11,7	475,4
Сабзавот ва полезӣ	10,7	2146,0	0,0	0,0	536,5	11,4	2285,0	0,0	0,0	525,8	6,67	1333,3	0,0	0,0	333,3	5,89	1178,3	0,0	0,0	294,6
Мева ва бутамава	3,0	1311,2	17,9	8,9	274,2	2,6	1122,0	19,2	9,6	294,4	2,99	1316,3	18,0	9,0	275,2	2,77	1217,3	16,6	8,3	254,5
Равғани растанӣ	1,6	6184,5	0,0	1548,5	0,0	1,5	6118,0	0,0	1431,9	0,0	1,31	5220,3	0,0	1307,0	0,0	1,20	4788,0	0,0	1198,8	0,0
Гӯшт	2,0	5353,0	333,3	383,8	151,5	2,3	6205,4	363,0	418,0	165,0	1,22	3224,2	200,8	231,2	91,3	0,92	2429,2	151,3	174,2	68,8
Шир	3,5	1941,5	105,9	88,3	165,9	5,3	2901,3	137,0	114,2	214,6	4,79	2635,4	143,8	119,8	225,2	5,08	2791,3	152,3	126,9	238,5
Тухум (дона=50г)	13,0	18590,0	1632,8	123630,0	93,6	13,2	941,4	82,7	6260,8	4,7	6,00	429,0	37,7	2853,0	2,2	3,33	238,3	20,9	1585,0	1,2
Шакар	1,3	11866,8	0,0	0,0	1317,4	1,6	14608,8	0,0	0,0	1455,4	1,14	10263,6	0,0	0,0	1139,4	1,00	8990,0	0,0	0,0	998,0
Моҳӣ	0,1	182,0	23,9	7,8	0,0	0,2	210,0	27,6	9,0	0,0	0,03	42,0	5,5	1,8	0,0	0,02	28,0	3,7	1,2	0,0
Чой	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0	0,04	0,0	0,0	0,0	0,0	0,03	0,0	0,0	0,0	0,0
Дар як моҳ	51,8	82658,4	3090,8	126070,3	9326,9	55,3	71481,0	1646,1	8663,4	9719,7	39,7	58011,3	1340,3	4908,7	8552,9	36,6	57447,9	1342,2	3508,5	8771,0
Дар як рӯз	1,73	2755,28	103,03	4202,34	310,90	1,84	2382,70	54,87	288,78	323,99	1,32	1933,71	44,68	163,62	285,10	1,22	1914,93	44,74	116,95	292,37
Меъёр	2755,28/3000 =0,92																			

Ҳаҷми истеъмол дар як моҳ, кг	2005	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод	2000	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод	1996	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод	1991	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод
Нон ва маҳсулоти нонӣ	12,91	32270,8	903,6	387,3	6196,0	12,33	30833,3	863,3	370,0	5920,0	12,8	32083,3	898,3	385,0	6160,0	12,9	32291,7	904,2	387,5	6200,0
Картошка	2,68	2066,2	53,7	10,7	437,4	3,15	2425,5	63,0	12,6	513,5	2,0	1540,0	40,0	8,0	326,0	2,8	2130,3	55,3	11,1	451,0
Сабзавот ва полезӣ	6,62	1323,3	0,0	0,0	330,8	8,21	1641,7	0,0	0,0	410,4	6,0	1200,0	0,0	0,0	300,0	7,9	1570,0	0,0	0,0	392,5
Мева ва бутамава	3,20	1408,0	19,2	9,6	294,4	4,23	1862,7	25,4	12,7	389,5	1,4	616,0	8,4	4,2	128,8	2,7	1169,7	16,0	8,0	244,6
Равғани растанӣ	1,03	4123,0	0,0	1032,3	0,0	0,85	3391,5	0,0	849,2	0,0	0,8	3192,0	0,0	799,2	0,0	1,1	4422,3	0,0	1107,2	0,0
Гӯшт	0,69	1832,9	114,1	131,4	51,9	0,37	971,7	60,5	69,7	27,5	0,3	883,3	55,0	63,3	25,0	2,2	5763,8	358,9	413,3	163,1
Шир	4,02	2209,2	120,5	100,4	188,8	5,41	2974,6	162,3	135,2	254,2	4,2	2310,0	126,0	105,0	197,4	14,3	7837,5	427,5	356,3	669,8
Тухум (дона=50г)	2,00	1487,2	12,6	951,0	0,7	3,00	214,5	18,8	1426,5	1,1	0,9	65,5	59,9	435,9	0,3	7,3	524,3	46,1	3487,0	2,6
Шакар	0,92	8240,8	0,0	0,0	914,8	0,56	5019,4	0,0	0,0	557,2	0,3	2697,0	0,0	0,0	299,4	1,1	9439,5	0,0	0,0	1047,9
Моҳӣ	0,02	21,0	2,8	0,9	0,0	0,02	28,0	3,7	1,2	0,0	2,1	2916,7	383,3	125,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Чой	0,03	0,0	0,0	0,0	0,0	0,03	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Дар як моҳ	34,1	54982,5	1226,4	2623,6	8414,8	38,2	49362,8	1197,0	2877,0	8073,3	30,9	47503,9	1570,9	1925,6	7436,9	52,1	65149,0	1807,9	5770,3	9171,4
Дар як рӯз	1,14	1832,75	40,88	87,45	280,49	1,27	1645,43	39,90	95,90	269,11	1,03	1583,46	52,36	64,19	247,90	1,74	2171,63	60,26	192,34	305,71

Ҳаҷми истеъмол дар як моҳ, кг	Меъёрӣ	Калл	Сафеда	Чарбу	Углевод
Нон ва маҳсулоти нонӣ**	12,1	30250,0	847,0	363,0	5808,0
Картошка	7,6	5852,0	152,0	30,4	1238,8
Сабзавот ва полезӣ	13,7	2740,0	0,0	0,0	685,0
Мева ва бутамава	10,2	4488,0	61,2	30,6	938,4
Равғани растанӣ	1,38	5506,2	0,0	1378,6	0,0
Гӯшт	3,4	9010,0	561,0	646,0	255,0
Шир	9,5	5225,0	285,0	237,5	446,5
Тухум (дона=50г)	15	1072,5	94,2	7132,5	5,4
Шакар	1,6	14384,0	0,0	0,0	1596,8
Моҳӣ	0,7	980,0	128,8	42,0	0,0
Чой	0,15	0,0	0,0	0,0	0,0
Дар як моҳ	75,3	79507,7	2129,2	9860,6	10973,9
Дар як рӯз	2,51	2650,26	70,97	328,69	365,80

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 60., **Дар оморҳо нархи нон барои 150г дода шуда аст. аз ин лиҳо формулаи Н/0,150 истифода шуда аст

Замимаи 4.

Масоҳати замин ва шумораи аҳоли дар минтақаҳо*

2021	Ҷумҳури Тоҷикистон	ш. Душанбе	НТҶ	в. Хатлон	в. Суғд	ВКМБ
Масоҳати замин, ҳаз. км ²	141,4	0,1	28,5	24,7	25,2	62,9
Шумораи аҳоли, ҳаз.нафар	9886,8	1201,8	2101	3530	2823,9	230,2
Масоҳати кишт, ҳаз гектар	861,7	3,94	136,8	430,514	279,8	10,675

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон -2023.- С.10, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023 // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023 - С.10-20.

Замимаи 5.

Сабади истеъмоли дар буриши солҳои 2000-2021*

Маҳсулотҳо, кг	Меъёри биологикӣ истеъмоли дар як сол	Меъёри биологикӣ истеъмоли дар як моҳ бо-нарихи соли 2021			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2000			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2005			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2010			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2015			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2019			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2020			Истеъмоли ҳақиқи дар як моҳ бо нарихи соли 2021		
	ҳаҷм	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма	ҳаҷм	нарих	сумма
Нон ва маҳсулоти нонӣ	147,7	12,1	18,7	225,9	12,3	0,5	6,66	12,9	0,98	12,65	13,4	6,7	89,44	12,5	13,3	167	13,2	13,3	176,32	13,8	23,3	321,61	13,5	18,7	252,78
Картошка	92	7,6	3,5	26,6	3,2	0,5	1,58	2,7	0,9	2,36	2,9	1,8	5,25	3,0	2	5,97	3,5	2,5	8,83	3,4	4,5	15,38	3,4	3,5	12,02
Сабзавот ва ползӣ	166,1	13,7	4,3	58,9	8,2	0,3	2,46	6,6	0,4	2,65	5,9	2	11,78	6,7	3	20,00	7,2	3,5	25,20	11,4	4	45,70	10,5	4,3	45,22
Мева ва бутамева	124,1	10,2	11,65	118,8	4,2	2,0	8,47	3,2	2,5	8,00	2,8	6	16,60	3,0	10	29,92	2,8	7	19,37	2,6	11	28,05	3,2	11,65	37,28
Равғани растанӣ	16,6	1,38	23	31,7	0,9	2,2	1,87	1,0	2,7	2,79	1,2	6	7,20	1,3	8,5	11,12	1,5	13	18,96	1,5	16,3	24,99	1,4	23	32,97
Гӯшт	40,8	3,4	65,5	222,7	0,4	4,0	1,47	0,7	7,6	5,26	0,9	18	16,50	1,2	35	42,58	1,1	43	46,94	2,3	50	117,08	2,2	65,5	144,10
Шир	115,3	9,5	5	47,5	5,4	0,4	2,16	4,0	1,0	3,86	5,1	2	10,15	4,8	3	14,38	5,3	4	21,27	5,3	4	21,10	4,6	5	22,83
Тухум (дона)	180	15	1	15,0	3,0	0,2	0,60	2,0	0,3	0,66	3,3	0,5	1,67	6,0	0,75	4,50	7,7	0,8	6,13	13,2	0,8	10,53	13,9	1	13,92
Шакар	20	1,6	9,1	14,6	0,6	1,5	0,84	0,9	1,8	1,60	1,0	4,5	4,50	1,1	5,5	6,28	1,3	7	8,98	1,6	6,5	10,56	1,5	9,1	13,27
Моҳӣ	9	0,7	45	31,5	0,02	2,7	0,05	0,02	5,3	0,08	0,02	23	0,46	0,03	25	0,75	0,04	35	1,40	0,15	35	5,25	0,15	45	6,75
Чой	1,8	0,15	40	6,0	0,03	3	0,09	0,03	4,68	0,14	0,03	28	0,84	0,04	30	1,20	0,04	50	2,00	0,04	45	1,80	0,04	40	1,60
Ҳамагӣ				799,21			26,25			40,04			164,39			303,36			335,41			602,06			582,73

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 60., ОЗУҚАВОРӢ: <https://stat.tj/storage/settings/August2022/0qO3J7vrfEj88ERPgkEl.xlsx>, Рыночные цены Таджикистана от АгроинформТЧ - сельскохозяйственная информационная система Таджикистана: <https://prices.agroinform.asia>

ИНДЕКСИ НАРХҲОИ ИСТЕЪМОЛӢ *

	1991	1992	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Маҳсулоти озуқаворӣ	100	1313,9	-752,6	546,3	178,8	176	140,3	139,3	110,3	107,2
Гӯшт	100	1314,9	-238,8	567	245,7	207,7	163,8	145,9	114,1	98
Шир ва маъсулоти ширӣ	100	1317,9	-802,3	619,2	203,3	176,4	133,9	121,2	107,6	121,7
Равғани растанӣ	100	1318,9	-847,6	484,5	171,1	188,4	140,8	129,2	156	101,3
Тухм	100	1319,9	-272,2	344	198,8	179,4	117,4	125,6	113,3	99
Қанд	100	1320,9	-2584,7	368,5	159,1	224,5	117,1	128,3	126,7	111,1
Орди гандум	100	1322,9	-1028,2	662,3	175,6	182,7	165,6	142,9	103,9	119,6
Биринҷ	100	1324,9	81,4	428,5	232,4	204,5	136,5	116,6	95,8	99
Картошка	100	1325,9	79	377,8	213,5	153,8	132,4	172,4	97,5	84,7
Сабзатов	100	1326,9	-431,1	637,1	185,6	138,4	129,3	177,8	115,3	119,6
Меваҷот	100	1327,9	-23,3	592,1	237,7	158,6	122,1	133,3	92,7	92,7

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. С.147-148, Тоҷикистон: 30-солагии истиқлолияти давлатӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - с. 130-131

Ҳаҷми талаботи маҳсулоти озуқаворӣ вобаста ба сину сол (соли 2023)

Сину соли аҳоли	Ҳамаи аҳоли	сину соли (ба ҳисоби фоз)	Истеъмоли озуқа дар як мох/кг (тона)									
			Нон ва маҳсуло-ти нонӣ	Картошка	Сабзавот ва по-лезӣ	Мева ва бутамева	Равғани растанӣ	Гӯшт	Шир	Тухум (дона)	Шакар	Мохӣ
			13,15	3,38	9,45	3,26	1,55	1,81	3,45	13	1,33	0,09
0-4	1264,3	12,29										
5-9	1292,6	12,56	16 777,9	4 420,7	13 869,6	3 851,9	2 003,5	2 611,1	4 562,9	16 803,8	1 757,9	168,0
10-14	1141,3	11,09	14 814,1	3 903,2	12 246,1	3 401,1	1 769,0	2 305,4	4 028,8	14 836,9	1 552,2	148,4
15-19	881,3	8,57	11 439,3	3 014,0	9 456,3	2 626,3	1 366,0	1 780,2	3 111,0	11 456,9	1 198,6	114,6
20-24	902,5	8,77	11 714,5	3 086,6	9 683,8	2 689,5	1 398,9	1 823,1	3 185,8	11 732,5	1 227,4	117,3
25-29	827,8	8,05	10 744,8	2 831,1	8 882,3	2 466,8	1 283,1	1 672,2	2 922,1	10 761,4	1 125,8	107,6
30-34	807,6	7,85	10 482,6	2 762,0	8 665,5	2 406,6	1 251,8	1 631,4	2 850,8	10 498,8	1 098,3	105,0
35-39	726,6	7,06	9 431,3	2 485,0	7 796,4	2 165,3	1 126,2	1 467,7	2 564,9	9 445,8	988,2	94,5
40-44	549,6	5,34	7 133,8	1 879,6	5 897,2	1 637,8	851,9	1 110,2	1 940,1	7 144,8	747,5	71,4
45-49	447,5	4,35	5 808,6	1 530,5	4 801,7	1 333,6	693,6	904,0	1 579,7	5 817,5	608,6	58,2
50-54	400,9	3,90	5 203,7	1 371,1	4 301,7	1 194,7	621,4	809,8	1 415,2	5 211,7	545,2	52,1
55-59	353,5	3,44	4 588,4	1 209,0	3 793,1	1 053,4	547,9	714,1	1 247,9	4 595,5	480,8	46,0
60-64	304,1	2,96	3 947,2	1 040,0	3 263,0	906,2	471,4	614,3	1 073,5	3 953,3	413,6	39,5
65-69	187,8	1,83	2 437,6	642,3	2 015,1	559,6	291,1	379,4	662,9	2 441,4	255,4	24,4
70-74	108,1	1,05	1 403,1	369,7	1 159,9	322,1	167,6	218,4	381,6	1 405,3	147,0	14,1
75-79	44,1	0,43	572,4	150,8	473,2	131,4	68,4	89,1	155,7	573,3	60,0	5,7
≥80	48,7	0,47	632,1	166,6	522,6	145,1	75,5	98,4	171,9	633,1	66,2	6,3
Ҳамагӣ дар як	10288,3	100	117 131,5	30 862,1	96 827,5	26 891,5	13 987,2	18 228,5	31 854,7	117 312,0	12 272,6	1 173,1
Ҳамагӣ дар як сол/тона			1 405 578,2	370 345,0	1 161 930,2	322 698,2	167 846,4	218 741,8	382 256,6	1 407 744,0	147 271,7	14 077,4
Ҳамагӣ дар як рӯз/тона			3850,9	1014,6	3183,4	884,1	459,9	599,3	1047,3	3856,8	403,5	38,6

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси Тоҷикистон дар рақамҳо 2024// Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С.25, Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатии №4-2023 // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 20.